

BÜYÜK TAARRUZ 100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE TÜRK'ÜN ZAFERE YÜRÜYÜŞÜ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!

Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydân Muhârebesi'nde zâlim ve mağrûr bir ordunun anâsır-ı asliyesini inanılmayacak kadar az bir zamânda imhâ' etdiniz. Büyük ve necîb milletimizin fedâkârlıklarına lâyük olduğunuzu isbât ediyorsunuz. Sâhibimiz olan büyük Türk milleti istikbâlinden emîn olmağa haklıdır. Muhârebe meydânlarındaki mahâret ve fedâkârlıklarınızı yakından müşâhede ve ta'kîb ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdîrâtına delâlet etmek vazîfemi mütevâliyen ve mütemâdiyen îfâ edeceğim.

Başkumandanlığa teklîfâtta bulunulmasını Cebhe Kumandanlığına emr etdim.

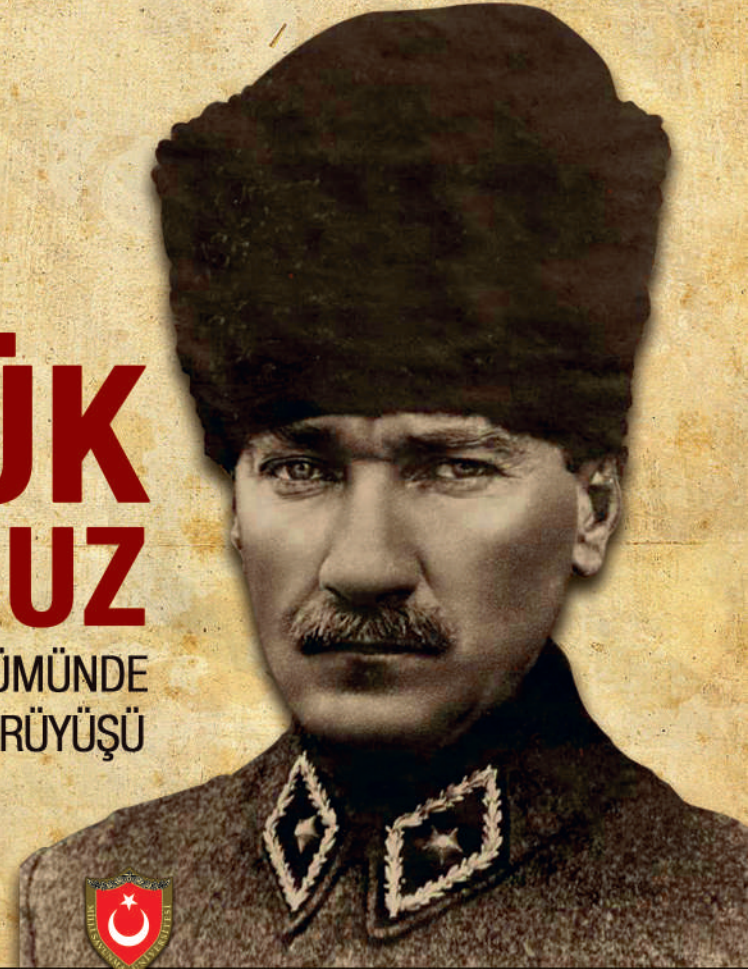
Bütün arkadaşlarımla Anadolu'da daha başka meydân muhârebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerilemesini ve herkesin kuvâ-yi akliyesini ve menâbi'-i celâdet ve hamiyetini müsâbaka ile ibzâle devâm eylesenizi taleb ederim.

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reîsi
Başkumandan
M. Kemâl

BÜYÜK TAARRUZ

100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE
TÜRK'ÜN ZAFERE YÜRÜYÜŞÜ

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

BÜYÜK TAARRUZ
100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE
TÜRK'ÜN ZAFERE
YÜRÜYÜŞÜ

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
BÜYÜK TAARRUZ
100'ÜNCÜ YIL DÖNÜMÜNDE
TÜRK'ÜN ZAFERE YÜRÜYÜŞÜ

EDİTÖRLER

Seda BAYINDIR ULUSKAN

Levent KURU

Atakan ESEN

Erdal AYDIN

Grafik Tasarım

Selma AYDIN

Kapak Fotoğrafi

Resim: Fotoğraflarla Atatürk Albümü

Belge: ATASE Arşivi, ATA-ZB-9-4

Baskı ve Cilt

Milli Savunma Üniversitesi

Merkez Basım ve Yayınevi, Yenilevent/İstanbul

Sertifika Numarası: 52940

ISBN 978-625-7791-47-2/ e-ISBN 978-625-7791-48-9

"Büyük Taarruz 100'üncü Yıl Dönümünde Türk'ün Zafere Yürüyüşü" kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına, kitabın yayın hakkı Milli Savunma Üniversitesi'ne aittir. Kitap, yayıncının izni olmaksızın çoğaltılamaz. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

İstanbul 2022

Kahraman TÜRK MİLLETİNE...

İÇİNDEKİLER

TARİH

TAKDİM.....1

Sabit ÇETİN

Büyük Taarruz'a Hazırlık Döneminde Savaş Kabinesi: Harp Encümeni'nin Kurulması ve Faaliyetleri.....4

Ceyhun ÖĞRETEN

Büyük Taarruz Öncesi Mali Kaynak Yaratma Çabaları ve Ordu Mensuplarının Özlük Haklarına Yönelik Düzenlemeler39

Uğur CANPOLAT

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Batı Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri 60

Ozan TUNA

Alman Elçilik, Askerî Ataşe ve Askerî Misyon Şefliği Raporları Üzerinden Büyük Taarruz'a Giden Sürecin Ele Alınması79

Erhan ÇİFCİ

Millî Mücadele'de Komuta Krizi: Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Ordu Kumandanlığından Azli114

Atakan ESEN

Büyük Taarruz'dan Takip Harekâtına Türk Hava Gücü: Harekât Etkinliği Açısından Bir Değerlendirme.....126

Muhammed Emin ÇALAR

J. F. Charles Fuller'in Savaş İlkeleri ve Büyük Taarruz154

Çağlar AKUŞ-Anıl UZUN

Büyük Taarruz'un İngiliz ve Fransız Basımındaki Yankıları172

Müjdat KARAGÜLMEZ

Macar Basımında Çıkan Haberlere Göre Bir Milletın Bağımsızlık Mücadelesi: Büyük Taarruz'dan Mudanya'ya Türk'ün Zafer Yolu ...196

Orhan ÖZCAN

Avustralya Basınında İzmir Yangını (Eylül 1922).....221

Seda BAYINDIR ULUSKAN

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nın Onuncu Yılı İstanbul Kutlamaları (1932)249

EDEBİYAT

Emrah BOZOK

İlkadım'dan Büyük Taarruz'a Millî Mücadele Yazınından Türk Diline Bir Katkı: *kancıklamak*.....275

Erdal AYDIN

Büyük Taarruz Kahramanı Mustafa Kemal Atatürk'ü Şiir Dilinde Tanımlayan Sözcük, Unvan ve Lakaplar.....286

Ahmet Metehan ŞAHİN

Büyük Taarruz'a Kaygının İzdüşümleri İle Bakmak: İzmir'den Bursa'ya302

Burak KOÇ

Karagöz Gazetesinde Büyük Taarruz'un Görünümünü 'Temizlik' Merkezli Okumak.....316

Mehmet YILMAZ

Büyük Taarruz'u Dinle Destanlardan.....350

FATİH Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü

Büyük Taarruz Seçme Bibliyografyası359

TAKDİM

Avrasya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında tarih sahnesine çıkan ve Büyük Hun İmparatorluğu ile ilk devlet teşkilatlanmasını kuran Türk milleti şanlı tarihine yüzlerce devlet ve on altı büyük imparatorluk sığdırmıştır. Hâkimiyet kurdukları topraklarda oluşturdukları adalet sistemi ile barış ve huzuru inşa eden Türk milleti, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da bu dinin sancaktarlığını devralmış, *Gaza* ve *Cihat* mefkûresiyle Anadolu'dan Balkanlara, oradan Avrupa'nın içlerine kadar fetihler yapmıştır.

XIV. yüzyılın başlarında küçük bir uç beyliği iken kısa sürede teşkilatlanan ve yapılan fetihlerle bir cihan imparatorluğu hâline gelen *Devlet-i Aliyye*, altı yüzyılı aşkın zaman zarfında Türk adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır. XVIII. yüzyıldan sonra toprak kayıpları yaşayan devletin sınırları zamanla daralmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda elinde kalan toprakları, İtilaf Devletleri'nin topyekûn saldırılarına karşı savunan Türk milleti ve şanlı Türk ordusu, Çanakkale'de, Yemen'de, Kûtül'amâre'de ve diğer tüm cephelerde önemli kahramanlıklara imza atmıştır. Türk milletinin vermiş olduğu bu amansız mücadeleyi yalnız bir vatan müdafaası olarak değil, İslam'ın son kalesinin savunması olarak da tasavvur eden Mehmed Akif Ersoy, *Çanakkale Şehitlerine* şiirinde gösterilen kahramanlığı şöyle ifade etmiştir:

*Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhid'i...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.*

Verilen tüm mücadele ve gösterilen kahramanlıklara rağmen müttefiklerinin birer birer teslim olmasıyla Osmanlı Devleti de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı (30 Ekim 1918) imzalamış ve Birinci Cihan Harbi'nin mağlup devletleri arasındaki yerini almıştır.

Ateşkesten sonra Türk milletini Anadolu'dan da atmak isteyen İtilaf Devletleri'nin işgalleri karşısında örgütlenen millet, Kuvâ-yı Milli'ye birlikleriyle vatanını cansiperane bir biçimde savunmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 9'uncu Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a çıkışı, çıkarılan genelgeler ve yapılan kongrelerle kurtuluş mücadelesi örgütlü bir yapıya bürünmüş, 1921'de düzenli ordunun kurulması ve akabinde İnönü Savaşları'nda alınan galibiyetler, Türk milleti için büyük moral kaynağı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, II. İnönü Savaşı'nın önemini savaş sonrası Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya çektiği şu telgrafla vurgulamıştır:

“Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz.”

İnönü Savaşları’ndan sonra İngilizlerin tahkim ettiği Yunan kuvvetlerinin saldırıya geçmesiyle Türk ordusu, Eskişehir-Kütahya Savaşları neticesinde Sakarya Nehri’nin doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmıştır. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında yapılan Sakarya Meydan Muharebesi’nde ise Türk milletine son darbeyi vurarak Anadolu’daki Türk hâkimiyetini sonlandırmak için harekete geçen Yunan birlikleri, ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Türk ordusu, Yunanların Ankara’ya ulaşmalarını engellemek için komutanları Mustafa Kemal Paşa’nın;

“Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.”

emrini yerine getirerek göğüs göğüse mücadele etmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra saldırı gücü kırılan Yunan kuvvetlerine karşı hazırlıklarına başlayan Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa’nın 7-8 Ağustos 1921’de çıkardığı Tekâlif-i Milliye Emirleri doğrultusunda varını yoğunu ortaya koyarak ordusunun eksiklerini gidermeye çalışmıştır. Bir yıllık hazırlıktan sonra Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922 sabahı saat 05.30’da Afyon Kocatepe’de Türk topçusunun ilk atışıyla başlamış, 30 Ağustos günü Dumlupınar bölgesinde kuşatılan Yunan kuvvetlerinin büyük bir kısmı Mustafa Kemal Paşa’nın bizzat yönettiği *Başkumandan Muharebesi*’yle imha edilmiştir. Bozguna uğrayan Yunan kuvvetlerinin İzmir’e doğru kaçıışı karşısında, Mustafa Kemal Paşa, orduya 1 Eylül 1922’de tarihe geçen şu emri vererek yeni hedefi göstermiştir:

“Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!”

Süratle İzmir doğru ilerleyen Türk ordusu, 1 Eylül’de Uşak’ı; 2 Eylül’de Eskişehir’i; 3 Eylül’de Nazilli, Simav, Salihli, Alaşehir ve Gördes’i; 6 Eylül’de Balıkesir ve Bilecik’i; 7 Eylül’de Aydın’ı, 8 Eylül’deyse Manisa’yı kurtararak 9 Eylül 1922 sabahı İzmir’e girmiştir. 18 Eylül itibarıyla Batı Anadolu’da hiçbir Yunan askeri kalmamış, böylelikle Anadolu’da dört yıl süren düşman istilasına sona ermiştir. Türk milletinin Büyük Taarruz’daki kesin zaferi, tüm dünyaya şu gerçeği kabul ettirmiştir:

Türkiye Türklerindir!

Bu duygu ve düşüncelerle, başta Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere Türk milletinin sayısız zaferlerinde kahramanca mücadele eden vatan evlatlarını, komutanlarını saygı, minnet ve hürmetle anıyoruz. Ruhları şâd olsun...

Millî Savunma Üniversitesi bağlı okullarda görev yapan alanında seçkin akademisyenler tarafından *Büyük Taarruz'un 100'üncü Yıl Dönümü* anısına özel olarak hazırlanan bu çalışma, Sakarya Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerin ve Büyük Taarruz'un esas alındığı tarih ve edebiyat yazılarından oluşmaktadır.

Bu çalışmanın meydana gelmesinde emeği geçen ve desteğini esirgemeyen isimleri burada zikretmek yerinde olacaktır. Başta Millî Savunma Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Erhan AFYONCU'ya, kitabın yayımlanması konusunda verdiği destek için teşekkür ederim. Ayrıca Hava Harp Okulu Dekanı Prof. Dr. Nurettin ACIR'a, yazılarıyla katkı sağlayan hocalarımıza; kitabın hazırlanmasında emeği geçen editörlerimize, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsünde görevli akademisyenlere; Dr. Muhammed DORUK'a, Dr. Aykut CAN'a, Muhsin AYDIN'a ve kitabın mizanpajını yapan Selma AYDIN'a teşekkürü borç biliriz.

Doç. Dr. Levent KURU
MSÜ Hava Harp Okulu
Beşeri ve Sosyal Bilimler
Bölüm Başkanı

Askeri birlikleri denetlerken, İzmit, 18 Haziran 1922.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 72.)

Büyük Taarruz'a Hazırlık Döneminde Savaş Kabinesi: Harp Encümeni'nin Kurulması ve Faaliyetleri

Sabit ÇETİN*

Giriş

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 8 Aralık 1921 günü yapılan gizli birleşiminde Başkanlığa sunulan üç önerge ile “*ordu levazımata, vaziyeti harbiye ve askeriye*” ile ilgili gensoru açılmış, Müdafaa-i Millîyye Vekili (Millî Savunma Bakanı) ve Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi'nin (Genelkurmay Başkanı) bu konularda açıklama yapması istenilmişti¹. Fevzi Paşa 12 Aralık 1921 günü konular üzerinde geniş açıklamalar yaparak özellikle halk arasında ve ordu içinde casusluk, propaganda faaliyetleri üzerinde durmuş ve alınan tedbirleri anlatmıştı. Birleşimde söz alan Edirne Milletvekili Şeref Bey uzun bir konuşma yaparak ülkenin içinde bulunduğu durumu özetlemiş, en önemli ve yerine getirilmesi zorunlu görevin düşmanı yurttan atmak olduğunu vurgulamış, ordunun güçlendirilmesini, bunun için parasal kaynağa ihtiyaç olduğunu ifade etmişti. Sorunların çözümü için bir “*harp komitesi*”nin kurulmasını ve ordunun geri hizmet işlerini yapmasını, ayrıca düşmanın casusluk teşkilatına karşı görev yapacak, propagandaya karşı “*irşad komitesi*” adıyla bir teşkilatın oluşturulmasını istemişti².

Konya Milletvekili Vehbi Bey, Lazistan Milletvekili Osman Bey, Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey, Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Erzurum Milletvekili Salih Efendi ülkenin içinde bulunduğu tehlikeleri açıklayarak alınacak tedbirler kapsamında düşman saldırılarının hemen durdurulması, karşı taarruz ile düşmanın Türkiye topraklarından çıkarılması ve bunun için gerekenin yapılmasını ifade etmişlerdi. Rasih Efendi, ordunun levazımata harbiye, ilbas, iaşe ve nakliyat işleriyle ilgilenmek amacıyla bir “*encümen*”, diğeri ise ordunun cephe gerisindeki halka güven verecek, propagandaya karşı olmak için Meclis içerisinde “*müfettiş-i umumilik*” teşkil edilmesini önermişti³.

13 ve 14 Aralık 1921 tarihlerindeki TBMM'deki gizli birleşimlerde görüşmelere devam edilmiş, ilk olarak Fevzi Paşa, Sakarya Muharebesi'nden sonraki askeri durum hakkında bilgi vermiş, askeri

* Dr. Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Harp Okulu, cetinsabit@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8259-2016; Bu çalışma, *100. Yılında 19 Mayıs ve Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu*'nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 8 Aralık 1921, s. 444-445.

² TBMM Gizli Celse Zabıtları, 12 Aralık 1921, s. 460.

³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 12 Aralık 1921, s. 460-463.

birliklerin besleme, giydirme ve mali durumları hakkında görüşmelere başlanmıştı. Konuşma yapan milletvekilleri Mazhar Bey, Osman Efendi, Yunus Nadi Bey, Tevfik Rüştü Bey, Yusuf Ziya Bey, İlyas Sami Bey, Celalettin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey, Mustafa Durak Bey, Sırrı Bey, Selahattin Bey ve Reşat Bey bu konularda hükümete çok sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Fevzi Paşa eleştirileri cevaplandırmış, eleştiri konuları önerge haline getirilmiş ve mevcut durumu her yönüyle inceleyerek bir sonuca bağlamak ve Meclis Genel Kuruluna sunmak amacıyla bir komisyon kurulması ve milletvekilleri tarafından Meclis Başkanlığına sunulan önergelerin bu komisyona havale edilmesi kabul edilmişti⁴. Bu özel komisyon, Millî Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komisyonları Başkanı, sözcü ve üyelerinin katılımı ile Celalettin Beyin Başkanlığında toplanmış, önergelerde belirtilen hususları da göz önüne alarak görüşlerini 19 Aralık 1921’de Meclis Başkanlığına sunmuştu. Kurulacak “*Harp Encümeni Fevkalâdesi*”nin ülke içinde gerekli göreceği bölgelerde ülke savunmasının gerektirdiği bütün iş ve işlemleri, kendi arasından üye göndermek ya da Meclisten üye isteyerek takip edilmesi ve denetlenmesi, ayrıca yurt içinde ve dışında TBMM’nin talep ve amaçlarını yaymak ve kamuoyunu aydınlatmak için Meclisten seçilecek beş üyeden oluşan bir “*İrşad Özel Komisyonu*” kurulması öngörülmüştü⁵.

1. Harp Encümeni Fevkalâdesi Kanun Tasarısı Hakkında TBMM’de Yapılan Görüşmeler

Özel Komisyon tarafından hazırlanan Harp Encümeni Fevkalâdesi Kanunu tasarısı 27 Aralık 1921 günü TBMM’de görüşülmeye başlandı. Hazırlanan Komisyon raporunda; tasarının yurt savunmasının gerektirdiği cephe gerisi hizmet ve işlerini en verimli şekilde yürütmek, takip etmek ve denetlemek için Meclis Başkanının başkanlığında kurulmasının öngördüğü “*Harp Encümeni Fevkalâdesi*”nin millî savunmayla ilgili hizmetler yüklenen bütün bakanlıklara ait işlemlerin yurt savunması yönünde en verimli ve dengeli biçimde yürütülmesi ve koordinasyonu için vekillerle işbirliği halinde görev yapması ve bu konuda bakanlıklara yol göstermesi belirtilmişti. TBMM’de gündeme getirilen ve şikâyet konusu olan sorunların çözümüne en uygun yöntem olarak, belirlediği üyelerin konu ile ilgili Meclis Komisyonları üyeleri arasından seçilip üç ayda bir değiştirilmek suretiyle uygulamada kolaylık

⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13-14 Aralık 1921, s. 468-484, s. 486-509.

⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 19 Aralık 1921, s. 482; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 4, Ankara 1994, s. 556.

sağlayacağı düşünölmüştü. Harp Encümeninin yetkileri cephe gerisi hizmetlere ait olduğundan Başkomutanlık yetkileri ile çatışmasının mümkün olmadığı ifade edilmişti. Encümen kararları on beş günde bir Meclisin bilgisine sunularak Meclisin denetimi de sağlandığı belirtölmüştü⁶.

Tasarı üzerinde ilk sözü alan İ. Şükrü Efendi, düşmanın taarruz hazırlığına karşı savunma için yeterli hazırlığı olmadığı yönünde yapılan eleştiriler, soru ve gensoru önergeleri üzerine Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı tarafından Meclisi tatmin edici cevaplar verilmediğı ve söz alan milletvekillerinin millî savunma işlerinin düzenli işlemediğı hakkındaki şikâyetlerine karşı gelmiş, bütün bu sorunlara çözüm yolu olarak sunulan tasarının şikâyetleri ortadan kaldıracak nitelik taşımadığını, Komisyonun irşad konusunu yeteri kadar incelemediğini söylemişti. Sırrı Bey, harbin yönetimde olduğu gibi cephe gerisi hizmetlerinin tam olarak yerine getirilmesi için Başkomutanlık Kanunu Hükümlerinin yeterli olduğu, yeni bir düzenlemeye gerek bulunmadığını savunmuş, Hasan Basri Bey ise, irşad'ın önemine işaretle bu konunun, tasarının esas hükümleri arasında olmayıp sonda ayrı bir madde halinde düzenlenmiş olmasını eleştirmişti⁷.

2'nci Oturum da söz alan Yusuf Ziya Bey, millî savunma sorunları hakkında verilen gensorunun anlaşılmaz bir şekilde bir yana bırakıldığını, kurulan özel komisyonun Meclisin bu konudaki duygu ve isteklerine nüfuz edemediğini, tasarının esas haklara, egemenlik haklarına, Bakanlar Kurulunun hak ve yetkilerine, seçim hukuku kurallarına aykırı olduğunu, Meclisin yasama ve yürütme görev ve yetkilerini kısıtladığını ifade ile kabul edilemeyeceğini ifade etmişti. Ayrıca ilk önce yapılması gerekenin Millî Savunma Bakanına “*esas bir veçhe tayin eylemek, siyaseti dahiliyemizi halkın isteğine, ruhuna ve ananesine göre tanzim ve takviye eylemek*” dış politikanın Fevzi Paşa'nın son açıklamalarında belirttiğı iyi durumunun Vekillere göstererek asıl hedefe yavaş yavaş olsa da ulaşmak olduğunu ifade etmişti⁸.

Komisyon sözcüsü Zekâi Bey, kanun tasarısında “*Harp Encümeni Fevkalâdesi*”ne ait maddelerle aydınlatma ve irşat maddesinin ayrı konular olduğunu, bu hususta verilen önergelerin dikkatle incelendiğini, görüşmeler sırasında seçilecek kurula Şer'îye Vekili ve diğere uygun görölen kişilerin katılması sağlanabileceğini, yapılmış suiistimallerin incelenmesi ve soruşturulması, vukuuna engel olunması için de

⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 557.

⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 557.

⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 27 Aralık 1921, s. 554.

denetleme kurulları teşkili, ayrıca merkez dışında görev yapmak üzere gezici kurullar kurulması hususları komisyonda incelendiğini, tasarının Teşkilatı Esasiye Kanununa uygun ve mevcut kanunlarla dengeli ve Yüce Meclisin yetkilerini özenle koruyan hükümleri içerdiğini, Başkomutanlığın bu konulardaki yetkisinin Harp Encümenine bırakıldığını, anlaşmazlıkların çözüm yerinin Meclis olacağını, özellikle Başkomutanın merkezden ayrılmasında böyle bir heyetin varlığının gerekli bulunduğunu, Encümenin Vekiller Heyetinin icra görevlerine karışmayıp sadece denetleyeceğini, bu konudaki anlaşmazlıkların Meclise sunulacağını açıklamış, Yusuf Ziya Bey'in görüşmelerin yeterliği hakkındaki önergesi oya sunularak çoğunlukla kabul edilmişti. Tasarının tümü hakkındaki görüşmelerin yeterliği ve maddelere geçilmesi konusunda çıkan usul tartışmasından sonra Başkanın, bu tasarının görüşülmesi sırasında Millî Savunma Bakanı hakkında bazı sözler söylenmiş olması nedeniyle kendisine güvenin devam edip etmediğinin belirlenmesi gerektiği uyarısı üzerine Besim Bey ve Yusuf Ziya Bey'in önergeleri kabul edilmek suretiyle Millî Savunma Bakanı Refet Paşa'ya güven belirtilmişti⁹.

31 Aralık 1921'de TBMM'nin gizli birleşiminde tasarı hakkında yapılan görüşmelerde, ilk sözü alan Celâl Nuri Bey, tasarının 1'inci maddesindeki tedvir kelimesi denetim değil yönetim ve yürütme anlamında olduğundan hukuk kuralları ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile çelişkili bulunduğunu, çünkü Encümen milletvekillerinden oluşacağını, hâlbuki Kanunu Esasi'nin 47'nci maddesine göre milletvekilleri sorumsuz olup yürütmenin sorumluluğu Bakanlar Kuruluna ait olduğundan Meclisin yürütme görevini yerine getirmede güçlüklerle karşılaşacağını, ayrıca Başkomutanın fiilen yürüttüğü işlerden sorumsuz olmasından dolayı düzenlenmesine gerek görülen bu kanunun çelişkilerle dolu olduğunu, bununla millî savunma işleri düzene sokulmak şöyle dursun, karmaşık hale getirildiğini, Millî Savunma Bakanının Encümen ile anlaşmazlığa düşmesi halinde hakem durumuna getirilen Meclisin taraflardan birini tutmasının bunalımlara neden olacağını, cephe hizmetlerinin Encümen denetiminden uzak tutulduğunu, kanunun başkomutanlık görevlerini karıştıracığını beyan ederek Millî Savunma Bakanlığının Teşkilatı Esasiye Kanunu ile belirlenen sorumluluk ve Başkomutanlığın yetkisi içinde görev yapmalarının hukuk kuralları ve

⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 27 Aralık 1921, s. 482; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 560.

Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na uygun bir kanun düzenlenmesi ile mümkün olacağını ifade ile hazırladığı kanun önerisini Başkanlığa sunmuştu¹⁰.

Söz alan Yunus Nadi Bey, kuvvetler ayrılığı veya dengesinin Büyük Millet Meclisi için söz konusu edilemeyeceğini, çünkü Meclisin milletin geleceğine el koyan ve bütün güçleri kendisinde toplayan bir kurul olduğunu, kendi seçtiği üyelerle işleri yürüttüğünü, onları gerektiğinde düşürmek değil değiştirdiğini, amacın hükümetin içtihadı ile değil Meclisin arzusu ile hareket olduğunu, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ayrıntılı yazılmayıp izlenecek ilkeler saptandığını ve siyasî sorumluluğun da değiştirilme kelimesi ile ifade edildiğini, Başkomutanlık Kanunu'nun kabulü nedeninin Teşkilâtı Esasiye Kanunu'ndaki eksikliğin tamamlanması olmayıp, vatanın kurtuluşu için alınacak olağanüstü tedbirler amaçlandığını, Sakarya Zaferi'nin bu kanunla kazanıldığını, henüz savaşın sürmesi nedeniyle kanun süresi uzatıldığını, ancak Meclisin bu millî meseleyi yakından izleme gereğini duyması ve en büyük sorumluluğun kendisinde olması itibarıyla Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na aykırı olmayarak ve milletvekilleri tarafından verilen öneriler dikkate alınarak böyle bir tasarı oluşturulduğu, amacın millî savunma sorunlarını vatanın bağımsızlığını sağlama ilkesi etrafında yakından izlemek, olaylardan günü gününe haber almak olduğunu, görülen noksanların görüşmeler sırasında tamamlanabileceğini ifade etmişti¹¹.

İhsan Bey de, ordunun maddi ve manevi yönden güçlendirilmesinin önemli ve gerekli olduğunu, harbin muhtemelen beş yıl süreceğini, yapılan görüşmelerden edindiği kanıya göre, Vekiller Heyetini amaca yöneltmek için böyle bir Encümen kuruluyorsa, bunun vekilleri sorumluluktan kurtarmak ve orduyu berbat etmekten başka sonuç vermeyeceğini, zafer için tek yolun, aksi sonuç alındığında, ayırimsız idam cezası kabul etmek olduğunu, herkesin yetki ve sorumluluğu birlikte taşımamasını, orduda rütbenin yetenek ve başarı ile orantılı olduğunu, açıkta tartışmalarla İngiliz ve Yunan kontrolü altında elbise tedarik edilemeyeceğini, ordunun giydirilmesi için takdir beklenmeyecek ancak karşıt sözlere ve kötüleremelere kesinlikle önem vermeyecek kişilikte birine ihtiyaç bulunduğunu, bu kişinin hedefe ulaşmadığı halde asılmayı göze almasını söylemişti¹².

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 31 Aralık 1921, s. 557-570; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 558.

¹¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 31 Aralık 1921, s. 570; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 558.

¹² TBMM Gizli Celse Zabıtları, 31 Aralık 1921, s. 5710-5711; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 559.

Son olarak söz alan Ali Bey, askerî sorumluluğun şekil ve sınırı belli olmadığını, askerî teşkilât yapılmaksızın kurulacak Harp Encümeni'nin, amacı gerçekleştirilemeyip aksine başarısızlığı getireceğini, Millî Savunma Bakanının gensoruya cevabı olumsuz olduğunu, ordunun giyim ihtiyacını tamamen sağlamayı başaramadığını, ordu yönetiminde ahenksizlik bulunduğunu, Başkomutanlık teşkilâtı genişletilerek cephenin yanında menzil bölgelerini, Genelkurmay Başkanını nüfuzu altına almaz, cephe ve menzil teşkilâtını düzenlemez ise Harp Encümeni ile bu görevin yerine getirilemeyeceğini, Genelkurmay Başkanlığı cephe hizmetleri ile uğraşarak, Encümenin Başkomutanlığın kurmayı durumunda kalacağını, bu itibarla maddenin değiştirilmesini önerdiğini, ordunun güçlendirilmesi geniş bir anlam taşımakta bunun ayrıntılı bir şekilde maddede yer alması gerektiğini belirtmişti¹³.

Tasarı üzerindeki görüşmeler 3 Ocak 1922'deki gizli birleşimde de devam etmiş, Hüseyin Avni Bey, hükümete sert eleştirilerde bulunarak Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve Kanuni Esasi'ye tamamen aykırı olan bu tasarının TBMM'nin bocalaması niteliğinde olduğunu, orduyu güçlendirmek için Meclisin istenilen yetkileri ve parayı verdiğini, getirilen kanunun milletin yaşama yeteneği olmadığını ve bir hükümet kurmadığını ilân ettiğini, Encümeni oluşturacak üç beş kişiye memleketin geleceğini teslim ederek Meclisi etkisiz hale getireceğini, bu şekilde Meclisin varlığına gerek kalmayacağını belirterek bugünden tezi yok Meclis tarafından yapılacak işin, Kanunu Esasi'sini ve kendisinin izleyeceği hareket hattını ve görevini ve seçeceği vekillerin görev ve yetkilerini saptamak olduğunu bu işin iki yıldır sürüncemede kaldığını söylemişti¹⁴.

Söz alan Celâlettin Arif Bey, tasarıyı savunarak vergi alınmasının Meclise ait bir yetki olduğunu söylemesine karşılık Hüseyin Avni Bey, bu durumda Encümen kurulmasının anlamı kalmayacağını ifade etmiş, İsmail Şükrü Efendi de Encümenin, Hükümetin sorumluluklarını azaltacak bir nitelik taşımamasının önemine işaret ederek bir denetim organı olarak Encümenin yararlı olacağını söylemişti. Celâl Nuri Beyin, ilke olarak Harp Encümeni kurulmasından yana olmakla birlikte tasarıdaki hükümlerin Hukuku Esasiye'ye aykırı bulunduğunu belirtmiş, söz alan Refet Paşa, Millî Savunma Bakanı olarak çektiği sıkıntıları anlattıktan sonra yüklenilen bu işin sorumluluğu üstlenilmeden, onun

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 31 Aralık 1921, s. 572-573; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 560.

¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03 Ocak 1922, s. 577-578; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 560.

yolunda onurunu tehlikeye atmadıkça, milletin şükranını görmedikçe bir kurtuluş kazanılacağına inananlardan olmadığını, üç yüz kişinin sürekli eleştirmesiyle bir savaşın yönetilemeyeceğini, sorumluluk yüklenen kişilere güvenmek, güvenin yitirilmesinde üzerlerinden sorumluluğu almak gerektiğini, Meclisin her zaman bunu yapabileceğini, bu savaşı daha iyi yönetmek, düşmanı yurdumuzdan söküp atmak, şeref kazanmak, kendisinin de şiddetle arzu ettiği bir gaye olduğunu, Meclisin ve Vekiller Heyetinin bu amaca varmak için çalıştığını, Bakanlar Kurulunu bir makineye benzetirsek, bunun kolunu üç yüz elli kişi birden çeviremeyeceğinin, makinistinin Bakanlar Kurulu olması zorunlu bulunduğunu, yürütülen işlerden Meclisin bilgisi olması bakımından Millî Savunma Encümeni ile milletvekilleri arasında daha rasyonel bir ilişki kurulabileceğini, esas amacın daha iyi bir düzen kurmak olduğunu söylemişti¹⁵.

Atatürk, Nutuk'ta Refet Paşa'nın bu konuşması hakkında şunları söylemiştir:

“Başkomutanlık ve Erkanı Harbiyei Umumiye Riyaseti Ankara'da imiş, cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu anlaşılmalı ki benim hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmamda güçlük varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir harp encümeni teşkil ederek ordu durumunu incelemeliymiş. Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi, aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Reisi olduğundan Erkanı Harbiye işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa yalnız İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinde kalsın. Erkanı Harbiyei Umumiye Riyasetiyle Millî Müdafaa Vekaleti birleştirilsin imiş.”

Bu görüşlere Başkomutan Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap vermiştir:

“Başkomutanlık ve Erkanı Harbiyei Umumiye Riyaseti, pek yerinde olarak Ankara'yı kendine karargâh edinmiştir. Görevini en iyi buradan yapmaktadır. Gerektiğinde ne zaman, nereye gideceğini kendisi takdir eder. Cephede bizzat çalışan cephe komutanı vardır. Gereksiz olarak benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı istemenin bir anlamı yoktur. Erkanı Harbiyei Umumiye Riyaseti ve Millî Müdafaa Vekaleti, Başkomutanın buyruğu altında Başkomutanlık Karargahını teşkil etmektedir. Ayrı ayrı değildir. Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi olan Fevzi Paşa'nın Ankara'da buldukça İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ni de yapması bugün için zorunludur. Çünkü onun yokluğunda Refet Paşa ona vekil olarak, İcra Vekilleri Riyaseti görevini yapmıştı, başaramamıştı. Vekiller Heyeti'nde kargaşa baş gösterdi. Vekiller toplanamaz oldu.

¹⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03 Ocak 1922, s. 580; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 561.

*Fevzi Paşa'nın Ankara'ya dönüşü vekillerin şikâyeti üzerine oldu. Orduyla ilgili yaptığımız işleri kontrol için Meclisin bir encümen kurmasında sakınca görmem. Ama bu komisyon benim başkanlığım altında kurulur.”*¹⁶

7 Ocak 1922'deki gizli birleşimde söz alan M. Vehbi Efendi görüşülmekte olan Harp Encümeni Kanun Tasarısının yanlış anlamalarla başka bir nitelik aldığını, günlerdir devam eden görüşmelerin bir yararı olmadığını söyleyerek 1'inci maddenin tasarıdan çıkarılması hakkında bir önerge vermiş, bu maddenin kabulü Vekiller Heyetinin kaldırılması demek olduğunu, bu kanunun kabulü ile yürütmeden sorumlu bir makam kalmayacağını belirtmişti. Bundan sonra gündemdeki konulara geçilmiş, tasarının görüşülmesi 9 Ocak 1922 tarihine ertelenmişti¹⁷.

9 Ocak 1922'deki gizli birleşimde ilk sözü alan Selâhattin Bey, görüşülmekte olan Harp Encümeni Fevkalâdesi hakkındaki kanunun 1'inci maddesi ne gibi bir ihtiyaç üzerine düzenlendiği ve o ihtiyacın bize ne şekilde hareket edilmesi zorunluğunu getirdiğini ve bu Encümenin yapacağı işler ne olduğunu anlatmadan önce içinde bulunduğumuz durumu, gelecekte ne gibi durumlarla karşılaşacağımız hakkındaki kanaatlerini belirtmeyi faydalı sayıyorum, diyerek yaptığı uzun konuşmada sonuç olarak, Meclisin yürütme görevini lâıyıkı ile yerine getirmesini sağlayacak önlemlerden biri olarak Komisyonların uzmanlarla güçlendirilmesi, Başkan ve sözcülerin bunlardan seçilmesi, Komisyon Başkanlarından oluşacak bir kurulun Meclis Başkanlığı ve Vekiller Heyeti Reisliği ile sürekli temas halinde bulunarak her konuda zamanında haberli olmasının sağlanmasını istemişti¹⁸.

Celâl Nuri Bey, görüşmelerden edinilen izleniminin, Meclisin çalışmaları iyi bir şekilde organize edilmediği, yasama ve yürütme yetki ve görevlerini nasıl kullanacağını bilmediği yolunda olduğunu, getirilen tasarının belki bu noksanı karşılayacağı düşünüldüğünü, ancak önceki birleşimlerde ifade ettiği gibi getirilen hükmün Teşkilâtı Esasiye'ye aykırı olduğunu belirtmişti. Abidin Bey, söz konusu tasarının bir ihtiyaçtan doğduğunu, bununla cephe ve cephe gerisi hizmetlerin en iyi şekilde yürütülmesinin amaçlandığını, içinde bulunulan durumun Teşkilâtı Esasiye konularını tartışarak vakit kaybedilmesine müsait olmadığını söylemişti¹⁹.

¹⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, 5. Baskı, TTK, Ankara 2006, s. 845.

¹⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 07 Ocak 1922, s. 588; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 561.

¹⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 09 Ocak 1922, s. 596-601; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 561-562.

¹⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 09 Ocak 1922, s. 601; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 562.

Millî Savunma Bakanı Refet Paşa da, savaşın bir komisyonla yönetilemeyeceğini, askerliğin esası komutayı bir ele bağlamak, ondan sonra görevleri taksim etmek olduğunu, cephe ve cephe gerisine ilişkin işlerin bir elden idaresi için Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması, bağımsız ve bir bakanlık üstlenmeyen Bakanlar Kurulu Başkanlığı kurulmasını, milletvekillerinin sorularını kendisinin cevaplandırması, bu suretle vekillerin kendi işleri ile meşgul olmalarına fırsat verilmesini, Meclisteki Millî Savunma Komisyonundan seçilecek bir kısım milletvekillerinin Vekâlete gönderilerek Millî Savunma Bakanı ile işbirliği halinde görev yapmalarını, seçilecek milletvekillerinin vekil yardımcısı olarak da görev yapmaları düşünülebileceğini söylemişti.²⁰

Hüseyin Avni Bey, tasarı üzerindeki görüşmeler gerek Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve gerek Millî Savunma Bakanlığının beklenen görevleri tam olarak yapmadığını gösterdiğini, kanun tasarısının bu nedenle hazırlandığını, herkesin üstlendiği görevi tam olarak yerine getirmesi esas olduğunu, kanunun kabulü halinde işlerin büsbütün berbat olacağını savunmuştu. Osman Bey, Ragıp Bey, Necati Bey ve Ömer Lütfi Bey'in tasarı üzerinde görüş ve düşüncelerini belirtmelerinden sonra kürsüye gelen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlığın ihdası üzerine Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığının birleştiğini, Genelkurmay Başkanlığının harp harekâtının sevk ve idaresi ile meşgul olduğunu, herkesin görevini gereği gibi yaptığını, Başkomutanın kimseden şikâyetçi olmadığını, ordunun tamamıyla giydirilememiş olmasından ve bazı eksiklerinde ilgili şikâyetler ve Meclisteki tartışmalardan esinlenerek bir tasarı düzenlenmesine, sırf Meclisi tatmin için Başkomutanlığın bir şey demediğini, ancak kurulması düşünülen Encümenin olağanüstü bir işi yapacağına emin olamadığını, Encümenin nihayet en üst düzeyde yapılabilecek işin ancak yapılan işlerden ibaret olacağını ifade etmişti²¹.

Millî Savunma Bakanı Refet Paşa da yapılan ve yapılması düşünülen işler hakkında açıklamalarda bulunmuştu. Selâhattin Bey özellikle kuruluş üzerinde durarak harbin ve millî savunma hizmetlerinin en iyi şekilde yürütülmesi için görüş ve düşüncelerini belirtmiş, söz alan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa ve Fevzi Paşa karşı düşüncelerini açıklamıştı. Selâhattin Bey bu beyanlara karşı:

“... Memleketin menafii hakikiyesine mi raptı kalp edeceğim? Ancak bunun kâfi olup olmadığı ve daha iyi bir usul varsa bu memleketin menafii hakikiyesi için, cephede bu devletin menafii hakikiyesi ile iştilal

²⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 562.

²¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 563.

etmek. Yoksa eşkâli teşkilâta ve emnü asayışe ve en mühim mesail, bin türlü mesalihi ibadm müzakeresi konuşulmak lâzım iken Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi sıfatile ordunun selâmet ve saadetini temin ve Heyeti Vekile azası raptetmeye imkân var mıdır? Paşa Hazretleri, zâtı âlinizin şahsı muhteremini düşündüğümü zannetmezsiniz. Mesele prensip meselesidir. Ya İcra Vekilleri Riyaseti ele alınır veyahut ikisi de iki senedir olduğu gibi sürünür gider ve elbette ne istikamete gittiği belli değildir. Efendiler, Başkumandanlık zaten tevhit edilmiştir ve bir elde bulunuyor. O halde sayam tenkit olan şey, aramızda iki seneden beri devam eden tecrübelerimize istinaden (müşahede ettiğimiz nevakısı, mevcut yaraların tedavisi çarelerini) söyleyemeyecek miyiz? Efendim bendeniz kemali samimiyetle arz ediyorum. Ben bundan başka suretle yapmam. Niçin, mesaidir, buna mâni olmam. Kim kimin kudret ve kuvvetini almakla memnun olur. Meclis Reisi Heyeti Vekilenin reisi tabiîsidir. Efendiler, bizim Garp cephemiz vardır. Doğrudan doğruya Erkânı Harbiyei Umumiye mesaili bu harbi azimin işi için ve daha birçok şeyler için hücum edilecektir bir şey işitemeyiz. Müzakereyi hangi sebep tevhit etmiştir. Bizim kulaklarımız bu dedikodulara kapalıdır, efendim.”²²

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’da;

“Efendiler, Meclisi âliniz her türlü mesaili teşriye ve icraiyei tedkik ve müzakere etmeğe salâhiyettardır ve netayice iktiran ettirmekle salâhiyettardır. Fakat her şey cidden bir zemine istinat etmek lâzım gelir. Yoksa herhangi... ve bir teklif ettiğimiz zaman kaçırıyorsunuz, kabul etmiyorsunuz, bin türlü mühim noktalara temas eden vâsi bir meseleyi halletmek ve bunun içinden çıkmak imkânı yoktur. Burada idarei kelam eden zevat buyurdular ki; madenler işletilmiyor, fakat vaziyet pek sarıhtır. Şikâyet ettiği kısım Heyeti Vekile Riyasetile başlı basma birer meseledir. Nitekim dendi ki; Heyeti Vekile Riyaseti meselesi zaten hazırlanmakta olan lâyihai kanuniye münasebetile buraya gelecektir. O zaman görüşülür. O zaman heyeti umumiyenin tecelliyatı hakikiyesi hangi noktada ise (karar ona göre tezahür eder). Yine tahattur ettim ki Müdafaa-i Millîye Vekâletinin ayrılmasından ziyade Heyeti Vekile... ve bu takdirde yeni verilecek karar aynı zamanda Heyeti İcraiye Riyasetinde bulunmakta mahzur varsa... müsait olmaz. Bittabi bu mesele kendiliğinden halledilmiş olacaktır, yalnız şu noktaya nazarı dikkati âlilerini celbetmek lâzımdır ki. Erkânı Harbiye Reisi olan zatın, ister burada bulunsun, (isterse bir başka mahalde bulunsun, vazifei asliyesi) yalnız vaziyatı askeriyeyi tedkik değil, tefekkürle iştigal etmesidir, şayanı arzu olan budur. Fakat Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi olan Paşa Hazretlerinin aynı zamanda Heyeti Vekile Riyasetini işgal etmesi bir zaruret (in neticesidir). Fevzi Paşa Hazretleri Sakarya muharebesi münasebetile ve onu müteakip cephede idiler. Neden dolayı paşa buraya gelmeğe mecbur oldu? (Kendilerini cepheden) çektik de onun için mi

²² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 563.

gelmiştir? Hayır efendiler; Paşanın buradaki gaybubetinden Heyeti Vekilenin işlerine hâle geldi. Paşa avdet etmedikçe müzakereye devam edemeyecek bir hale geldi, Paşa Hazretlerinden başka riyaset edecek kimse bulunamamıştır. ... sıfatı riyaseti tabiaten zayi etmiştir ve sair rüfekamız sureti katiyede bundan müştekidir ve bundan dolayı Heyeti Vekiledeki arkadaşlarımızın ricası üzerine geldi. Paşa her gün bundan müştekidir ve daha iyi bir çaresini, hakikaten zaruretini takdir edecek bir şekil bulunuz, peki. İkinci meseleye gelince; arkadaşlardan birisi diyor ki Riyaset makamım Başkumandanlık vazifesini, bunların hepsini bir adam yapabilir mi? Hepsini bu adamın üzerindedir. Bu adam bunların hepsini yapabilir mi? Efendiler, benim üzerimde belki ismen birçok vazife vardır. Fakat bu vazifeler hep sizindir. Mukarreratınızı mahalline tebliğ etmekten ibarettir. Heyeti Vekile mukarreratının altına bir imza koymaktan ibarettir. Beni işgal edecek, beni yapmaktan menedecek başka bir vazifem var mıdır? Başkumandanlık sıfat ve salâhiyetiyle benim haiz olduğum vazife doğrudan doğruya Erkânı Harbiye Umumiye Reisinin yapacağı vazifedir ve ben doğrudan doğruya Erkânı Harbiye Umumiye Reisi, Heyeti Âliye muvacehesinde mes'ul olmak hasebile onun dahi sıfat ve salâhiyeti yalnız fevkalâde zamanlarda, fevkalâde tedbirlere yarayacak. Sizin salâhiyetinizi istimale memur bir adamım. Başkumandan top, tüfek altına gidip kumanda edecektir. Yoksa ben cephenin gerisinde oturma caka bir kumandan değilim, diğer hususatta dahi böyledir. Müdafaa-i Millîye ile benim alâkam varmış. Fakat buna ait vazifeyi de yapan arkadaşlarımız bulunuyorsa efendiler Meclisiniz Riyasetinden de Başkumandanlıktan da (çekilmeye amadeyün.) Binaenaleyh (bu mütalaatınız) gayri tabiidir efendiler, Meclis Riyasetinden de (Baskumandanlıktan da çekilmeye hazırım) ve benim mevcudiyetim memleketin menafine zarar iras ediyorsa (ısdar buyurulacak karara bilâ itiraz ittiba edeceğim). Şarta muallâk olarak.”²³

diyerek konuşmasını tamamlamıştı.

Bu konuşmadan sonra M. Vehbi Efendi'nin, 1'inci maddenin tasarıdan çıkarılmasını isteyen önergesi büyük çoğunlukla kabul edildi. Tasarının diğer maddelerinin de yeniden incelenmek üzere Anayasa Komisyonuna gönderileceği bildirildi. Bu arada Başkan bir açıklama yaparak, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın görüşme konusu sorulara cevap verdikleri sırada, koşulların elvermesine bağlı olarak, tabî olmayan haller devam ettiği takdirde Başkanlıktan ve Başkomutanlıktan çekileceklerini söylediği ve Yüce Meclisin de bunu reddettiğinin, durum düzeltilmek üzere böylece tutanağa geçirildiğini bildirdi. Bu sunuş ile 27 Aralık 1921'den itibaren Meclisin beş gizli birleşimini işgal eden ve

²³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 09 Ocak 1922, s. 601; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 562.

zaman zaman sert konuşmalara neden olan konu da bu şekilde kapanmış oldu. “*Harp Encümeni Fevkalâdesi*” hakkındaki tasarı dönem sonuna kadar bir daha ele alınmadı²⁴.

2. Harp Encümeni'nin Kurulması

Heyeti Vekile'nin 14 Ocak 1922 tarihli toplantısında, ordu işlerini düzenlemek ve kolaylaştırmak için Başkomutan Mustafa Kemal başkanlığında bir Harp Encümeni kurulması kararlaştırılmış ve Encümenin kuruluşu aşağıdaki emirle ilgili makamlara tebliğ edilmişti. Başkomutan başkanlığında, Maliye ve Millî Savunma Bakanları ve Genelkurmay Başkanından oluşmak üzere bir Harp Encümeni kurulmuştur. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlığın verdiği yetki ile kurulacak Harp Encümenine TBMM II. Başkaniyla Millî Savunma ve Maliye Encümenleri Başkanları da dâhil edilmiş ilk toplantısını 22 Ocak 1922 Pazar günü Mecliste Başkanlık makamında yapacağını 16 Ocak 1922 tarihli bir yazı ile TBMM Genel Kuruluna bildirdi²⁵. Encümenin kurulmasındaki maksat mali birimlerin para dağıtımını konusunda öncelikle ordu ihtiyaçlarının karşılanması ve cephenin takviye edilmesiydi²⁶.

Tezkere, TBMM'nin 19 Ocak 1922 tarihli birleşiminin açık oturumunda okundu, Başkomutanlığın bir sunuşu olarak kabul edildi²⁷. Ancak 26 Ocak 1922 tarihindeki birleşiminde okunan ve ordu geri hizmetlerinin bazı işlerini gözetim ve yardım için yedi milletvekilinin görevlendirildiğini bildiren Başkomutanlık yazısı eleştiri ve tartışmalara neden oldu. Söz alan Hacı İlyas Sami Bey, Harp Encümeni Kanunu Mecliste çoğunlukla reddedildiği halde başka şekilde kurulmasının garip bir şey olduğunu, Selâhattin Bey böyle bir görevlendirme için görevlendirilenlere sorulması, onların istekli olması gerektiğini, Yusuf Ziya Bey bu arkadaşlara izin vermenin Yüce Meclise ait bir hak olduğunu savundular. Başkan, Harp Encümeninin Başkomutanlık kararı ile kurulduğunu, görüşülen tasarı ile bir ilgisi olmadığını, bazı hizmetler için

²⁴ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 564.

²⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Sayı 130 (Ocak 2013), Yıl 62, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, s. 3.

²⁶ Şükrü Erkal ve Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. II, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 117.

²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 19 Ocak 1922, s. 80.

görevlendirilen arkadaşların görevi kabul veya reddi için Meclisin kararına ihtiyaç bulunmadığını söyledi²⁸.

Konu bir kez de 6 Mart 1922'de Başkomutanlığın doğu illerinden yedi milletvekilinin, bazı önemli vatan hizmeti ile görevlendirildiğine dair yazısının Genel Kurulda okunmasından sonra gündeme geldi. Başkanın, bu milletvekillerinin TBMM Başkanı ve Başkomutanın yetkisi içinde görevlendirilmiş olduklarını beyanına rağmen Yusuf Ziya Bey'in isteğinde direnmesi üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, önergede söz edildiği gibi bir heyet gönderilmediğini, isimleri okunan arkadaşları, önemli saydığı görevler için memur ettiğini ve heyet halinde giden bir şey olmadığını söyledi. Oylaması yapılan gensoru önergesi reddedilmiş, konu bu aşamada da kapanmış ve Başkomutanlığın yetkileri Meclis Genel Kurulunca bir kez daha kabul ve anlaşılmış oldu²⁹. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Harp Encümeninin görevini;

“Geleceği önceden görmek ve buna göre tedbirler almak, alınacak tedbir Bakanlığın yetkisi dışında kalmışsa bunu Harp Encümenine sevk etmekle beraber karar alınana kadar yine mümkün olanı yapmak lazımdır. Bundan başka Harp Encümeni bir vaziyet karşısında çözüm bulmak değil, ait olduğu bakanlıklar tarafından bulunan çözümlerin doğruluğunu görüşmek ve ne şekilde uygulanacağını tespit etmekle sorumludur.” şeklinde ifade etmiştir³⁰.

3. Harp Encümeni'nin Faaliyetleri

3.1. 22 Ocak 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Harp Encümeni, 22 Ocak 1922 tarihinden 15 Temmuz 1922'ye kadar çeşitli tarihlerde toplantılar yaparak ordunun iaşe, giyecek ve teçhizat işlerini yürütmeye çalışmıştı.

Harp Encümeni, ilk defa 22 Ocak 1922 günü toplanmış, Levazım Dairesi tarafından ordunun iaşesi için alınması gereken tedbirler hakkında düzenlenen kararları uygun bulmuş ve “1 numaralı Başkomutanlık Emri” ilgili birimlere tebliğ edilmişti. 23 Ocak 1922 Tarih ve “1 numaralı Başkomutanlık Emri” Batı Cephesi'nin iaşesi için Millî Savunma Bakanlığı tarafından alınan ileriye dönük alınacak tedbirlere esas olmak üzere uygulamaya konulacaktı. Şereflikoçhisar,

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Ocak 1922, s. 142-143; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 565.

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06 Mart 1922, s. 41-42; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, s. 565.

³⁰ Suat Akgül, “Zafere Giden Yolda Harp Encümeninin Rolü”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak*, C. I, Ankara 2014, s. 437-438.

Aksaray, Niğde, Dinar, Burdur, Denizli, Bolu, İzmit, Sivrihisar ve Konya'da birer komisyon kurulacaktı. Her komisyon, mahallin en büyük mülki amirinin ve Konya'da Vali Paşa'nın başkanlığı altında, mahallin en büyük askerî amiriyle idare meclisi ve belediyenin birlikte seçecekleri bir üye ile mahallin en büyük maliye memurundan oluşacaktı. Konya'daki komisyona askerî birliklerden Asker Alma Heyeti Başkanı, Şereflikoçhisar'daki komisyona da Millî Savunma Bakanlığı Merkez Satın Alma Komisyonu Başkanı katılacaktı. Komisyonlara mülkiye ve askerî birliklerden gerektiği kadar kâtip tayin edilecekti.³¹

Maliye Bakanlığı 24 Ocak 1922'den itibaren aşağıdaki paraları geciktirmeden ödeyecekti. Haftada 150.000 lira Konya Komisyonu emrine verilecekti. Bu paranın 130.000 lirasıyla buğday ve arpa, 20.000 lirasıyla et ve kuru sebze alınacaktı. Ayrıca 15 gün içinde yine Konya Komisyonu emrine daha fazla buğday ve arpa alınması için bir defaya mahsus olmak üzere 100.000 lira verilecekti. Dinar, Burdur, Denizli Komisyonları emrine haftalık onar bin lira ödenecek ve bu para ile yalnız arpa ve buğday satın alınacaktı. Maliye, haftalık Kocaeli Grubu emrine 10.000 lira verecek ve bu para ile et, kuru sebze ve saman alacaktı. Bolu ve İzmit Satın Alma Komisyonlarına, alımı önceden kararlaştırılan beşer yüz bin kilo arpa ile Grubun eksik kalacak ekmeklik ve yemliğinin alınması için Maliye ayrıca para verecekti. Haftalık olarak Maliye Bakanlığı, Eskişehir Satın Alma Komisyonu emrine Sivrihisar bölgesinde bulunan dağınık arpa ve buğdayın alımı ve askerî ambarlara depolanması için 8.000 lira, et ve saman alımı için 2.000 lira, ihtiyat hazırlıklarını temin için de Ankara Merkez Satın Alma Komisyonu emrine haftalık 40.000 lira verecekti. Maliye Bakanlığı Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonları emrine bir defada ellişer bin lira ödeyecekti. Daha sonra bu komisyonlara ne kadar para verileceği, ilk verilen para ile yapılan alım ve nakliyata göre tespit edilecekti. Bu tespit Millî Savunma Bakanlığına ait olacak ve Bakanlıktan bildirilince Maliye daha sonraki ödemeleri hemen güvence altına alacaktı. Maliye Bakanlığı düzenli olarak haftada 60.000 lirayı Batı Cephesi emrine verecek ve cephe bu para ile uygun göreceği ordular bölgesinde saman, etlik, ekmeklik ve yemlik satın alacaktı. İstasyonlarda teslim alınacak erzak için Levazım Dairesi emrine sandık, teneke, çuval gibi edevatı tedarik etmek üzere 30.000 lira verilecekti. Bütün satın alımlar komisyonlar tarafından nakit ödemelerle yapılacaktı³².

Depolama ve nakliyat işleri şöyle yapılacaktı. Bolu ve İzmit Komisyonlarıyla Kocaeli Grubunun yapacağı alımlar, adı geçen Grup

³¹ ATBD, Sayı 130, s. 4.

³² ATBD, Sayı 130, s. 4.

Komutanlığının belirleyeceği mahallerde ve 3.061 sayılı Karar'a göre, Eskişehir Komisyonunun alımları, Grup Komutanının belirleyeceği yerlerde toplanacaktı. Konya, Burdur, Dinar, Denizli Komisyonlarının tedarik işleri en yakın demiryolu hatları boyundaki askerî ambarlara teslim edilecekti. Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonlarının tedarik işleri öncelikle Sarayönü, Konya, Ereğli ve Ulukışla İstasyonlarında askerî ambarlara teslim edilecekti. Gerekirse bu komisyonlar en yakın istasyonlara da teslimat yapabilecekti. Bu şekilde teslim edecekleri istasyonları Batı Anadolu Menzil Müfettişine bildireceklerdi. Kurulan komisyonlar, özellikle nakliyat işlerini yürütmekle sorumlu olacak, aldıkları erzak, mutlaka demiryolu hat boylarında, Kocaeli ve Sivrihisar Grupları için Grup Komutanlarının göstereceği yerlerde en kısa zamanda askerî birliklere teslim edilecekti. Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonları günlük olarak en az on beşer ton zahireyi Konya hattı boyunda teslim edecekti. Her komisyonun hat boyunda teslim edeceği on beşer ton zahireden beşer tonunun mutlaka un olması gerekiyordu. İstasyonlarda erzak askerî birlikler tarafından teslim alındıktan sonra, köylünün sandık, teneke, çuval gibi edevatı kendilerine iade edilecekti. Komisyonların satın alacakları zahirenin istasyonlara nakline nakliye aracı olan bütün halk mecburi olarak katılacak ve katılım şekli komisyonlar tarafından tespit edilecekti. Nakliye aracı olmayan tüccar ve servet sahiplerinin de bu vazifeye katılımını komisyonlar uygun şekilde sağlayacaklardı. Nakliye ücreti, mahallî değerine göre komisyonlar tarafından tespit edilecek ve nakillere komisyonlar tarafından peşin olarak üçüncü maddede belirtilen paralardan ödeme yapılacaktır. Satın alınan zahirenin, araç bulunamaması nedeniyle dağılık halde uzun süre kalmaması için komisyonlar alımlarını nakliye vasıtaları tedarikiyle birlikte yapacaklardı³³.

Maliye Bakanlığı kuru sebze alımları için Adana Muhasebeciliği emrine 30.000 lira verecek ve Muhasebeci ile Adana Satın Alma Komisyonunun birlikte alacakları kuru sebze süratle Konya'ya nakledilecekti. Satın alımlarda ve nakliyatta adil davranılmasından ve ücretlerin düzenli bir şekilde ödenmesinden komisyonlar sorumlu olacaktır. Şereflikoçhisar ve Aksaray Komisyonları, nakliye vasıtaları ve satın alma hususunda Kırşehir Mutasarrıflığından yardım isteyebilecek ve bir talep karşısında Mutasarrıflık ve Kırşehir Hat Komutanı bütün kuvvetleriyle yardımcı olacaktır. Komisyonların satın alma ve nakliyat işlerine bölgelerindeki bütün mülki memurlar, askerlik şubeleri ve menzil

³³ ATBD, Sayı 130, s. 5.

teşkilatı yardımıyla yükümlüydü. Yemlik arpa bulunmayan yerlerde satın alma komisyonları arpa yerine yulaf, burçak, mısır, fiğ, çavdar ve bunlar da bulunmazsa arpa kadar buğday alabilecekti³⁴.

Alımların ve depolamanın askerî harekâtla paralel yapılmasını sağlamak için Batı Cephesi Komutanlığı ve Batı Anadolu Menzil Müfettişliği bölgesindeki komisyonlarla Kocaeli Komutanlığı da Bolu ve İzmit Komisyonlarıyla haberleşmeyi sağlayacak ve Levazım Dairesine 15'inci madde gereğince rapor verecek olan bu komisyonlardan Dinar, Burdur, Denizli, Eskişehir Komisyonları raporlarının birer suretini Batı Cephesi'ne, Bolu, İzmit Komisyonları raporlarının birer suretini Kocaeli Komutanlığına, Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde, Konya Komisyonları raporlarının birer suretini Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine gönderecekti. Kurulan komisyonlar, 24 saat içinde yapılan alımları, istasyon ve iskelelere yapılan sevkiyatı, ertesi güne devreden kendi ambar mevcudunu Levazım Dairesine rapor edecekti. Maliye Bakanlığının komisyonlar emrine ödeyeceği paraların kolaylıkla nakledilmesi ve dağıtılmasını sağlamak amacıyla Maliye Bakanlığı Osmanlı Bankası merkezlerine ve İktisat Bakanlığı da Ziraat Bankalarına kesin talimat verecekti. Ayrıca halkta paranın ödenemeyeceği kanısını oluşturmamak için komisyonlar, merkezlerindeki Osmanlı ve Ziraat Bankalarıyla temasta bulunarak ödeme işlemlerini ve paraların çeşitli merkezlere naklini süratle sağlayacaklardı. Bu talimatın uygulanmasında aksaklık gösteren, nakliyatta ağır davranan askerî ve mülki memurlar ile kendisinde satın alınacak zahire ve kullanılabilir nakliye aracı bulunduğu hâlde bunları saklayanlar İstiklal Mahkemesine sevk edileceklerdi. 23 Ocak 1922 tarih ve 1 numaralı olan bu emir; Maliye, İktisat, Millî Savunma, İçişleri ve Bayındırlık Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi ve Kocaeli Grubu Komutanlıklarına, Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine, Bolu Menzil Mıntıka Müfettişliğine, Konya Valiliğine, Eskişehir, Aksaray, Niğde, Burdur, Denizli, Dinar, İzmit, Bolu Mutasarrıflıklarına, 4'üncü ve 5'inci Kolordu Asker Alma Başkanlıklarına, Şereflikoçhisar Kaymakamlığına, Denizli, Burdur, Dinar, Aksaray, Niğde, Eskişehir, İzmit, Bolu Asker Alma Kalem Başkanlıklarına, Ankara, Konya İstiklal Mahkemelerine kişiye özel ve gizli olarak yazılmıştı³⁵.

1 numaralı Başkomutanlık Emri'ne ek olarak, 23 Ocak 1922 tarih ve “2 numaralı Başkomutanlık Emri” ile hacizli ya da hacizsiz olsun bu emirde isimleri geçen livalardaki aşar fazlası, memurların hissesi ve Tekâlif-i Millîye fazlası mahallî Tekâlif-i Millîye Komisyonları

³⁴ ATBD, Sayı 130, s. 5.

³⁵ ATBD, Sayı 130, s. 5-6.

tarafından olabildiği kadar süratle tahsil edilip en yakın hat boyu askerî ambarlarına teslim edilecek ve günlük teslimat miktarları günlük raporlarla Levazım Dairesine bildirilecekti. 23 Ocak 1922 tarih ve 2 numaralı olan bu emir; Denizli, Burdur, Isparta, Dinar, Antalya, Muğla, Silifke, Niğde, Aksaray, Kırşehir, Çankırı, Bolu, İzmit, Eskişehir Mutasarrıflıklarına, Kastamonu, Ankara, Konya Valiliklerine yazılmış, birer suret Maliye, İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarına verilmişti³⁶.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Sovyet Hükümeti Elçisi Aralof arasında yapılan görüşmede, konuşulan bazı meseleler arasında Samsun-Çorum-Yahşihan yolu hakkında Elçi'nin vaatleri üzerine Millî Savunma Bakanlığından Rus Elçisi'ne aşağıdaki yazı verilmişti.

“Samsun-Çorum-Yahşihan yolunun bozukluğu, bu yol üzerindeki askerî malzeme nakliyatını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum gerek Arkadaş Fronza ve gerekse sizin üzerinizde kötü etki bıraktığından yol üzerine dekovil döşenmesinin bir dostluk göstergesi ve askerî yardım olarak Sovyet Hükümeti tarafından yaptırılmasının mümkün olacağı geçenlerde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmede bildirilmişti. Rusya ile Türkiye arasında hem askerî malzeme nakliyatını hızlandıracak hem de iki hükümet arasında mevcut dostluğu pekiştirecek, bizce kıymeti çok büyük bir hediye olan bu yardıma özel olarak teşekkürlerimizi bildirir, yolun inşası için gerekli olan amele taburlarının görev yerine sevk edilmeye başlandığını arz ederim. Gerekli olan uzmanlarla malzemenin hemen Rusya'dan Samsun'a getirilmesine başlanmasını rica eder ve bu vesile ile sevgilerimi sunarım”³⁷.

3.2. 13 Şubat 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

13 Şubat 1922 tarihinde yapılan Harp Encümeni toplantısında alınan kararlar “3 numaralı Başkomutanlık Emri” ile ilgili makamlara bildirilmişti. 23 Ocak 1922 tarih ve “1 numaralı Başkomutanlık Emri”ndeki genel esaslara göre Keskin ve Kırşehir’de de mahallin en büyük mülki amirlerinin başkanlığı altında birer satın alma komisyonu kurulacaktı. Maliye Bakanlığı, haftada Kırşehir Komisyonuna 20.000 lira, Keskin Komisyonuna da 10.000 lira verecekti. Komisyonlar arpa, buğday ve unu peşin para ile alarak ücretli nakliye vasıtalarıyla Yahşihan askerî depo görevlisine teslim edeceklerdi. Satın alınacak zahirenin tespitini Millî Savunma Bakanlığı yapacak ve komisyonlara tebliğ edecekti. Komisyonlar, 1 numaralı emir gereğince Millî Savunma Bakanlığına rapor vereceklerdi. Alımlarda ve sevkiyatta azami gayret ve sürati göstermekten komisyonlar sorumluydu. 14 Şubat 1922 tarih ve 3

³⁶ ATBD, Sayı 130, s. 7.

³⁷ ATBD, Sayı 130, s. 10.

numaralı olan bu emir, Millî Savunma ve Maliye Bakanlıkları ile Kırşehir Mutasarrıflığına, Ankara Valiliğine, Keskin Kaymakamlığına ve bilgi için İçişleri Bakanlığına gönderilmişti³⁸.

“1 numaralı Başkomutanlık Emri”nde belirtilen alımların yapılmasında herhangi bir yolsuzluğa meydan vermemek, halkı işleri kolaylaştırmaya teşvik etmek ve alımların süratlendirilmesini sağlamak için müfettiş milletvekilleri görevlendirilmesi uygun görülmüştü. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın emirleriyle Dinar, Burdur, Denizli bölgesine Aydın Milletvekili Esat Bey ve Antalya Milletvekili Rasih Bey, Konya bölgesine Konya Milletvekili Vehbi Bey, Sivrihisar bölgesine Eskişehir Milletvekili Mehmet Bey, Aksaray bölgesine Niğde Milletvekili Hakkı Paşa, Niğde bölgesine Niğde Milletvekili Ata Bey, Şereflikoçhisar ve Kırşehir bölgesine Kırşehir Milletvekili Müfit Bey gönderilmişti³⁹.

3.3. 19 Şubat 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Batı Cephesi’nin 200.000 lira yarım maaşı gönderilmiş, Merkez Ordusuna 14.000 lira maaş verilmesi, Sivrihisar jandarmalarının da kasım ayı sonuna kadar maaşlarının verilmesi kararlaştırılmıştı. Aydın bölgesindeki zahire Maliye Bakanlığı tarafından satılacak, yerine Konya hat boyundan alınacaktı. 1 ve 3 numaralı Başkomutanlık Emirleri’ndeki paraların ödenmemiş kısımları ödenecek ve müteakip ödemeler düzenli olarak devam edecekti. Para miktarından yararlanmak için Merkez, Elcezire, Doğu Cepheleleri bölgelerinde satılabilecek erzak miktarı Millî Savunma Bakanlığı tarafından tespit edilerek süratle Maliye Bakanlığına bildirilecekti. Sivrihisar Satın Alma Komisyonunun iki haftalık alım parası Maliye Bakanlığı tarafından bir defada gönderilecekti. Öğütme ücretlerini, mahallî mal sandıkları aldıkları satın alma paralarından ödeyecekti⁴⁰.

3.4. 22 Şubat 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Maliye Bakanlığı, 10.000 lirayı hemen Kocaeli Grubuna gönderecekti. Hayvan yemi olan arpa, çavdar, burçak, fiğ mahsulünün yurt dışına çıkarılması yasaklandı. Maliye Bakanlığı; demir yolu yakacağıнын tedariki, Polatlı menzil hattında cephan nakliyatı, Ankara ve Yahşihan’da erzak depolanması ve Aziziye iaşe masrafları için gerekli olan parayı temin edecekti. Konya’ya haftalık verilen 150.000 liradan 50.000 lirası kesilerek Batı Cephesi emrine verilecek ve böylelikle

³⁸ ATBD, Sayı 130, s. 9.

³⁹ ATBD, Sayı 130, s. 10.

⁴⁰ ATBD, Sayı 130, s. 11-12.

cepheye haftada verilen 60.000 lira 110.000 liraya çıkarılacaktı. İlk taksit olarak hemen 100.000 lira gönderilecekti. 5 Numaralı Başkomutanlık Nakliye Yükümlülüğü Emri kaldırılmamış, ancak bu emrin 14 Şubat 1922 tarihli Millî Savunma Emri'nde belirtilen usuller dâhilinde uygulanması gerekmektedir. Batı Cephesi için Millî Savunma Bakanlığı, 2.279 binek, 1.875 araba koşum hayvanı, 3.725 mekkâre ve katır, 448 at arabası, 65 yaylı araba, 4.000 deve, 750 top koşum hayvanı satın alacaktı. Satın alınan araçlar, bedeli 1922 yılı içinde tamamen ödenmek şartıyla makbuz karşılığı alınacaktı. Taşrada ancak kasım ayı maaşının ödenmesi için henüz emir verilmişti. Ankara'da ise pahalılıktan dolayı yalnız aralık ayı maaşının ödenmesi tebliğ edilmişti. Üç gün önce 200.000 lira, maaşların ödenmesi için cepheye gönderilmişti. Samsun'da 400.000 liralık altın para mevcuttu. Bu para gelene kadar gecikmiş ödemelere sarf edilmek üzere acilen 100.000 liranın birkaç güne kadar gönderilmesine çalışılmaktaydı⁴¹.

Şereflikoçhisar bölgesindeki vasıtaların dışarıya gönderilmesi ve yine aynı bölgeden deve satın alınması komisyonun görevini güçleştirdiğinden; 25 Şubat 1922 tarihinden itibaren Şereflikoçhisar bölgesinden deve satın alınmaması, komisyonun tedarik edeceği nakliye araçlarına Hükûmetçe başka şekilde müdahale edilmemesi, komisyonun bölgesindeki araçları tespit ederek çalıştırması ve gerektiğinde Millî Savunma Bakanlığının talebi üzerine bu araçlardan bir kısmını yine ücretli olarak kullanılmak üzere Polatlı'ya hareket ettirecek tertibatı alması hususları Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat 1922 tarihli yazı ile Şereflikoçhisar Satın Alma Komisyonuna, Aksaray Mutasarrıflığına, Şereflikoçhisar'da Milletvekili Müfit Bey'e ve Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi. Batı Cephesi'ne de gerekli tebligat yapılacaktı⁴². Deniz nakliyatı için Maliye Bakanlığı önceden verdiği 5.000 lirayı 2.000 lira artırarak 7.000 liraya çıkarmıştı. Diğer sorunlar Millî Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları tarafından çözülecekti⁴³.

Ayrıca muhtemel harekât sırasında Ankara-Biçer, Ankara-Yahşihan demir yollarının azami kapasitede işlemleri istenildiğinden ve Biçer ormanlarından geçici bir süre için faydalanılamaması ihtimali olduğundan önemli istasyonlarda ve özellikle Ankara'da çok fazla yakacak depolanarak trenlerin hareketlerinin sekteye uğramaması, diğer tedbirlerin şimdiden alınması ve Maliye Bakanlığına yakacak parası vermek için emir verildiğinden bu konuda Maliye Bakanlığı ile irtibat kurulması hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat

⁴¹ ATBD, Sayı 130, s. 15.

⁴² ATBD, Sayı 130, s. 16.

⁴³ ATBD, Sayı 130, s. 17.

1922 tarihli yazı ile Bayındırlık Bakanlığına tebliğ edildi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Sovyet Hükûmeti elçisiyle görüştü. Bu görüşmede 5.000 deve, 5.000 mekkâre, 2.000 koşulu at arabası, 3.000 top koşum hayvanı ile eğer ve kılıçlarıyla birlikte 10.000 süvari hayvanı talep edilmiş ve olumlu cevap alınmıştı⁴⁴.

3.5. 26 Şubat 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

“1 numaralı Başkomutanlık Emri”ndeki haftalık taksitlere mahsuben Antalya Muhasebeciliğinin eksiklerini gümrük gelirinden ikmal ederek Burdur ve Dinar Komisyonları emrine hemen 10’ar bin lira ödenmesi hususu Maliye Bakanı imzasıyla 27 Şubat 1922 tarihli yazı ile Antalya Muhasebeciliğine, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne, Dinar ve Burdur Mutasarrıflıklarına ve bilgi için Batı Cephesi Komutanlığı ile Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi. Denizli Satın Alma Komisyonunun görevi çok önemli olduğundan kendisine taksitlerin acilen verilmesi Maliye Bakanlığında yazılacaktı. Samsun’dan Millî Savunma Bakanlığı emrine 5.000 lira verilecekti. Şereflikoçhisar Komisyonunun çalışmaları takdire değer bulundu. Maliye Bakanlığı ilk fırsatta Şereflikoçhisar’a para gönderecekti. Cephe maaşlarının düzenli bir şekilde verilmesine çalışılacaktı. Önceki toplantıda kararlaştırılan Aziziye bölgesinin iaşesi için Konya’dan 50.000 lira kesilerek Batı Cephesi emrine verildi. 7’nci Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için gerektiğinde erzak, Tekâlif-i Harbiye yoluyla da toplanabilecek ise de buna gerek olmadığından peşin para ile alımlara devam edilecek, Konya bölgesinden Adana istikametine zahire ihracı yasaklanacaktı. Nevşehir nakliye araçlarının geçici olarak Aksaray Komisyonu emrine verilmesi uygun bulundu. Banka meselesinin acilen çözümlenmesi için Maliye Bakanlığında gönderilmesine karar verildi. Acil olan askerî ihtiyaçların temini için üç milyon lira gibi yüklü bir meblağ gerekmektedir. Maliye Bakanlığında yapılan açıklamaya göre de malî durumun bu ihtiyacı karşılamaya kesinlikle yeterli olmadığı anlaşılmaktaydı. Bundan dolayı harekât hazırlıklarının arttığı zamanda Ziraat Bankalarında mevcut nakdin Maliye Bakanlığı tarafından hemen alınmasından başka çözüm olmadığına Harp Encümeninde karar verildi. Bu kararın Bakanlar Kurulu kararıyla teyit edilmesi ve yerine getirilmesi kararlaştırıldı⁴⁵.

Ayrıca Türk ordusunun ileri hatlarıyla düşman hatları arasındaki köylerin hayvan erzakının düşman tarafından bazen toplanıp götürüldüğü ve nakledilemeyecek ot yığınları gibi maddelerin yakıldığı harp

⁴⁴ ATBD, Sayı 130, s. 14-17.

⁴⁵ ATBD, Sayı 130, s. 19.

raporlarının incelenmesi sonucu anlaşılmıştı. Düşman ordusunun son harekât sırasında geçici olarak Türk birliklerinin çekildiği arazideki halkın elinde bulunan erzak ve hayvanlardan faydalandığı bilindiğinden gelecekte bu gibi kaynaklardan düşmanın faydalanmasını engelleyecek tedbirlerin Batı Cephesi Komutanlığı tarafından alınması Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 3 Mart 1922 tarihli yazı ile Batı Cephesi Komutanlığına bildirildi. Özellikle iaşe için istenilen bir paranın ödenmesini geciktirmek bazen çok kötü sonuçlar doğurabileceğinden bundan korunmak için Millî Savunma Bakanlığının iaşe parası talepleri hemen yerine getirilmesi istendi. Eğer talep edilen para miktarı vesaire hakkında şüpheye düşülürse ödemelere devam etmekle beraber durum Harp Encümenine sevk edilecekti. Görüşmeler sonucunda fazla ödeme yapıldığı ortaya çıkarsa müteakip haftalıklardan mahsup edilmesi hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 4 Mart 1922 tarihli yazı ile Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına tebliğ edildi⁴⁶.

Seyyar ordunun acil ve zorunlu olan hayvan ihtiyacının 8.630 olduğu, Başkomutanlık emriyle alımlar yapılsa ve Fransızlardan alınacak hayvanlar ile Ruslardan sözü alınmış olan 500 hayvan gelse dahi kayıpların devamlı ikmal için doğudaki kaynaklardan faydalanmak gerekliydi. Bunun için doğudaki birliklerin elinde hazır olanlardan teçhizatıyla beraber ve genel mevcuduna göre katır, mekkâre ve binek olarak 2.500 hayvanın gelecek olan 21'inci Tümen ile yola çıkarılması ve ayrıca Elcezire Cephesi'nden 1.000, Merkez Ordusundan 1.000 ve Adana bölgesinden 500 hayvanın teçhizatıyla beraber Batı Cephesi'ne gönderilmeleri hususunun emredilmesi Batı Cephesi'nden Başkomutanlığa yazılmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa bunun Fevzi ve Kazım Paşalar tarafından görüşülmesini emretti. Sonuç olarak alınan karar Başkomutan'a bildirilerek onayı alındı ve imzasıyla aşağıdaki emir yazıldı:

“Batı Cephesi'nin nakliye aracı ihtiyacı çok fazladır. Batı vilayetlerindeki ikmal kaynakları hemen hemen bitmiş durumdadır. Batıyı takviye için doğudan gönderilen 21'inci Tümeninde mevcut olan 1.225 hayvan ve 58 arabadan başka Tümen ile 1.200 mekkâre, koşum ve binek hayvanının da gönderilmesini rica ederim. Koşum oranında araba da gönderilmesi uygun olur. Bu yardım sebebiyle Doğu Cephesi birliklerinde azalacak nakliye aracı o bölgede alınacak %20'lerle hemen ikmal edilir. Bu tertibatın Tümenin hareketini geciktirmemesi gereklidir. Fakat nakliye araçlarının ve hayvanların yollarda çok iyi şekilde iaşesi

⁴⁶ ATBD, Sayı 130, s. 21.

ve bakımlarının yapılması için Doğu Cephesi tarafından gerekli tedbirlerin alınması ayrıca rica edilmektedir”⁴⁷.

Ayrıca Almanya’dan, 10.000 Alman tüfeği, 10 milyon Alman fişeği, 26 uçak⁴⁸, 1.000 tabanca, 1.000 dürbün, 100 ton benzin, 100.000 bomba, 5.000 km. kablo, bir büyük telsiz satın alınmış ve Novorossiski yoluyla sevki yapılacaktı⁴⁹.

3.6. 12 Mart 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Bölgelerdeki İstiklal Mahkemeleriyle satın alma müfettişleri, şikayetleri dinleyerek olumsuz bir durum görürlerse sonucu bildirecekti. Ayrıca hayvan alımı için milletvekillerinden müfettiş gönderilmesine gerek görülmemişti. Arpa, buğday ve bu cinsten hububat ihracı yasaklanmıştı. Kuru sebze vesaire çıkarılabilecek, karadan yapılan nakliyatın azlığı sebebiyle yasağı uygulamanın imkânı yoktu. Ankara’da erzak pahalı olduğundan Maliye Bakanlığı haftalık 40.000 lirayı veremeyecekti. Ancak Kırşehir, Keskin, Şereflikoçhisar Komisyonlarına 12 Mart 1922’den itibaren 15 gün içerisinde 60.000 lira dağıtacak, Maliye Bakanlığının Samsun’daki paralarını Millî Savunma Bakanlığı getirecekti. Doğu Cephesi’ne tahsis edilen 500.000 lira iâşe parasından 200.000 liranın merkeze alınması için Doğu Cephesi’yle görüşülecekti⁵⁰.

Kocaeli’ye 12 Mart 1922’de 25.000 lira, Sivrihisar’a 12 Mart 1922’de 20.000 lira gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Dinar, Burdur, Denizli Komisyonlarına Antalya Gümrük İdaresinin gelirlerinden verilmişti. Gümrük İdaresine tebligat yapılacak ve paranın komisyonlara ne şekilde gönderileceği muhabere edilerek kararlaştırılacaktı. Aksaray, Niğde, Şereflikoçhisar Komisyonlarına nakliye için onar bin lira verilecekti. Hasan Rıza Bey’in 20.000 tüfek için imzaladığı sözleşmeye mahsus 540.000 lira akreditifin şimdi ödenmesine imkân bulunmadığından, teklifin ciddiyet ve samimiyeti hakkında araştırma yapılacak, iletişime geçilmesi kararlaştırıldı. İnebolu’ya gelen elbiselerin bedeli olan 140.000 lira temin edilecekti. Kayseri Fabrikası’nın parası 22 Mart 1922’de verilecek, Milas, Söke ve civar kazalardaki 950 ton zeytinyağı hemen satılacaktı. Nakliyat ve işlerin yürümesi için Trabzon Deniz Nakliyesine aylık 7.000 lira tahsis edilmiş ve maaş için ayrıca

⁴⁷ ATBD, Sayı 130, s. 22.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Büyük Taarruz’da Türk Hava Kuvvetleri*, yay. haz. Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan ve Erdal Korkmaz, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2022.

⁴⁹ ATBD, Sayı 130, s. 22-23; *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, yay. haz. Cevdet Timur, Rauf Atakan ve Alişan Berktaş, C. VII, Genelkurmay Harp Tarihi Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975, s. 465.

⁵⁰ ATBD, Sayı 130, s. 29.

Defterdarlığa tebligat yapılmıştı. Harcamaları gösteren evraklar her geminin kendisinden istenilecekti. Stok tabirinin açıklanmasından önce, halktan alınmış olan erzakın aynen iadesine imkân olmadığından bunlar hakkında satın alma usulü geçerli olacak ve alınan erzakın parası verilecekti. Kırşehir vasıtaları kendisine kalacak, Nevşehir vasıtaları Aksaray emrinde bulunacak, Kayseri ve Niğde'ye bağlı kazalar vasıtalarıyla Niğde'ye yardım edecekti. Millî Savunma Bakanlığı, Polatlı hattının Şereflikoçhisar vasıtalarına müdahale etmemesini emredecekti. İstanbul'dan 500 subay celp edilecek ve bunlar için Maliye Bakanlığı para verecek ise de önce Mecliste görüşülmesi talep edildi. Hayvan nakliyesi için Mersin Bankası'ndan 66.550 frank verilmesi kararlaştırıldı⁵¹.

3.7. 19-20 Mart 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "1 numaralı Başkomutanlık Emri"nin yayın tarihi olan 23 Ocak 1922'den itibaren söz konusu emir gereğince çeşitli satın alma komisyonlarına ve cepheye verilmesi gereken paralardan henüz çok azının temin edilebildiğini, komisyonların halktan bedeli daha sonra verilmek üzere erzak almak mecburiyetinde kaldığını, hâlbuki hürmet edilmesi gereken ahalinin alınan kararlar ile rencide edilmemesi ve mallarının peşin para ile satın alınarak saklatılmaması hususu bugün sağlamadığından ordunun bir defada bir aylık erzakının alınmasını, haftalıkların düzenli olarak ödenmesini ve Aziziye bölgesi için hemen 100.000 lira gönderilmesini Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına emretmişti⁵².

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa'ya yazdıkları Harp Encümeni kararlarının sağlam ve mantıklı olması hakkındaki 17 Mart 1922 tarihli Şifre gündeme alındı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mart 1922 tarihinde Millî Savunma Bakanlığına yazdığı, iaşe ile ilgili Harp Encümeni kararları hakkındaki şifre de görüşüldü. Konya Satın Alma Komisyonunun para durumu hakkında Başkomutanlıktan Millî Savunma Bakanlığına gelen şifre okundu ve şu cevabın verilmesi kararlaştırıldı: Harp Encümeni kararları üzerine 1 ve 3 numaralı Başkomutanlık Emirleriyle verilmesi emredilen haftalık iaşe paralarının bir kısmının geç ödenmesi, başka önemli masraflar çıkması ve cepheye maaş için 400.000 lira verilmiş olmasından ileri gelmişti. Harp Encümeninde mali durum yeniden incelendi. Haftalık Ruslardan 75.000, Genel Veznedan 25.000 lira temin edilerek Aziziye ve Biçer'den yapılacak alımlar için memurlarla trenle gönderildi. Kızılay'ın Antalya-

⁵¹ ATBD, Sayı 130, s. 29-30.

⁵² ATBD, Sayı 130, s. 35.

Konya yolundaki postasından da 50.000 lira borç alındı. Bu para da Konya'ya gelince Dinar, Burdur ve Denizli'den yapılacak alımlar için cephe emrine verilecekti. Konya Ziraat Bankasından 100.000 lira Konya'da yapılacak alımlar için alınmıştı. Samsun'dan yola çıkarılan 400.000 liralık para gelince bunun 50.000 lirası Kızılay borcuna verildikten sonra kalanı ihtiyat komisyonlarla cephenin ve Konya'nın gelecek haftalık alımlarına tahsis edilecekti. Üçüncü haftalık iâşe parası da Mecliste bulunan kanunun onayıyla Ziraat Bankalarından alınacak para ile temin edilecekti. Maliye Bakanlığı, cepheye ödenmeyen maaşlardan birini mart sonunda umumi gelirlerden vermek üzere gerekli tedbirleri almıştı. Maliyenin en gelirsiz aylarda olması doğal olarak birçok ödemenin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Bununla beraber cephe iâşesi öncelikli olduğundan 1 ve 3 numaralı emirler gereği verilmesi istenilen paraların gecikmeyle de olsa ödenmesine çalışılacaktır. Geliri yüksek aylara kadar komisyonların ve alım yapan askerî memurların gönderilen paralarla halkın güvenini kazanarak alımları durdurmamaları talep edilmişti⁵³.

Bedri ve Ali Beylerin 19 Mart 1922 tarihli dilekçe ile verilmesini teklif ettikleri denizaltı ve diğer harp malzemesinden bir denizaltı ile 25 milyon Osmanlı fişeginin alınması ve dilekçede, teminat şartlarını içeren mektubun Maliye ve Millî Savunma Bakanları imzasıyla verilmesi uygun görülmüştü. Ancak denizaltı kullanabilecek yabancı uzmanlardan oluşan bir denizaltı takımının beraberce geçici bir süre için hizmete girmek üzere getirilmesi müteahhide teklif edilecekti. 200 lastikli kamyonet alımına karar verilmişti. Uygun marka, fiyat ve diğer şartlar hakkında Millî Savunma Bakanlığı teklif yapanlarla hemen görüşmeye başlayacaktı. Otomobil manyetoları için gereken 2.000 lirayı, Maliye Bakanlığı, İstanbul Grubuna ödeyecekti. Lastik alımı uygun görülmemiştir⁵⁴.

Batum vasıtasıyla benzin alımı uygun görülmedi. Aracı müteahhitlerle dışarıdan getirtilecekti. Harbiye Dairesinin Millî Savunma Bakanlığına verdiği önerge ile buna bağlı 15 maddeli liste görüşüldü. Batı Cephesi'nin benzin ihtiyacı için gerekli olan 50.000 lira, Millî Savunma Bakanlığı emrine verilecekti. İstanbul'dan silah ve harp malzemesi kaçırın kaçakçılar, nakdi mükâfatı veya malzeme bedelini, malzemenin ihraç edildiği iskeleden alacakları makbuzla, Zonguldak veya İzmit gümrüklerine müracaat ederek alacaklardı. (20.000 lira tahsis edilmişti.) Tüfek alımı için listede yer alan iki ve üç numaralı tüfek bedelleri fazladır. Fiyat pahalıdır. Telgraf ve telefon malzemesinin İstanbul Satış Komisyonundan getirilmesine çalışılacaktır. Bu

⁵³ ATBD, Sayı 130, s. 37.

⁵⁴ ATBD, Sayı 130, s. 38.

malzemenin ambalaj ve diğer masrafları için Maliye emrine 5.000 lira verecekti. Yeniden tabanca alımına gerek görülmemiş, Almanya'dan satın alınmış olanların getirtilmesine çalışılacaktı. 8 adet kamyon alımı için 19.360 lira Maliyece ilk fırsatta ödenecekti. Siroboff'un tüfek taahhüdü hakkında bir şey yapılamayacak, sahilde teslim ettiği takdirde para vakit kaybedilmeden verilecekti. İstanbul'da Fransızların muhafazası altındaki piyade ve topçu cephanesinin Anadolu'ya nakli için 20.000 lira İzmit'e gönderilecek ve dört taksitte ödenecekti. Telgraf teli ve fincan alımı iptal edilmişti. Paris Komisyonu emrinde 440.000 lira bulunmaktaydı. 25 numaralı Silah ve Cephane Teklifi uygun görülmemiştir⁵⁵.

3.8. 28 Mart 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

3'üncü Kolordu bölgesindeki işe maddelerinin on gün daha yeteceği hakkında Batı Cephesi'nden ve müfettişten gelen şifreler okunmuştu. Ancak Millî Savunma ve Maliye Bakanları tarafından mahallinde Satın Alma Komisyonu ve Kolordu Komutanıyla yapılan şifahi görüşmeye istinaden bu bilginin yanlış olduğu beyan edilerek para gönderildiği takdirde mahallî idarenin mümkün olacağı söylendi. Bütün batıdaki livalardan aynı aşar bakayaları miktarlarıyla tahsilatın yapılmama sebeplerinin araştırılmasına ve tahsilat işini aksatanların cezalandırılmalarına karar verildi. General Medivani'nin Ahmet Hilmi Bey vasıtasıyla yaptığı silah ve fişek teklifi görüşüldü. Millî Savunma Bakanlığınca bu teklifin önemle incelenmesi ve alımlara ciddiyetle girilmesi kararlaştırıldı. Diğer para talepleri okundu. Cevap verebilmek için Maliye Bakanı, Encümenin 29 Mart 1922 tarihinde yeniden toplanmasını teklif etti ve kabul edildi⁵⁶.

3.9. 2 Nisan 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Parasızlık ve ardı ardına yapılan müracaatlar hakkında Millî Savunma Bakanlığının Bakanlar Kuruluna yazdığı 11 maddeden oluşan 1 Nisan 1922 tarihli yazı görüşüldü. Maliye Bakanlığı, Elcezire Cephesi için mahallî gümrük gelirinden 50.000 lira ödenmesini emretmişti. Alıkonulan gümrük gelirlerinden 50.000 lira alındıktan sonra tahsilatın merkeze gönderilmesinin serbest bırakılması Elcezire Cephesi Komutanına yazılacaktı. Yurt içindeki zahire mevcuduyla tüm yıl idare edilememesi ihtimalinden dolayı asker başına günlük 900 gram olan ekmeğin 850 grama düşürülmesi hakkında Batı Cephesi'nin görüşü sorulması kararlaştırıldı. Kocaeli'ye 22 Mart 1922'de 10.000 lira

⁵⁵ ATBD, Sayı 130, s. 37-38.

⁵⁶ ATBD, Sayı 130, s. 42-43.

verilmişti. Bu, 20.000'e çıkarılacak ve Kocaeli kaçakçılığı yasaklamak suretiyle İzmit Gümrük İdaresine yardım ederek parasını çıkarmaya çalışılacaktı. Maliye Bakanlığı, Batı Cephesi'nin maaşı için gerekli olan 400.000 lirayı kısmen buradan ve kısmen Konya ve Antalya'dan temin etmişti. Emlak, arazi, gelir ve bakaya vergileri mahalline bırakılmıştı. Kahramanmaraş ve Gaziantep livalarının aynı vergileri de Adana'ya tahsis edilecek ve Adana'nın ihtiyacının bu şekilde teminine çalışılacaktı. Gaziantep Gümrük İdaresinden 20.000 lira Adana Bölgesi Komutanlığı emrine verilecekti. Kayseri'deki subay ve malullerin sayısı ve durumu sorulacaktı. (Nerelerde ne şekilde ne vasıta ile kaç kuruş tahsil etmişler ve tahsilatı ne yapmışlardır? Ve bu iş, Maliyenin ve mahallî komutanlığın bilgisi dâhilinde mi yapılmıştır?) Merkeze bir maaş dağıtımına başlanmış ve ocak maaşları da dağıtılacaktı⁵⁷.

Niğde'de depolanmış, 1,5 milyon kilo arpa, mahallî gelir ve sandıklarla hemen hat boyuna indirilecekti. Niğde Komisyonu faaliyete ara vermeyecek, bedeli karşılığı arpa alımına devam edecekti. Aksaray Komisyonu görevine devam edecek ve mahalline terk edilen gelirlerle elinde bulunanların büyük gayretle hat boyuna indirilmesine çalışılacaktı. Konya'ya son verilen 100.000 liradan başka bu hafta bir şey verilemeyecekti. Sivrihisar mahallî ağnam geliri de Mahallî Satın Alma Komisyonu emrine tahsis edilecekti. Kocaeli Grubunun muharip birliklerinin dışındaki fazla teşkilatı lağvedilecekti. Şereflikoçhisar Komisyonuna bu hafta para gönderilemeyecekti. Kırşehir'e biri Maliye, biri Millî Savunma Bakanlığında olmak üzere iki kişiden oluşan bir inceleme heyeti, alımları incelemek üzere gönderilecek, Kırşehir'de alımlar durdurulacaktı. Kırşehir ve Keskin'de satın alınan zahireler, Yahşihan'a tamamen nakledilmeden yeniden alım yapılmayacaktı. 1'inci Ordunun para isteği Batı Cephesi'ne yazılacak ve cephenin 1'inci Ordunun et, kuru sebze ve saman parasını vereceği tebliğ edilecekti. Millî Savunma Bakanlığının Maliye Bakanlığına gönderdiği tüfek ve fişek teklifi hakkındaki 21 Mart 1922 tarihli yazı görüşüldü. Felah Grubu vasıtasıyla tahkikatın derinleştirilmesine karar verildi. Bakır, tunç, kurşun gibi madenlerin ihracının yasaklanması hakkında 28 Mart 1922 tarih yazı görüşüldü. Bu madenlerin hangi sebepten dolayı ihracının yasaklandığının sorulmasına karar verildi⁵⁸.

⁵⁷ ATBD, Sayı 130, s. 48.

⁵⁸ ATBD, Sayı 130, s. 46-48.

3.10. 9 Nisan 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Maliye Bakanının açıklamasına atfen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan dış yardımların temini hakkındaki şifreye aşağıdaki cevap geldi:

“İç kaynaklardan elde edilen gelirle sağlanması ve devam ettirilmesi imkânı olmayan zorunlu giderlerin ne olduğu anlaşılamamıştır. Zorunlu giderler birinci derecede ordunun iâşe ve maaşı olmalıdır. Temin edilemeyecek olan bunlar mıdır? Ve eğer bu masrafların bir kısmı verilemeyecek ise herhâlde ordunun iâşesinin temin edildiğinden emin olmak lazımdır. Hâlbuki ordunun iâşesi bugün tehlikede olduğu hâlde diğer masrafların ödenmesine çalışıldığı görülmektedir. Ödenmesi mümkün masraflar ile mümkün olmayan zorunlu masrafların ne gibi şeyler olduğunun acilen açıklanması rica olunur. Diğer taraftan bu durumun Maliye Bakanlığınca son anda öğrenilmesi anlaşılmasız bir durumdur. Çünkü iki ay önce Harp Encümeni kararları alınırken gelir ve giderlerin bilinmemesi mümkün değildi. Daha on gün önce Sivrihisar'da dahi böyle bir durumdan bahsedilmemiştir. Herhâlde memleketin hayat ve müdafaasını sağlam rakamlara dayandırmak gerekli esaslardandır. Bu hususta güvenilir açıklama yapılması ve öncelikle ordu iâşesinin Allah korusun sekteye uğratılmamasını rica ederim”⁵⁹.

Maliye Bakanlığı gelirlerinin giderlerini karşılamadığından söz etti ve bu konu görüşüldü. Ağnam gelirlerinden ise 1.204.000 liranın tahsil edildiği ve bunun 522.000 lirasının postada yolda, Osmanlı ve Ziraat Bankalarında olduğu söylendi. Sonuçta 9 Nisan 1922 tarihli ve beş maddeli cevapta, alınan gerekli tedbirler arz edildi. Mart ayından Eylül'e kadar olan süre gelir tahsilatının en az olduğu zamandı. Bu zaman içerisinde gelir azami 6 milyon liraya varacaktı. Hâlbuki yalnız Batı Cephesi'nin aylık iâşe masrafı 1.200.000 liraydı. Zorunlu masraflar ise şöyleydi; genel askerî iâşe, önce Batı Cephesi olmak üzere bütün maaşlar, silah, cephane, kamyon ve benzin siparişleri, elbise ve teçhizatı. TBMM'nin önemli askerî alımlar için marttan itibaren bir defada ödenmek üzere Millî Savunma Bakanlığına tahsis ettiği 5 milyon lira da 1'inci maddede belirtilen gelirlerden çıkacaktı. Bu durumun düzeltilebilmesi için cephenin mahallinde alacağı tedbirlerden faydalanarak geliri yüksek aylara kadar zaman kazanmak amacıyla aşağıdaki tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştı. Maliye Bakanlığı hiçbir muhabereye gerek kalmaksızın her hafta cumartesi günü Konya Osmanlı Bankasında cephe emrine 200.000 lira hazırlamış olacaktı. Maliye bu parayı, Meclis tarafından silah ve teçhizat alımı için Millî Savunma Bakanlığına tahsis edilen ağnam hasılatından da sarf edebilecekti. Her hafta verilen bu 200.000 lira ile Kocaeli dâhil olduğu hâlde bütün

⁵⁹ ATBD, Sayı 130, s. 52.

ordunun iaşesini cephe temin edecek ve komisyonlara para dağıtımı Cephe Komutanlığınca yapılacaktır. Bu şekilde haftalık tahsisat 200.000 liraya inmiş olacaktır. Niğde, Şereflikoçhisar, Aksaray, Kırşehir, Keskin Komisyonları hariç olmak üzere 1 numaralı Emir’le oluşturulan bütün komisyonlar cephe ile irtibat kuracaklardı. Adana’nın 10 numaralı Tekâlif-i Millîye Emri’nden istisna edilmemesi kararlaştırıldı. Sivrihisar’da yapılacak alımlar için mahallî ağnamı tahsis edilmişti. Kırşehir ve Keskin’e beşer bin lira nakliye parası verilecek ve tedarik olunan erzak en kısa zamanda Yahşihan’a ve Yahşihan’dakiler Ankara’ya getirilecekti. Doğu Cephesi’nin iâşe durumu hakkında gönderdiği 2 Nisan 1922 tarihli Şifre’si okundu. Cephe iâşesinin ayrıntılarının daha önce Millî Savunma Bakanlığınca tespit edilen hesaplara göre incelenmesi kararlaştırıldı⁶⁰.

3.11. 19 Nisan 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Cepheden dönen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Encümeni toplantıya davet etti ve yapılan toplantı sonucunda aşağıdaki kararlar alındı:

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa;

“Para yönünden yaptığımız tertibatta dış kaynaklara çok fazla güvenilmeyecektir. Maliyece yapılan tertibatın tam zamanında verilmek suretiyle her tarafta güven kazanmaya çalışılması lazımdır. En büyük tehlike iâşe tehlikesidir. Günlük iâşe bile güç temin edilmiştir. Ordu, aç kalmamıştır. Fakat hiçbir yerde bir depo meydana getirilememiştir. Ufak bir manevra, ihtiyat erzakın yokluğu sebebiyle başarısızlığa mahkûm olur. Bu sebeple elde edeceğimiz parayı önce iâşeye ve ihtiyat erzak depolamaya tahsis edeceğiz. Silah, cephane gibi hususların tedarikinin sonraya bırakılması uygundur. Bu işe tahsis edilen paralar geriye alınabilir.” buyurdular.

Maliye Bakanı, gelir ve gideri karşılaştırarak durumu açıkladı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa; iâşe durumunun ciddiyetine dikkat çekerek bütün üyelerce bunun düşünülmesini, çare aranmasını, Encümenin yeniden toplanma zamanını bildireceklerini söyledi.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Maliye Bakanlığına şu açıklamayı göndermiştir.

“Bazen bir işin ait olduğu dairece Harp Encümenine sevk edilmiş olmasının yeterli olduğu görülüyor. Encümen işlerin yürütülmesi konusunda hiçbir makamın görev ve sorumluluğunu üstüne almış değildir. Ordunun bir kısmı aç ve parasız kalırsa bunun sorumlusu Harp Encümeni değil bu görevin ait olduğu bakanlıklardır. Geleceği önceden görmek ve buna göre tedbirler almak, alınacak tedbir Bakanlığın yetkisi

⁶⁰ ATBD, Sayı 130, s. 53-54.

dışında kalmışsa bunu Harp Encümenine sevk etmekle beraber karar alınana kadar yine mümkün olanı yapmak lazımdır. Bundan başka Harp Encümeni bir vaziyet karşısında çözüm bulmak değil, ait olduğu bakanlıklar tarafından bulunan çözümlerin doğruluğunu görüşmek ve ne şekilde uygulanacağını tespit etmekle sorumludur. Cephede ve cepheden dönüştü gördüğüm vaziyet beni bu açıklamayı yapmaya sevk etmiştir.”

Bunun üzerine 21 Nisan 1922’de Maliye Bakanı Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Maliye Bakanlığında istifa etti. 26 Nisan 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, eski Birinci Başkan Vekili Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey oy çokluğuyla Maliye Bakanlığında seçilmiş ve kendisi de görevi kabul ederek bakanlığı üstlenmişlerdi⁶¹.

3.12. 29 Nisan 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Batı Cephesi’yle Elcezire Cephesi’nin iaşesinin teminini kesintiye uğratmamak amacıyla Batı Cephesi’ne aylık 800.000 lira verilmesine devam edilecek ve Gaziantep hariç olmak üzere Elcezire Cephesi’ne aylık olarak ayrılan cephe gümrüklerinin tahsisi incelenecekti. Maliye Bakanlığı bu cepheyi özellikle dikkate alacaktı. Son durum sebebiyle her şeyden önce ordu iâşe ve maaşlarının temini gerekli görülmüştü. Bu da aylık ortalama 2,5 milyon liraydı. Bu para verilemezse diğer masraflar ödenemeyecek, sipariş verilemeyecekti⁶². Cephe bölgesindeki gümrük gelirlerinin bir kısmının cepheye tahsisi için Maliye tarafından inceleme yapıldığı; fakat Maliye Bakanlığının kara gümrük gelirlerinin gittikçe azalmasından, kaçakçılığın ise çoğalmasından şikâyet ettiği ve gelirlerin arttırılması için cephece mümkün olan yardımın gösterilmesi Millî Savunma Bakanı imzasıyla 30 Nisan 1922 tarihinde Elcezire Cephesi Komutanlığına yazıldı. Eski haftalıkların ödenmesinde meydana gelen gecikmelerden doğan erzak açığının kapatılması ve ihtiyat erzak depolanması için haftalıklardan hariç 13 Nisan 1922’de 50.000, 23 Nisan 1922’de 50.000 lira gönderilmiş, 1 Mayıs 1922’de de 50.000 lira daha gönderilmişti⁶³.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Maliye Bakanlığında gönderdiği 6 Mayıs 1922 tarihli yazı ile;

“Batı Cephesi’nin iâşesi için her hafta cumartesi günü Konya’da hazırlanması gereken paranın bu hafta hazırlanmadığı ve ordu iâşesinin sıkıntılı bir duruma girdiği Batı Cephesi Komutanlığından bildirilmektedir. Batı Cephesi’ne tahsis edilen 200.000 liradan 40.000 lirasının Sivrihisar bölgesi için Ankara’da alıkonulması maksadı temin

⁶¹ ATBD, Sayı 130, s. 57-58.

⁶² ATBD, Sayı 130, s. 60.

⁶³ ATBD, Sayı 130, s. 60-61.

*edemeyecektir. Gerçekten cephe için haftalık 200.000 liradan başka 100.000 lira ve ayrıca bir defaya mahsus olmak üzere de 50.000 lira gönderildiğinden cephenin haftalık işe bedeli 250.000 liraya ulaşmıştır. Cephe kuvvetinin daha sonra artmasından ve hububat fiyatının yükselmesinden dolayı her hafta cephe işesi için 200.000 lira, ayrıca Sivrihisar bölgesinin işesi için de Ankara'ya 40.000 lira tahsis edilmesi ve düzenli olarak ödenmesi rica olunur*⁶⁴.

ödenek planlamasının nasıl yapılacağını ifade etmişti.

3.13. 8 Mayıs 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Batı Cephesi'nin işesi için haftalık tahsis edilen 200.000 liranın yetersiz olacağı anlaşılmıştı. Geri bölgede tasarruf ederek muharip ordu işesinin mükemmel şekilde temini için; bütün amele taburları askerî kadrolardan çıkarılacak, geri bölgedeki kadroların azaltılması için Millî Savunma Bakanlığında görev yapan komisyon çalışmalarını hızlandıracaktı. 40.000 lirası Ankara'dan 3'üncü Kolordu işesine tahsis edilmek üzere 13 Mayıs 1922'den itibaren haftada toplam 270.000 liranın Batı Cephesi (220.000 lira Batı Cephesi'ne, 10.000 lira Kocaeli'ye, 40.000 lira Ankara'dan 3'üncü Kolorduya) işesine tahsisine karar verilmişti⁶⁵.

Konya'nın eski borçları için Maliye Bakanı kesin bir tedbir düşünmekteydi ve hemen para verilemeyecekti. Konya'ya haftalık 40.000 lira vermekte zorlanılmaktaydı. Maliye Bakanı geçen hafta 25.000 lira göndermişti. Bu hafta yine azami bu miktar gönderilecekti. Millî Savunma Bakanlığı, Konya teşkilatının kadrosunu azaltmaya çalışacaktı. Kurulmuş olan satın alma komisyonlarının vazifeye devam etmelerinin faydalı olup olmadığı, müteahhitlerin işleriyle karşılaştırılarak Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarınca tespit edilecekti. Şereflikoçhisar Komisyonunun faaliyetine devam edebilmesi ve Niğde'de depolanmış arparların hat boyuna indirilmesi için Maliye Bakanlığı para verecekti. Miktarı Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarınca ayrıca belirlenecekti. Ayrıca Maliye Bakanlığı Millî Savunma Bakanlığının göstereceği yerlerde ordu ihtiyat erzakının depolanmasını teminat altına alacaktı⁶⁶.

Millî Savunma Bakanlığı tarafından Berliye, İtala Katanya, Mori ile imzalanan kamyon, benzin, silah sözleşmeleri görüşüldü. İtala Katanya'nın aslında İtalya'da iflas ettiği haber alınmıştı. Kendisini burada fabrika direktörü sıfatıyla takdim ettiği, ancak bunun da yalan olduğu anlaşılmıştı. Bununla imzalanan sözleşme şartlarının ciddi ve

⁶⁴ ATBD, Sayı 130, s. 61.

⁶⁵ ATBD, Sayı 130, s. 62.

⁶⁶ ATBD, Sayı 130, s. 63.

güvenilir olmadığı görülmüş ve Maliye ve Millî Savunma Bakanlıkları İtala Katanya sözleşmesini feshedecekti. Berliye ile imzalanan kamyon ve benzin sözleşmeleri sonuçlandırılacak, Mori ile imzalanan silah sözleşmesi kabul edilmeyecekti. Bahriye teşkilatı tarafından altı silahlı motorbotun alımı için imkân olup olmadığı araştırılacaktı. Dışarıdan nakliye vasıtaları, hayvan ve araba alımı için talep edilen 50.000 liranın ödenmesi için Maliye Bakanlığı düzenleme yapacaktı. Maliye ve Millî Savunma Bakanlıkları, ceket sözleşmesi için kontrat şartlarını Müteahhit Veli Bey'le görüşeceklerdi. Tekâlif-i Millîye nakliye vasıtalarının nakde dönüştürülerek tahsili yasaklanmıştı⁶⁷.

Adana ilindeki yeni yıl mahsulünün ve özellikle arpanın yetişmiş olmasından dolayı o bölgenin erzakından ve yemliğinden cephenin azami derecede faydalanması için Adana'da bir satın alma komisyonu kurulması ve hemen alımlara başlaması Batı Cephesi Komutanlığından teklif edilmişti. Millî Savunma Bakanı, cepheye kadar yaptıkları seyahatte bu meseleyi de görüşmüş ve Adana'da bir komisyon kurulmasının gerekli olduğunu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya arz etmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından, Adana'da vali başkanlığında defterdar, menzil bölge müfettişi ile idare meclisinden iki kişiden oluşan satılma komisyonu kurulmasını için emir verildi⁶⁸.

3.14. 27 Haziran 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Konya iâşesi dâhil olmak üzere Batı Cephesi haftalık iâşe parası 300.000 lira olacak ve cephe emrine daha önce verilen 500.000 lira ihtiyat para ile Cephe Komutanlığı Adana Komisyonu vasıtasıyla alım yapacak, Adana'ya ayrıca para verilmeyecekti. Ancak cephenin Adana'da yaptığı alımların büyük miktarda ihtiyat erzak depolanmasını temin etmesi gerekiyordu. Adana'daki 1 milyon erzak da tahsil edilerek cephe emrine verilecekti. Aşar ile bir kat iâşe hissesi zammı alınması uygun görülmemişti. İhale edilen yerlerde alınacak erzakın nakledilebilir olması ve askerî vaziyet dikkate alınacaktı. Maliye Bakanlığı, nakliyat için talep edilen aylık 155.000 lirayı ödemeyi etraflıca düşünecek ve nakliyatın iyi yürümesi için gereken tedbirleri alacaktı. Kamyonlar hakkındaki İtala Katanya sözleşmesi feshedildiği hâlde 50 adet kamyonun Mersin'e geleceğini İtala Katanya bildirmişti. Bu doğru çıkar ve azami bir hafta içinde 50 kamyon Mersin'e gelirse satın alınacak ve parasının ne şekilde ödeneceğini Maliye Bakanlığı belirleyecekti.

⁶⁷ ATBD, Sayı 130, s. 61.

⁶⁸ ATBD, Sayı 130, s. 65.

Tekâlif-i Millîye nakliye vasıtalarının nakde dönüştürülerek tahsilinin yasaklanmasından önce toplanılan 66.000 lira bu kamyonların alımına tahsis edilecekti⁶⁹. Kont Chabannes de la Palice'den alınacak tüfeklere şimdilik ihtiyaç olmayacağı kararlaştırılmıştı. Mersin'e gelen benzin ve vakumların bedelinin ödenmesi Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarınca görüşülecekti. Kırşehir'deki alımlara dair Millî Savunma Bakanlığınca yaptırılan tahkikat sonucu hazırlanan inceleme raporu görüşüldü. Encümenince yapılacak bir işlem bulunmadığı kararlaştırıldı. Millî Savunma Bakanlığınca ait meseleleri Bakanlık yapacaktı. Maliye Bakanlığı, aşar ve mal memurlarının askerlik hizmetlerinin ertelenmesini istemiş; fakat uygun bulunmamıştı. Maliye Bakanlığı, Başhan tuzlasından Ankara'ya nakledilecek tuz için Düyun-ı Umumiyece sözleşmeye eklenen 50 devenin serbest bırakılmasını talep etmişti. Millî Savunma Bakanlığı bunları serbest bırakmak için çözüm bulacaktı. Maliye Bakanlığının talebi üzerine Aksaray'da postadan Maliye Bakanlığınca ait parayı alan tümen hakkında Millî Savunma Bakanlığı gereken işlemi yapacaktı⁷⁰.

3.15. 15 Temmuz 1922 Tarihli Harp Encümeni Toplantısı

Millî Savunma Bakanlığının 6 Haziran 1922 tarihli yazısı üzerine Adana'dan aslında zahire ihraç edilmediği, çünkü ihraç edilecek yerlerdeki fiyatların bu ihraca uygun olmadığı tespit edilmişti. Cepheye haftalık iaşe parası düzenli olarak verildiği gibi stok için de para verilmişti. Bu parayla Adana bölgesindeki yeni mahsulden alım yapılması mümkün olduğundan ayrıca özel tedbirler alınmasına gerek olmadığı kararlaştırıldı. Millî Savunma Bakanlığı 27 Haziran 1922 tarihli yazısında, üç kolordunun Ankara civarında ihtiyat erzak depolaması için talep edilen 240.000 lira yerine Maliye Bakanlığının şimdilik 80.000 lirayı peşinen ödeyeceğini belirtmişti. Millî Savunma Bakanlığı 27 Haziran 1922 tarihli yazısında, merkezin haftalığının ve 3'üncü Kolordunun parasının Maliye Bakanlığı tarafından düzenli olarak verildiğini, merkeze düzenli olarak verilen bu paradan 20.000 lirayı Şereflikoçhisar'a göndermek gerekiyorsa bunu Millî Savunma Bakanlığının tanzim edeceğini bildirmişti⁷¹.

Millî Savunma Bakanlığı 9 Temmuz 1922 tarihli yazısında, Polatlı-Sarayönü hattının iaşesinin Millî Savunma Bakanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığı arasında tanzim edileceğini bildirmişti. Millî Savunma Bakanlığının 8 Temmuz 1922 tarihli yazısında, Millî Savunma

⁶⁹ ATBD, Sayı 130, s. 67.

⁷⁰ ATBD, Sayı 130, s. 68.

⁷¹ ATBD, Sayı 130, s. 70.

Bakanlığının hizmetlerinin yürümesi için gerekli olan avansın düzenli olarak Maliye Bakanlığı tarafından Muhasebe Dairesine verileceği ve Millî Savunma Bakanının onayıyla sarf edileceği; harcırah, maaş talep edenlerin Maliyeye gönderilmeyeceği bildirilmişti. Millî Savunma Bakanlığının 12 Temmuz 1922 tarihli yazısında, Encümen kararına göre konuş dikkate alınarak aşar ihale edilmesi gereken yerlerde aynen yapıldığı, Aziziye, Bolvadin, Sivrihisar'ın da buna dâhil olduğu, Bolu ilinin uzak, İzmit'in de karışık mahsullü olduğundan aynı şekilde ihale edilemeyeceği ve Encümence bu hususta yapılacak başka bir şey olmadığı bildirilmişti. Millî Savunma Bakanlığı 8 Temmuz 1922 tarihli yazısında Göre Köprüsü'nün acilen tamiri için gerekli olan 3.000 liranın Maliye Bakanlığınca hemen Bayındırlık Bakanlığına ödeneceğini bildirmişti⁷².

Levazım Dairesinin 10 Temmuz 1922 tarihli yazısı ile Maliye Bakanlığının yazısında, Paris'te kumaş için yapılan sözleşmedeki fiyatların pahalı olduğu ve sözleşmeye eklenen 50.000 çift ayakkabının parasını müteahhit eylül ayında almayı kabul ederse sözleşmenin yapılması bildirilmişti. Millî Savunma Bakanlığının 9 Temmuz 1922 tarihli yazısında, hayvan alımları için gerekli olan paranın ödenmesi işini Maliye Bakanlığının üstlendiği belirtilmiştir. Ankara Komutanlığının sözlü müracaatında, Ankara merkez iaşesine tahsis edilen haftalık 10.000 liranın yetersiz olduğu, saymanın satın alma komisyonunun emrine verilerek Ankara Valisinin başkanlığında kurulacak komisyon tarafından alımların yapılacağı ve Ankara'nın haftalığının Maliye Bakanlığınca incelenerek arttırılacağı bildirilmişti. Millî Savunma Bakanlığınca yapılan teklifin bütçenin onayından sonra düşünüleceği bildirilmişti⁷³.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası savunma konsey veya kurullarından farklı olmakla birlikte Harp Encümeni modeli, Türkiye'de millî savunma hizmetlerinin koordinasyonunu hükümet dışı kurullara bırakma eğiliminin ilk örneklerinden birisidir. Harp Encümeni kanun tasarısının TBMM'deki görüşmelerinde büyük tartışmalar olmuş, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı olabilir gerekçesiyle incelenmek üzere Anayasa Komisyonuna gönderilerek Meclis gündeminden çıkarılmıştı⁷⁴. 16 Ocak 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa TBMM'ye gönderdiği bir tezkere ile bir Harp Encümeninin kurulduğunu bildirdi. Meclise gelen tasarıdan farklı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın tezkeresindeki Harp Encümeni:

⁷² ATBD, Sayı 130, s. 71.

⁷³ ATBD, Sayı 130, s. 71.

⁷⁴ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989, s. 90.

Başkomutanın emrinde, Meclise değil Başkomutana karşı sorumlu, ilgili bakanlar ve meclis komisyonu başkanlarından oluşan bir “*savaş kabinesi*” idi. Harp Encümeni ilk toplantısını yaptığı 22 Ocak 1922 tarihinden 15 Temmuz 1922’ye kadar çeşitli tarihlerde toplantılar yaparak ordunun iâşe, giyecek ve teçhizat işlerinin yürütülmesini sağladı. Lojistik ihtiyaçlar kesintisiz bir şekilde karşılanmaya çalışılmıştı. Batı Cephesini harekât alanı geri bölge sınırı belirlenmiş orduya ait harekât alanı içinde bulunan bütün lojistik tesisler ikmal edilmiş ve gerekli takviye işleri de yapılmıştı. Yurt içinde tüm faaliyetler zafer için Batı Cephesi ihtiyaçlarına göre düzenlenmişti. Diğer cephelerden, İstanbul’dan kaçırılan, Sovyetlerden gelen silah, mühimmat ve harp araç ve gereçleri ile Fransa ve Almanya’dan sipariş edilerek elde edilen harp araç ve gereçleri lojistik ana unsurlarını oluşturdu⁷⁵. Harp Encümeni kararlarıyla alınan önlemler sayesinde mali konularda önceliklendirme doğru tespit edilmeye çalışılmış, ordunun özellikle iâşe konusundaki sıkıntıları çözümlenmişti. Atatürk, hazırlıksız bir ordu ile düşmana saldırınının bir zafer değil, hezimete neden olacağını bildiğinden uygun zamanın gelmesini beklemiş ve Türk ordusunun 26 Ağustos 1922’de başlayan taarruzu 30 Ağustos 1922’de kesin bir zaferle sonuçlanmıştır.

⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII. Genelkurmay Harp Tarihi Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975, s. 615.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Sayı 130 (Ocak 2013), Yıl 62, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 8 Aralık 1921.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 12 Aralık 1921.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 13-14 Aralık 1921.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 19 Aralık 1921.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 27 Aralık 1921.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 31 Aralık 1921.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 03 Ocak 1922.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 03 Ocak 1922.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 07 Ocak 1922.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, 19 Ocak 1922.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, 26 Ocak 1922.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 06 Mart 1922.

Araştırma ve İnceleme Eseler

- AKGÜL, Suat “Zafere Giden Yolda ‘Harp Encümenin Rolü’”, *Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Millî Mücadele Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak*, C. I, Ankara 2014.
- ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, 5. Baskı, TTK, Ankara 2006.
- Büyük Taarruz’da Türk Hava Kuvvetleri*, yay. haz. Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan ve Erdal Korkmaz, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2022.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 4, Ankara 1994.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, yay. haz. Erkal, Şükrü ve Çalhan, Özden, C. II, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, yay. haz. Cevdet Timur, Rauf Atakan ve Alişan Berktaş, C. VII, Genelkurmay Harp Tarihi Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975.

(Kaynak: Ali İhsan Sabis Özel Arşivi).

Büyük Taarruz Öncesi Mali Kaynak Yaratma Çabaları ve Ordu Mensuplarının Özlük Haklarına Yönelik Düzenlemeler

Ceyhan ÖĞRETEN*

Giriş

Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması için ordunun yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile iç asayişini korumak için 50 bin kişilik bir güç dışında Türk ordusunun terhis edilmesi, ordunun elinde bulunan silah ve mühimmatın İtilaf Devletlerine teslim edilmesi kabul edilmişti. Mütarekenin ardından da ordu birlikleri lağvedilmeye başlanmıştı¹. Nitekim Millî Mücadele döneminin başında ordunun elinde bulunan silah miktarları incelendiğinde; Mütarekenin başında 1936 olan top sayısı 233'e; 4490 olan ağır makineli tüfek sayısı 311'e; 299 milyon olan piyade mermisi sayısının 14 milyona indiği görülmektedir².

Millî Mücadele'nin askerî gücünün tesis edilmesi amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclis'i açıldıktan hemen sonra 2 Mayıs 1920'de yasalaşan 3 sayılı *Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanunu* ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti kurulmuş, ordunun ikmal, seferberlik, idare işler, subay ikmal ve atamaları, silah, mühimmat ve teçhizatın üretim ve onarımı gibi her türlü faaliyetin sorumluluğu bu vekâlete verilmiştir. Tüm bu sorumluluklar ve ordunun yeniden düzenlenmesi beraberinde yüksek mali ihtiyaçları beraberinde getirmiştir. Millî Mücadele dönemine ait Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi incelendiğinde, 1920'de %45,37, 1921'de %68,41, 1922'de ise %51,45 oranında kaynak ayrıldığı görülmektedir³.

1920-1921 yılları arasında TBMM'nin çıkarttığı 109 yasanın 56'sı mali yasalarla ilgiliyken diğerleri savaş ekonomisi, askerî önlemler ve

* Dr. Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Harp Okulu, cogreten@hho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3118-9304.

¹ Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 11 (2000), C. 11, s. 620-623.

² Cezmi Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 95.

³ Feyyaz Karıncalı, *TBMM Hükümetleri Döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti (3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 130-133.

askerî ihtiyaçlarla ilgili yasalardır. TBMM, İstanbul Hükümeti'nce yapılan olumsuz propagandalar nedeniyle ilk önce yeni bir kaynak yaratma yoluna gitmemiş; işgallerden artakalan topraklardaki vergilere el koymuştur⁴. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihindeki işgalinden sonra Ankara Hükümeti tarafından denetim altına alınan Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası ve Reji İdaresi gelirleri ile İstanbul'a gönderilmesi engellenen vergiler Millî Mücadele'nin maddi kaynaklarını oluşturmuştur⁵. Fakat elde edilen gelir askerî ihtiyaçları karşılamaya yetmeyince Eylül 1920'de toplanması kolay olan vergiler konulmaya başlanmıştır.

TBMM'nin çıkarttığı ilk vergi olan ağnam vergisi, 7 Şubat 1921 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ağnam vergisi halkın büyük bir çoğunluğunun tarım ve hayvancılık ile geçimini sağladığı gözönünde bulundurulduğunda önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Bir diğer sebepten İstanbul'un işgali öncesinde bu verginin 8 kat arttırılmasına dönük bir tasarının Osmanlı Meclisine sunulmuş olmasıdır. TBMM'de konuyla ilgili yapılan müzakereler sonucunda 16 kuruş olan vergi 32 kuruşa; 20 kuruş olan vergiyse 40 kuruşa çıkarılmıştır⁶. İstanbul Hükümeti de Ağnam Vergisi Kanunu'nu 15 Mayıs 1920'de 8 kat yükseltmiş ancak alınan karar TBMM'nin denetimindeki yerlerde uygulanamamıştır⁷. Bir diğer vergiyse yine 1921 yılında 102 sayılı *Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun* ile yasalaşan yol vergisidir, ancak beklenen gelir elde edilememiştir⁸.

Bunların dışında Tekâlif-i Milliye Emirleri'nden elde edilen gelirler ile dış yardımlar önemli diğer gelir kaynaklarıdır. Örneğin 1920-1922 arasında Sovyetler Birliğinden 11 milyon altın ruble alınmış⁹ ve Bakanlar Kurulu tarafından elde edilecek gelirin arttırılması maksadıyla altınların İstanbul ve yurtdışında da satılmasına izin verilmiştir¹⁰. Ayrıca

⁴ Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 13 (1994), C. 4, s. 36-37.

⁵ Mehmet Bakanlar, *Milli Mücadelenin Maddi Kaynakları (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 246-248.

⁶ Elvan Demirel, "İlk TBMM'nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı (2020), s. 29-31.

⁷ Ünal Taşkın, "Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Ağnam Vergisine Yapılan Zamlar", *Turkish Studies*, Sayı 5 (2013), C. 8, s. 792-793.

⁸ Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53 (2013), C. 32, s. 216-217.

⁹ Mehmet Bakanlar, *Milli Mücadelenin Maddi Kaynakları (1919-1922)*, s. 246-248.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (=BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (=KDB)*, 4-40-2 /30-18-1-1, 4 Aralık 1921.

1921'de Fransa'yla Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Fransızlar, 10.089 adet tüfek, 1.505 sandık mermi ve 10 adet savaş uçağını TBMM'ne bırakmıştır. Azerbaycan devleti de bağımsız olduğu sürede 19 bin Osmanlı altını, 1 milyon Fransız Frangı ve 8 petrol poliçesini Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beye teslim etmiştir¹¹. Millî Mücadele döneminin tamamında kullanılan bu gelirler Büyük Taarruz'un finansmanında da kullanılmıştır. Ancak Büyük Taarruz'un bir ölüm-kalım savaşı olarak görülmesi ihtiyaç duyulan kaynağın elde edilmesinde radikal kararlar alınmasına sebep olmuş; aynı zamanda ordunun moral ve motivasyonunun sağlanması için özlük haklarında da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan mali düzenlemelerin birçoğu 1922 Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir¹².

Çalışmada, Büyük Taarruz'un finansmanı için yapılan kaynak yaratma çabaları ile ordu mensuplarının moral ve motivasyonunu arttıracığı düşünülen özlük haklarına yönelik düzenlemeler ele alınmış, TBMM Zabıt Cerideleri, arşiv kaynakları ve konuya yönelik literatürdeki kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. Mali Kaynak Yaratma Çabaları

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunanlıların Anadolu'daki ilerleyişinin durdurulmasının ardından TBMM'de neden taarruza geçilmediği konusunda tartışmalar yaşanmış, 7 Aralık 1921'de TBMM'nin gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa tarafından yapılan açıklamalara rağmen muhalif sesler susturulamamıştır¹³. Aslında Mustafa Kemal Paşa da düşmanın takip edilerek Anadolu'dan atılmasını istemiş, ancak ordunun silah ve teçhizat eksikliği ile askerin iaşesi konularındaki yetersizlik, taarruzun ertelenmesine sebep olmuştur. Çünkü geniş çaplı bir taarruz için ordunun ihtiyaçlarının mali kaynak yaratılmadan gerçekleşmesi mümkün görülmemiştir. Bu sebeple 1921 yılı sonbaharında bir taarruz planı yapılmamış, 1922 kışı hazırlıkla geçirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1922 Mart ayında cephede yaptığı teftişler sonucunda taarruzun ilkbahar ayında da yapılamayacağına karar vermiştir. 1922 kışında Paris'e son bir

¹¹ Volkan Sezgin, "Millî Mücadele Dönemi Dış Yardımlar", *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, Sayı 1 (2015), C. 1, s. 40.

¹² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 684.

¹³ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s. 485. Bu durumu sebebini Lord Kinross, Mustafa Kemal Paşa'nın güvenlik endişesiyle ordunun gücünü ve gizli kaynaklardan gelen silahların miktarını açıklayamaması olarak göstermektedir. (Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar İstanbul, 2014, s. 357).

diplomasi denemesi için giden Yusuf Kemal Bey vasıtasıyla Müttefiklerden mütareke teklifi gelmiştir¹⁴. Görüşmelerde, Ankara Hükümeti Anadolu'nun hemen boşaltılmasını isterken Müttefiklerin, Sevres Antlaşması'nın birkaç maddesinin değiştirilmiş halini teklif etmesi, Yunanlıların Anadolu'dan ancak savaş yoluyla atılabileceğinin anlaşılmasına neden olmuştur¹⁵. Bunun sonucu olarak ordunun eğitilmesi ve bir taarruza hazırlanması için seferberlik ilan edilmiştir. Bu hazırlıkların arka planında ülkede mali bir savaşın yaşandığı görülmektedir.

TBMM, Müttefiklerin mütareke teklifi gelmeden önce taarruz hazırlıklarına başlamıştır. Bu doğrultuda atılan ilk adım ise mevcut kaynakların verimli kullanılabilmesi, ekonomik durumun incelenmesi ve düzenlenmesi maksadıyla İcra Vekilleri Heyeti'nin 1922 yılı Ocak ayında *Memleketin Ekonomik Durumunu İncelemek İçin Bir Heyet* kurulması kararı olmuştur. Söz konusu heyette Müdafaa-i Milliye, Maliye, Nafia ve İktisat Vekâletlerinin temsilcilerinin görev alması öngörülmüştür¹⁶. Bu karar 22 Şubat 1922 tarihinde 428 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararı takip etmiş, ordunun harcamalarını kontrol altına almak ve denetlenmek maksadıyla ordu defterdar ve saymanlıkları kurulmuştur¹⁷.

Mali anlamda alınmış bu kararlardan sonra ordunun eksiklerinin giderilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kaynak yaratma yönünde çabalar hızlanmıştır. Hâlihazırda Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan aşar, arazi, bina, orman, ağnam, gelir, maden, gümrük, av vergileri ile birlikte gemi harçları, damga vergisi, tapu harçları, yargı harçları, pasaport harçları, oyun kâğıdı tüketim vergisi, posta, tuz tekeli, alkollü içki gelirleri gibi kaynaklar tüm Millî Mücadele sürecinde olduğu gibi Büyük Taarruz'a giden süreçte de kullanılmıştır¹⁸. Bu önlemler ile birlikte Büyük Taarruz'a hazırlık aşamasında 19 adet gelir arttırıcı kanun çıkarılmıştır. Bu kanunların çoğu vergilerin artırılmasına yönelik olmakla birlikte 4 adet yeni vergi kanunu yürürlüğe konmuştur¹⁹. Bu kanunlar içinde TBMM'de fazlasıyla tartışmaya neden olan 18 Nisan 1922 tarihli 223 sayılı *Askeri Nakliye Mükellefiyeti Kanunu*, 228 sayılı *Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu* ile 20 Nisan 1922 tarihli 224 sayılı

¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 470-471.

¹⁵ *Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 14.

¹⁶ BCA, KDB. 4-43-1/72-5/30-18-1-1, 1 Ocak 1922.

¹⁷ BCA, KDB. 4-50-4/54-7/30-18-1-1, 22 Şubat 1922.

¹⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Tetkik Kurulu Yayın No 1974-162, Ankara 1974, s. 98.

¹⁹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 442.

Kaçan Rum ve Ermenilerin Mallarının Paraya Çevrilerek Hazineye Aktarılmasını Düzenleyen Kanun önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu yeni vergilerin esas amacı maliyeye yeni kaynak yaratma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından taarruz yapılamamasının en önemli nedeni ekonomik sıkıntıların yaşanmasıdır. Yaşanan ekonomik sıkıntının sebeplerinden birisi genel seferberlik ilanı ile silah altına alınan yaklaşık 200 bin kişilik ordunun mühimmat ve iye ihtiyacıdır. Doğal olarak bu durum yeni gelir kaynaklarının yaratılmasını zorunlu kılmıştır²⁰. Ordunun ihtiyaç duyduğu mali kaynağın karşılanması için seferberlik halinde olan TBMM, 1922 yılı için bir bütçe hazırlayamamış, ordunun ihtiyaçları çıkarılan avans yasalarıyla giderilmiştir. Maliye vekilinin ayrı bir önem verdiği avans kanunlarıyla ilgili yasama faaliyetleri TBMM tarafından hızlıca hayata geçirilmiş ve 1922 yılı içinde toplam 6 adet avans kanunu çıkarılmıştır. Bunlardan 3 tanesi Temmuz 1922 tarihinden önce yasalaştırılarak Büyük Taarruz'un ihtiyaç duyduğu kaynak yaratılmaya çalışılmıştır²¹.

Öncelikle Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 26 Şubat günü devlet dairelerine (Muvazene-i Maliye Encümenlerinin belirlediği şartlara göre) 8 milyon lira harcama yapma izni verilmiştir²². Düzenlemeyi 28 Şubat 1922 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne çeşitli hizmetlerin karşılanması için aktarılan 30 bin liralık ilk Avans Kanunu²³ ile 6 Mayıs 1922 tarihinde bu avansa ilave edilen ek bütçe²⁴ ve 3 Temmuz 1922 tarihli Avans Kanunu takip etmiştir. 10 Ağustos 1922 tarihinde ise 28 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 ve 3 Temmuz 1922 tarihli avans kanunlarıyla verilmiş ödeneğe ilaveten Müdafaa-i Milliye, Bahriye ve Askeri Fabrikalar için 13 milyon, diğer daireler için 7 milyon lira olmak üzere toplam 20 milyon lira daha bütçe verilmesine karar verilmiştir²⁵. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin ihtiyaç duyduğu ödenekler avans kanunlarıyla karşılanmış, orduya aktarılan devlet gelirlerini ise başta aşar olmak üzere temettü, PTT, mücceliyeti askeriye, tüketim, müsakkafat ve arazi vergileri ile transit, dışalım, dışsatım ve tuz resimleri

²⁰ Mustafa Özyürek, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Maliye Bakanı Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç'ın Mali Alandaki Faaliyetleri", *Mavi Atlas*, Sayı 2 (2019), C. 7, s. 268.

²¹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 360.

²² BCA, KDB, 4-50-9/30-18-1-1, 26 Şubat 1922.

²³ BCA, KDB, 4-53-6/30-18-1-1, 29 Mart 1922.

²⁴ BCA, KDB, 5-15-7/40-7/30-18-1-1, 7 Mayıs 1922.

²⁵ BCA, KDB, 5-23-19/115-3/30-18-1-1, 10 Ağustos 1922.

oluşturmuştur. Avans kanunları ile verilen ödeneklerin yetersiz kaldığı durumlarda da ihtiyaçlar ek ödenekler ile karşılanmaya çalışılmıştır²⁶.

Millî Mücadele'nin en önemli gelir kaynağını oluşturan vergilendirme ve vergilerin toplanması TBMM'nin gündemini oldukça meşgul etmiştir. İhtiyaç duyulan kaynağın bir an önce elde edilmesi amacıyla vergilerin verimli bir şekilde toplanmasına özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda bazı vergi kalemlerinin peşin alınmasına karar verilmiştir. Örneğin 21 Şubat 1922 günü kabul edilen *Emlâk ve Temettü Vergileriyle Ağnam Resminin ve Harb Kazançları Vergisinin Sureti Tahsiline Dair Kanun* ile Emlâk ve Temettü vergileriyle Ağnam Resmi ve küsuratı munzamalarının sadece 1922 senesi için 1 Mart 1922 tarihinden geçerli olmak üzere toplu olarak bir kerede alınması hükme bağlanmıştır. Aynı kanunun ikinci maddesinde ise 25 Ekim 1920 tarihli *Harb Kazançları Vergisi'nden* toplanan vergiler de kapsam içine alınmıştır²⁷.

TBMM, Nisan ayında da vergilendirme ve vergilerin toplanması konusuyla meşgul olmuştur. Bu kapsamda, 15 Nisan 1922 tarihinde 217 Sayılı Kanun ile petrol, şeker, çay ve kahve üzerindeki vergiler yükseltilmiş ve kanunun kapsamı genişletilmiştir²⁸. Ayrıca 220 Sayılı Kanun ile kibrit istihlak resmi 10 paradan 20 paraya, 221 Sayılı Kanun ile sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutuları istihlak resmi 40 paraya çıkarılmış, cezaları ise 10 para arttırılmıştır²⁹. Yine aynı gün 216 Sayılı Kanun ile Deniz Taşıtlar Vergisi ve deniz taşımacılığında gerekli bazı düzenlemeler yapılmış, tonaja göre alınan vergilerin oranları arttırılmış, limanlarda çalışan deniz araçlarından alınan vergiler düzenlenmiştir³⁰. 16 Nisan 1922 tarihinde ise 218 Sayılı Kanun ile tatlı su balıkları, kurbağa ve sülük gibi su ve kara avcılığı vergileri arttırılmış, 219 Sayılı Kanunla da konsolosluk harçlarına 5 misli zam yapılmıştır³¹. TBMM, vergilere yönelik yaptığı düzenlemeler ile kaynak yaratmanın yanı sıra taarruz esnasında kullanılacak ithal malzemelerin bir kısmı için vergi indirimi,

²⁶ Ahmet Tekin, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Uygulamalar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 (2000), C. 2, s. 239-240.

²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(=TBMMZC), Devre I, C. 17, İçtima 2, 21 Şubat 1338, s. 102-106.

²⁸ Ahmet Burçin Yereli vd., "Millî Mücadele Döneminde Çıkarılan Vergi Kanunlarının Vergi Adaleti ve Vergi Zihniyeti Açısından Değerlendirilmesi", *ÇTAD*, Sayı 33 (Bahar 2021), Yıl 17, s. 85-86.

²⁹ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 15 Nisan 1338, s. 170-175.

³⁰ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 15 Nisan 1338, s. 182-183.

³¹ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 16 Nisan 1338, s. 201-228.

istisnası veya muafiyeti de sağlamıştır. Örneğin ithal edilecek beygir, at, merkep, manda, koyun ve keçi gümrük vergisinden muaf tutulmuştur³².

Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca elde edilen gelirler de Büyük Taarruz'un finansmanında kullanılmıştır. Tekâlif-i Milliye Emirleri ilk kez 7-8 Ağustos 1921 tarihinde yayınlanmıştır. On maddeden oluşan bu emirler ile halkın elinde bulunan silah, giyecek, yiyecek, motorlu taşıt ve hayvanların belli bir bölümünün orduya verilmesi talep edilmiştir³³. Emirlerin sadece orduya ait malların taşınmasını düzenleyen 5 numaralı emriyle ordu ihtiyacı teçhizatı üretebilen zanaatkârlara yaptırılmasını hüküm altına alan 9 numaralı emri süreklilik göstermiş ve taarruz öncesi buradan elde edilen hizmet ve teçhizat cepheye aktarılmıştır³⁴. TBMM, Tekâlif-i Milliye Emirleri kapsamında nakliye faaliyetlerini Başkumandanlık emriyle halktan talep etmiş hatta milletvekillerinin özel arabaları dışındaki otomobillerinin, ticaret için kullanılan yük ve binek arabaları gibi işlem görmesine yönelik bir karar bile almıştır³⁵. Nakliye vasıtası olarak toplanan hayvanlar ziraat mevsimlerinde serbest bırakılmıştır³⁶. Ancak uygulamaların halkın tamamına yayılmaması ve ücretlerin zamanında verilememesi gibi nedenler zaman zaman tartışılmalara neden olmuş hatta harp mahalli dışında kalan yerlerde kaldırılması gündeme gelmiştir³⁷.

Harbin devamlılığı açısından önemli bir yer teşkil eden nakliye meselesi, TBMM gündemine Mart ayında bir yasa tasarısı ile getirilmiştir³⁸. Halktan karşılıksız olarak alınan bu hizmetin yeni tasarıda verimli bir şekilde düzene sokulması, ücret karşılığı yaptırılması ve nakliye hizmetinin bir vergiye tabi tutulması amaçlanmıştır. Ancak tasarının kimleri hangi şartlarda karşılayacağı konusunda uzun tartışmalar olmuştur. TBMM'de kanun taslağına yönelik Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları görüşülmüştür. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa bu Kanunun gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“Bunun bütçedeki karşılığı müstacelen ele geçecek bir para değildir. Halbuki nakliyatı askeriye malûmu âliniz harb devam ettikçe bu devam

³² BCA, KDB, 5-24-11/72-5/30-18-1-1, 13 Ağustos 1922.

³³ Cengiz Şavklı, “Millî Mücadele'nin Mali Kaynaklarından Tekâlif-i Milliye Emirleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2011), C. 8, s.17.

³⁴ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 487.

³⁵ BCA, KDB, 4-49-10/5-11/30-18-1-1, 20 Şubat 1922.

³⁶ BCA, *Muamelat Genel Müdürlüğü (=MGM)*, 50-326-4/30-10-0-0, 28 Aralık 1921.

³⁷ BCA, KDB, 4-41-9/30-18-1-1, 15 Aralık 1921.

³⁸ BCA, KDB, 4-51-6/30-18-1-1, 7 Mart 1922.

ediyor. Malûmu âliniz fukarayı ahaliye günbegün bâr alıyor, ücretleri verilemiyor, hayvanları ölüyor, bunun için bu teklif edilen kanun fukarayı ahalinin bunca zamandır yüklenmekte olduğu bâri sakili biraz tahfif etmek içindir. Bunun tehiri fukara ve köylünün zararınadır. Bu, müstaceliyetle görüşülür ve bugün tahti karara alınırsa daha muvafık olur ve o vakit bu müşkülât izale edilmiş olur.”³⁹

Maliye Komisyonu ilk taslağın iki maddesine düzenleme yapmış ve nispetleri şu şekilde belirlemiştir.

“Madde 2 — Mükellefiyeti nakliye, maktu ve nispî olmak üzere iki kısımdır: Kısmı maktu: Her şahıs için siyyan olup köylerde 50, şehir ve kasabalarda 100 kuruştur. Kısmı nispî: Emlâk ve Arazi ve Temettü vergilerinin maazamaim baliğ olduğu miktara göre âtidedeki nispetler dâhilinde tarh ve kısmı maktua ilâveten istifa olunur. A) Köylerde: 101 kuruştan itibaren beher 100 kuruş ve küsuru için yüzde 10, B) Şehir ve kasabalarda: 101 kuruştan itibaren beher 100 kuruş ve küsuru için yüzde 20.”⁴⁰

Yapılan bu düzenleme ile verginin sadece 1922 senesinde uygulanmak üzere bir defa alınması söz konusu olmuş, ayrıca rayiçlerin belirlenmesi için de ticaret odası ve belediye meclisleri görevlendirilmiştir. Görüşmelerden sonra 223 Sayılı *Mükellefiyeti Nakliye-i Askeriye Kanunu* 18 Nisan 1922 tarihinde yasalaşmıştır⁴¹.

223 sayılı yasa ile Büyük Taarruz yaklaştıkça cepheye yakın yerlerdeki nakliye ihtiyacı, ücreti karşılığında yöre halkı tarafından karşılanmıştır. Örneğin 4 Haziran 1922 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile İnebolu-Ankara, Samsun-Yahşihan, Çorum-Yozgat-Yahşihan, Akçaşehir-İzmit-Ankara, Kayseri-Kırşehir-Yahşihan, Polatlı-Sarayönü, Koçhisar-Polatlı, Ereğli-Gerede-Yabanabad-Ankara, Zonguldak-Devrek-Gerede menzil hatları üzerindeki livalar ahalisinin vesayitlerinin askerî malzeme taşınması maksadıyla 2 ay için kullanılmasına karar verilmiştir⁴². 10 Ağustos 1922 tarihinde ise Samsun, Tokat, Amasya, Yozgat, Çorum, Sinop, Kastamonu, Kengiri (Çankırı), Ankara, Kayseri, Aksaray, Niğde, Konya İzmit, Bolu, Eskişehir, Afyonkarahisar, Kırşehir, Antalya, Isparta, Burdur, Denizli, Muğla, Silifke Aydın, Zonguldak livaları dâhilindeki halk araçlarının *Mükellefiyeti Nakliyye-i Askeriye Kanunu'nun* 9 ve 10'uncu maddelerine istinaden 2 ay müddetle nakliye için kullanılması kararlaştırılmıştır⁴³. Büyük Taarruz başladıktan sonra

³⁹ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 14 Mart 1338, s. 223-236.

⁴⁰ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 17 Nisan 1338, s. 253-268.

⁴¹ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 18 Nisan 1338, s. 298-299.

⁴² BCA, KDB. 5-17-16/43-11/30-18-1-1, 4 Haziran 1922.

⁴³ BCA, KDB. 5-23-18/43-13/30-18-1-1, 10 Ağustos 1922.

nakliye hizmeti için alınan hayvanlardan bazıları telef olmuş, savaşın o sıcaklığı içinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti telef olan hayvanların bedellerinin sahiplerine ödenebilmesi için girişimde bulunmuştur⁴⁴.

Hukuksal zemine oturtularak gelir elde edilen bir diğer uygulama, Rum ve Ermenilerden kalan sahipsiz mallar ile ekili alanlardan elde edilen gelirlerin Mal Sandıklarına aktarılmasına yönelik düzenlemedir. 20 Nisan 1922 tarihinde yasalaşan 224 sayılı *Memaliki, Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emvali Menkule ve Gayrimenkulelerinin İdaresi Hakkında Kanun* ile kaçan veya kaybolan Rum ve Ermenilerin sahipsiz kalan taşınmazlarının Hükümetçe belirlenecek bir usulle kesin satışının yapılması, taşınır malları ile ekili alanlarının ise yine Hükümet tarafından işletilmesinden elde edilen gelirlerin Mal Sandıklarına aktarılması sağlanmıştır⁴⁵.

TBMM tarafından gelir arttırıcı bir başka düzenleme de askerlikten muaf tutululardan alınan vergidir. Meclis gündemine getirilen kanun taslağına yönelik Muvazene-i Maliye ve Müdafaa-i Milliye Encümenleri müşterek mazbatası 1 Mayıs 1922 tarihinde görüşülmüştür⁴⁶. Görüşmelerde taslağın içeriği hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Muhalif görüşler, ticaretle uğraşan halktan -özellikle gayrimüslimlerden- alınacak bu vergi ile hazinenin geçici olarak güçlendirileceği ancak bu amaç dışında bir işe yaramayacağı yönünde olmuştur. Ayrıca bu tasarıya askerlik konusunda çözüme kavuşturulamamış konuların da dâhil edilmesi istenmiştir. Örneğin Çorum Mebusu Dursun Bey, uzun yıllardan beri askerî yükümlülüğü nedeniyle bir aileden birden çok erkeğin şehit olduğunu ve ereksiz kalan ailelerin hayatlarını idame edecek planlamaların bu kanun taslağına dâhil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu eleştirilere yanıt veren Mersin Mebusu Salahaddin Bey ise kanunun amacının memleketin bütün kuvvetinden cephenin ve ordunun azami bir şekilde yararlanılması yönünde olduğunu söylemiştir. Ancak muhalif vekiller taslaktaki asıl amacın halktan para toplamak olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Salahaddin Bey de bu tasarı ile “*fedakârlık borcu olup da livazifetin ve limecburiyetin yapamayanlara bu noktada biraz çalışmayı temin etmiş oluyoruz*” diyerek ticaret erbabından vergi alınacağıının altını ısrarla çizmiştir⁴⁷. Uzun görüşmeler sonucunda 228 Sayılı *Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu* 2 Mayıs 1922 tarihinde kabul edilmiştir⁴⁸.

⁴⁴ BCA, KDB. 5-26-13/43-13/30-18-1-1, 29 Ağustos 1922.

⁴⁵ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 20 Nisan 1338, s. 303-321.

⁴⁶ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 1 Mayıs 1338, s. 451-480.

⁴⁷ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 1 Mayıs 1338, s. 453-454.

⁴⁸ BCA, Diyanet İşleri Reisliği (=DİR). 13-113-37/43-11/51-0-0-0, 18 Mayıs 1922.

Kanun kapsamında askerlikten muaf olup vergiye tabi tutulanlar; *Mükellefiyeti Askeriye Kanununun* ilgili maddeleri gereğince askerlikten muaf tutulan memurlar, *Mükellefiyeti Zirai Kanunu* ile *Mükellefiyeti Askeriye Kanunu'nun* ilgili maddeleri kapsamında idari nedenlerle askerlikleri tecil olanlar, akraları silahaltında olup hükümetin kararıyla silahaltına alınmayanlar (hayvan ashabı, keresteci, kömürcü ve oduncu, ziraat amelesi, tücar ve komisyoncular, emlak, arazi ve ziraat sahipleri, şehirde çalışan ameleler), sağlık durumları nedeniyle silahaltına alınmayanlar veya alınmaları ertelenenler, TBMM Hükümeti mahalleri dışında kalmış ve firar etmemişler şeklinde sıralanmıştır⁴⁹.

Kanun kapsamına alınan memurların kazançlarının her 100 kuruşuna karşılık olarak 1 kuruş, *Mükellefiyeti Zirai Kanunu* ile *Mükellefiyeti Askeriye Kanunu'nun* ilgili maddeleri kapsamında olanlardan vergi matrahları 50 ile 600 lira arasında değişken olmak şartıyla 1 kuruş, Hükümetçe alınan karar kapsamında askerlikten muaf tutulanlar ile sağlık durumları nedeniyle kanun kapsamında mükellef sayılanlardan da kazançları oranında memurlar gibi vergi alınması ancak bu vergiyi taksitlendirebilecekleri hükme bağlanmıştır. TBMM Hükümeti mahalli dışında bulunanların ise vergiyi 2 misli vermesi kararlaştırılmıştır⁵⁰.

Tüm bu mali kaynak yaratma çabalarına rağmen taarruzun son hazırlık aşamasında ihtiyaç duyulan 600 bin lira bulunamamıştır. Gerekli olan paranın orduya aktarılabilmesi için dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Osmanlı Bankasında bulunan hesaptan para verilmesini talep etmiştir. Kabul gören bu talep üzerine Mustafa Kemal Paşa emrinde bulunan 600 bin lira Maliye Vekâleti'nin emrine verilerek askerî ihtiyaçların karşılanması sağlanmıştır⁵¹.

2. Ordu Mensuplarının Özlük Haklarına Yönelik Düzenlemeler

Büyük Taarruz öncesi gelir arttırıcı kanunlar ile elde edilen ödeneklerin bir kısmı ordu mensuplarının özlük haklarının iyileştirilmesi kapsamında kullanılmıştır. TBMM'nin açılması ve düzenli orduya geçişten sonra ordunun özlük haklarına yönelik uygulamalar 25 Ekim 1920'de yasalaşan bir kanun ve günün ihtiyaçlarına göre yapılan değişikliklerle gerçekleştirilmiştir. 25 Ekim 1920'de yasalaşan kanun hükümleriyle Sakarya Meydan Muharebesi esnasında ordu mensuplarının özlük hakları hükme bağlanmıştır. Sakarya Meydan

⁴⁹ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 1 Mayıs 1338, s. 456.

⁵⁰ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 2 Mayıs 1338, s. 485-496.

⁵¹ Feyyaz Karıncalı, TBMM Hükümetleri Döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti (3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923), s. 115.

Muharebesi'nden sonra yeni bir taarruza orduyu hazırlamak yeni mali kaynaklara ihtiyaç duyulmuştur.

Yapılan düzenlemelerde askerlerin maneviyatını arttırıcı uygulamalara da yer verildiği görülmektedir. Örneğin Nisan 1921'de TBMM'ye verilen bir kanun teklifinde şehit ve savaşta malul kalanların ailelerinin mağduriyetinin giderilmesi amaçlanmıştır. Teklifin birinci maddesi ile “*Doğuda Ermenistan ve Birinci İnönü Savaşı'ndan itibaren garp, cenup cephelerinde ve Kocaeli muntikasında ve Adana ve Gaziantep havalisindeki savaşlarda şehit olanların aileleri ile malul kalan erkan, ümera ve zabitan efrada verilecek nakdî ödülün bir seferde ödenmesi*” kararlaştırılmıştır. Teklifin ikinci maddesindeyse verilecek mükâfatların miktarı belirlenmiştir. Buna göre “*şehit erkan, ümera, zabitan ve zabıt sırasındaki asker ailelerine 1.000'er, şehit küçük zabitan ve efrat ve silahatan sırasındaki asker ailelerine 100 lira ve malül erkan, ümera ve zabitan ve efrat ile zabıt ve küçük zabıt sırasındaki askere bu miktarların yarısının*” ödenmesi hükme bağlanmıştır⁵². Bir başka düzenleme ise 13 Eylül 1921 tarihli *Türkiye Büyük Millet Meclisi Takdirnamesiyle Usul-i Taltif Hakkında Kanun* isimli tasarısına yönelik yapılan görüşmelerdir. Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'nın, “*İnsanlar iki türlü yürür. Biri şiddetle, biri de taltifle olur. Ölüme, insanlar tazyikle az gider. Gider, fakat az gider, ölüme insanları sevk eden en büyük kuvvet mânevi kuvvettir. Takdir ve taltif kuvvetidir. Bu Meclis ve bu millet en muazzam gününde takdirini yetiştirmezse zannederim iyi yapmış olmayacaktır.*”⁵³ sözleri TBMM'nin bu düzenlemeler ile ordu mensuplarının manevi yönlerini güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir.

1922'nin Mart ayında Hariciye Vekâleti'nin Avrupa'daki temaslarından önce TBMM'nin gündeminde ordunun levazım ihtiyaçları, terfi kanunu ile zabitan maaşlarına yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. 6 Mart 1922 tarihli gizli oturumda bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, ordunun son durumunu mebuslarla paylaşmış ve orduyu rehavete sürükleyecek terfi kanunu gibi düzenlemelerin ertelenmesini, para ihtiva eden kanunların ise yasalaştırılmasını talep etmiştir⁵⁴. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'deki konuşmalarından sonra aynı oturumda gündeme alınan “*Milli orduya alınacak zabitan, askeri terfi kanunu ve makam maaşatı hakkındaki kanunun bazı*

⁵² Necdet Hayta ve Tuğba Belenli, “Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, *Bellekten*, Sayı 287 (Ankara 2016), C. 80, s. 289.

⁵³ TBMMZC, Devre I, C. 12, İçtima 75, 13 Eylül 1337, s. 196.

⁵⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları(=TBMMGCZ), Devre I, C. 3, İçtima 3, 5 Mart 1338, s. 21- 22.

maddelerinin tadili ve Heyeti Vekilenin vazife ve salâhiyeti hakkındaki kanunların müzakerelerinin tehiri” meselesi tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Mersin Mebusu Salahattin Bey konu hakkında yaptığı muhalif açıklamalarla dikkat çekmiş, “*seferberlik zammı meselesinin kaldırılması vaciptir, farzdır*” sözleri ile maaşlara zam yapılması konusundaki düşüncelerini aktarmıştır. Salahattin Bey’in konuşmasından sonra söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa ordunun derdinin para olmadığını hatta para almadan da görevlerine devam ettiğini, tüm maaşlarda tenkisat yaptıklarını açıklamış ancak seferberlik zammı konusunun maaşla alakasının olmadığını söylemiştir. Müzakereler sonucunda, 1922 senesinde orduya zabitan alınması ile terfi yasalarının İstiklal Harbi’nin sonuna kadar ertelenmesine karar verilmiştir⁵⁵. Ancak Büyük Taarruz yaklaştıkça bazı özel uygulamalar ile zabitanın özlük haklarına yönelik mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin terfileri yapılmayan jandarma yüzbaşılara maaşlarına bir defaya mahsus olmak üzere 200 kuruş zam yapılması teklif edilmiştir⁵⁶.

Ordu mensuplarının özlük haklarına yönelik atılan ilk adımlar, bu gizli oturumdan sonra 9 Mart 1922 tarihli 199 sayılı *Tayyarecilere Verilecek Müteferrika Tahsisatı* isimli kanunla başlamıştır. Tayyareci subay ve muallimlere daha önce İstanbul Hükümeti’nin bir kararıyla verilen tazminatları TBMM tarafından yasal bir zemine oturtulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, rütbe farkına bakılmaksızın zabitan ve muallimlere aylık 800 kuruş, küçük zâbitan ve efrada ise uçak kullanabilmek şartıyla küçük giderler için ayrılmış ödenekten aylık 200 kuruş ödenmesine karar verilmiştir⁵⁷. Millî Mücadele boyunca ordu mensuplarının özlük haklarını düzenleyen 25 Ekim 1920 tarihli kanun, 9 Mart günü yasalanan bir diğer kanun ile kaldırılmıştır. 200 Sayılı *Tahsisatı Fevkalâde Kanununa Müzeyyel Kanun* adı altında yasalanan bu kanun ile eratın görevine göre değişiklik gösteren maaşlarına yönelik uygulama son bulmuştur. Silahlı tüm piyade erlerinin maaşlarının, 25 Ekim 1920 tarihli kanun öncesindeki maaşlarına 4 misli zam yapılarak ödenmesine karar verilmiştir⁵⁸.

9 Mart 1922 tarihinde görüşülen diğer bir konu ise Müdafaa-i Milliye Bütçesini Tetkik Heyeti’nin, seferberlik ve cephe zammı maaş kanunu hakkında değişiklik içeren teklifidir. 11 Mart 1922 tarihinde yasalanan *Seferberlik ve Cephe Zammı Maaş Kanununu Muaddil Kanuna* yönelik görüşmeler uzun sürmüştür. Konu ile ilgili kurulan Özel

⁵⁵ TBMMGCZ, Devre I, C. 3, İçtima 3, 5 Mart 1338, s. 23- 27.

⁵⁶ BCA, *MGM*. 125-891-10, 106, 31-10-0-0, 2 Ağustos 1922.

⁵⁷ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 9 Mart 1338, s. 137-139.

⁵⁸ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 9 Mart 1338, s. 140.

Komisyonun teklifinde hem harbe katılan hem de cephe gerisinde olanlara kademeli bir zam teklifi göze çarpmaktadır. Ancak Muvazene-i Maliye Encümeni bu teklifi değiştirmiş ve cephe gerisinde bulunan personele zam verilmemesini istemiştir. Komisyon ve Maliye Encümeni arasındaki farklılık nedeniyle TBMM'deki tartışmalar hararetli geçmiş, milletvekilleri tüm zabitanlara maaş zammı önerirken Maliye Vekâleti devletin ve milletin parası olmadığını savunmuştur. Özellikle Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa tüm zabitanlara kademeli zam yapılmasında ısrar ederken, Maliye Encümeni adına söz isteyen Mersin Mebusu Salahaddin Bey ise söz konusu zammın yapılması durumunda 700 kuruş alan bir asker maaşının 4 bin kuruşa çıkacağını ve bunu karşılayacak bir gücün bulunmadığını savunmuştur. Bu sebeple zammın sadece cephede olan personele verilmesini tekrarlamıştır.

*“Gerek cephedekilerin ve gerek geridekilerin, hiçbirinin hizmetleri para ile takdir ve mukayese edilmekten çok uzaktır. Bu husus Heyet-i Aliyenizin takdirinize muallâk bir meseledir. Lâkin memleketin içinde bulunduğu hali melîyi de düşünmek lâzımdır. Günden güne büyüyen bir orduyu, harbi devam ettirmek ve gayemize daha çabuk varabilmek için beslemek ihtiyacı vardır. Bunun için mümkün mertebe muktesit bulunmaya mecburuz.”*⁵⁹

diyerek teklifin tekrar değerlendirilmesini istemiştir.

Bu konuşma sonrası Muvazene-i Maliye Encümeninin teklifi aynen kabul edilmiştir. Bu kapsamda; seferberlik süresince cephe nizamı harbine dâhil olanlara 1000 kuruş seferberlik zammı verilmiş, cephe gerisindeki ordu mensupları seferberlik zammı dışında bırakılmıştır. Ayrıca bu kıtaların efradına da her ay 50 kuruş zam verilmesi hükme bağlanmıştır⁶⁰. Nisan ayında yapılan bir değişiklik ile kanunun üçüncü maddesine bahriye efradı dâhil edilmiş ve böylece kanunun kapsamı genişletilmiştir⁶¹.

TBMM, gelir arttırıcı uygulamaları hayata geçirirken ordu mensuplarının özlük haklarına yönelik yapılan kısıtlama ve düzenlemelerle de kaynak yaratmış ve bu ödenekler Büyük Taarruz'un finansmanına katkı sağlamıştır. 11 Mart 1922 tarihinde Erzurum Mebusu Salih Efendi ile rüfekaşının, *Seferberlik Halinde Ümera ve Zabitanın Maiyetlerinde İstihdam Edecekleri Neferlere Dair Kanun* teklifi bu yönde atılmış bir adımdır. Seferberlikte mali zatî binek hayvanlarının iâşesinin nasıl karşılanacağına dair kanun teklifine yönelik Müdafaa-i Milliye ile Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları görüşülmüştür. Bu kapsamda, aynı gün yasalaşan 203 Sayılı *Emirber ve Seyis Erleri*

⁵⁹ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 11 Mart 1338, s. 151.

⁶⁰ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 11 Mart 1338, s. 152-158.

⁶¹ TBMMZC, Devre I, C. 19, İçtima 3, 6 Nisan 1338, s. 9.

Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir. Zabıt vekilinden müşire kadar her zabite, rütbeli imamlara, muamelât ve hesap memuru ile muavinlerine ve hesap memurluğunda müstahdem hesap memur vekillerine bir emirber neferi, bununla beraber bazı muhalif görüşlere rağmen zabitanların geride bıraktıkları ailelerine de bir emirber neferi verilmesi kararlaştırılmıştır. Kanunun üçüncü maddesinde hayvan sayısı ile orantılı atanan seyis erleri ile ilgili de bir düzenlemeye gidilmiştir. Yüksek rütbedeki zabitanların besledikleri üç hayvan için iki, diğer zabitanların besledikleri iki hayvan için bir seyis eri verilerek seyis eri sayısında azaltmaya gidilmiştir. Böylece 5 bin hayvan ve seyis eri ile 937 bin lira tasarruf sağlanmıştır. Ayrıca, devlet tarafından hayvan verilmeyen yüzbaşı ve altındaki rütbeler için seyis eri verilmemiş, böylece hayvan sayısı ve seyis eri bir düzene sokulmuştur⁶².

Görüşmeler sırasında geride bırakılan ailelere verilecek emirberlerin hangi işleri yapıp yapamayacağı ile ilgili ciddi tartışmalar yaşanmış ve tartışmalar sonucunda ilgili madde “*Emirber neferleri kanunun tâyin eylediği hususatin gayri hidematı süfliye ve hususiyede istihdam olunamaz*” şeklinde tadil edilerek emirberlerin yapacakları işler sınırlandırılmıştır. Bu görüşmeler ardından aralarında organik bağ bulunduğu düşünülen *Seferberlikte Mali Zatî Binek Hayvanatının İaşesine Dair Kanun* da gündeme alınmıştır. Kanundan yaralanarak evinde veya hastanede bulunanlar dâhil cephede bulunan ordu mensuplarına verilen hayvanların iâşesini hükümetin karşılaması, cephe gerisinde bulunanlara verilen hayvanların iâşesinin ise devlet tarafından karşılanmayacağı hükme bağlanmıştır⁶³.

11 Mart 1922 tarihinde ordu mensuplarının özlük haklarına yönelik bir başka düzenleme ise 202 Sayılı *Makam Maaş ve Müteferrikası Hakkında Kanun* olmuştur. Müdafaa-i Milliye Bütçesini Tetkik Heyetinin, *Makam Maaşı ve Makam Müteferrikası Hakkındaki Kanun* teklifi ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbataları dâhilinde yapılan görüşmelerde kolordudan başlayarak liva kumandanlığına kadar tüm komutanlık makam, salahiyet ve maaşlarını belirleyen 28 Nisan 1921 tarihli kanun mülga edilmiş ve yeni bir düzenleme yapılmıştır. Kanunun birinci maddesinde, bir komutanlık görevine aslen veya vekâleten atananlar görevli oldukları süre zarfında rütbeleri karşılığı maaş almaları ve bir derece üst rütbenin hak ettiği maaş ile aralarındaki farkın yarısının da makam maaşı olarak ayrıca verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bir değil birkaç rütbe üst görevi yapan kumandalara da aynı madde kapsamında maaş verilmesi tartışmalara neden olmuştur. Bazı vekiller

⁶² TBMMZC, Devre I, C. 18, İctima 3, 11 Mart 1338, s. 167-170.

⁶³ TBMMZC, Devre I, C. 18, İctima 3, 11 Mart 1338, s. 167-177.

farkın yarısı yerine tamamının verilmesini isterken bazıları ise bir üst rütbenin görevi şeref meselesi olduğundan birinci maddeye bile gerek olmadığını belirtmişlerdir. Tartışmalar sonucunda madde mevcut haliyle kabul edilmiştir⁶⁴.

Bu düzenlemelerden sonra komutanlık tazminatı olarak verilecek maaşları ilgilendiren maddelere geçilmiştir. Bu kapsamda; Ordu Kumandanlarına 3000, Müdafaa-i Milliye Müsteşarı ile Kolordu Kumandanlarına 2000, cephe ve ordu erkânı harbiye reisleri ile fırka kumandanlarına 1000 kuruş verilmesi hükme bağlanmıştır. Yapılan düzenlemenin 1922 bütçesi içindeki payının 150-250 bin lira olduğuna yönelik bir görüş belirmiştir. Görüşmelerde kumandan maaşlarının diğer bazı devlet memurlarına nazaran az olduğu da dile getirilmiştir. Bu görüşmelerde dikkat çekici karşılaştırmalara yer verilmiştir. Örneğin birinci derece vali maaşının yaklaşık 10 bin kuruş olduğu, buna karşılık kolordu kumandanının emirber ve seyis eri maaşları çıkarıldıktan sonra 7 bin kuruş aldığı, bir başka örnekte ise mutasarrıfların 4 bin kuruş, fırka kumandanı bir miralayın ise 3 bin kuruş aldığı belirtilmekte ve kumandanların makamı temsil ve ağırlama giderleri de göz önünde bulundurulduğunda maaşlarının iyileştirilmesine ihtiyaç olduğu belirtilmektedir⁶⁵.

Görüşmelerde ele alınan bir diğer konuya, kanuna ek cetvellerde makam ve salahiyeti bulunmayan kadrolardır. Mersin Mebusu Salahattin Bey, cephedeki kolordu kumandanları kadar mühim vazifeler yürüten Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye karargâhında çalışan ve ordunun 25 milyonluk bütçesini yöneten ordu mensuplarına da fırka kumandanları gibi 1000 kuruş zam verilmesini teklif etmiştir. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için görev yapan bu kişilere verilecek tazminatın, söz konusu görevlerini daha dikkatli yaparak tasarrufa neden olacağını iddia etmiş ancak müzakereler sonucunda bu teklif kabul edilmemiştir. Böylece ordu içindeki makam ve rütbe karşılıklarına göre makam tazminatı uygulamasına devam edilmiş, bu cetvel kapsamında olmayan ordu mensupları rütbe karşılığı maaş almışlardır⁶⁶. Ancak bu kanun ekinde düzenlenen cetveller, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile ordu içinde moral ve motivasyonu olumsuz etkisi olacağı düşünülerek kanuna dâhil edilmemiştir.

TBMM, 14 Mart 1922 tarihinde Mersin Mebusu Selahaddin Bey'in *Zâbitandan Kıdemli Yüzbaşı ve Memurin ve Mensubini Askeriyeden Maaşça Muadilleri İçin Melbusat ve Teçhizat Bedeli İtası*

⁶⁴ TBMMZC, Devre I, C: 18, İçtima 3, 11 Mart 1338, s. 159-167.

⁶⁵ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 11 Mart 1338, s. 163-164.

⁶⁶ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 11 Mart 1338, s. 159-167.

Hakkında Kanun teklifini de tartışmıştır. Bu kanun teklifine göre, kıdemli yüzbaşıya kadar (kıdemli yüzbaşı dâhil) olan ordu mensuplarına elbise ve teçhizat bedeli olarak yılda bir kez 48 lira verilmesi düşünülmüştür. Ancak müzakerelerde Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'nın yardımının miralay rütbesine kadar çıkarılma teklifi kabul görmemiş ve 205 sayılı bu kanun maliye komisyonunun teklif ettiği şekilde kıdemli yüzbaşıya kadar 48 lira verilmesi kapsamında yasalaşmıştır⁶⁷.

Mart ayında hızlıca yapılan bu düzenlemelerden sonra Nisan ayında Maliye Vekili Hasan Bey mali durum ile ilgili bir açıklama yapmış ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin ihtiyaçlarından bahsetmiştir. Vekil Hasan Beyin dikkat çektiği en önemli konu ordunun mühimmat, teçhizat ve levazım ihtiyaçları için gerekli paradır. Maliye Vekili ordu ihtiyaçlarının 1921 ile 1922 yıllarında iki katına çıktığını ancak bütçesinin arttırılmadığını belirterek Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne verilmesi düşünülen avans konusunun müzakeresini talep etmiştir. Vergiler yolu ile elde edilecek gelirin 5 milyon lirasının Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne aktarılması durumunda başka bir gelir kaynağı kalmayacağını belirten Maliye Vekili, ordunun ihtiyacının çok önemli olduğunu ve askeri personelin maaşının aksatılmaması gerektiğini söylemiştir.

“Ordu da iâşesini ve masarîfini ve maaşını muntazaman ve peşin olarak istemektedir. Başkumandan Paşa Hazretlerinden gelen bir telgrafta diyor ki - cebimdedir - daima Harp encümeninde müzakere ettiğimiz ve karar verdiğimiz hep mesaili maliyeye aittir. Ordumuz pek hassastır, ihtiyacatının tatmin edilmemesi büyük inikaslar yapıyor ve bu kumandanların nazarı dikkatini celbediyor. Betiemhal bu gibi inikaslara sebebiyet vermemek için bütün gece toplanıyoruz. Neticei karar: Para, kasa, maliye”⁶⁸

Ordunun içinde bulunduğu durumu özetleyen bu konuşma avans kanunlarının yasalaşmasına yönelik muhalefeti azaltacak ve ayrıca ordu mensuplarının moral ve motivasyonu için gerekli olan düzenlemelerin hızlandırılmasına sebep olacaktır. Buna rağmen bütçe imkânlarının yetersiz kaldığı aylarda ordu mensuplarının maaş almadığı zamanlar olmuştur. Ancak bu durumda tüm ordu mensuplarına eşit muamele yapılmış ve erden zabıtana kimse maaş almamıştır⁶⁹.

Büyük Taarruz başladıktan sonra ordu mensuplarının moral ve motivasyonunu arttırıcı önemli bir değişiklik teklifi TBMM gündemine getirilmiş ve acil bir şekilde yasalaşması sağlanmıştır. Örneğin İstanbul

⁶⁷ TBMMZC, Devre I, C. 18, İçtima 3, 14 Mart 1338, s. 205-214.

⁶⁸ TBMMGCZ, Devre I, C. 3, İçtima 3, 11 Nisan 1338, s. 201.

⁶⁹ *Türk İstiklal Harbi II'inci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 2'nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1995, s. 11.

Mebusu Ali Rıza Bey'in *Askeri Tekaiüt ve İstifa Kanunu* hakkında vermiş olduğu “*şühedayı askeriye nin eytam ve eramiline tahsis olunacak maaşlar hakkındaki*” değişiklik teklifi 28 Ağustos 1922 tarihinde TBMM’de tartışılmıştır. Ali Rıza Bey görüşmelerde ilk sözü alarak bu konuda yapılacak düzenlemelerin ordu üzerinde manevi tesiri olacağını söylemiştir. Düzenleme ile taarruz esnasında şehit olacak asker ailelerinin mağduriyetlerini önleme adına bütün erkân, umera, zabitan, memurin ve askeriye mensuplarının yetim ve dul eşlerine, vefat ettikleri tarihten itibaren maaşının yarısının verilmesi, şehadeti TBMM tarafından ikinci derece takdirnameye layık görülenlerin bir üst rütbe karşılığı maaş, birinci derece takdirnameye layık görülenlere ise iki maaş karşılığı verilmesine karar verilmiştir⁷⁰. Görüldüğü üzere ordunun moral ve motivasyonu konusunda hassas davranılmış ve buna göre hızlı adımlar atılmıştır. Özellikle ordu mensuplarının şehit olması halinde geride bıraktıklarına maaş bağlanması TBMM’nin sosyal yönünü ortaya koyması bakımından önemli olmuştur.

Sonuç

Millî Mücadele döneminde Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanmasının doğurduğu sorunlarla uğraşıldığı görülmektedir. Osmanlı ordusunun lağvedilmesi ve ordunun elinde bulunan silahların İtilaf devletlerine teslim edilmesi, eldeki mühimmat sayısının azalmasıyla sonuçlanmıştır. Birinci İnönü Savaşı öncesinde düzenli orduya geçiş çabalarının başlaması büyük bir mali kaynağa ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Nitekim dönem incelendiğinde bütçeden orduya ayrılan en büyük payın 1921 yılına ait olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, düzenli orduya geçişle birlikte ordunun donatılması, Kütahya-Eskişehir ile Sakarya Meydan Muharebesi’dir.

Büyük Taarruz öncesinde 1921’e nazaran daha az kaynak kullanılmasının nedenini, ordunun ihtiyaçlarının bir kısmının geçmiş yıllarda karşılanması olarak göstermek mümkündür. Ancak yine de geniş çaplı bir taarruz için bir yıllık hazırlık yapılmasını gerektirecek kadar eksikliği olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Büyük Taarruz öncesi seferberlik ilanı ile birlikte asker mevcudunun artması yeni askerlerin iaşe, silahlandırma ve giydirme sorununu beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine TBMM daha önceki mali kaynaklara ilaveten *Askeri Nakliye Mükellefiyeti Kanunu*, *Kaçan Rum ve Ermenilerin Mallarının Paraya Çevrilerek Hazineye Aktarılmasını Düzenleyen Kanun* ile *Müeccehiyeti Askeriye Vergisi Kanunlarını* yasalaştırmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâletinin bütçesinin yetersiz kaldığı ya da bütçenin zamanında

⁷⁰ TBMMZC, Devre I, C. 22, İçtima 3, 28 Ağustos 1338, s. 373-385.

yürürlüğe giremediği durumlarda ise avans kanunları ile ek bütçeleri çıkarmıştır.

TBMM, ordunun yeni baştan düzenlenmesinin yanısıra ordu mensuplarının özlük haklarını da gözetmeye özen göstermiştir. Bu bağlamda Sakarya Savaşı sonrasında geride kalanlara maaş bağlanmasıyla ilgili görüşmeler yapılmış ve karara bağlanmıştır. Büyük Taarruz'a yönelik özlük hakkı düzenlemeleriyle 1922 yılının Mart ayında gerçekleştirilmiştir. Bazı ihtiyaçlar 25 Ekim 1920 tarihli kanunda değişiklik yapılarak gerçekleştirilirken bazılarıysa yeni kanunlar yapılarak giderilmiştir.

Sonuç olarak, Büyük Taarruz'un bir ölüm kalım savaşı niteliğinde olması TBMM'nin daha radikal kararlar almasında etkili olmuştur. Taarruz öncesi hem yeni kaynak yaratma çabaları hem de ordu mensuplarının moral ve motivasyonunu yükseltme konusunda bütçe imkânları fazlasıyla zorlanmış, Türk ordusu da bu fedakârlıkların karşılığını vermeyi başarmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

(=BCA)

- BCA, *KDB*, 4-40-2, 30-18-1-1, 4 Aralık 1921.
BCA, *KDB*, 4-41-9, 30-18-1-1, 15 Aralık 1921.
BCA, *MGM*, 50-326-4, 30-10-0-0, 28 Aralık 1921.
BCA, *KDB*, 4-43-1, 72-5, 30-18-1-1, 1 Ocak 1922.
BCA, *KDB*, 4-49-10, 5-11, 30-18-1-1, 20 Şubat 1922.
BCA, *KDB*, 4-50-4, 54-7, 30-18-1-1, 22 Şubat 1922.
BCA, *KDB*, 4-50-9, 30-18-1-1, 26 Şubat 1922.
BCA, *KDB*, 4-51-6, 30-18-1-1, 7 Mart 1922.
BCA, *KDB*, 4-53-6, 30-18-1-1, 29 Mart 1922.
BCA, *KDB*, 5-15-7, 40-7, 30-18-1-1, 7 Mayıs 1922.
BCA, *DİR*, 13-113-37, 43-11, 51-0-0-0, 18 Mayıs 1922.
BCA, *KDB*, 5-17-16, 43-11, 30-18-1-1, 4 Haziran 1922.
BCA, *KDB*, 5-23-19, 115-3, 30-18-1-1, 10 Ağustos 1922.
BCA, *MGM*, 125-891-10, 106, 31-10-0-0, 2 Ağustos 1922.
BCA, *KDB*, 5-23-18, 43-13, 30-18-1-1, 10 Ağustos 1922.
BCA, *KDB*, 5-24-11, 72-5, 30-18-1-1, 13 Ağustos 1922.
BCA, *KDB*, 5-26-13, 43-13, 30-18-1-1, 29 Ağustos 1922.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (=TBMMGCZ)

- TBMMGCZ, Devre I, Cilt 3, İçtima 3, 5 Mart 1338.
TBMMGCZ, Devre I, Cilt 3, İçtima 3, 11 Nisan 1338.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(=TBMMZC)

- TBMMZC, Devre I, Cilt 12, İçtima 75, 13 Eylül 1337.
TBMMZC, Devre I, Cilt 17, İçtima 2, 21 Şubat 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 18, İçtima 3, 9 Mart 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 18, İçtima 3, 11 Mart 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 18, İçtima 3, 14 Mart 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 6 Nisan 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 15 Nisan 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 16 Nisan 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 18 Nisan 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 19 Nisan 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 20 Nisan 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 1 Mayıs 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 19, İçtima 3, 2 Mayıs 1338.
TBMMZC, Devre I, Cilt 22, İçtima 3, 28 Ağustos 1338.

Araştırma ve İnceleme Eserler

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.

BAKANLAR, *Mehmet, Milli Mücadelenin Maddi Kaynakları (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

DEMİREL, Elvan, “İlk TBMM’nin İlk Kanunu: Ağnam Resmi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı (2020), s. 19-37.

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

HAYTA, Necdet-BELENLİ, Tuğba, “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, *Belleten*, Sayı 287 (Ankara 2016), C. 80, s. 279-306.

KARINCALI, Feyyaz, *TBMM Hükümetleri Döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti (3 Mayıs 1920- 29 Ekim 1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.

Kurtuluş Savaşı’nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

LORD KINROSS, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar İstanbul 2014.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Maliye Tetkik Kurulu Yayın No 1974-162, Ankara 1974.

_____, “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 13 (1994), C. 4, s. 27-53

ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

ÖZDEMİR, Nuray, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53 (2013), C. 32, s. 213-248.

ÖZYÜREK, Mustafa, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Maliye Bakanı Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç’ın Mali Alandaki Faaliyetleri”, *Mavi Atlas*, Sayı 2 (2019), C. 7, s. 265-274.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

SEZGİN, Volkan, “Millî Mücadele Dönemi Dış Yardımlar”, *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, Sayı 1 (2015), C. 1, s. 37-40.

ŞAVKILI, Cengiz, “Millî Mücadele’nin Mali Kaynaklarından Tekâlif-i Milliye Emirleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2011), C. 8, s. 17-32.

TAŞKIN, Ünal, “Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Ağnam Vergisine Yapılan Zamlar”, *Turkish Studies*, Sayı 5 (2013), C. 8, s. 789-796.

- TEKİN, Ahmet, “Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Uygulamalar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 (2000), C. 2, s. 233–250.
- TEZCAN, Cezmi, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Türk İstiklal Harbi II'inci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 2'nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1995.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 11 (2000), C. 11, s. 620-623.
- YERELİ, Ahmet Burçin vd., “Millî Mücadele Döneminde Çıkarılan Vergi Kanunlarının Vergi Adaleti ve Vergi Zihniyeti Açısından Değerlendirilmesi”, *ÇTAD*, Sayı 33 (Bahar 2021), Yıl 17, s. 67-94.

(Kaynak: Tunca Örses Arşivi)

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Batı Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri

*Uğur CANPOLAT**

Giriş

Birinci Cihan Harbi ve sonrasında topyekûn olarak başlatılan Millî Mücadele döneminde Türk ordusunun karşılaşmış olduğu sorunların başında sağlık gelmekteydi. Birinci Cihan Harbi'yle beraber yıpranan Türk ordusunun zarar gören teşkilatlarından biri de sağlık teşkilatıydı. Az sayıda doktor, sağlık personeli ve teçhizatla girişilen Millî Mücadele döneminde kısıtlı imkânlarla büyük başarılar elde edildi. Batı Cephesinin kurulması sonrasında düzenli orduya geçişle; ordunun yeniden tertiplenmesinin yansıdığı teşkilatlanmalardan biri ordu sağlık hizmetleriydi. Büyük Taarruz'a gelinceye kadar gelişimini tamamlayan ordu sağlık teşkilatları, düşmanın ülkeden atılmasında en önemli rolü oynayan kuruluşların başında geldi. Çalışmada, Türk Ordusunun Birinci Cihan Harbine girişteki durumu ile Batı Cephesinde Yunanlara karşı verilen mücadele sırasında ordu sağlık birliklerinin muharebeden muharebeye teşkilat yapısı, mevcudu ve genişletilmesi incelenmeye çalışılmıştır.

1. Birinci Dünya Savaşına Girerken Osmanlı Ordusunun Sıhhi Durumu

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'de ilan ettiği seferberlikle fiilen girdiği Birinci Cihan Harbine, 29 Ekim 1914'de gerçekleştirdiği Karadeniz harekâtıyla resmen dâhil oldu. Savaş dönemlerinde orduların başarılı olması için teçhizat, harekât ve ikmal organizasyonlarının büyük önemi vardır. Bu süreçte aynı öneme haiz olan bir diğer husus ise sıhhi hizmetlerdir. Sağlık teşkilatları, hasta ve yaralıların tedavi ve tahliyesi ile bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı almış olduğu başarılı tedbirlerle orduların moral, motivasyon ve dirençlerinin olumlu manada gelişmesinde büyük etkiye sahiptirler.

Seferberliğin ilan edildiği 2 Ağustos 1914 tarihinde her kolorduda üç seyyar hastane, tümenlerde bir sıhhiye bölümü vardı. Bunlara ilaveten sınır ve jandarma taburlarında ise birlik sıhhiye teşkilatı faaliyet göstermekteydi. Savaşa hazırlık aşamasında göze çarpan eksikliklerin başında sağlık personeli ihtiyacı gelmekteydi. Bu amaçla 1 Ağustos 1914 tarihinde 1097 Sayılı Kanun ile 20-45 yaş aralığındaki sivil doktor ve

* Öğr. Gör., MSÜ Deniz Harp Okulu, ucanpolat@dho.edu.tr, ORCID:0000-0002-6029-4499.

sağlık görevlisi, eczacı ve dış doktorları ordu emrinde çalıştırılmak üzere silahaltına alındı. Buna ilaveten 13 Eylül'de sıhhiye ve ordu idaresinin doktor ihtiyacının giderilmesi yönündeki talebi üzerine; Askeri Tıp Fakültelerinde eğitimlerine devam eden son sınıf öğrencileri, 30 kuruş maaşla sıhhiye başçavuş, Tıp Fakültesindeki ara sınıf, eczacılık ve dişçilik öğrencileri ise sıhhiye çavuş olarak istihdam edildiler¹. Yine savaşa hazırlık aşamasında ordu sıhhi teşkilatlanmalarının oluşturulması esnasında sıhhat birliklerinin aktif hareket etmesi için sıhhat bölüklerinin teşkil edildiğini görmekteyiz². Savaş başlamadan önce askerî tabiplerin miktarı; muvazzaf olarak 1126 kişiydi. Bunlardan 3'ü Tuğgeneral, 10'u Albay, 37'si Yarbay, 293'ü Binbaşı, 147'si Kıdemli Yüzbaşı, 331'i Yüzbaşı ve 65'i Yedek Subay olarak görev yapmaktaydı. İhtiyaçlara binaen Askeri Tıbbiye ile Gülhane Tatbikat Okulu'nda görevli 59 doktor ile eksik kalan öğrenimleri tamamlayan 115 doktor adayı kolordulara dağıtılarak görevlerine başlamışlardır³.

Savaşa hazırlık aşamasında teşkilatlanma durumu göz önüne alındığında en hazır kuruluş Menzil Hastaneleriydi. Kıtalar, sıhhiye bölükleri ve seyyar sıhhat teşkilatları seferberlik ihtiyaçlarını buralardan tedarik ettiği için bu hastanelerin birçoğu yetersiz halde idi. Üçüncü Orduda görevli Tefvik (Sağlam) savaş öncesi Türk ordusunun sıhhi hazırlığından bahsederken, “*en büyük eksiklik geri sıhhi hizmetlerin tertip edilememiş ve bilhassa geri sıhhi teşkilatların kurulamamış olmasıdır.*” şeklinde izah etmiştir⁴.

Osmanlı Devleti açısından savaşı bitiren Mondros Mütarekesi; içerdiği maddeler yönünden hem orduların terhis edilmesini hem de işgalleri meşru kılmaktaydı. Mütareke esaslarına dayanarak İngilizler ve Fransızların hastanelere ve depolara el koyması Osmanlı toplumunun sağlık imkânlarından yararlanmasına engel oldu⁵. Orduların terhis edilmesi sıhhi hizmet birliklerinin de faaliyetlerine son verdi. Bu olumsuz koşullar içerisinde ülkelerine dönen Osmanlı askerleri, bulaşıcı ve salgın hastalıkların Anadolu'ya taşınmasında etkili oldular. Örneğin, Mısır'dan

¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 13.

² *Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 45, 46, 96.

³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. 10, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 144-145.

⁴ Tefvik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Ordunun Sıhhi Hizmetler*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1941, s. 8.

⁵ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 98.

1919 yılında Türkiye'ye dönen askerler arasında yapılan sağlık taramalarında 2609'unun trahomlu olduğu tespit edilmiştir⁶. Bulaşıcı hastalıklar kimi zaman da komutanları görevlerini yapmaktan alıkoymuştur. Ampili dizanteriye yakalanan Fevzi Paşa (Çakmak) VII. Orduyu bu şekilde idare etmek zorunda kalmış, hastalığın şiddetlenmesi üzerine 1 Ağustos 1918 tarihinde uzun bir süre izin alarak İstanbul'a dönerek görevini II. Ordu Komutanı Nihat Paşa'yı bırakmıştır⁷.

2. Millî Mücadele Dönemi Ordu Sağlık Teşkilatlanması

2.1. Sağlık Teşkilatlanmasının Kurulması ve Geliştirilmesi

Anadolu halkının, Birinci Dünya Harbi ve sonrasında başlayan Millî Mücadele Dönemi'nde karşı karşıya kaldığı en büyük düşmanlarından biri bulaşıcı ve salgın hastalıklardı. Birinci Dünya Savaşı sonucunda ülkemizde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele, esas itibarıyla İstanbul merkezli olup ihtiyaca binaen Anadolu'nun farklı vilayetlerine doktor veya küçük sıhhiye heyetlerinin gönderilmesiyle yürütülmekteydi⁸. Vilayetlerde genel olarak vilayet doktorları bu hastalıklarla mücadele etmekteydiler. Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar İstanbul'da bulaşıcı hastalıklar ile mücadele "İstanbul Emraz-ı Sâriye Mücadelesi Heyeti" tarafından yürütülmekte olup, savaşın sonuçlanmasıyla birlikte heyet İstanbul Vilayet-i Sıhhiyesine bağlandı. 1920'in Mart'ında alınan karar gereği mücadele heyetlerin ortadan kaldırılmasından sonra "*idareten vilayet-i sıhhiye müdüriyetine merbut olmak üzere bir müfettiş ve miktar-ı kâfi etibba ve küçük sıhhiye memurinden mürekkep bir heyet-i mahsusa-i sıhhiye teşkil edilmiştir.*"⁹ İstanbul'un işgali sonrasında Ankara'da kurulan yeni yönetim, 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 Sayılı Kanun'la Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletini kurarak ülkede faaliyet gösteren tüm sağlık hizmetlerini bakanlığın bünyesinde birleştirdi¹⁰. Süleyman Nazif, Anadolu halkının sağlığını tehdit eden hastalıkları tanımlarken; "*hayat-ı milliyemizin üç düşman-ı biamanı olan sıtma, verem frengi ile diğer emraz-ı sariye ve*

⁶ BCA, 490.01.01/1464.6.

⁷ Zekerîya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara 2001, s. 56.

⁸ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1998, s. 227; "Emraz-ı Sâriye Mücadelesi", *Sıhhiye Mecmuası*, No: 13, Kânunusani 1338, s. 5.

⁹ "Emrâz-ı Sariye Mücadelesi", *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 13, Kanunusâni 1338 (1922), s. 5-6.

¹⁰ Recep Akdur, "Türkiye'de Sağlık Politika ve Hizmetleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 23-24 (Eylül-Aralık 1998), C. III, s. 1986.

müzmin'e olduğunu ifade ederek sağlık alanında yapılacak teşkilatlanmayı Anadolu'nun imarı için gerekli olan sanayi, eğitim, yol ve köprü gibi halkın gelişimini sağlayacak en önemli girişimlerden biri olarak kabul etmiştir¹¹.

Sıhhiye dairesi kendi içerisinde dört kısımdan oluşmaktaydı. Birinci kısmı; ordudaki sağlık personeli, ikinci kısmı; depolardaki sıhhi malzemelerin muhteviyatı ve sayısı, üçüncü kısmı; savaş sonrasında aktif bir görevi olmadığı için ordu bünyesinde değerlendirilen sağlık personeli ve dördüncü kısmı ise istatistik ve istihbarat faaliyetlerinde görevli personel oluşturmaktaydı.

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti bünyesinde Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı olarak Anadolu'nun çeşitli illerinde; Ankara'da Yirminci Kolordu, Erzurum'da On Beşinci Kolordu, Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu, Afyonkarahisar'da On İkinci Kolordu ve Sivas'ta ise Üçüncü Kolordu müdürlükleri kuruldu. Kurulan bu kolordu müdürlüklerine bağlı hastaneler faaliyete başladı. Üçüncü Kolordu emrinde Amasya, Samsun ve Sivas'ta 250'şer yataklı birer hastane, Tokat, Zile, Kavak ile Bafra'da 20'şer yataklı birer revir; On İkinci Kolorduya bağlı Konya'da 400, Niğde ve Afyon'da 200 ile Afyon, Kütahya ve Uşak'ta 50 yataklı hastane; Yirminci Kolorduya bağlı Ankara ve Eskişehir'de 400, Bozüyük ve Küplü'de 50'şer yataklı hastane ile Bilecik'te 30 ve Geyve'de ise 20 yataklı revir; On Üçüncü Kolorduya bağlı Diyarbakır'da 400, Elazığ'da 200, Mardin ve Siirt'te 30'ar yataklı hastane ile Nusaybin, Mezraa ve Malatya'da 20'şer yataklı birer revir; On Beşinci Kolorduya bağlı Erzurum'da 500, Horasan'da 200, Erciş'te 100, Trabzon, Bayburt, Mazka ve Narman'da birer küçük mevki hastanesi çalışmalarına başladı. Bunlara ilaveten Kastamonu ve Kayseri'de bulunan 200 yataklı birer seyyar hastane ile 200 kişilik birer sabit hastane işler hale getirildi¹². Adı geçen kolordularda başta doktor ve sağlık memuru olmak üzere sağlık ekipmanı eksikliğinden ötürü taleplerin artması üzerine her fırka için 2 doktor, bir eczacı, bir inzibat askeri, bir hesap memuru, dört araba ile dört sedyeli sıhhiye birliği oluşturuldu. Bu süreçte sağlık imkânlarının yetersiz kalması nedeniyle yataklı hasta sayısında ciddi bir artış meydana geldi. Bu nedenle taburcu edilemeyen hastaların sürekli barınmaları için 200 ile 400 yatak arasında değişen

¹¹ Süleyman Nazif, "Anadoluyu İmar", *Hadisat*, 12 Nisan 1335/1919, nr. 102.

¹² *İstiklal Harbi'nin Sıhhi Raporu*, (336, 337, 338 *Mudanya Mütarekesine Kadar*), Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhi Dairesi, 4. Şube, Ankara 31 Ekim 1340, s. 8-9.

eklemeler yapıldı. Askeri hastanelerde ise bu oran %5 olarak tespit edilmiştir¹³.

Bu süreçte ordunun en temel ihtiyaçlarından biri olan sağlık; Doğu Cephesi'nde görev yapan Kazım Karabekir'in raporlarına da yansımıştır. Kazım Paşa, Anadolu'da görev yapan idareci ve askerî erkânın ihtiyaçlarının başında sıhhi talepler geldiğini belirtmekteydi. Hüsrev Bey göndermiş olduğu telgrafta;

“Müessesat-ı sıhhiyemize ihtiyaç: Çamaşıra, bilhassa umum memleket ilaca ihtiyaç göstermiştir. Bu bâbda suret-i umumiye de ne isterseniniz sualine karşı teşkilat-ı sıhhiyemizin çoğalmasi hiç olmazsa kaza merkezlerinde doktor bulundurulması, köylerimizin sıhhi şerait altında inşası, lüzum olan yerlerde emraz-ı zühreviye hastaneleri tesisi”

sağlık teşkilatlanmalarının önemini vurgulamıştır¹⁴.

İzmir'in işgali sonrasında toplanan Balıkesir Kongresi'nde alınan kararlar cepheleerde görev yapan askerlerin ikmal iaa ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için cephe karargâhı gerisinde Menzil Müfettişliği kurulması kararı alındı¹⁵. Ordunun cephe gerisi hizmetlerinin yürütülmesinde Menzil Teşkilatı önemli bir rol oynadı. Batı cephesinde sıhhi teşekküllere baktığımızda; Askerî hastaneler Eskişehir, Polatlı, Kütahya ve Mihalicık, İnönü, Bilecik, Sivrihisar, Yenişehir, Mudurnu, Konya, Akşehir, Denizli, Kızılay Hastanesi ve iki adet seyyar hastane treni Eskişehir'de olup Beypazarı, Ayaş, Haymana, Balâ ve Gelinkaya'da da revirler vardı. Eskişehir'de sıhhi ecza dolabı, sıhhi imalathaneler ve iki adet etüv müfrezesi bulunmaktaydı¹⁶.

Yunanların işgallere başlamasına müteakip Batı Anadolu'da faaliyete başlayan milis kuvvetler, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için Nazilli ve Denizli gibi ellerindeki şehirlere sağlık ekiplerini göndererek yaralıları tedavi etmişlerdir. Batı Cephesi'nin kurulmasıyla sağlık işleri belli sistem dâhilinde hastanelerde yürütülemeye başlandı. Oluşturulan sıhhi teşkilat, Köşk mevkiinde Doktor Sabri Bey idaresinde seyyar hastane, Çine'de 57'nci Tümen Başhekimi Galip Bey himayesinde faaliyet gösteren Millî Hastane, Nazilli'de Doktor Rıfat Bey idaresindeki Kızılay Hastanesi ile Feridun Bey himayesindeki İstanbul'dan gelen

¹³ Metin Kopar, “İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 8 (2017), C. 4, s. 210-228, s. 212.

¹⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, YKY Yayınları, İstanbul 2008, s. 247.

¹⁵ “Batı Anadolu'da Yapılan Kongreler ile İlgili Yazışmalar”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 114 (Haziran 2002), Yıl 51, Ankara 2002, s. 104.

¹⁶ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhan ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, II'nci Cilt 2'nci 3'ncü Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 32.

Kızılay Yardım Heyeti'nin açtığı hastane ve Denizli Memleket Hastanesi ile Kızılay şubeleri özelinde yürütülmekteydiler.

*“Yunanlıların saldırıları ve işgal hareketleri karşısında heyecan ve çarpışma ruhu uyandıran ve bunun devamını sağlayan Kuva-i Milliye örgütleri, asker ve sivil kişilerden oluşmaktaydı. 61'nci tümen Komutanlığı sorumluluğunda bulunan İzmir Kuzey Cephesi, 23'ncü Tümen Komutanlığı sorumluluğunda bulunan İzmir cephesi, 57'nci Tümen Komutanlığı sorumluluğunda bulunan İzmir Güney cephesi, olduğu gibi mahalli şartlara göre aynı esaslar dahilinde yürütülmüyordu. Ancak Doğu cephesinde bu hizmetler ordu birliklerince yürütülmekteydi.”*¹⁷

Mütareke sonrası İstanbul'un İngilizler Batı Anadolu'nun da Yunanlar tarafından işgal edilmesi, Anadolu'ya yapılacak sıhhi yardımlara engel teşkil etmeye başladı. Ancak gönüllü millî birlikler bu yardımların ordu birliklerine ulaşması için ellerinden gelen her şeyi yapmaktan geri durmamışlardır. Özellikle Muavenet-i Bahri Grubu'yla Felah-ı Vatan Grubu müşterek bir şekilde İstanbul Deniz Hastanesi'ndeki sıhhi malzemeleri Haliç'ten kaçırmak üzere Anadolu'ya sevk etmişlerdir¹⁸. Yine bu süreçte ordunun sıhhi gereksinimlerine vâkıf olan vatandaşlar ordu sağlık heyetlerine yardımda bulunmuşlardır. Erzurumlu tüccar Nazif Bey adındaki bir vatanperver İtalyanlardan satın aldığı iki keşif bir de sıhhi malzeme taşıt uçağını orduya hediye ederek sıhhi gereksinimlerin karşılanmasına katkı sağlamıştır¹⁹.

Millî Mücadele Dönemi'nde bulaşıcı ve salgın hastalıklar Türk ordusunu sekteye uğratan etkenlerin başında gelmekteydi. Hastalıkların ordu üzerindeki etkisine vâkıf olan Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) 29 Aralık 1920'de yayınladığı genelgede;

“Orduda bulaşıcı hastalıklardan özellikle lekeli humma, çiçek, hummayı rica ve nezle müstevliye gittikçe artmakta ve bu yüzden ölümler olagelmektedir. Bu halin devamının ordunun genel kuvvesini şiddetle sarsacağı açıktır. Günden güne azalmakta olan genel nüfusumuz bir de bulaşıcı hastalıklar nedeniyle azalması, yurt ve ulusun felaketine sebep olacaktır. Genel kuvvenin korunması için yapılacak mücadelenin, düşmanlarımıza karşı giriştiğimiz mücadeleden daha şiddetli olması,

¹⁷ Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), II'nci Cilt 2'nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 173.

¹⁸ Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, C. V, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1964, s. 61.

¹⁹ Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, s. 195.

memleketin geleceği ve kurtuluşu bakımından önemle dikkate alınması gereklidir. Bulaşıcı hastalıkların yayılmalarının önlenmesi ve tamamen söndürülmesi için tabip subayların öncelikleri sağlık tedbirleri, ilgili bütün komutanlar tarafından kabul ve tamamen uygulanacaktır. Erlerin iskân, iâşe ve sağlık durumları, ihmali görülenler şiddetle cezalandırılacaktır. Ordunun bulaşıcı hastalıklardan kurtarılmasını önemle rica ederim.”

ifadelerine yer vermiştir²⁰.

2.2. Muharebeler Sürecinde Sağlık Hizmetleri

Düzenli ordunun yaptığı ilk muharebe olan Birinci İnönü Muharebesi'nde her ne kadar sağlık personeli, sağlık araç ve gereçlerinde eksiklikler olmasına rağmen Eskişehir Hastanesi'nin oynadığı önemli rol sayesinde sağlık teşkilatı yönünde bir aksaklık yaşanmamıştır. Muharebe esnasında yaralıların hastaneye taşınması, sağlık teşkilat envanterine dâhil edilen dörder sedyeli ve ikişer arabalı altı sıhhiye müfrezesi vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir²¹. Ayrıca İnönü İstasyonu'ndan yaralıların sevkiyatı için üç sıhhiye vagonu ihdas edilmiş, yaralıların tedavilerini hızlı şekilde gerçekleştirmek için de seyyar yaralı sevk merkezi kurulmuştur²². Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu süreçte özellikle Hintli Müslümanların yardımlarıyla toplanan paralarla ordunun sağlık hizmetlerinin aksamaması için hem hastanelerin sağlık ihtiyaçlarını karşılamış hem de hastane, nekahethane ve dispanser açarak yaralı askerlerin tedavilerini yapmıştır²³.

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra sıhhiye müfrezelerinde düzenlemeye gidilerek, müfrezeler sıhhiye bölüğü haline getirilmiştir. Ancak İkinci İnönü Muharebesi'nde verilen kayıpların artması yaralıların taşınmasında aksaklıkları beraberinde getirdi. Eskişehir başta olmak üzere yakın hastane ve cephe gerisi seyyar sağlık teşkilatlarının yetersiz gelmesi üzerine yaralıların büyük kısmı Ankara ve Konya'ya nakledilmiştir.

1920 yılında oluşturulan sağlık teşkilatlarının genişleyen ordu ihtiyaçlarına cevap verememesi üzerine 1921 yılında sağlık hizmetlerinde yeniden yapılanmaya gidildi. Sağlık kurumlarındaki

²⁰ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 530.

²¹ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 531-532.

²² “Birinci İnönü Muharebesi”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 127 (Haziran 2011), Yıl 60, Ankara 2011, s. 78.

²³ “Hilâl-i Ahmer'imiz ve Mücadele-i Milliyemiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ocak 1922, s. 2.

ihtiyaçlar İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra açık bir şekilde belirginleşmeye başladı²⁴. Bu duruma binaen başlatılan çalışmalarda ilk olarak Batı Cephesi'nde her tümeninde 24 sedyeli bir sıhhiye bölüğü teşkil edildi. Buna ilaveten 200 yataklı birer seyyar hastane kurulması kararı alındı²⁵.

Genelkurmay, 1921 yılı itibariyle sıhhi hizmetler köklü değişikliklere gitmeden birlik mevcutlarındaki artışlara mukabil sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelere ekleme ve yenilerini teşkil etmeye çalışmaktaydı. Millî Savunma Bakanlığı, Yunan ilerleyişine karşı sıhhi teşkilat sayısında artışa gitmiş; sıhhiye müfrezesi kadrosuna bir doktor, birkaç er eklemek suretiyle tümen sayısında 15 sedyeli ve arabalı bir sıhhiye bölümünün kurulmasını kabul etmiştir. Ayrıca üç doktor ile kâfi miktarda erden meydana gelen on harp hastanesinin kurulması bakanlıkça uygun görülmüştür. Cepheler içinde birer hasta taşıma müfrezesi kadrosu tesis edilmiş, bir tümen için birer sıhhiye bölümü ve 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 13, 14, 15 numaraları ile harp hastaneleri tertiplenerek Batı Cephesi'ne sevk edilmiştir. Tümenlerde tesis edilecek hastane yatak sayısı 100 iken buna ilaveten yurtiçinde toplam 5.400 yataklı sabit hastanelerin kurulmasına izin verilmiştir. Bakanlığın tespit ettiği hastane ve yatak sayıları ihtiyacın altında olduğu için yurtiçinde muharebeye katılmayan birliklerden ihtiyaç nispetinde kesintiler yapılarak Batı ve Güney Cephelerine takviyeler yapılmıştır. Ulaştırma yolları üzerindeki sağlık hizmetlerinin askerlik hizmeti bünyesinde icra edilmesi lüzumu üzerine bir sıhhiye astsubay ile iki sıhhiye eri ve 10 yatak ve mekkâre (yük taşıma arabası) kurulu 200 sıhhiye istasyonu kadrosu konulmuştur. Ordunun büyümesine mebnî ihtiyaçların artış göstermesi üzerine bir menzil teşkilatı meydana getirilmiştir. Teşkilat ilk olarak sevkîyat, nakliyat, yollama ve taşıma gibi hizmetleri üstlenmekteydi. Ancak bu süreçte sağlık hizmetlerindeki aksaklıkların giderilmesi için merkezi Konya'da bulunmak üzere Batı Anadolu Menzil Müfettişliği teşkil edilerek cephe gerisi sıhhi tesislerin Sevkîyat ve Nakliyat İşleri Müdürlüğüne verilmiştir. Sıhhiye birliklerinin sıhhi er ihtiyacının karşılanması için Konya menzil teşkilatı emrinde bir okul açılmış ve boş kadroların doldurulmasına çalışılmıştır. Onar araba ve beşer mekkâreden kurulu iki yaralı taşıma müfrezesi teşkil edilerek Batı Cephesi emrine

²⁴ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, s. 531.

²⁵ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhan ve Dumlupınar Muharebeleri*, s. 33, 39, 42, 101, 116, 118.

sevk edilmiştir²⁶. Yine bu yıl içerisinde Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığının almış oldukları karara göre, piyade tümenlerinin bünyesinde sıhhiye bölüğü, süvari tümenlerinin içerisinde ise bir sıhhiye müfrezesinin bulunması zorunlu kılınmıştır²⁷.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde, Türk ordusundaki düzenli birliklerin gelişmesi sağlık teşkilatlarına da yansdı. Sıhhiye bölüklerinin kadroları genişletilerek 10 sedye, 12 araba olarak teşkilatlandırılarak yaralıların tahliye edilmesi için 120 arabalık iki nakliye kolu teşkil edildi. Seyyar olarak faaliyet gösteren hastane sayısı 12'ye çıkartılarak, yatak sayılarının iki yüze çıkartılması için çalışmalar başlatıldı. Gerekli hazırlıklar yapılarak girilen Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde düşman taarruzu sonucu Türk ordusunun gerilemesine binaen Kütahya, Afyon ve Eskişehir hastanelerindeki yaralılar Ankara ve Kızılay hastanesine sevk edilmiştir²⁸. Ayrıca Yunanlıların Kütahya'ya doğru hareketleri üzerine 8'inci Tümen, sıhhiye ve istihkâm müfrezelerini 61'inci Tümen adına Kütahya'ya göndermiştir²⁹.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk kuvvetleri, her alanda olduğu gibi sağlık alanında da bir toparlanma devresine girdi. Sıhhiye bölüklerindeki eksikler tamamlanarak harp hastanelerinin yerine geçmek üzere seyyar hastaneler oluşturuldu. On iki olan nakliye araba mevcudu yirmiye yükseltildi. Ayrıca piyade tümenlerine bağlı faaliyet gösteren sıhhiye müfrezelerinin sedye adedi 36'ya, yaralı taşıma arabalarının sayısı 9'a çıkartılarak, 20'şer arabalı birer nakliye kolu da ilaveten teşkil edilmiştir. Sakarya Savaşı esnasında 730 subay ve 12.110 er olmak üzere toplam 12.820 yaralının sağlık hizmetleri Türk ordusundaki sıhhi teşkilatlanmanın, sistemli ve kademeli gelişmesine bağlı olarak başarıyla karşılanmıştır. Sıhhi teşkilatların savaş esnasında göstermiş olduğu başarılı çalışmalar Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın (İnönü) da takdirini kazanmış olup İsmet Paşa savaş sonrasında yayımladığı emirde sağlık teşkilatların göstermiş olduğu başarıya şu sözleriyle taltifte bulunmuştur.

“Yapılan araştırma sonucunda yara ihtilâtının gayet az olduğu ve taşıma aracı noksanına rağmen yaralı nakliyatının gayet iyi yürütüldüğü, özellikle ileri hatlarda sağlık hizmetlerinin düzenli bir şekilde cereyan

²⁶ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhan ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, s. 273- 274.

²⁷ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhan ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, s. 270.

²⁸ *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, s. 532-533

²⁹ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhan ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, s. 126.

*etmiş olduğu ve hastanelerde de yaralılara iyi bakıldığı anlaşılmıştır. Gösterdikleri vazifeseverlikten dolayı ordumuzun sıhhi heyetine alanen teşekkür eder ve bu teşekkürlerimin birliklere ve hastane tabiplerine kadar duyurulmasını rica ederim.”*³⁰

3. Büyük Taarruz

Büyük Taarruz öncesinde yeniden teşkilatlandırılan Türk ordusunun sıhhi gereksinimlerinin sistemli ve orantılı bir şekilde karşılanması için doktor ile sıhhi araç ve gereçlerinin sayılarının arttırılması gerekmektedir. Bu sebeple İstanbul Gülhane Hastanesi'nde stajda bulunan genç doktorların cepheye katılmaları için sınavları erkene alındı. İstanbul'da ikamet eden veya görevli bulunan rütbeleri yarbaydan aşağı tabip subayların Anadolu'ya geçmeleri sağlandı ve 1 Ocak 1922'den 31 Ocak 1922 tarihine kadar 18 tabip subayla 2 eczacı ihtiyaç birliklerine atanmıştır. Sıhhiye Vekâleti bünyesinde görevli belediye doktorlarının ordu emrine verilmesi kararlaştırılmış, bu hususla ilgili dönemin Sağlık Bakanı Rıza Nur, 180 belediye doktorunun ihtiyaca binaen Anadolu'daki ordu birlikleri bünyesinde hizmet vermeye başladığını açıklamıştır³¹. Yaralıları taşımak için Kızılay vasıtasıyla tedarik edilen 12 kamyondan mürekkep bir yaralı nakliye müfrezesi cephe emrine görevlendirilmiştir³². Büyük Taarruz esnasında yaralıların tedavisi için Konya ve Adana Hastaneleri merkez hastaneler olarak planlanıp yatak mevcutları 20.000-30.000 kapasitesine çıkartılmıştır. Adapazarı'nda 500, Niğde ve Kayseri'de 1000'er yataklı hastaneler açılarak muharebe öncesindeki yatak sayısı 35.000'e çıkartılmıştır³³.

Ordunun sıhhi gereksinimlerinin karşılanmasında öteden beri aktif rol oynayan kurumların başında Hilâl-i Ahmer teşkilatı gelmekteydi. Büyük Taarruz öncesinde ordunun sıhhi gereksinimleri başta olmak üzere en elzem ihtiyaçlarının karşılanmasında Hilâl-i Ahmer hiçbir zaman geri durmamıştır. Savaş öncesinde yapmış olduğu; 200.000 gömlek, 200.000 don, 150.000 yastık, 150.000 entari, 100.000 hasta kaputu, 20.000 çift çorap, 20.000 peçete, 10.000 şilte, 15.090 nevresim, 10.000 yorgan, 15.000 yatak çarşafı, 15.000 pamuklu hırka, 15.500 yastık yüzü, 100.000 çift terlik, 2.500 kilo pamuk, 100.000 metre gazlı bez, 15.500 sargı ve 3.000 nişastalı sargıdan ötürü Müdafaa-i Milliye Vekilliği bir teşekkür yayınlamıştır³⁴.

³⁰ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, s. 536-537.

³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C. 24, İctima 3, 124, Sene 23.12.1921, (23.10.1337), s. 100-101.

³² *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, s. 542.

³³ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C. VII, s. 543-544.

³⁴ “Hilâl-i Ahmer Himematını Takdir”, *İkdam*, 9 Nisan 1922, s. 2.

30 Temmuz 1922’de İsmet Paşa İshaklı’da bulunan yaralı hastanesi ile menzil hastanesinin ilga edilip Isparta’daki Hilâl-i Ahmer hastanesi personel ve malzemelerinin ordu emrindeki personel ile birleştirilip Sandıklı’da bir menzil hastanesi kurulmasına karar verdi. Kurulacak bu hastane konum itibariyle orduya yakın bir yerde olması sebebiyle hem merkezi hastane rolünü üstlenecek hem de 300 kişiye kadar yaralıya hizmet verecektir. Merkezi hastanenin yanında seygar birliklerin de oluşturulması kararı alındı³⁵.

Yapılan hazırlıklar neticesinde 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz’da 18 sıhhiye bölüğü ve her fırkada bir seygar hastane bulunmaktaydı. Türk ordusunun ilerlemesiyle birlikte seygar hastaneler de ileri birliklerle beraber hareket etmiştir. Bu esnada ihtiyaca göre sabit hastaneler de teşkil edilmeye başlamıştır. Seygar birlikler yaralıların durumlarını göz önüne alarak sevkıyatı gerçekleştirmişlerdir. Yarası hafif olan hastaların tedavisi sabit hastanelerde, ağır yaralılar ise seygar birlikler vasıtasıyla Konya ve Adana’daki sabit hastane birliklerine sevk edilmiştir. Yunan birliklerinin Afyonkarahisar’ın berisine atılmasından sonra buradaki hastaneler, İzmir’in kurtarılmasıyla beraber İzmir Hastanesi aktif bir şekilde kullanılmıştır³⁶.

Batı Cephesi’nde Türk ordusu, elindeki mevcut kuvvetin sağlığını muhafaza etmenin yanında³⁷, esir asker ve sivil vatandaşların da sağlığını kontrol etmekteydi. Özellikle Batı Cephesi’nde Yunanların esir edilmesi artan bulaşıcı ve salgın hastalıklara Millî Savunma Bakanlığı’nın 30 Ağustos 1922’de kurduğu Üsera Taburları vasıtasıyla önlem alınmaya çalışıldı. Taburlarda görevli sağlık personelinin yetersiz kaldığı süreçte, Türk devleti, esirler arasındaki doktor ve sağlık personelini kendi vatandaşlarının tedavisinden sorumlu olmaya sevk etmiştir³⁸.

Ordu sıhhiye birlikleri Büyük Taarruz öncesinde ordunun gereksinimleri karşılama üzere birliklere yakın tutulmaya çalışılmaktaydı. Bu birliklerden biri olan Afyonkarahisar’ın 25 km yakınındaki Kumrallı Seygar Hastanesi ilk olarak seygar olmasına rağmen Kızılay Hastanesi’nden yapılan takviyelerle yatak sayısını 200’e

³⁵ “Büyük Taarruz’a Hazırlık Dönemi”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 134 (Ocak 2015), Yıl 64, Ankara 2015, s. 231, 335-336.

³⁶ Feyza Kurnaz Şahin, “Büyük Taarruz Sırasında Sıhhi Hizmetler”, yay. haz. Arzu Güvenç- Murat Saygın, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012)* Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1260.

³⁷ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, II. Cilt, 6. Kısım, II. Kitap, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1995, s. 310.

³⁸ Ahmet Özdemir, “Millî Mücadele Üsera Taburları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 5, Yıl 1990, C. 2, s. 134.

çıkarmıştır. Ardından oluşturulan hastane, Menzil Mıntıka Müfettişliğine devredilerek yatak sayısı 500'e çıkartılmıştır. Büyük Taarruz'un başladığı esnada bu hastanede görevli Dr. Mehmet Derviş (Kuntman) anılarında Türk ordusunun başarısını;

“Büyük Taarruz, düşmanı şaşkırtacak bir baskın şeklinde başlamıştı. O gün akşama kadar telaş ve heyecan içinde bekledik durduk, ikinci gün yaralıların bir kısmı yaya, bir kısmı da arabalarla gelmeye başladı. Onların ilk sözü; “Düşmanı bozduk.” oldu. Çok sevindik. Bu iki kelimedede büyük bir kahramanlık destanının özeti vardı. Bütün arkadaşlar ve sıhhiyeciler hemen onların yardımlarına koştuk, yaralarını sardık, onları koğuşlarına yatırarak istirahatlerini sağladık.”

sözleriyle anlatmaktaydı³⁹.

Millî Mücadele esnasında savaşın en çetin yaşandığı süreç olan Büyük Taarruz, Türk ordusunun ve sıhhi teşkilatının en hazır olduğu aşamaydı. Hazırlanan İstiklal Harbi'nin Sıhhi Raporu'nda Ordu sıhhat teşkilatlarının mevzilenmesi açık bir şekilde görülmektedir. Aşağıdaki haritalara bakıldığında Başkumandanlık Meydan Muharebesi esnasında Türk ordusunun nasıl sistemli bir şekilde faaliyet gösterdiği daha iyi anlaşılacaktır⁴⁰.

Sonuç

Sağlık teşkilatları savaş dönemlerinde orduların ihtiyaç duyduğu geri hizmetlerin başında gelmekteydi. Çünkü iyi teşkilatlanmış ordu sıhhat birlikleri orduların moral, motivasyon ve dirençlerinin artmasında büyük öneme sahipti. Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı ordusunda meydana getirdiği yıkımların başında sağlık personeli kayıpları ve buna bağlı olarak ordu sıhhat teşkilatlarındaki eksilmeler gelmekteydi.

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf devletlerinin giriştiği haksız işgallere karşı başlatılan Millî Mücadele döneminde Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu ordu geri hizmetlerinin başında sağlık teşkilatları gelmekteydi. Bu süreçte Müdafaa-i Milliye Vekâleti ordunun sıhhi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla seyyar hastane, sıhhiye bölükleri ve bölge hastaneleri açmanın yanında personel temini de yapmıştır. Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleriyle başlayan muharebeler sürecindeki eksiklikler her savaş sonrasında tespit edilmiş, Büyük Taarruz'a gelindiğinde her bakımdan hazır olan Türk ordusunun en az sıkıntı

³⁹ *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, der. Metin Özata, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009, s. 173-174.

⁴⁰ *İstiklal Harbi Sıhhi Raporu*, (336, 337, 338 *Mudanya Mütarekesine Kadar*), Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, Ankara 31 Ekim 1340, s. 66-68. TBMM Açık Erişim; file:///Users/ugurcanpolat/Downloads/197403895%20(2).pdf

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(=BCA), 490.01.01/1464.6.

Raporlar

İstiklal Harbi'nin Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 Mudanya Mütarekesine Kadar), Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhi Dairesi, 4. Şube, Ankara 31 Ekim 1340.

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKDUR, Recep, "Türkiye'de Sağlık Politika ve Hizmetleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 23-24 (Eylül-Aralık 1998), s. 1984-1995.

"Batı Anadolu'da Yapılan Kongreler ile İlgili Yazışmalar", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 114 (Haziran 2002), Yıl 51, Ankara 2002, s. 99-110.

Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, der. Metin Özata, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

"Birinci İnönü Muharebesi", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 127 (Haziran 2011), Yıl 60, Ankara 2011, s. 78-80.

"Büyük Taarruz'a Hazırlık Dönemi", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 134 (Ocak 2015), Yıl 64, Ankara 2015, s. 353-360.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, YKY Yayınları, İstanbul 2008.

KOPAR, Metin, "İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 8 (2017), C. 4, s. 210-228.

ÖZDEMİR, Ahmet, "Milli Mücadele Üsera Taburları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 5, C. 2, Yıl 1990, s. 129-150.

SAĞLAM, Tefik, *Büyük Harpte 3. Ordunun Sıhhi Hizmetler*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1941.

SATAN, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2010.

ŞAHİN KURNAZ, Feyza, "Büyük Taarruz Sırasında Sıhhi Hizmetler", yay. haz. Arzu Güvenç- Murat Saygın, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu* (02-04 Ekim 2012) C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 1251-1271.

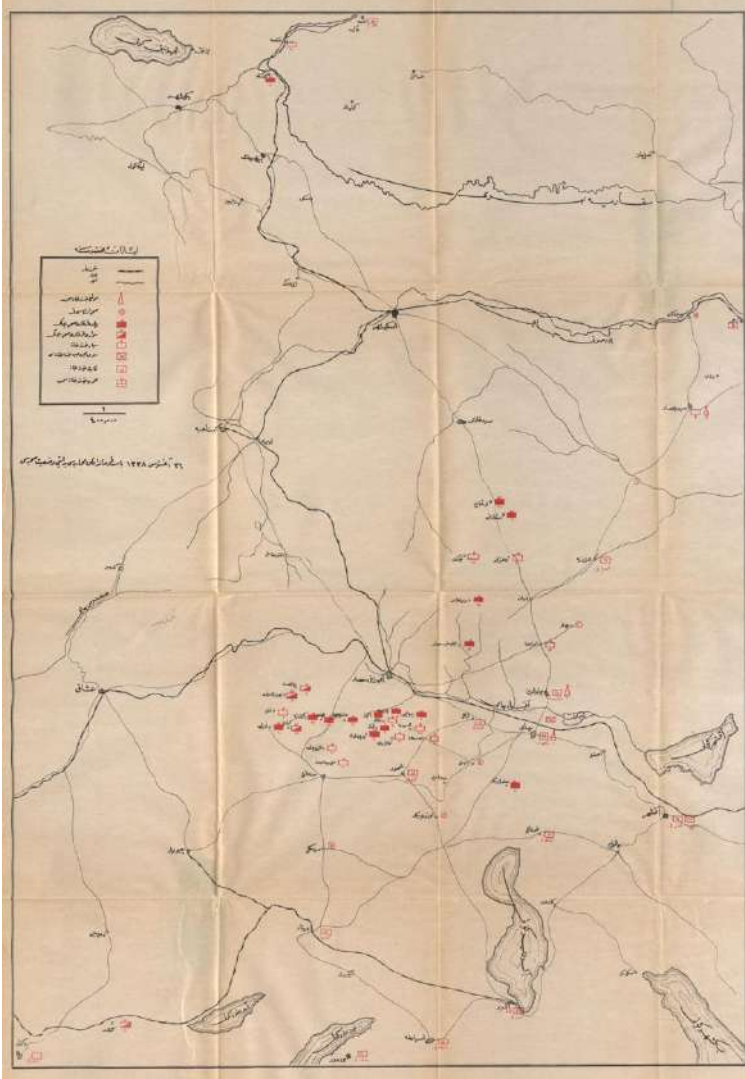
TEMEL, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

- Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhan ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, II'nci Cilt 2'nci 3'ncü Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşğali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, II'nci Cilt 2'nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.
- Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, C. V, Ankara 1964.
- Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, 6. Kısım, II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara 2001.

Sürelî Yayınlar

- “Emrâz-ı Sariye Mücadelesi”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 13, Kanunusâni 1338 (1922).
- “Hilâl-ı Ahmer Himematını Takdir”, *İkdam*, 9 Nisan 1922.
- “Hilâl-ı Ahmer'imiz ve Mücadehe-i Milliyemiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Ocak 1922.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C. 24, İctima 3, 124, Sene 23.12.1921 (23.10.1337).
- Süleyman Nazif, “Anadoluyu İmar”, *Hadisat*, 12 Nisan 1335/1919, nr.102.

Ekler

Ek 1: 26 Ağustos 1338 Başkumandanlık Muharebesi bidayeti vaziyet-i sıhhiyesi, sol tarafta sağlık birliklerinin tertiplenmesi sırasıyla; 1. Mevki Hastahanesi, 2. Sıhhiye İstasyonu, 3. Piyade Fırkaları, Sıhhiye Bölükleri, 4. Süvari Fırkaları Sıhhiye Bölükleri, 5. Seyyar Hastahane, 6. Sevk-i Mecruhin Hastahanesi, 7. Sabit Hastahane, 8. Harp Hastahanesi.

Ek 3: Başkumandanlık Harbi Menzül ve Dahil Memleket Teşkilat-ı Sıhhiyesi. (Yalnız Garb Cephesine ait olup Diğer Cephelerle Teşkilat-ı Sıhhiyesi dahil değildir). Haritanın sağ tarafındaki işaret-i sıhhiyeler; 1. Sabit Hastahaneler, 2. Tathir Merakizi, 3. Sıhhiye Kurmaları, 4. Hilâl-i Ahmer Hastahanesi, 5. Hilâl-i Ahmer

آناطولى خېرلىرى

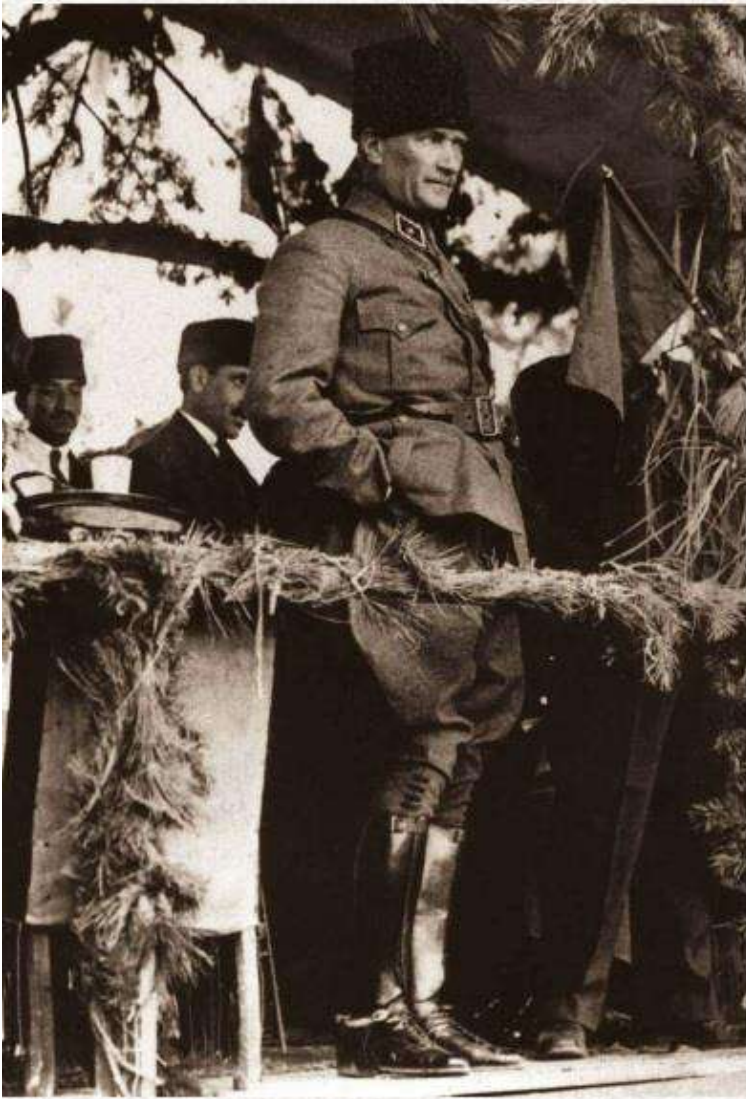
ھالال احمر كھىمەتى تەقدىر

آنفرە ۷ (آناطولى آژانسى) — ھالال احمر كرك اردو صحىيە سەنە و كرك اھالى يە قارشى ياردىملىرىنى ھىركس بويوك بر شىكران و مەنت ايلە يادا ايلە كەدە درە ھالال احمر جەمئىي سوك زىمانلار دە يىكىدن اردو يە مەم تېرغان دە بولونىش و بو تېرغانە قارشى مەدافەئە ملىە و كالتى آتيدە كى تشكر نامە يى كوندرە مشدر :

«ھالال احمر جەمئىي تەخرىمە سەنك اوتە دن برى اردو مەنە صحىيە سى حەقنە ابراز ايلە دىكى مەعاونت و آناز شەققە نەمىمە اولىق اوزرە بو كەردە آنقرە ھىت مەرحەسى طرفىدن زىردە مەندىر ج اشيا نك اھدا ايدىلە جىكى بىلە بىرلىش و قەسماً تەسلىم ايدىلە مشدر :

بىوك مەنەمىزك ذرات ھىمەت و مەعاونت يە وجودە كلەن بو بىوك مۇسسە نك مەظەم خەدمەتار اجرا سەنە موفىق اولدىغىنى در بىش ايدىر ك مەموم مەنە و خادەمىن مۇسسە يە اردو نامەنە غەلنا تشكرى و جىبە غەد ايليو روم . سوك دفعە اھدا و بر قەس مەھمى تەسلىم ايدىلەن اشيا و مالزەمە صحىيە جەنۇلدىر : ۲۰۰۰۰ كورمەك ، ۲۰۰۰۰ دون ، ۱۵۰۰۰ ياصدىق اغلانى ، ۱۵۰۰۰ انشازى ۱۰۰۰۰ خەستە قاپولمى ، ۲۰۰۰۰ چەت چوراب ، ۲۰۰۰۰ نچتە ، ۱۰۰۰۰ شىلنە غلانى ، ۱۵۰۰۹۰ نورسە ، ۱۰۰۰۰ يورغان ، ۱۵۰۰۰ ياناق چارشاقى ، ۱۵۰۰۰ ياموقلى خرقە ، ۱۵۰۰۰ ياصدىق بوزى ، ۱۰۰۰۰ چەت تراك ، ۲۵۰۰۰ كىلو مەصقى ياموق ، ۱۰۰۰۰ مەترو غازلى دىلنە ، ۱۵۰۰۰ سارغى ، ۳۰۰۰۰ نەشاستە لى سارغى .

Ek 4: Hilâl-i Ahmer tarafından yapılan yardımlardan ötürü Müdâfaa-i Milliye Vekillîği teşekkürü, Hilâl-i Ahmer Himematını Takdir, *İkdam*, 9 Nisan 1922, s. 2.

Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara, 4 Aralık 1921.

Marshal Ghazi Mustafa Kemal Pasha, Ankara, 4 December 1921.

Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 61.

Alman Elçilik, Askerî Ataşe ve Askerî Misyon Şefliği Raporları Üzerinden Büyük Taarruz'a Giden Sürecin Ele Alınması

*Ozan TUNA**

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan münasebeti pek çok araştırmaya konu olmakla birlikte bu ilişkinin gelişmesi; Osmanlı Devleti ve Almanya'nın 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli anlaşma imzalamasına, Birinci Dünya Savaşı'na müttefik olarak girmelerine ve savaş esnasında birçok cephede müşterek hareket etmelerine yol açmıştır. Savaşta Alman ordusundaki ve donanmasındaki uzmanlar Türkiye'ye gelmiş, bu uzmanlar Türk ordusunun strateji geliştirmesinde bilfiil rol almış ve Türk ordusu ile yan yana savaşmışlardır. Almanların, özellikle askerî alanda, Osmanlı ordusunu sevk ve idarede belirli bir iradeye sahip olsalar da Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle bu faaliyetleri nihayete ermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya'da yönetim değişmiş olmasına rağmen bu devletin Türkiye'ye ve bölgeye olan ilgisi devam etmiş olup Almanlar, İstanbul ve Atina'daki temsilcilikleri üzerinden Millî Mücadele'deki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Ekonomik ve siyasi çalkantı içerisinde olmaları Millî Mücadele döneminde Türkiye'deki gelişmelere doğrudan müdahale etmelerinin önüne geçse de Almanlar, elçilik, askerî ataşelik ve askerî misyon şefliği üzerinden bölgede etkili olmaya yoğun çaba sarf etmişlerdir. Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki kriz sürecinin geçici olduğunu vurgulamakla birlikte, Ortadoğu ve Akdeniz havzasında tekrardan etkili olabilmenin Türkiye ile yakın münasebetler geliştirmekten geçtiğini de yazışmalarında sıklıkla tekrarlamışlardır. Bu çalışmada, Türk tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan Millî Mücadele döneminde Büyük Taarruz'a giden süreç Alman elçilik, askerî ataşe ve askerî misyon şefliği raporları üzerinden ele alınmıştır. Alman Askerî Arşivi (Bundesarchiv Militärarchiv) ve Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) belgelerinin yanı sıra Türkçe kaynakların da kullanıldığı çalışmada Büyük Taarruz'a giden süreç Almanların bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, MSÜ Deniz Astsubay Meslek Yüksekokulu, otuna@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7099-8326.

1. Almanya'nın Askerî Ataşesi Yüzbaşı Baltzer'in Raporlarına Göre, Mondros Mütarekesinin İmzalanmasının Ardından Gelen İşgaller ile Ordu ve Donanmanın Durumu

İngiliz ordusunun Suriye cephesinden Anadolu'ya doğru ilerlemesi, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile Trakya'dan İstanbul'a doğru bir saldırı ihtimalinin ön plana çıkması üzerine, 8 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa hükümeti istifa etmiş, hemen akabinde de yerine Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuştur. Ahmet İzzet Paşa'nın ilk icraatı, Wilson Prensipleri çerçevesinde müttefiklerle barış istemek ve Mondros'ta bulunan Amiral Calthorpe'a müttefikler adına tam yetkiyle görüşmelere hazır olduğunu telgrafla bildirmek olmuştur. Bunun üzerine Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlığındaki heyet 24 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'dan hareket etmiş ve dört gün süren görüşmelerin ardından da 30 Ekim 1918'de bir mütareke imzalanmıştır¹. On yıldır ülkeyi yönetmekte olan İttihat ve Terakki Partisi ise son kongresini icra ettikten sonra ismini "Teceddüd Fırkası" olarak değiştirmiş ve başta Enver, Cemal ve Talat Paşalar olmak üzere partinin önde gelenleri Karadeniz üzerinden ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır². Teceddüd Fırkası'nın tam olarak hangi siyasi kanadı temsil ettiği hususunda bir bulanıklık söz konusu olsa da bu fırkanın bir yanı ile İttihat ve Terakki'nin devamı, diğer yanıyla da İttihat ve Terakki'nin o güne kadar ki politikalarına muhalif olan İttihatçıların partisi olarak görülmekte olduğu ifade edilmiştir³. Mondros Mütarekesi'nin ardından Türkiye'deki Alman subay ve birliklerinin büyük bir kısmı ülkeden ayrılırken İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenleri ile Almanların serbestçe ülkeden ayrılmalarının engellenememesi ise Ahmet İzzet Paşa hükümetinin itibarının sarsılmasına sebebiyet vermiştir⁴. Mondros Mütarekesi'nin askerî hükümleri boğazların müttefiklere teslimi, Osmanlı kara

¹ Gotthard Jeaschke, "Mondros'a Giden Yol", *Bellekten*, Sayı 109, (1964), C. XXVIII, TTK, s. 145; Merve Avcı, "Mondros Ateşkes Antlaşmasının Türk Tarihi Açısından Tarihsel Önemi Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 105, (2020), s. 425; Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basımına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı 1 (2015), C. 10, s. 64.

² Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık: İttihat Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 69-70.

³ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, Türk Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 123.

⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 31; Sadiye Tutsak, "Türk İstiklal Harbinde Alman Silahları ve Askeri Mühimmatı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 36 (Güz 2014), s. 237-238.

sularındaki mevcut torpil ve mayınların temizlenmesi, askerlerin terhis edilmesi, donanma, tersane, liman ve stratejik noktaların teslimi, Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgal edilmesi, Kafkasya ve Azerbaycan'daki Osmanlı ordularının geri çekilmesi ve demiryollarının müttefiklerin kontrolüne bırakılması şeklinde idi⁵. Bu bağlamda Fransızlar Çukurova bölgesini, İtalyanlar Antalya'yı işgal ederlerken 9 Kasım 1918'de İskenderun, 12 Kasım 1918'de Adana ve 17 Aralık 1918'de de Mersin işgal edilmiş, Irak'ta bulunan 4. Ordu, Harbiye Nezareti'nin emri üzerine 10 Kasım 1918'de Musul'u bırakarak Nusaybin'e çekilirken en nihayetinde de 13 Kasım 1918 tarihinde 61 parçadan oluşan müttefik donanması İstanbul'u işgal etmiştir⁶.

Mondros Mütarekesi neticesinde başlayan işgaller ile Türk ordusu ve donanmasının durumu hakkındaki ilk kapsamlı rapor, Almanya'nın İstanbul'daki askerî misyon şefi deniz yüzbaşısı Hermann Baltzer tarafından 15 Haziran 1919 tarihinde kaleme alınmıştır⁷. Kaynaklarda yüzbaşı Baltzer'in askerî kişiliği ve karakteri hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte kendisinin Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'de bulunan Alman askerinin kendi yurtlarına dönmelerini organize eden kişi olduğu ve Almanya'nın Türkiye'deki askerî misyon şefliği görevini de ifa ettiği belirtilmektedir. Türkiye'den ayrılmadan kısa bir süre önce yazdığı raporunda, Türk ordusunun aylar önce terhis edildiğini ve ordudaki subayların dağıtılarak yerlerine yeni atamalar yapıldığını ifade etmiştir⁸. Donanmanın mütarekenin ardından silahsızlandırıldığı ve İzmit'te bulunan Yavuz muharebe kruvazörü dışında tüm savaş gemilerinin Haliç'te bulundurulduğu bilgilerini veren

⁵ Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 11 (2001), s. 617-618.

⁶ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, TTK, Ankara 2001, s. 31; Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 21; Orhan Çeltikçi, *İtalyan İşgalinde Antalya (1919-1921)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya 2014, s. 38-39; Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamaları (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 53 (Temmuz 2002), C. XVIII, s. 332; Süleyman Hatipoğlu, "Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)", *Belleten*, Sayı 247 (Aralık 2002), C. 66, s. 944-945.

⁷ Kemal Özden, "Hermann Baltzer'in Gözünden Mütarekenin Başlangıcında Türkiye'deki Durum ve Almanların Geri Dönüşü", *Mondros Mütarekesinin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı Sonu, Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 2018, Ankara 2019, s. 1103.

⁸ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 5, 15 Haziran 1919.

Baltzer, mürettebat eksikliği nedeniyle savaş gemileri üzerinde çok fazla özenin gösterilmediğini ve Yavuz muharebe kruvazöründe sadece 150 personelin bulundurulmasının da bunun bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir⁹. Baltzer ayrıca hali hazırda Türk donanmasında sadece Akhisar tipi küçük torpidobotların seyir halinde oldukları, donanmanın geri kalan gemilerinin ise Fransızlar tarafından enterne edildiğini belirtmiştir¹⁰. Türk donanmasında herhangi bir donanma programının bulunmadığı ve üst düzey subayların da gemisiz bir donanmada hizmet vermek istemediklerini dile getirdiklerini aktaran yüzbaşı, tüm bu olumsuzluklara rağmen donanmada Alman donanmasında olduğu gibi bir isyan hadisesinin vuku bulmadığını vurgulamıştır¹¹.

Almanya'nın askerî misyon şefi yüzbaşı Baltzer, İstanbul'u işgal eden müttefik donanmasının kapsamı hakkında çok fazla bir bilgi vermese de, bu donanmanın İngilizlere ait dört adet *Iron Duke* sınıfı savaş gemisi ile Fransa'ya ait *Paris*, *Jean Bort*, *Mirabeau*, *Demokratie* ve *Patrik* isimli savaş gemileri ve İtalyan donanmasına ait *Vittorio Emanuele* isimli savaş gemisinden oluştuğunu ifade etmiştir¹². Bunların dışında Karadeniz Boğazı'nın İngilizler, Çanakkale Boğazı'nın İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edildiği ile Çanakkale Boğazı'ndaki Türk nüfusunun bir kısmının tahliye edildiği bilgilerini veren askerî misyon şefi, Türklerin İstanbul'daki limanlar üzerindeki denetimlerini kaybettikleri, Galata tersanesinin İngilizlerin, İstinye tersanesinin ise Fransızların denetimine geçtiği malumatlarını da aktarmıştır¹³. İstanbul'un müttefiklerin doğu orduları komutanı General d'Esperey tarafından denetim altında tutulduğunu ve d'Esperey'in de Ortaköy'de ikamet ettiğini belirten Baltzer, Güney Rusya'da bulunan Fransız askerlerinin Selanik-Marsilya hattı üzerinden Fransa'ya gönderildiği ve bunun yerine İstanbul'a çok sayıda Hint tümeni getirildiği ve bunların da Şişli ve Bostancı'da konuşlandırıldıkları bilgilerini aktarmıştır¹⁴.

⁹ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 2, 15 Haziran 1919.

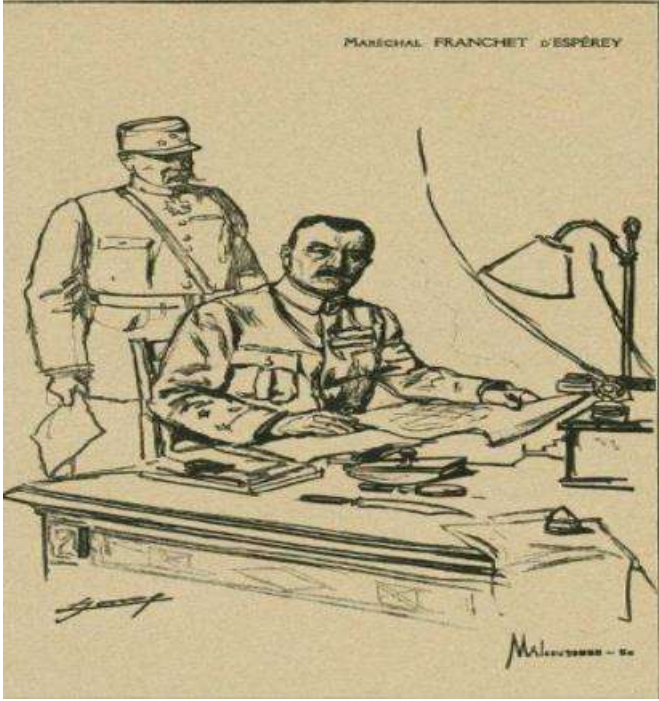
¹⁰ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 2, 15 Haziran 1919.

¹¹ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 5, 15 Haziran 1919.

¹² Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 2, 15 Haziran 1919.

¹³ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 4, 15 Haziran 1919.

¹⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 5, 15 Haziran 1919.

Çizim 1: General Franchet d'Esperey¹⁵

İstanbul'daki İngiliz birliklerinin askerî disiplin olarak kendisinde mükemmel bir izlenim bıraktıklarının altını çizen Alman misyon şefi, Fransızların ise disiplinsiz hareket ettiklerini ve bu durumun da huzursuzluk meydana getirdiğini ifade etmiştir¹⁶. Askerî konularla ilgili raporunda bilgileri bunlarla sınırlı olan Baltzer, müttefiklerin Anadolu'daki işgal faaliyetleri hakkında da kısa bilgiler vermiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz ve Fransızların işgal hareketlerine başlayacaklarının Türkler tarafından zaten beklendiğini, fakat Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerinin infiale neden olduğunu, nitekim başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin pek çok noktasında da protesto edildiğini belirtmiştir¹⁷. Tüm bunlara ek olarak Baltzer,

¹⁵ Deutsche Digitale Bibliothek, *Bildersammlung, Serie von Einzelbildern Französische Offiziere, in Uniform Teils mit Mütze und Orden, Teils Stehend oder Sitzend bzw. Zu Pfend*, Franchet d'Esperey, General 1856-1942.

¹⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 5, 15 Haziran 1919.

¹⁷ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 5, 15 Haziran 1919.

İngilizlerin Mayıs 1919'da 65 adet İttihatçı'yı tutuklayarak Malta Adası'na götürdüklerini, yakalanan İttihatçıların İstanbul'da kalmalarının İngilizler nezdinde tehdit olarak algılandığını ve bu durumun da Damat Ferit Paşa tarafından memnuniyetle karşılandığını ifade etmiştir¹⁸. Almanya'nın son askerî misyon şefi Hermann Baltzer'in raporundaki ifadeleri ve değerlendirmeleri dönemin Türk kaynakları tarafından da teyit edilen bilgiler olmakla birlikte, raporda ifade edilen hususlar tüm olumsuzluklara rağmen Almanya'nın Türkiye'deki gelişmeleri hala takip ettiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Baltzer'in raporlarında, Mondros Mütarekesi'nin ardından ordu ve donanmanın durumu ile işgal faaliyetlerinin mevcudiyeti hakkında detaylı bilgiler verilmiş olmasına rağmen, Anadolu'daki millî direniş hareketi ile Mustafa Kemal hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır. Bunun nedenini, Almanların başlangıçta millî direniş hareketine önem vermemesinden ziyade, Birinci Dünya Savaşı sonucundaki iktisadi bunalımlarından ötürü Anadolu'daki millî direniş hareketinin kapsamı ve derinliği hakkında doğru bilgilere ulaşabilecek maddi güce ve haber kaynaklarına sahip olmamalarına bağlamak daha doğru olacaktır.

2. Alman Elçilik ve Askerî Ataşe Raporları Üzerinden İstanbul'daki Gelişmeler İle Anadolu'daki İşgaller

İşgal ordularının İstanbul'a geldiği bu süreçte Ahmet İzzet Paşa hükümetinin 12 Kasım 1918 tarihinde istifa etmesi üzerine önce birinci ardından da ikinci Tevfik Paşa hükümetleri kurulmuş, Tevfik Paşa hükümetinin görevden ayrılması üzerine de 3 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa hükümeti görevi devralmıştır¹⁹. İstanbul'daki Alman elçilik raporları meydana gelen bu gelişmeleri, İstanbul'daki hükümetin tüm iç istikrarını kaybettiği ve Sultan Vahdettin'in Türkiye'nin anayasal bir rejimle yönetilemeyeceğine kendisini ikna eden küçük bir grubun etkisi altında kaldığı şeklinde ifade etmiştir²⁰. Almanlar, Sultan Vahdettin'i yönlendiren grupların kimler olduğu noktasında bir bilgi vermezlerken İstanbul'daki gelişmelere atıfta bulunarak tamamen parçalanmış olan devletin yeniden yapılandırılmasını üstlenecek ve bunu başarıyla

¹⁸ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 5, 15 Haziran 1919.

¹⁹ Hazel Gül, *Millî Mücadele Türk Basınında İstanbul Hükümetleri-Ankara İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 34-65.

²⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 12, 31 Ağustos 1919.

gerçekleştirebilecek bir gücün de henüz ortaya çıkmadığı kanaatinde olmuşlardır²¹.

Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul'da ve Anadolu'da en fazla tartışılan konulardan biri de manda ve himaye hususu olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki aydın, devlet adamı, asker ve siyasetçilerin çoğu mandater devlet içerisinde en çok Amerikan mandacılığını desteklemişlerdir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ise Anadolu'daki mandacılığın Ermeni ve Rum gibi azınlıklara devlet vadettiği öngörülerek manda ve himaye sistemi tamamen reddedilmiştir²². Almanlar bu hususta İstanbul hükümetinin İngiltere'nin ardından Fransa'dan da destek almak istediğini ve fakat bunda başarısız olduğunu dile getirmiş, Amerika Birleşik Devletleri'nin de Türkiye'yi kayıtsız şartsız desteklemeye meyilli olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle basında yer alan İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye üzerindeki manda yönetimini devralmaya yönelik haberlere temkinli yaklaşılması gerektiği üzerinde duran Almanlar, Türkiye'de bir takım kişilerin Avrupa'nın en güçlü odağı olan İngiltere'ye katılmaya çalışırken bazılarının ise Türkiye'nin ekonomik olarak toparlanması için Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini almak istediklerini ifade etmişlerdir²³.

Almanların İstanbul ile ilgili diğer gözlemleri ise işgalci kuvvetler üzerine olmuştur. Örneğin, Yunanlıların İstanbul'daki arazileri düşük fiyattan satın aldıkları ve bu iş için Atina bankasının şimdiden İstanbul'a transfer edildiği bilgilerini vermişler; İngiltere ve Fransa arasındaki münasebetlerin gün geçtikçe derinleştiği ve her iki devletin de diplomatik entrikalar ile birbirlerini geçmeye çalıştıkları hususunu ön plana çıkarmışlardır²⁴. Alman elçiliğinin Haziran 1919 tarihli raporlarında, Türk ordusunun mevcut durumu ile işgalci kuvvetler hakkında bazı değerlendirme ve analizlere de yer verilmiştir. Öyle ki Harbiye Nezareti'nin kısa bir süre önce 40.000 askeri silahaltına aldığı hakkında bilgi paylaşmasına rağmen, Türk ordusunun büyük oranda dağıtılmış durumda olduğu, Türk ordusunun ateşkesin başlangıcından bu yana atıl

²¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 13, 31 Ağustos 1919.

²² İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s. 79; Lütfi Arslan, "Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 64 (Bahar 2019), s. 27.

²³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 14, 31 Ağustos 1919.

²⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 13-14, 31 Ağustos 1919.

durumda bulunduğu, eğitim adına hiçbir şeyin yapılmadığı ve Almanlar tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusuna öğretilen her şeyin iz bırakmadan kaybolduğu Alman kayıtlarına yansımıştır²⁵. Almanlar Türk ordusunun Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonraki mevcut durumu hakkında bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra işgalci kuvvetler hakkında da bazı bilgiler vermişler ve özellikle İngilizler ile Fransızlar arasındaki münasebetlerin oldukça gergin olduğu kanaatine varmışlardır. Amerikalıların Türkiye'deki politik meselelere çok fazla karışmadıklarını ifade etmişler, Türkiye'deki müttefik askeri gücünün sınırsız olmadığı değerlendirmesinde bulunmuşlardır²⁶. Yine İstanbul'daki Rumların şehirdeki hâkimiyetlerinin sadece belirli bölgelerle sınırlı kaldığını aktarır, Müttefiklerin Bolşevik Ruslardan ve Bulgarlardan bir saldırı bekledikleri için Çatalca hattına yeni silahlar yerleştirdikleri bilgilerini vermişlerdir²⁷.

Almanlar tüm bu değerlendirmelerin ardından Müttefiklerin Türkiye'de işgal ettikleri noktalar ve askeri güçleri hakkında kapsamlı bir rapor kaleme almışlardır. Söz konusu raporda; Türkiye'nin tüm kıyı sahil şeridinin müttefiklerin işgali altında olduğu belirtilmiş, Adana'dan Milas'a kadar olan bölgenin İtalyanlar, Aydın'ın Yunanlılar, Çanakkale Boğazı'nın da İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul'da 30.000 İngiliz-Hint, 20.000 Fransız, 5000 İtalyan ve 15.000 Yunan askeri, Batı Trakya'da üç tünden oluşan 35.000 Yunan, İzmir'de altı tünden oluşan 90.000 Yunan ile Antalya ve On İki Ada'da da 15.000 İtalyan askerinin mevcut olduğu tespitinde bulunmuşlardır²⁸.

²⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13930*, Sayfa No: 145-146, 10 Haziran 1919.

²⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13930*, Sayfa No: 146, 10 Haziran 1919.

²⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13930*, Sayfa No: 149-152, 10 Haziran 1919.

²⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13930*, Sayfa No: 151, 10 Haziran 1919; Bundesarchiv, Militärarchiv, *RH 53-4/179*, Sayfa No: 6, 30 Haziran 1919.

... in Übersicht über die von der 1. in Tabelle der früheren
Nummer (Ergänzungslieferung 1)

in	orig. indische Truppen	Personen	Material	Ortskosten	Gesamt
Friedensinspektion (einschl. Bildung des Kommandos und Transport- mittel)	30 000 (davon 20 000 Jahres)	70 000	5 000 (in 2- Truck- part.)	10 000 (in 2- Transport- part.)	70 000
Marine (einschl. Ausbildung einzel.)				35 000 (einschl. 2 Div.)	30 000
in Bagdadgebiet				20 000 (einschl.)	20 000
in Aden-Gebiet und 12 Inseln			15 000 (2 Div.)		15 000
in Ägypten und Sudan		70 000 (einschl. 5 Div.)			70 000
in Arabien	27 000 (davon 15 000 Jahres)				27 000
in Mesopotamien und Kurdistan	30 000 (davon 20 000 Jahres)				30 000
in Ägypten	30 000 (davon 20 000 Jahres)				30 000
in Italien	7 000 (davon 5 000 Jahres) (einschl. sicherlich nach Suezkanal abtransportiert)	4 000			11 000
Verteilungsgesamt	110 000 (davon 100 000 Jahres)	94 000	20 000	140 000	424 000

Tablo 1: Alman Askerî Ataşesi Tarafından Verilen İşgal Kuvvetlerinin Asker Sayısı²⁹

Almanya'nın Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından İstanbul'daki siyasi ve askerî gelişmeleri takip ettikleri elçilik raporlarına yansımıştır. Bu raporlarda, Türk ordusunun durumu, müttefikler arasındaki sürtüşmeler ve siyasi kargaşa hakkında bilgiler verilmiştir. Raporlarda en ön plana çıkan husus ise müttefiklerin Sovyet Rusya ve Bulgaristan ordularının İstanbul'a yönelik bir saldırı planladıkları ve bunu engellemek için Çatalca hattına yeni silahlar yerleştirildiği malumatı olmuştur. Bu silahların nicelik ve niteliksel özellikleri Alman kayıtlarına yansımaya da bu bilgi müttefiklerin Rusya'daki iç savaşa müdahale etmek üzere İstanbul'u bir üs olarak kullandıklarını göstermektedir.

²⁹ Bundesarchiv, Militärarchiv; RH53-4/179, Sayfa No: 6, 30 Haziran 1919.

3. Alman Askerî Raporlarına Göre Yunanlıların İzmir’i İşgali

Almanlar, Yunanlıların İzmir’i işgaline giden süreci “*Griechenland Militärische Lage im November 1919*” isimli raporlarında kapsamlı bir şekilde ele almışlardır. Gelişmeler Yunanistan’ın Birinci Dünya Savaşı’na girdiği 1917 yılından itibaren incelenmeye başlanmış olup Venizelos’un işbaşına gelmesi ile birlikte çok sayıda general ve rütbeli subayların ordudan atıldığı belirtilmiştir. Bunun yerine aceleyle oluşturulmuş eğitimsiz subayların kadrolara yerleştirildiği bilgisini veren Almanlar, Venizelos’un bu şekilde hareket etmesini Yunan entelijansiyasının tamamının Kral Konstantin’i desteklemesinden ötürü Venizelos’un askeriyei kendi yanına çekmek istemesi olarak yorumlamışlardır. Müttefiklere yakınlığı ile bilinen Venizelos’un tüm gayretlerine rağmen ordudaki çekirdek kadronun hala krala sadık kaldığı değerlendirilmesi yapan Almanlar, Birinci Dünya Savaşı’nda Venizelos’un askerlerinden sadece “*Corps de la Defence Nationale*” isimli birliklerin büyük çaplı harekâtlarda kullanıldığını ifade etmişlerdir³⁰. Almanya’nın Atina elçiliği tarafından, Birinci Dünya Savaşı sonucunda Yunanistan’ın geniş kapsamlı toprak taleplerinin müttefikler nazarında çok fazla karşılık görmediği ve bu durumun da Yunanistan’da hayal kırıklığı yarattığı bilgisi verilmiştir. Elçilik kayıtlarına ayrıca Venizelos’un konumunun Yunanistan’ın önemli oranda toprak kazanmasına bağlı olduğu ve Venizelos bunu başaramaz ise Kral Konstantin’in tekrar sahneye çıkabileceği notu düşülmüştür³¹. İlaveten Yunanistan’da savaşın sonucuna dair genel bir memnuniyetsizlik olduğu, gazetelerde mütarekelerin Yunan ulusal hedefleri ve çıkarlarını sağlamadığının yazıldığı, Venizelos’un müttefiklerden İstanbul’un Yunanistan’a bırakılmasını ya da en azından İstanbul’daki Rum bölgelerinin uluslararası bir statü ile koruma altına alınmasını istediği belirtilmiştir³².

Tüm bu gelişmeler neticesinde Birinci Dünya Savaşı sonunda Venizelos tarafından Paris’teki Müttefik Konseyi’ne Yunan taleplerinin iletildiği Almanlar tarafından tespit edilmiş, bu taleplerin Kuzey Epir ile birlikte Güney Arnavutluk, Trakya, On İki Ada, Kıbrıs ve Anadolu’dan (İzmir limanı, Aydın vilayeti ve Bursa sancağının bir kısmı) ibaret olduğu anlaşılmıştır³³. İngiltere ise Birinci Dünya Savaşı esnasında yapılan gizli

³⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7357, Sayfa No: 652, Kasım 1919.

³¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7335, Sayfa No:291, 28 Aralık 1918.

³² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7335, Sayfa No:291, 3 Ocak 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7335, Sayfa No:303, 13 Şubat 1919.

³³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7335, Sayfa No:303, 13 Şubat 1919.

anlaşmaya rağmen İtalya'nın İzmir bölgesine yerleşmesini istememekle birlikte İtalya'nın zengin insan kaynakları ve güçlü donanması ile bölgede nüfuz sahibi olmasının kendi politik menfaatlerine ters düşeceğine inanmıştır³⁴. Diğer taraftan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilme ihtimali üzerine İzmir Valisi Nurettin Paşa, şehrin savunulması için Türklere silah dağıtmaya başlamış, ancak kendisinin 13 Mart 1919 tarihinde İstanbul hükümeti tarafından görevden alınması İzmir'in savunma tedbirlerinin akamete uğratılmasına neden olmuştur³⁵. Bu arada İzmir'in işgaline giden süreçte Osmanlı Devleti'nin İzmir'in savunulmasına yönelik yaptığı hazırlıklar ile Nurettin Paşa hakkında Alman arşiv kayıtlarında bir bilgi bulunmamaktadır. Almanlar meydana gelen gelişmeleri Yunanistan cephesinden ele almayı tercih etmişlerdir.

Çizim 2: Alman Kayıtlarına Göre Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın Talep Ettiği Bölgeler³⁶

İzmir'i işgal edecek olan Yunan askerleri 15 Mayıs 1919 günü Midilli adasından hareket eden çıkarma birliklerinden müteşekkil olarak hareket etmiş, işgal esnasında da yaklaşık 2000 Türk'ü öldürerek Türklerin ev ve işyerlerini yağmalamışlardır³⁷. İzmir'in işgali herkesi

³⁴ Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgali Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 8 (1987), C. 3, s. 445-446.

³⁵ Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yi Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 15; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 175.

³⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7335, Sayfa No: 301, 4 Şubat 1919.

³⁷ Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yi Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1922)*, s. 59; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 249.

kederlendirmiş ve hatta Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etmiştir³⁸. İşgal sırasında Yunan askerlerinin İzmir'i yağmalayıp yaktığı, 1000 kişiyi öldürdüğü ile 23 Mayıs 1919 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda bu işgali protesto etmek için binlerce kişinin toplandığı Alman raporlarına yansımıştır. Diğer taraftan Cenevre'deki Alman Başkonsolosluğu da İzmir'in işgal edilmesinin İsviçre'deki Türkler tarafından protesto edildiğini belirterek bu gelişmelerin Türk milliyetçilerini bir araya getirdiğini dile getirmiştir. Bu arada Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Türklerin Anadolu'nun tamamının ve İstanbul'un kendilerine bırakılması durumunda Ortadoğu'dan vazgeçmeye hazır iken İzmir'in işgalinin onları savaşmaya mecbur kıldığı yönünde bir değerlendirme yapmışlardır. Ayrıca Mondros Ateşkes Antlaşması neticesinde müttefikler tarafından Türklere yapılan uygulamaların Türklerin Almanlara yönelik nefretinin azalmasına sebebiyet verdiğini de ifade etmişlerdir³⁹.

Almanlar, Yunanistan'ın İzmir'i işgali esnasında gerçekleştirdikleri katliamlara yönelik bir soruşturma komisyonu kurulmasını önermişler, ancak bundan somut sonuç alamamışlardır⁴⁰. Hatta bu süreçte gerek Almanya'nın İstanbul'daki elçiliği gerekse Almanya'nın Cenevre Başkonsolosluğu İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali esnasında Yunan ordularının şehirde yaptığı katliam üzerinde durmuş ve bu durumun Türkler tarafından kabul edilmediğini, gösterilerle protesto edildiğini belirtmişlerdir. Almanların burada vurguladıkları başka bir husus ise Birinci Dünya Savaşı'ndaki toprak kayıplarının Türkler tarafından kabul edildiği, fakat İzmir'in işgalinin Türk milliyetçiliğini kamçıladığı ve Türkleri savaşmaktan başka bir çıkar yolun olmadığına inandırdığı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk kamuoyunda hâsıl olan Alman aleyhtarlığının İzmir'in işgali ile yavaş yavaş ortadan kaybolmaya başladığı da Almanların yaptığı analizler arasındadır.

³⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 39.

³⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/13930, Sayfa No: 131, Tarih Yok; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/13930, Sayfa No: 124, 30 Mayıs 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/13930, Sayfa No: 139, 10 Haziran 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/13930, Sayfa No: 128, 13 Haziran 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/13202, Sayfa No: 189, 24 Şubat 1919.

⁴⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/13202, Sayfa No: 116-118, Tarih Yok.

Çizim 3: İzmir'in İşgali⁴¹

4. Almanların Millî Mücadele'ye Bakışı

Alman elçilik kaynakları Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'dan ilk defa 31 Ağustos 1919 tarihli raporlarda söz etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'dan ordu müfettişi olarak bahsedilmekle birlikte kendisinin Erzurum'da gayet donanımlı ve disiplinli kuvvetler toparlamayı başardığı, etki alanının da gün geçtikçe arttığı belirtilmiştir. Almanlar, 1919 yılının ikinci yarısı itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde 30.000 kişilik kuvvet bulunduğunu ve bu kuvvetlerin Anadolu yaylalarından gelen gönüllü askerlerle daha da arttığını ön plana çıkarmışlardır. Ulusal kurtuluş hareketinin hiçbir surette sadece Orta Anadolu ile sınırlı kalmadığını ve güneye doğru genişlemeye başladığını aktaran Almanlar, İstanbul hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'yı

⁴¹ "Zur Besetzung Smyrnas durch Griechische Truppen: Straßenkampf zwischen den Gelandeten Griechischen und Türkischen Truppen", *Wiener Illustrierte Zeitung*, Sayfa No: 778, 20 Temmuz 1919.

müzakereler yoluyla ikna etme girişimlerinin de başarısızlıkla sonuçlandığı düşüncesinde olmuşlardır⁴².

Alman kaynaklarında, ulusal kurtarıcı olarak elinde önemli bir güç barındıran Mustafa Kemal Paşa'nın varlığının İngiltere için büyük bir tehdit meydana getirdiği vurgulanmış, İngiltere'nin Anadolu'daki ulusal kurtuluş hareketi ile mücadele edebilmek için bir zamanlar amansız düşmanı olarak gördükleri İttihat ve Terakki ile işbirliği yapma yoluna gittiği de aktarılmıştır. Hatta bu maksatla İngiliz Büyükelçiliğinden bir askerî ataşenin eski İttihatçılarla İsviçre'de görüşme gerçekleştirdiği ve Almanya'nın müdahale etmemesi durumunda İngilizlerin İttihatçıları kendi saflarına katacakları ifade edilmiştir⁴³. Almanlar, İngilizler ve İttihatçıların görüşmelerinden nasıl bir sonuç çıktığına dair herhangi bir bilgi vermeseler de Birinci Dünya Savaşı sonucunda İttihatçılardan bazılarının İsviçre'ye gittiği ve faaliyetlerine orada devam ettikleri Türk kaynakları tarafından da belirtilen bir husus olmuştur⁴⁴.

Almanlar, Millî Mücadele hakkında değerlendirmeler yaparlarken Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dahi Türkiye'de hala geniş bir tabanlarının bulunduğu ve tüm zorluklara rağmen Türk-Alman ilişkilerini geliştirmenin her iki tarafın menfaatine olacağı kanaatinde olmuşlardır⁴⁵. Her şeyden önce Alman politikacıların Doğuda son derece maharetli İngiliz politikasına karşı koymak ve İngilizlerin İttihatçıları kazanmasına engel olmak zorunda olduğu vurgulanmakla birlikte İngiltere'nin Türkiye'deki nüfusunu sağlamlaştırması ve Almanları bölgeye yaklaştırmaması durumunda Türk-Alman ilişkilerinin ölüme mahkûm olacağına işaret edilmiştir⁴⁶. Tüm bu bilgiler ışığında Almanların, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmiş olsalar da, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal ile doğrudan bir bağlantılarının olmadığı anlaşılmaktadır. Almanlar ise Türkiye'deki etkilerini sürdürebilmek için imkân ve kabiliyetlerinin hali hazırda yeterli olmadığını inkâr etmemekle birlikte Türkiye üzerindeki gelişmelere sadece İsviçre'deki İttihatçılar üzerinden

⁴² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 15, 31 Ağustos 1919.

⁴³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 16, 31 Ağustos 1919.

⁴⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 29-34.

⁴⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 16, 31 Ağustos 1919.

⁴⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 17, 31 Ağustos 1919.

müdahale edebilecekleri kanaatinde olmuşlardır⁴⁷. Almanlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişen dünya şartlarında kendilerinin yakın doğuda tekrar aktif politika sürdürüp sürdüremeyeceklerinin Türkiye'ye bağlı olduğunu düşünmekle birlikte İngiltere ile başa çıkamayacaklarını ve onlara karşı etkili bir politika yürütemeyecekleri fikrinden de vazgeçmek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir⁴⁸.

Alman kayıtları, İstanbul hükümetinin halk tarafından desteklenmediğinin ve Anadolu hareketinin etkisinin Kafkasya ile Ortadoğu'ya kadar uzandığının yanı sıra, 1919 yılının sonları itibariyle Samsun-Sivas-Harpüt hattının doğusunda Türkler ile Ermeniler arasında şiddetli çatışmaların vuku bulduğu bilgisini de vermişlerdir. Türk ordusunun ileri harekâtı ve Kars ile Gümrü'nün ele geçirilmesi üzerinde pek durmayan Alman kaynakları sadece Ermenileri korumak adına İngilizlerin Trabzon'a asker çıkarma girişimlerinin Mustafa Kemal tarafından akamete uğratıldığı değerlendirmesinde bulunmuşlardır⁴⁹.

Sivas Kongresi'nin ardından İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümeti düşmüş, yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuş, yeni kurulan hükümetin Bahriye Nazırı Salih Paşa da Amasya'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey ve Rauf Bey ile bir görüşme gerçekleştirmiştir⁵⁰. Amasya'da gerçekleştirilen görüşmeler, Alman elçilik raporlarına doğrudan yansımıştır. Bu raporlarda, İstanbul hükümetinin tutum değişikliğinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin önemli ölçüde etkili olduğu vurgulanmış ve İstanbul'da kurulan yeni hükümetin, Amasya görüşmeleri ardından Damat Ferit Paşa döneminde kesilen telgraf hatlarını iyi niyet nişanesi olarak yeniden açtığı ile İttihatçıları yargılayan mahkeme savcılarını da değiştirdiği bilgisi verilmiştir⁵¹. Amasya Görüşmeleri ardından seçim yapılması ve Osmanlı Mebusan Meclisinin açılması kararları üzerinde de duran Alman Elçiliği, Mustafa Kemal Paşa'nın meclisin açılarak hükümetin

⁴⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 17, 31 Ağustos 1919.

⁴⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 18, 31 Ağustos 1919.

⁴⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 19, 3 Eylül 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 71-72, 26 Ekim 1919.

⁵⁰ Taner Bayrak, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 45; Ahmet Halaçoğlu, "Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15 (1999), s. 230-231.

⁵¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 98-99, 6 Kasım 1919.

kararlarının denetim altına alınması hususunda Anadolu'da çalışmalar yürüttüğü ve kendisinin İzmir ile Adana gibi işgal altındaki topraklarda dahi seçim icra etmekte kararlı olduğu bilgisini not düşmüştür. Yine İstanbul hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerini ileten bir organ konumuna indiği ifade edilirken, müttefiklerin bazı imtiyazlar karşılığında Anadolu'daki millî kurtuluş hareketini etkisiz hale getirmeye çalışmasını da Mustafa Kemal Paşa'nın müttefiklerin verdiği geçici avantajlara kapılmayacağı şeklinde yorumlamıştır⁵².

Almanlar, Anadolu'daki millî direniş hareketinde Konya gibi şehirlerin önemine vurgu yaparlarken bu şehirlerin din duygusunu en saf haliyle koruyan Anadolu'daki Türk köylüleri için merkezi bir konuma sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Türklerin Anadolu'yu kendileri için sığınacak en son yer olarak gördüklerinden dolayı bölgeyi azimle savunmaya devam ettikleri de Almanlar tarafından ayrıca vurgulanmıştır⁵³. Almanlar, Millî Mücadele döneminde Türkler ve Araplar arasındaki münasebetlere de atıfta bulunmuşlardır. Onlar bu konuda, Arapların Birinci Dünya Savaşı'ndaki tutumlarının Türkler tarafından unutulmamış olmasına rağmen mevcut konjonktürün her iki milleti bir araya getireceği ve bir Türk-Arap yakınlaşmasının müttefiklerin doğudaki emperyalist girişimlerinin önüne geçeceği değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Hatta Almanya'nın İstanbul elçiliğinin 24 Şubat 1920 tarihli raporunda, müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Araplara verdikleri taahhütleri yerine getirmediikleri ve bu durumda Araplar nezdinde müttefiklere duyulan nefretin Türklere duyulan düşmanlıktan daha ağır basmaya başlamasına sebebiyet verdiği ifade edilmiştir.

Almanlar, Türklerin müttefiklerle bire bir mücadele edebilmesi için Araplarla ya da Bolşevik Ruslarla ittifak kurması gerektiğini vurgulamış ve Türkiye'deki pek çok güç odağının Türklerle Rusları ittifak konusunda bir araya getirmeye çalıştığının altını çizmişlerdir⁵⁴. Görüldüğü üzere, Millî Mücadele döneminde Türklerle Ruslar arasındaki ittifak, pek çok istihbarat teşkilatının gözünden kaçmadığı gibi, Almanların gözünden de kaçmamıştır. Onlar, Ruslarla

⁵² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 112, 22 Kasım 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 113-117, 25 Kasım 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 121-123, Tarih Yok.

⁵³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 116-118, Tarih Yok.

⁵⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 189, 24 Şubat 1920; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 121, Tarih Yok.

gerçekleştirilebilecek bir ittifakın Türkiye'deki pek çok güç odağı tarafından arzu edildiğine ise özellikle dikkat çekmişlerdir. Almanlar diğer taraftan Türkler ile Arapların bir ittifak kurabilecekleri değerlendirmesinde de bulunmuşlardır. Yalnız bir Türk-Arap yakınlaşmasının devlet içerisinde destek bulduğuna yönelik bir bilgi vermeyip sadece Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki genel konjonktür üzerinden fikir yürütmeyi tercih etmişlerdir.

Millî Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişmesi hususunda Alman askerî ve elçilik kayıtlarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde, Kazım Karabekir'in komutasındaki Türk ordusunun Ermenileri yenilgiye uğratarak bu devleti Gümrü Barış Antlaşması'nı imzalamaya zorlamaya etkili olmuş, bu durum aynı zamanda Türkiye'nin Sovyetlerle doğrudan bir koridor oluşturmasını ve Sovyet yardımlarının Ankara'ya ulaşmasını da sağlamıştır⁵⁵. Yeni kurulan Sovyet hükümetinin Van ve Bitlis vilayetlerinden Ermenistan'a arazi terki meselesini ortaya atması iki hükümet arasında gerginliğe neden olsa da Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya büyükelçi olarak atanmasıyla birlikte Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden para ve silah yardımı aldığı ve bu yardımların Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında bir ölçüde etkili olduğu görülmüştür⁵⁶.

5. Almanların Gözünden Büyük Taarruz'a Giden Sürec

İzmir'in işgalinden sonra müttefikler, güneyde Aydın demiryoluna, güney-doğuda Aydın'dan Nazilli'ye, doğu ve kuzey-doğuda Manisa ve Turgutlu şehirlerine, kuzeyde ise Ayvalık ve Bergama'ya kadar uzanan sahayı Yunan işgal sahası olarak tanımlamışlardır. Bu sahayı işgal maksadıyla Yunanlıların, İzmir'den Anadolu içlerine doğru ilerlemeleri millî kuvvetlerin mukavemetine uğramış ve Yunan ileri harekâtı 3 Kasım 1919'da Milne hattında durdurulmuştur⁵⁷. Almanya'nın Atina elçiliği; Yunanistan'ın İzmir'in

⁵⁵ Nurettin Çarıklı, *Türk Milli Mücadelesinde Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Trabzon 2021, s. 110-113.

⁵⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıratı*, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 98; Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 162; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar (1798-1919)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 572.

⁵⁷ Mustafa Turan, "İstiklal Harbi'nde Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 1 (1991), C. 7, s. 568.

işgalinden sonra 1919 yılının sonlarına doğru askerî olarak tökezlemeye başladığını, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde gönüllülerle birlikte 400.000 askerin bulunmasının, resmi Yunan kaynaklarına göre, Yunanistan nezdinde tedirginlik meydana getirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Yunan halkının pasif direnişinin Yunanistan'ın Anadolu'da güçlü harekâtlar icra etmesinin önüne geçtiğini de belirtmiştir⁵⁸. Yunan ana karasından İzmir limanına askerî ekipman göndermenin yaklaşık 20 gün sürdüğü ve olumsuz hava koşulları nedeniyle Yunan ordusunda firarların meydana geldiği Alman kayıtlarına açıkça yansımıştır. Bu arada Almanlar; Venizelos'un Yunan halkından talep ettiği Anadolu harekâtının, Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki askerî performansından daha yüksek olduğunu ve Yunan ordusunun kendisine dayatılan bu bitmek bilmeyen savaşı artık daha fazla sürdürmeyeceği kanaatini de dile getirmişlerdir⁵⁹.

Alman askerî raporlarında, 20 Haziran 1920 tarihinde gerçekleştirilen konferansta müttefiklerin Türklere barış antlaşmasını kabul ettirebilmek adına Yunan ordusuna ileri harekât emri verdiği ve Yunan ordusunun Bandırma-Afyon istikametine doğru ilerlediği, fakat Afyon saldırısının Bursa-Bandırma saldırısını örtmek amacıyla gerçekleştirildiği belirtilmiştir⁶⁰. Yunanistan'ın İzmir bölgesinde 90.000 askerden oluşan yaklaşık 6 tümenlik bir askerî gücü olduğu Alman askerî raporlarında ifade edilse de Almanlar, İzmir'in kuzeyinden ve güneyinden Anadolu'nun içlerine doğru gerçekleştirebilecek bir Yunan saldırısı için 4 tümene daha ihtiyaçları olduğu değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Anadolu'daki millî direniş hareketinin oldukça sert olduğu ve Yunan ordusunun ilerledikçe geri hatlarının güvenliğini sağlayamadığı ön plana çıkartılırken, Yunanistan'ın bu durumu dengelemesi için Yunan ana karasından Anadolu'ya 60.000 asker daha kaydırılması gerektiği de ifade edilmiştir. Yine bu raporlarda, İngiltere'nin Mudanya'ya gerçekleştirdiği çıkarma ile Yunanlıların İzmir'den gerçekleştirdikleri taarruzu desteklemeyi amaçladıkları belirtilmiş, Yunanlıların İzmit'teki durumlarının iyi olmadığı, Yunanistan'ın Edirne-Dedeoğaç demiryolunu işgal etseler de Meriç nehrinin doğusuna geçemeyecekleri bilgisi verilmiştir⁶¹.

⁵⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7357, Sayfa No: 652, Kasım 1919.

⁵⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, RZ 201/7357, Sayfa No: 652, Kasım 1919.

⁶⁰ Bundesarchiv, Militärarchiv; RH 53-4/179, Sayfa No: 4, 30 Haziran 1920.

⁶¹ Bundesarchiv, Militärarchiv; RH 53-4/179, Sayfa No: 5, 30 Haziran 1920.

Fotoğraf 1: Anadolu’da Öldürülen Yunan Askerleri İçin İzmir’de Düzenlenen Bir Ayin⁶²

İngilizlerin Ortadoğu’daki etkinliklerini arttırmak amacıyla boğazları ve Anadolu’nun kontrolünü ele geçirmek istedikleri Almanya’nın İstanbul elçilik raporlarına yansımış, bu amaçla İngilizlerin Yunanlıları yoğun bir şekilde destekledikleri ve hatta son zamanlarda Anglikan Kilisesi ile Yunan Ortodoks Kilisesi’nin birleştirilmesinin dahi düşünüldüğü ifade edilmiştir⁶³. 1920 yılı ortaları itibariyle, Yunanlıların Anadolu’nun içlerine doğru gerçekleştirdikleri taarruzun sona erdiği ve Yunanlıların İzmir-Bandırma demiryolu ile Bursa’yı ele geçirdikleri Almanlarca belirtilmiş iken Yunanlıların Anadolu’da işgal ettikleri noktaların ülkenin küçük ama önemli bir kısmını ihtiva ettiği vurgusu da yapılmıştır⁶⁴. Yunanlıların Edirne’yi ele geçirmeleri üzerine Doğu Trakya’da konuşlu 50.000 Türk askerinin de oldukça zor durumda kaldığı ve bu birliklerin Bulgaristan’a çekilmekten başka çarelerinin kalmadığı Alman askerî ataşesi tarafından ifade edilmiştir⁶⁵.

Almanya’nın İstanbul elçiliği, İstanbul’daki tüm kamu binalarında, kırsalalarda ve hastanelerde Türklerin özgürce hareket

⁶² “Aus Smyrna: Eine Totenfeier für Gefallene Griechische Soldaten...”, *Das Interessante Blatt*, Sayfa No: 2, 11 Mayıs 1922.

⁶³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 132-138, Ağustos-Ekim 1919; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 180, 5 Aralık 1920.

⁶⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 22, 27 Temmuz 1920.

⁶⁵ Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 22, 27 Temmuz 1920; Bilgin Bayın, *Milli Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2005, s. 79-80.

edemediği, yerel Rum ve Ermeni unsurların taşkınlıklarının Türkler nazarında rahatsızlık meydana getirdiği vurgusunu yaparken, Alman askerî ataşesi ise müttefikler tarafından İstanbul'a önemli miktarda takviye gerçekleştirildiği ve bu durumun İstanbul'a olası bir Bolşevik Rus saldırısı tehdidini ortadan kaldırdığı bilgilerini vermiştir⁶⁶. Sonuç olarak, 1920 yılı nihayete ererken Anadolu'nun Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın etkisi altında olduğu, kendisinin komutasında 150.000 kişilik bir kuvvetin bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı seferberlik çağrısına 30.000 kişinin katıldığı Almanlarca belirtilmiş, müttefiklerin Sevr Antlaşması'nın 27 Temmuz 1920 tarihine kadar imzalanmasını istemelerine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın müttefiklerin dikte ettirdiği antlaşmayı tanımadığı da bilhassa ifade edilmiştir⁶⁷.

Yunan kuvvetlerinin 22 Haziran 1920 tarihinde Milne Hattı'nı aşarak Balıkesir ve Bursa'yı ele geçirmeleri üzerine Ali Fuat Paşa'nın emrindeki güçler Gediz istikametinde taarruza geçseler de başarı elde edememişlerdir. Bu arada Kuva-yi Milliye'den düzenli orduya geçilmesi için çalışmalar başlanılmış, Çerkes Ethem'in buna direnmesi ve Yunan ordularına sığınması da Yunanistan'a yeni bir taarruz için fırsat vermiştir. Venizelos'un iktidardan ayrılıp yerine Kral Konstantin'in tekrar gücü eline geçirmesi üzerine Yunan kuvvetleri 6 Ocak 1921 tarihinde İnönü mevkiine ulaşmışlar, fakat 12 Ocak 1921 tarihinde yenilgiye uğrayarak Söğüt istikametine doğru geri çekilmişlerdir⁶⁸. Yunanlılar Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra 23 Mart 1921'de Bursa istikametinden İnönü cephesine doğru tekrar saldırıya geçmişler ve üç gün süren muharebenin ardından 31 Mart 1921 tarihinde tekrar geri çekilmişlerdir⁶⁹. İkinci İnönü zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta “*Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus tarihini de yendiniz.*”

⁶⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 185, 4 Şubat 1920; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 191, 24 Şubat 1920; Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 22, 27 Temmuz 1920; Önder Duman, “Mütareke İstanbul’unda Ermeni Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17 (Kış 2004-İlkbahar 2005), s. 165-167.

⁶⁷ Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 22, 27 Temmuz 1920; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, *RZ 201/13202*, Sayfa No: 184, 5 Aralık 1920.

⁶⁸ Hüsnü Özlü, “Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 82 (2012), C. 28, s. 27-39; Nuri Köstüklü, “I. İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 21 (1991), C. VII, s. 603-607.

⁶⁹ Ahmet Vehbi Ecer, “II. İnönü Muharebesinin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 44 (Temmuz 1999), C. XV, s. 653-654.

ifadesini kullanmış olup tüm hat da Batı Cephesi komutanı olarak İsmet Paşa'ya verilmiştir⁷⁰. Alman askerî ataşe raporlarında, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri neticesinde Yunan ordularının Bursa'ya kadar geri çekildikleri bilgisi verilmiş, Türklerin 4 Nisan 1921 tarihinde Afyon'a ve 24 Nisan 1921 tarihinde Uşak'a gerçekleştirdikleri taarruzun Yunanlılar tarafından güçlükle durdurulduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan, resmi Yunan kayıtlarına göre Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde Yunan ordusunun 600 ölü ve 3400 kayıp verdiği de Alman askerî ataşesinin notlarına düşmüştür⁷¹.

Yunan donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri ve İnebolu bombardımanı da Alman belgelerine yansımıştır. Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarını abluka altına almasına rağmen müttefiklerin fiili olarak boğazları kapamasının Yunanistan'ın İzmit-Bursa cephesini takviye etmesini engellediği Almanlar tarafından belirtilmiştir⁷². Sonuç olarak; 1921 yılının ilk yarısında Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî faaliyetlerinin arzu edilen neticeye ulaşmadığı ve Yunan ordularının Bursa'ya kadar geri çekildikleri Almanlar tarafından anlaşılmış, müttefiklerin blok halinde Yunanistan'ın arkasında durmadığı ile müttefiklerin boğazları kapatmasının Yunan donanmasının bölgede güvenli bir şekilde seyr-ü sefer icra etmesinin önüne geçtiği düşüncesi hâsıl olmuştur.

Yunanistan'ın Anadolu'daki işlerinin yolunda gitmediğinin anlaşılması bu devletin Anadolu'ya kapsamlı bir askerî harekât yapmasına sebebiyet vermiş, Alman askerî kaynakları da 1921 yılının ikinci yarısı itibarıyla Yunanistan'ın Anadolu'daki kuvvetlerini 180.000 kişiye çıkardığı bilgisini aktarmıştır. Özellikle Türklerin Haziran 1921'de İzmit'e yönelik bir saldırı gerçekleştirmesinin Yunanlılar nezdinde tedirginlik meydana getirdiği, bu yüzden Kral Konstantin'in bölgeye gelerek askerlere moral vermek zorunda kaldığı ve Yunanistan'ın 1903-1904 doğumluları da askere alarak Anadolu'daki güçlerini 300.000 kişiye çıkarmayı planladığı ifade edilmiştir.

⁷⁰ Hamza Eroğlu, "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 4 (1985), C. II, s. 80; İbrahim Tavukçu, "İnönü Muharebelerinin İç Kamuoyuna Yansımaları", *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 29 (Kış 2021), C. 15, s. 125.

⁷¹ Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 179, 30 Haziran 1921.

⁷² Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 179, 30 Haziran 1921; Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 93-94; Rahmi Çiçek, "Sakarya Savaşı Öncesi Karadeniz'de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 10 (1992), C. 3, s. 179.

Anadolu'daki başarısızlıkların Yunan ordusundaki disiplinin ortadan kalkmasına sebep olduğu ve Yunan genelkurmay başkanının yenilgilerin nedeni olarak meclise rapor vermek zorunda kaldığı Alman askerî kaynakları tarafından vurgulanmıştır⁷³.

Almanların Atina'daki askerî kaynakları, Yunanistan'daki siyasi gelişmeler hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin Nisan 1921 tarihinde Gounaris hükümetinin kurulduğu, Gounaris'in krala sadık bir adam olmasına rağmen maruz kalınan başarısızlıkların Yunanistan'daki ruh halini değiştirdiği ve artık Yunan halkının kendi birliklerinin Anadolu'ya sevk edilmesini istemediği bilgileri verilmiştir⁷⁴. Yunan ordularının Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde Türkler karşısında yenilgiler alması hükümetin ve özellikle Gounaris'in Anadolu'daki orduların başkomutanı olan General Popoulas'a güvenini yitirmesine sebep olmuş ve General Metaksas'ın öncülüğünde yeni bir harekât planını hazırlanmaya başlamıştır⁷⁵.

Türk kaynakları, İnönü Muharebeleri'nden sonra Yunanlıların yeni bir saldırı planı geliştirdiklerini ve artık İnönü mevzilerine cepheden bir taarruzdan vazgeçtiklerini, bunun yerine kuşatma ve yok etme taktiği uygulamaya koyduklarını ifade etmektedir. Buna göre, bir kol İnönü'ye doğru taarruz ederken diğer kol Afyon üzerinden Eskişehir'in doğusuna varacak ve böylece Ankara yolu kesilecekti. Bu durumda Ankara barış şartlarını kabul etmek zorunda kalacak ve Ege Bölgesi'nin Yunanistan'a katılımıyla savaş sona ermiş olacaktı⁷⁶. Almanya'nın Atina'daki askerî ataşesi, yeni hükümetin Anadolu'ya harekât için emir verdiğini ve Yunan ordularının 10 Temmuz 1921 tarihinde Uşak ve Bursa hattından taarruza geçtiğini notlarına düşerken, Yunan ordusunun 14 Temmuz 1921 tarihine kadar Sivrihisar'a kadar olan yerlerin kanat güvenliğini sağlamak için İznik ve Gemlik'i ele geçirdiklerini, Uşak'taki Yunan güney ordu grubunun Kütahya'ya yöneldiğini belirtmiştir. Alman askerî ataşesi ayrıca Yunan ordusunun hızlı bir takiple 19-20 Temmuz 1921 tarihi gecesi Eskişehir'i ele geçirdiği, Afyon-Bilecik istihkâmlarındaki Yunan kanatlarına karşı Türk taarruzlarının etkili olmadığı bilgisini de vermiştir. Türklerin Kütahya'da çok fazla kayıp vermiş olmalarına rağmen, Yunan

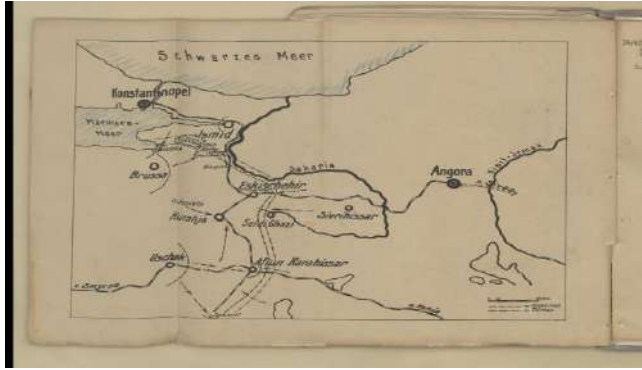
⁷³ Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 179, 30 Haziran 1921.

⁷⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH 53-4/179*, Sayfa No: 180, 10 Ağustos 1921.

⁷⁵ Çağla D. Tağmat, "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışı: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri", *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, Ankara, 2012, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 32-33.

⁷⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 341.

kaynaklarının Türklerin Kütahya’da 30.000 esir verdiği malumatının da doğru olmadığı değerlendirilmesinde bulunmuştur⁷⁷. Çetin bir mücadelenin yaşandığı muharebelerde Yunan ordusu Afyon, Kütahya ve Eskişehir’i işgal etmiş, Türk ordusunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi ile birlikte de Yunanlılar nazarında Ankara yolunun açıldığı düşüncesi ortaya çıkmıştır⁷⁸. Kütahya ve Eskişehir’in işgali Yunan halkında sevinci doruk noktasına çıkarmışken İngiliz istihbarat raporları ise bu tarihlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde başkentini Kayseri’ye nakledilmesi hususunda tartışmaların meydana geldiğini belirtmiştir⁷⁹.

Çizim 4: Sakarya Savaşı Öncesi Bölge⁸⁰

Küçük Asya Ordusu, Türkleri güneyden kuşatmak için geniş bir yay çizerek ilerlemiş, fakat bu onlara Ağustos sıcaklığında İç Anadolu’nun ağaçsız ve nispeten susuz bozkırlarında uzun bir yürüyüş yapmalarına mal olmuştur. Uzun yürüyüş sonunda Sakarya önlerine gelen Yunan ordusu ile ilk temas 23 Ağustos 1921’de sağlanmıştır⁸¹. Almanlar, Yunan ordusunun süratli bir şekilde Anadolu’nun işlerine doğru ilerleyişlerini Yunan ordularının sayısal üstünlüğünden ve Türklere göre daha iyi bir askerî teçhizata sahip olmalarından kaynaklandığını vurgularken

⁷⁷ Bundesarchiv, Militärarchiv; RH53-4/179, Sayfa No: 180, 10 Ağustos 1921.

⁷⁸ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, “Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi’nin Kütahya Toplantısı”, *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Ankara, 2014, Ankara 2015, s. 100-101.

⁷⁹ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’deki Eylemleri*, TTK, Ankara 2013, s. 198.

⁸⁰ Bundesarchiv, Militärarchiv; RH 53-4/179, Sayfa No: 182, Tarih Yok.

⁸¹ Efdal As, “Sakarya Meydan Savaşı’nda Haymana Civarında Geçen Muharebe ve Haymana Ahalisine Etkileri”, *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 2016, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 139.

Türklerin elindeki asker sayısının 100.000'den top sayısının da 250'den fazla olmadığını tahmin ettiklerini ifade etmişlerdir⁸².

Yunanistan ordusu, Türk kuvvetlerini tamamen imha etmek ya da Kızılırmak ötesine atarak Ankara'yı ele geçirmek istemiştir. Fakat Türk ordusunu büyük zayıya uğrattığı kanaatine ve moral durumunun üstünlüğüne rağmen, Türk ordusunun arada büyük bir mesafe bırakarak geri çekilmesi Yunan ordusunun Türk ordusu ile temasını kaybetmesine sebebiyet vermiştir⁸³. Bu arada Türkler de cephe hattını desteklemeye devam etmişlerdir. Genelkurmay Başkanlığı, Batı cephesinin Kütahya-Eskişehir muharebesinden sonra Sakarya gerisine çekilmesi üzerine bu cephenin takviye edilmesi lüzumu görmüş ve Doğu cephesi komutanlığı da 12. Tümeni batıya göndermiştir⁸⁴. Almanlar, Atina'dan elde ettikleri bilgilere istinaden Yunan ordusunun Türklerin Sakarya'daki direnişini kırdığını ve Türklerin Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildiğini ifade etmişler, Ankara hükümetinin de 20 ila 45 yaş aralığındaki tüm erkekleri askere çağırdığını belirtmişlerdir⁸⁵. Türklerin 60 km'lik bir cephede yenilgiye uğradıkları ve yedi gün süren şiddetli çatışmaların ardından Yunan ordusunun Sakarya nehrinin doğusundaki tahkim edilmiş tepeleri ele geçirdikleri Almanlar tarafından vurgulanmış ve geri çekilen Türk birliklerinin Yunan unsurları tarafından takip edildiği, Türk ordusunun sol kanadının Ankara'ya doğru geri çekildiği ifade edilmiştir⁸⁶. Almanlar, Yunan ordusunun halî hazırda Ankara'nın kapısına dayanmış oldukları tespitinde bulunmuş, Türk ordusunun ise zayıflamış durumda olsa da dimdik ayakta durduğunu vurgulanmıştır⁸⁷.

Yunanistan'ın Ankara harekâtı için elindeki tüm gücü 5.500 subay ve 178.000 erden ibaretti. Fakat Yunan kurmaylarını endişelendiren husus, muharebe sahasının ikmal hattından 300 km uzak olması idi. Yunan ordusu, Sakarya Muharebesi öncesinde Eskişehir'i ikmal üssü olarak seçmiş, muharebe öncesi Türklerin ikmal hatlarını kesmek için 30 Temmuz 1921 tarihinde İnebolu Limanı'nı bombalamış, fakat bu teşebbüslerinden istedikleri sonucu alamamışlardı. Bu arada Sakarya Muharebesi'nde Yunan lojistik sisteminin hatalı olarak hesaplanması,

⁸² Bundesarchiv, Militärarchiv; RH53-4/179, Sayfa No: 181, Tarih Yok.

⁸³ *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi, Sakarya Muharebesi ve Sonraki Harekât*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 3.

⁸⁴ *Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)*, C. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, s. 244.

⁸⁵ "Griechischer Erfolg", *Badische Presse*, Sayfa No: 1, 1 Eylül 1921.

⁸⁶ "Die Griechisch-Türkischen Kämpfe", *Sächsische Staatszeitung*, Sayfa No: 1, 3 Eylül 1921.

⁸⁷ "Vor den Toren Angoras", *Vorwärts*, Sayfa No: 17, 4 Eylül 1921.

coğrafyanın getirdiği sorunların göz ardı edilmesi, susuzluk ve cephane ikmalinde yaşanan sorunlara sağlık sistemindeki aksaklıkların eklenmesi ile Türk süvarilerinin Yunan ikmal kollarına yaptığı saldırılar Yunan lojistik sistemini çökertmiş, bu da savaşın kaybedilmesinde son derece etkili olmuştur⁸⁸.

5 Ağustos 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi, tüm yetkilerini üç ay süre ile Mustafa Kemal Paşa'ya devretmişken 23 Ağustos 1921 tarihinde Yunan orduları bütün cephe hattı boyunca şiddetli bir taarruza başlamışlardır. Fakat Yunanlılar Ankara'ya 80 km kadar yaklaşmış olsalar da 100 km'lik bir cephe boyunca sürdürülen savaşı Türk ordusu kazanmıştır⁸⁹. Almanlar, Sakarya Muharebesi ile ilgili detaylı bilgiler verirlerken Yunan ordusunun 17 Ağustos 1921 tarihinde Sivrihisar'a ulaşmış olduklarını, ancak 50 ila 80 km'lik çöl benzeri bölgedeki yürüyüşün Yunan ordusunu perişan ettiğini ifade etmişlerdir. Yunan ordusunun kapasitesinin hem Türk ordusunu kuşatmak hem de kendi geri hatlarının güvenliğini sağlamaya yetmediği, Yunan ordusunun sağ kanadının Haymana'ya kadar ulaşmış olsa da Anadolu bozkırında çok kayıp vermelerinden ötürü daha fazla ilerleyemedikleri tespitinde bulunmuşlardır⁹⁰.

Sakarya Muharebesi'nden sonra Almanların Atina'daki askerî kaynakları, Türk ordusunun açık kalan Yunan kanatlarına karşı meydana getirdiği tehditler nedeniyle Yunan ordusunun Eskişehir üzerinden Ankara'ya ilerleyemediğini ve Yunan saldırısının çıkmaza girdiğini ifade etmişlerdir. Türk ordusunun askerî gücünün sadece çete savaşları ile Yunan ordusuna zarar vermeyi amaçlayan bir yapı olmadığını, Yunan ordusunun 300 km'lik bir hattın önünde durması ve Türk direnişi göz önüne alındığında da Yunanlıların Ankara'yı ele geçirme ihtimallerinin bulunmadığı vurgulanmıştır. Almanlar, Sakarya Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun Ankara'yı ele geçirememiş olmasına rağmen büyük demiryolu bağlantısı olan Uşak-Afyon-Eskişehir hattına hâkim olmalarının Türklere göre kendilerinin daha avantajlı bir hale geldiğini de belirtmekten geri kalmamışlardır⁹¹. Gelişmeleri yakından takip eden Alman ve Avusturya basını da Yunan ordusunun Ankara'nın 50 km

⁸⁸ Ünal Başak, "Yunanca Kaynaklara Göre Sakarya Muharebesi'nde Yunan Ordusunun Lojistik Sorunları", *Sakarya Melhame-i Kübrası: 100'üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyum Bildirileri*, ed. Gültekin Yıldız-Mehmet Fatih Baş, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2021, Ankara 2022, s. 143-160.

⁸⁹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 342.

⁹⁰ "Der Gordische Knoten", *Kölnische Zeitung*, Sayfa No: 9, 5 Eylül 1921.

⁹¹ Bundesarchiv, Militärarchiv; *RH53-4/179*, Sayfa No: 181, Tarih Yok.

batısına kadar ulaştığını, fakat 25.000 kayıp vererek geri çekildiğini ifade etmiştir⁹². Yunan ordusunun 17 Eylül 1921 tarihinde geri çekilmeye başladığı Türk kaynakları tarafından da teyit edilmiştir⁹³.

Fotoğraf 2: Sakarya Muharebeleri esnasında Yunan Piyadeleri⁹⁴

Almanlar, Sakarya Muharebesi'nde Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen Yunan ordularının kuzeyden destek alamamalarını yenilginin bir nedeni olarak ifade etmişler, Yunan donanmasının Karadeniz'de etkisiz kalmasının Yunan ordusunun ikmal sağlayamamasına sebebiyet verdiğini de belirtmişlerdir. Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Savaşlarından sonra Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesinin, Yunan ordusunun Türk ordusu ile irtibatını kaybetmesine neden olduğunu bilhassa vurgulamışlardır. Yine Anadolu bozkırındaki uzun yürüyüşün bölgeye tam olarak hâkim olamayan Yunan unsurlarının oldukça kayıp vermesine sebep teşkil ettiği ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca Yunan ordusunun Ankara'nın kapısına kadar dayanmasına rağmen Türk ordusunun dimdik ayakta durduğu ile önemli demiryolu bağlantılarının hala Yunanlıların elinde olmasının Yunanlılara avantaj teşkil ettiği değerlendirilmesi de yapılmıştır.

Sonuç

Türk tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan Millî Mücadele ve Büyük Taarruz'a giden süreç pek çok araştırmacı tarafından farklı kaynaklar kullanılarak ele alınmış olsa da spesifik olarak Alman kaynakları üzerinden bu sürecin değerlendirilmesi yapılmamış ve Almanların Millî Mücadele'ye bakış açıları detaylı bir şekilde ele

⁹² "Der Griechisch-Türkische Krieg", *Das Interessante Blatt*, Sayfa No: 4, 6 Ekim 1921.

⁹³ İbrahim Artuç, *Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 273.

⁹⁴ "Der Griechisch-Türkische Krieg", *Das Interessante Blatt*, Sayfa No: 4, 6 Ekim 1921.

alınmamıştır. Alman arşivlerinin digitale geçmesi Büyük Taarruz'un 100'ncü yılında bizlere böyle bir çalışma yapabilmemizi sağlamış olmakla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin önemli bir müttefiki olan Almanya'nın bölgeye yönelik stratejilerini de daha iyi kavramamıza olanak vermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldukça ağır maddeler içeren Versay Barış Antlaşması'nı imzalayan Almanlar, bu antlaşmanın siyasi ve ekonomik şartları nedeniyle istikrarsızlığa sürüklenmiş ve Türkiye gibi ülkelerle de münasebetlerini asgariye indirmek zorunda kalmışlardır. Ordusu ve donanması silahsızlandırılan Almanlar, dünya sathındaki askerî güçlerini de önemli ölçüde yitirmişlerdir. Tüm bunlara rağmen Millî Mücadele dönemini Türkiye ve Yunanistan'daki elçilik, askerî ataşelik ve askerî misyon şefliği üzerinden takip eden Almanlar, bölgede etkileri olmasa da İngiliz ve Fransızların aksine gelişmeleri tarafsız olarak ele almayı başarmışlardır.

Almanların Millî Mücadele ve Büyük Taarruz'a giden süreci ele almaları, askerî misyon şefi deniz yüzbaşısı Baltzer'in 15 Haziran 1919 tarihli raporları ile başlamıştır. Raporlarda, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgaller, ordu ve donanmanın durumu ve İzmir'in işgali gibi konu başlıkları ele alınmıştır. Almanya'nın Türkiye'deki en son askerî misyon şefi olan Baltzer, değerlendirme ve tespitlerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal hakkında bilgiler vermezken İzmir'in işgalinin Türkiye'de büyük bir infiale neden olduğunu özellikle vurgulamıştır. Almanlar, bu süreçte İstanbul'daki elçilik raporlarında Sultan Vahdettin, manda ve himaye tartışmaları noktasında da önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Türk ordusunun dağıtılmış durumda olduğu, ateşkesin başlangıcından beri askerî olarak hiçbir eğitimin verilmediği ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusuna öğretilen her şeyin iz bırakmadan ortadan kaybolduğu kanaatini taşımışlardır. Türk ordusundaki Alman ekolünün, Almanya'nın Türkiye'deki etkisini uzun yıllar sürdürmesinde önemli olduğu düşüncesinde olsalar da mütareke sonrasındaki süreçte Türk ordusunda Alman ekolüne dair hiçbir şeyin kalmamasının kendileri açısından üzücü olduğunun altını çizmişlerdir.

Almanlar, 15 Mayıs 1919 tarihindeki İzmir'in işgalini Yunanistan üzerinden ele almışlardır. Raporlarında, Venizelos'un 1917 yılından itibaren Yunan ordusundaki faaliyetlerine, Paris Barış Konferansı'na ve savaştan sonraki Yunan kamuoyunun beklentilerine değinmişlerdir. İzmir'in işgali ve Yunan ordularının şehirde yaptığı katliamlar, Almanların İstanbul ve Atina'daki elçilikleri ve aynı zamanda da Cenevre'deki konsoloslukları üzerinden ele alınmış, işgalin İsviçre'deki Türkler tarafından şiddetli bir şekilde protesto edildiği belirtilmiştir. Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de Almanlar

nezdinde nefretin ortaya çıksa da İzmir'in işgalinin bu nefreti ortadan kaldırdığı ifade etmekle birlikte Almanların Türkiye'de hala bir tabanının olduğu ve İzmir'in işgalinden sonraki süreci Türkiye'de yeniden etkili olabilmek için kullanabileceklerini vurgulamışlardır.

Alman arşiv kaynaklarında Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal ile ilgili ilk bilgiler, 31 Ağustos 1919 tarihli raporda verilmiş, Mustafa Kemal Paşa'dan ulusal kurtarıcı olarak söz edilmiştir. Paşa, sadece askerî değil aynı zamanda diplomatik anlamda başarılı bir kişilik olarak nitelendirilmiş, Türklerin Anadolu'yu kendileri için sığınacak en son vatan olarak gördükleri bu yüzden de azimle mücadele ettikleri ifade edilmiştir.

Büyük Taarruz'a giden süreçte Almanya'nın Atina elçilik raporları, özellikle 1919 yılının sonları itibariyle Yunan ordusunun tökezlemeye başladığı ve Venizelos'un kendilerine dayattıkları savaşı Yunan ordusunun artık sürdüremeyeceği tespitinde bulunmuşlardır. İnönü Savaşları'ndan sonra Kral Konstantin'in bölgeye geldiği ve Anadolu'daki asker sayılarını arttırarak yeniden saldırıya geçtikleri Almanlarca vurgulanmış, Türk ordusunun dimdik ayakta durduğu ayrıca ön plana çıkartılmıştır.

Çalışmamızda incelediğimiz Alman arşiv kaynaklarından Almanların Millî Mücadele Dönemi ve Büyük Taarruz'a giden süreci çok iyi kavrayıp etüt ettikleri görülmektedir. Bir taraftan Bolşevik İhtilali ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte İngilizlerin Araplara vaat ettikleri toprakları vermemelerinin Türklerin elini güçlendirdiği ifade edilirken diğer taraftan da Yunan ordusunun kapasitesinin Anadolu'da tam kapsamlı bir harekâta yetmediğine, Venizelos'un Yunan ordusundan istediğinin Yunan ordusunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki fedakârlığının çok üzerinde olduğuna vurgu yapılmıştır. Yunan halkının Yunanistan'ın Anadolu'daki işgallerini desteklemediği ve Yunan ana karasından İzmir limanına yapılan askerî nakliyatın ortama 20 gün sürdüğü ifade edilirken, Anadolu'daki şehirlerin ise Millî Mücadele'yi desteklediği, icra edilen seferberlik çağrısına Anadolu yaylalarından akın akın insanların katıldığı belirtilmiştir. Kütahya-Eskişehir Savaşları'ndan sonra Türk ordusunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesinin Yunan ordusunun Anadolu bozkırındaki uzun yürüyüşle perişan olmasına sebebiyet verdiği, Yunan ordusunun Ankara'nın kapılarına kadar dayanmasına rağmen Yunan donanmasının Karadeniz'de bir çıkarma gerçekleştirerek harekâtı destekleyememesinin Yunan ordusunun saldırı gücünü kırdığı değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Türk ordusunun sadece çete savaşları ile düşmana zarar vermeye çalışan bir ordu olmadığı, Sakarya Savaşı'ndan sonra elde edilen zaferin de ordudaki motivasyonu arttırdığı belirtilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Bundesarchiv, Militärarchiv

- Nachlasse und Sammlungen, 156-6, Sayfa No: 2, 15 Haziran 1919.
Nachlasse und Sammlungen, 156-6, Sayfa No: 4, 15 Haziran 1919.
Nachlasse und Sammlungen, 156-6, Sayfa No: 5, 15 Haziran 1919.
RH 53-4/179, Sayfa No: 5, 30 Haziran 1919.
RH 53-4/179, Sayfa No: 6, 30 Haziran 1919.
RH 53-4/179, Sayfa No: 22, 27 Temmuz 1920.
RH 53-4/179, Sayfa No: 179, 29 Haziran 1921.
RH 53-4/179, Sayfa No: 180, 10 Ağustos 1921.
RH 53-4/179, Sayfa No: 181, Tarih Yok.
RH 53-4/179, Sayfa No: 182, Tarih Yok.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

- RZ 201/7335, Sayfa No: 291, 28 Kasım 1918.
RZ 201/7335, Sayfa No: 291, 3 Ocak 1919.
RZ 201/7335, Sayfa No: 301, 4 Şubat 1919.
RZ 201/7335, Sayfa No: 303, 13 Şubat 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 189, 24 Şubat 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 124, 30 Mayıs 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 139, 10 Haziran 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 145, 10 Haziran 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 146, 10 Haziran 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 149, 10 Haziran 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 151, 10 Haziran 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 152, 10 Haziran 1919.
RZ 201/13930, Sayfa No: 128, 13 Haziran 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 132, Ağustos-Ekim 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 138, Ağustos-Ekim 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 12, 31 Ağustos 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 13, 31 Ağustos 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 14, 31 Ağustos 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 15, 31 Ağustos 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 16, 31 Ağustos 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 17, 31 Ağustos 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 18, 31 Ağustos 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 19, 3 Eylül 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 71, 26 Ekim 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 72, 26 Ekim 1919.
RZ 201/7357, Sayfa No: 652, Kasım 1919.

RZ 201/13202, Sayfa No: 98, 6 Kasım 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 99, 6 Kasım 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 113, 25 Kasım 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 117, 25 Kasım 1919.
RZ 201/13202, Sayfa No: 185, 4 Şubat 1920.
RZ 201/13202, Sayfa No: 189, 24 Şubat 1920.
RZ 201/13202, Sayfa No: 191, 24 Şubat 1920.
RZ 201/13202, Sayfa No: 180, 5 Aralık 1920.
RZ 201/13202, Sayfa No: 184, 5 Aralık 1920.
RZ 201/13930, Sayfa No: 131, Tarih Yok.
RZ 201/13202, Sayfa No: 116, Tarih Yok.
RZ 201/13202, Sayfa No: 118, Tarih Yok.
RZ 201/13202, Sayfa No: 121, Tarih Yok.
RZ 201/13202, Sayfa No: 123, Tarih Yok.

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKAL, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, Türk Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.

ARSLAN, Lütfi, “Milli Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 64 (Bahar 2019), s. 1-39.

ARTUÇ, İbrahim, *Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1985.

AS, Eflal, “Sakarya Meydan Savaşı’nda Haymana Civarında Geçen Muharebe ve Haymana Ahalisine Etkisi”, *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2016, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 135-165.

ATABEY, Figen, *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

AVCI, Merve, “Mondros Ateşkes Antlaşmasının Türk Tarihi Açısından Tarihsel Önemi Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 105 (2020), s. 422-435.

BAŞAK, Ünal, “Yunanca Kaynaklara Göre Sakarya Muharebesinde Yunan Ordularının Lojistik Sorunları”, *Sakarya Melheme-i Kübrası: 100’üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyum Bildirileri*, Ankara, 2021, ed. Gültekin Yıldız-Mehmet

- Fatih Baş, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, Ankara 2022, s. 141-169.
- BAŞKAYA, Muzaffer, “İngiliz Basınına Göre Bulgaristan’ın Birinci Dünya Savaşı’ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı 1 (2015), C. 10, s. 51-75.
- BAYIN, Bilgin, *Milli Mücadele Döneminde Edirne (1918-1922)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2005.
- BAYRAK, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaa, Ankara 1970.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıratı*, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- CİHANGİR, Çiğdem Kılıçoğlu, “Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisinin Kütahya Toplantısı”, *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Ankara, 2014, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 95-112.
- ÇARIKLI, Nurettin, *Türk Milli Mücadelesinde Sovyet Rusya’dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Trabzon 2021.
- ÇELTİKÇİ, Orhan, *İtalyan İşgalinde Antalya (1919-1921)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya 2014.
- ÇİÇEK, Rahmi, “Sakarya Savaşı Öncesinde Karadeniz’de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 10, (1992), C. 3, s. 169-179.
- DUMAN, Önder, “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Ermeni Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17 (Kış 2004-İlkbahar 2005), s. 165-167.
- ECER, Ahmet Vehbi, “II. İnönü Muharebesinin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 44 (Temmuz 1999), C. XV, s. 651-671.
- EROĞLU, Hamza, “İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 4 (1985), C. 2, s. 65-84.
- GÜL, Hazel, *Milli Mücadele Türk Basınında İstanbul Hükümetleri-Ankara İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, “Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15 (1999), s. 229-234.
- HATİPOĞLU, Süleyman, “Çukurova’da Fransız-Ermeni İşbirliği”, *Belleten*, Sayı 247 (Aralık 2002), C. 66, s. 943-966.

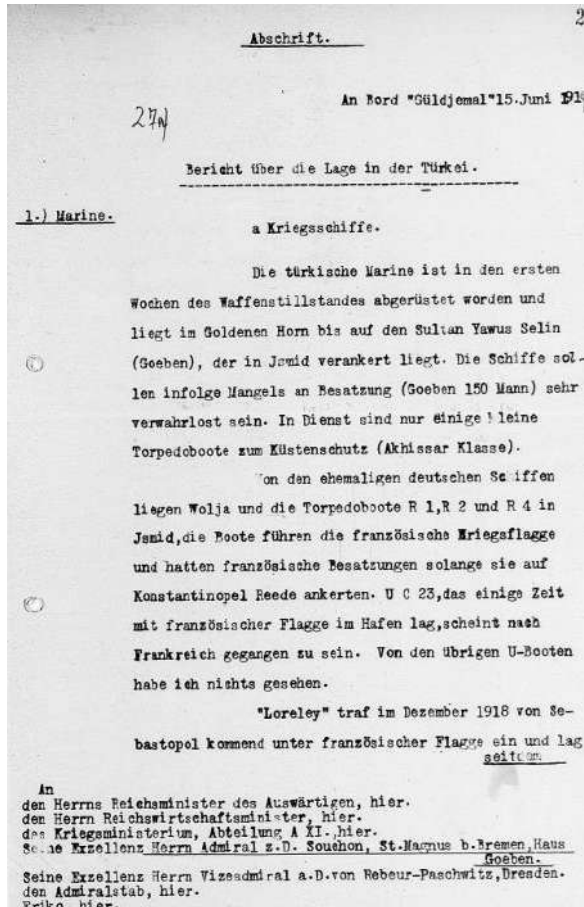
- JAESCHKE, Gotthard, “Mondros’a Giden Yol”, *Bellekten*, Sayı 109 (1964), C. XXVIII, s. 141-152.
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- KOCAOĞLU, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık: İttihat Terakki Fırkasının Dağılması (1918-1920)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “I. İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 21 (1991), C. VII, s. 603-607.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı’na Kadar (1798-1919)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- ÖZDEN, Kemal, “Hermann Baltzer’in Gözünden Mütarekenin Başlangıcında Türkiye’deki Durum ve Almanların Geri Dönüşü”, *Mondros Mütarekesinin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu; Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 2018, Ankara 2019, s. 1103-1141.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesinin Analizi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 82 (2012), C. 28, s. 25-52.
- SOFUOĞLU, Adnan, *Kuva-yi Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- SONYEL, Salahi R. , *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’deki Eylemleri*, TTK, Ankara 2013.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- TAGMAT, Çağla D., “Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışı: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri”, *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, Ankara, 2012, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 29-43.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar I*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- TAVUKÇU, İbrahim, “İnönü Muharebelerinin İç Kamuoyuna Yansımaları”, *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 29 (Kış 2021), C. 15, s. 107-130.
- TURAN, Mustafa, “İstiklal Harbinde Milne Hattı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 1 (1991), C. 7, s. 567-579.

- TUTSAK, Sadiye, “Türk İstiklal Harbinde Alman Silahları ve Askeri Mühimmati”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 36 (Güz 2014), s. 229-260.
- Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi, Sakarya Muharebesi ve Sonraki Harekat*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973.
- Türk İstiklal Harbi: Doğu Cephesi (1919-1921)*, C. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 11 (2001), s. 615-632.
- _____, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, TTK, Ankara 2001.
- _____, “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamaları (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 53 (Temmuz 2002), C. XVIII, s. 321-372.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2002.

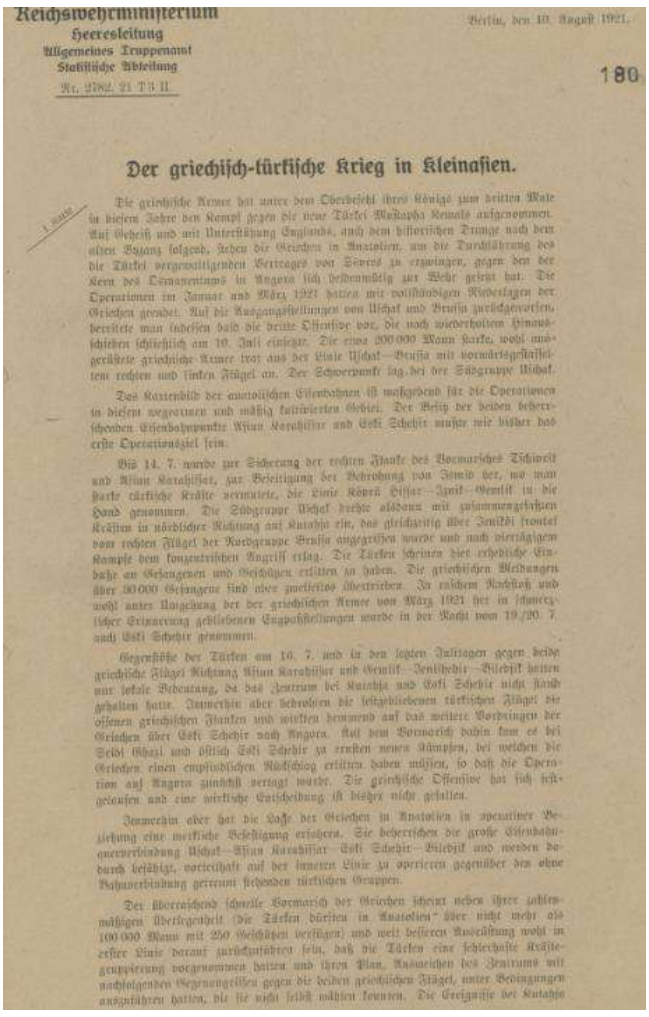
Sürelî Yayınlar

- Bildersammlung, Serie von Einzelbildern Französische Offiziere, in Uniform Teils mit Mütze und Orden, Teils Stehend oder Sitzend bzw. Zu Pfend, Franchet d’Esprey, General 1856-1942, *Deutsche Digitale Bibliothek*.
- “Aus Symrna: Eine Totenferier für Gefallene Griechische Soldaten...”, *Das Interessante Blatt*, Sayfa No: 2, 11 Mayıs 1922.
- “Der Gordische Knoten”, *Kölnische Zeitung*, Sayfa No: 9, 5 Eylül 1921.
- “Der Griechische-Türkische Krieg”, *Das Interessante Blatt*, Sayfa No: 4, 6 Ekim 1921.
- “Die Griechisch-Türkischen Kämpfe”, *Sächsische Staatszeitung*, Sayfa No: 1, 3 Eylül 1921.
- “Griechischer Erfolg”, *Badische Presse*, Sayfa No: 1, 1 Eylül 1921.
- “Vor den Toren Angoras”, *Vorwärts*, Sayfa No: 17, 4 Eylül 1921.
- “Zur Besetzung Symrnas durch Griechen Truppen: Straßenkampf zwischen der Gelandeten Griechischen und Türkischen Truppen”, *Wiener Illustrierte Zeitung*, Sayfa No: 778, 20 Temmuz 1919.

Ekler

Ek 1: Mondros Mütarekesi'nden Sonra Almanya'nın İstanbul'daki Askerî Misyon Şefi Hermann Baltzer'in Türk Donanmasının Durumu Hakkındaki Raporu (Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, 156-6, Sayfa No: 2, 15 Haziran 1919).

Der griechisch-türkische Krieg in Kleinasien.

1. Seite

Die griechische Armee hat unter dem Oberbefehl ihres Königs zum dritten Male in diesem Jahre den Kampf gegen die neue Türkei wiederholt aufnehmen. Auf Befehl und mit Unterstützung Englands, auch dem befristeten Trünge nach dem alten Vertrag folgend, haben die Griechen in Anatolien, um die Durchführung des die Türkei vergrößernden Vertrages von Sèvres zu erzwingen, gegen den der Senat des Parlamentes in Angora sich verständigigt zur Wehr gesetzt hat. Die Operationen im Januar und März 1921 hatten mit vollständigen Niederlagen der Griechen gerahet. Auf die Ausgangsstellungen von Ushak und Bursa zurückgeworfen, bereitete man in diesen bald die dritte Offensive vor, die nach wiederholtem Mißgeschick schließlich am 10. Juli einigte. Die etwa 300.000 Mann starke, wohl ausgerüstete griechische Armee trat aus der Kleinen Ushak-Bursa mit vorwärtsgeschickten rechten und linken Flügeln an. Der Schwerpunkt lag bei der Stützgruppe Ushak.

Zur Kontrolle der europäischen Orientpolitik ist maßgebend für die Operationen in diesem westlichen und nördlich fortgeschrittenen Gebiet. Der Krieg der beiden feindlichen Orientpotenzen Khus Karabülür und Vostl Schehir mußte mir bisher das erste Operationsziel sein.

Am 14. 7. wurde zur Sicherung der rechten Flanke des Vormarsches Schibirak und Khus Karabülür, zur Freilegung der Petrobrunnung von Samsun vor, wo man heute türkische Kräfte vermutete, die Linie Khus Karabülür - Apoll - Gemlik in die Hand genommen. Die Stützgruppe Ushak rückte alsdann mit schrittweisem Vorgehen in nördlicher Richtung auf Khus Karabülür ein, das gleichzeitig über Samsun frontal vom rechten Flügel der Korpsgruppe Bursa angegriffen wurde und nach vierstündigem Kampfe dem konzentrischen Angriff erlag. Die Türken scheinen hier erhebliche Verluste an Bekleidungen und Geschützen erlitten zu haben. Die griechischen Verluste über 10.000 Mann sind aber zweifellos übertrieben. In raschem Nachhinein und wohl unter Leitung der griechischen Armee von März 1921 hat in schmerzlicher Erkenntnis schlechterer Ausgangsstellungen wurde in der Nacht vom 19./20. 7. nach Vostl Schehir genommen.

Gegenüber der Türkei am 10. 7. und in den letzten Tagen gegen beide griechische Flügel Richtung Khus Karabülür und Gemlik - Schibirak - Ushak hatten nur letzte Bedeutung, da das Zentrum bei Khus Karabülür und Vostl Schehir nicht hand gehalten hatte. Inzwischen aber bedrohen die fortschreitenden türkischen Flügel die offenen griechischen Flanken und müssen benutzend auf das letzte Verbleiben der Griechen über Vostl Schehir nach Angora auf dem Vormarsch dahin tun, es bei Vostl Schehir und Ushak Vostl Schehir zu ersten neuen Stützpunkten, bei welchen die Griechen einen empfindlichen Rückschlag erlitten haben müssen, so daß die Operationen auf Angora zunächst verzagt wurde. Die griechische Offensive hat sich zerlegt und eine wirkliche Entscheidung ist bisher nicht gefallen.

Inzwischen aber hat die Lage der Griechen in Anatolien in operativer Beziehung eine wesentliche Besserung erfahren. Sie beherrschen die große Gebirgsausläufer Ushak - Khus Karabülür - Vostl Schehir - Ushak und werden dadurch befähigt, vornehmlich auf der inneren Linie zu operieren gegenüber den ohne Kohärenzbindung getrennt stehenden türkischen Gruppen.

Der Oberbefehlshaber schnelle Vormarsch der Griechen scheint neben ihrer zahlenmäßigen Überlegenheit die Türken durch in Anatolien aber nicht mehr als 100.000 Mann mit 200 Geschützen verfügen und weil letzteren Ausschüttung wohl in erster Linie darauf zurückzuführen sein, daß die Türken eine schlechte Aufstellungsgewinnung vorgenommen hatten und ihren Plan, Anzeichen des Scheiterns mit nachfolgenden Gegenangriffen gegen die beiden griechischen Flügel, unter Berücksichtigung auszuführen hatten, die sie nicht selbst ausführen konnten. Die Ereignisse der letzten

Ek-2: Kütahya-Eskişehir Muharebelerine Dair Alman Askerî Raporu (Bundesarchiv, Militärarchiv; RH 53-4/179, Sayfa No: 180, 10 Augustos 1921).

*Tren istasyonunda 1'inci Ordu Komutanı Ali İhsan (SABİS) Paşa tarafından karşılanması,
Çay, Afyonkarahisar, 16 Aralık 1921.*

(Kaynak: Ali İhsan Sabis Özel Arşivi)

Millî Mücadele'de Komuta Krizi: Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Ordu Kumandanlığından Azli

Erhan ÇİFCİ*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında giren Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile yenilgiyi resmen kabul etmişti. 25 maddeden oluşan antlaşmanın ilgili hükümleri uyarınca, içte asayiş ile hudut güvenliğini sağlamakla görevli bir miktar asker haricinde ordu terhis ediliyor ve orduya ait bütün araç-gereç, silah ve cephaneye İtilaf Devletleri tarafından el konuluyordu. Keza ateşkes antlaşmasının 7'nci maddesi ile İtilaf Devletleri, “güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde”, gerekli gördükleri herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olmuştu. Diğer bir ifadeyle İtilaf Devletleri, istedikleri takdirde, hedef seçtikleri bir bölgede karışıklık çıkararak o bölgeyi işgal edebilecek konuma geliyordu.

Öte yandan, Şubat 1919'a gelindiğinde, Osmanlı Genelkurmayı ordu komutanlıklarını birer birer lağvetmişti. Ancak Mütareke döneminde nasıl bir ordu yapılanması içine girileceği konusu askıda bırakılmamıştı. İngilizlere gönderilen bir yazı ile ordunun konuş, kuruluş ve kadrosu hakkındaki Osmanlı tasarrufu açıklandı. Buna göre, Osmanlılar ordularını 9 kolordu ve 20 tümen halinde yapılandıracaklardı. Osmanlı Genelkurmayı kolordu ve tümen sayısını olabildiğince fazla tutarak bu sayede gelecekte mevcutları arttırma hakkını saklı tutmaya çalışıyordu. Böylece atıl durumda kalan değerli subayların istihdamı da önemli ölçüde sağlanabilecekti. Ayrıca lağvedilen orduların kuruluş ve kadrolarının yeniden düzenlenmesi ihtiyacından dolayı ordu müfettişliği yapılanmasına geçilmesi uygun görüldü. 30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti'nin onayından geçen bu uygulama ile İstanbul merkezli 1. Ordu Müfettişliğinin başına Fevzi Paşa (Çakmak), Konya merkezli 2. Ordu Müfettişliğinin başına Mersinli Cemal Paşa ve Erzurum merkezli 9. Ordu Müfettişliğinin başına da Mustafa Kemal Paşa atandı. Diyarbakır, Urfa ve Mardin civarları ise doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunan 13. Kolordu'nun sorumluluğuna verilmişti. Bu yolla bir taraftan ülke içerisinde huzur ve asayişin teminine uğraşılırken, diğer taraftan da ilerleyen günlerde başlatılabilecek bir bağımsızlık mücadelesinin

* Öğr. Gör. Dr., MSÜ Hava Harp Okulu, ecifci@hho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1416-3308.

altyapısı hazırlanıyordu. Zira Harbiye Nezareti, mütareke döneminde bulunulmasına rağmen, ordu müfettişliklerine gönderdiği “gizli” emirlerde faaliyetlerin tıpkı seferberlik dönemindeki gibi aksatılmadan devam ettirilmesini istemişti¹.

Ne var ki kısa zaman içerisinde işgaller de başlamış bulunuyordu. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan orduları ülkenin muhtelif bölgelerine asker çıkararak oralara yerleştilediler. 15 Mayıs 1919’da Yunanların İzmir’i işgali o döneme değin görülmemiş bir infiali beraberinde getirdi. Mütareke şartlarına aykırı olan bu hareket nedeniyle evvela Ödemiş’te Jandarma Komutanı Yüzbaşı Tahir Fethi Bey’in başında bulunduğu ve “Kuva-yı Milliye” adıyla anılan gönüllü halk kuvvetleri Yunanlara mukavemet gösterdiler. Bunu Ayvalık’ta Yarbay Ali Bey’in (Çetinkaya) komutasındaki 172. Alay’ın direnişii izleyecekti². Daha önce Hatay Dörtüol’da da Fransız ve Ermenilerin işgal hareketine karşı yerel halk tarafından gerçekleştirilen bir mukavemet görülmüştü ancak düşmana karşı cephe tutularak savaşılan ilk yer Batı Ege olmuştü.

İzmir’in Yunanlar tarafından işgali ulusal ölçekli bir bağımsızlık mücadelesi başlatmayı kafasına koymuş olan Mustafa Kemal Paşa için dayanak haline geldi. Tasavvur ettiğı hareket tarzında evvela halk içerisinde silahlı müfrezeler kurulması ve onların çabalarıyla işgalin yayılmasının önüne geçmek öncelikli ilkelerdi. Böylece kazanılacak zaman sayesinde düzenli bir ordunun teşkili mümkün olacaktı. Bu hareket tarzı 15 Mayıs 1919’dan Kasım 1920’ye kadar geçen yaklaşık 18 aylık süreçte Türk Kurtuluş Savaşı’nın gayrinizami harp teknikleri ile idare edilmesini beraberinde getirecekti.

Gayrinizami harp teknikleri kullanılarak bilhassa güney bölgelerde başarılı sağlamıştı. Doğı Cephesi’nde ise 15’inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa komutasındaki birlikler Ermenilere karşı üstünlük kurmuş ve Ermenilerin talebi üzerine 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşması ile Doğı sınırları güvence altına alınmıştı. Böylelikle asıl sonucun alınacağı Batı Cephesi’ne kuvvet ve silah kaydırılması mümkün hale geliyordu.

Bununla birlikte, Ekim 1920’deki Gediz taarruzu Millî Mücadele’de başarı sağlamanın yolunun düzenli bir ordunun kurulmasından geçtiğini bir kez daha ortaya çıkarınca, Büyük Millet Meclisi kararı ile ülke genelindeki kuvvetlerin ordu teşkilatlanması içerisine alınması kararlaştırıldı. Çerkes Ethem ve Demirci Efe gibi çete

¹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, TTK, Ankara 2001, s. 80-81.

² Celal Erikan, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971, s. 28-29.

liderleri karara karşı çıkıp ayaklansalar da, bu ayaklanmalar bastırılarak düzenli ordu teşkilatlanmasının önündeki engeller temizlendi. Bu yolla Millî Mücadele'ye katılan kuvvetler içerisindeki disiplinsizlik ve firar olaylarının da önüne geçilmesi düşünülmüştü. Keza düzenli ordunun kurulması ile Millî Mücadele'ye katılma hususunda halen kararsızlık gösteren, gayrinizami kuvvetlerle başarıya ulaşamayacağını düşünen pek çok subayın da katılımı kolaylaşacaktı.

1. Ali İhsan Paşa'nın [Sabis] Esaretten Dönüşü ve Millî Mücadeleye Katılması

Birinci İnönü Muharebesi ile başlayan süreçte (Ocak 1921) düzenli ordu birliklerinin müspet işler yapması Millî Mücadele'nin başarıya sağlayacağına dair inancı da pekiştirdi. Dolayısıyla gün be gün pek çok yeni subay Millî Mücadele'ye katılma arzusunu gösteriyor ve bu kişiler münhal kadrolara yerleştiriliyordu. Ancak nitelikli insan ve malzeme ihtiyacı halen karşılanabilmiş değildi. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri esnasında ordu büyük darbe yemiştir, ardından Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan başarıya rağmen kaynaklar büyük ölçüde tüketilmişti. Bu şartlar altında ordunun daha fazla savunma savaşı yapma lüksü kalmadığı düşünülerek, iyi bir toparlanma sürecinin ardından düşmana karşı kesin netice alınabilecek bir muharebenin hazırlıkları başlatılmıştı³.

Aynı günlerde bir süredir Malta'da esaret hayatı yaşayan Ali İhsan Paşa'nın Malta'dan kaçtığı ve İtalya gittiği haberi başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, askerî ve mülki erkân üzerinde sevindirici bir etki yapmıştı. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa, Harp Akademisi'nden (Erkân-ı Harbiye Mektebi) dönem arkadaşı olan Ali İhsan Paşa'nın Millî Mücadele'ye büyük katkı sağlayabileceğine inanıyordu. Bundan ötürü yakın zamanda yurda döneceği öğrenilen Ali İhsan Paşa'nın Ankara'ya geldiğinde ordu kumandanlarına mahsus bir karşılama töreni ile karşılanmasını istemişti⁴.

Ali İhsan Paşa (Sabis) 1902'de Topçu Harbiyesi'ni, 1905'te ise Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirmiş, askerî bilgisi üst düzeyde olan, seçkin bir subaydı. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, Irak Cephesi'nde ve İran içlerinde yapılan muharebelerde kazandığı başarılar ordu içerisindeki ününü arttırmıştı. 1917'de rütbesi paşalığa (generalliğe) terfi ettirilen Sabis, Birinci Dünya Savaşı

³ İsmet İnönü, *Hatıralar*, yay. haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara 2009, s. 257-258.

⁴ Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, yay. haz. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 387.

sonlarında Irak'taki 6. Ordu'nun başında bulunuyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Osmanlı ordularının terhis edilmesi sebebiyle 1919 yılı Mart ayı başlarında İstanbul'a çağrılmış, Haydarpaşa Tren İstasyonu'nda İngilizler tarafından tutuklanarak 29 Mart 1919 günü Malta'ya gönderilmişti. Yaklaşık 30 ay esaret hayatı yaşadktan sonra Malta'dan kaçan Ali İhsan Paşa, 25 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Kuşadası'nda vatan topraklarına ayak basmıştı⁵.

5 Ekim 1921 günü Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın da dâhil olduğu kalabalık bir grup tarafından karşılanan Ali İhsan Paşa kendisine gösterilen samimi ilgi karşısında çok duygulanmıştı. O geceyi Genelkurmay Başkanlığı binasında kendisine tahsis edilmiş oda da geçirmiş, ertesi sabah ise Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Özel Kalem Müdürü Miralay [Ayıcı] Arif Bey (ki Mustafa Kemal ve Ali İhsan Sabis'in Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden ortak arkadaşları idi) ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın bulunduğu bir ortamda bir görüşme yapılmıştı. Bu görüşmede Ali İhsan Paşa'nın kendisine nasıl bir görev verilmek istendiğini sorması üzerine Fevzi Paşa güneydeki El-Cezire Cephesi ile Merkez Ordusu Kumandanlığına verilebileceğini belirtse de Mustafa Kemal Paşa Ali İhsan Paşa'ya kesin sonucun alınacağı Batı Cephesi'nde görev verilmesini önermişti. Zira o günlerde orduda yeni bir yapılanmaya gidilerek grup teşkilatının kolordu teşkilatına dönüştürülmesi ve bu kolorduların da kurulacak iki yeni ordu teşkilatı içerisinde alınması düşünülüyordu. Dolayısıyla Ali İhsan Paşa bu ordulardan birinin başına geçirilebilirdi. Bununla beraber aynı konuşmada Ali İhsan Paşa, Başkumandanlığın her iki orduya da doğrudan komuta etmesinin yerinde olacağını belirtmişti⁶.

Hiç şüphesiz ki Ali İhsan Paşa'nın bu önerisi sebepsiz değildi. Zira kendisi Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emri altına girmek istemiyordu. Daha kıdemli olması (Topçu Harbiyesi'nden iki yıl evvel mezun olmuştu), İsmet Paşa'dan önce -henüz Birinci Dünya Savaşı esnasında- rütbesinin generalliğe terfi ettirilmesi⁷, Birinci Dünya Savaşı'nda İsmet Paşa daha ziyade karargâh görevleri ile meşgul olur ve ancak kolordu çapındaki bir birliğe komuta ederken kendisinin ordu

⁵ Hülya Toker-Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009, s. 232-234.

⁶ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 106-109.

⁷ Atilla Oral, *Kâzım Özalp: Anılar, Belgeler*, Demkar Yayınevi, İstanbul 2011, s. 231.

komutanlığı yapması Sabis'in böyle düşünmesindeki ana etkenlerdi⁸. Keza Kuşadası'ndan Ankara'ya geldiği süreç içerisinde pek çok asker ve sivil ile temasta bulunması da Ali İhsan Paşa'da İsmet Paşa'ya karşı menfi bir kanaatin oluşmasına tesir etmişti. Çünkü bu temasları esnasında İsmet Paşa'nın Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde de iyi bir komutanlık sergileyemediğini söyleyenler vardı⁹. Bahsi geçen hususlardan ötürü Ali İhsan Paşa kati surette İsmet Paşa'nın emrine girmek istemiyordu. Kararını Mustafa Kemal Paşa'nın Özel Kalem Müdürü ve ortak arkadaşları Miralay Arif Bey'e söylemiş ve böyle bir duruma engel olmasını istemişti.

Ancak 7 Ekim 1921 günü Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayımlanan emirde Ali İhsan Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığının emrinde, "Ordu Kumandanı" yetkiyle Afyonkarahisar bölgesindeki birliklerin başına geçirildiği belirtilince Ali İhsan Paşa, kendi ifadesiyle, büyük bir şaşkınlığa uğramış ve Miralay Arif Bey'i aramıştı. Miralay Arif Bey ise verdiği cevapta cephede harekât birliği sağlanabilmesi açısından vaziyetin böyle uygun görüldüğünü ve "Anadolu'da kıdemden Anadolu'ya gelinen gün itibarıyla başladığını" ifade etmişti¹⁰.

Ali İhsan Sabis hatıratında izzet-i nefsinin bir kenara bırakarak vatana hizmet edebilmek gayesiyle bu görevi kabul ettiğini, bunda Fevzi Paşa'nın 15 güne kadar Yunanlar üzerine taarruz edileceğini söylemesinin de etkili olduğunu yazmaktadır¹¹. Keza Millî Mücadele başarı ile sonuçlandığı takdirde kıdem haklarının da saklı tutulacağına dair Fevzi Paşa'dan güvence aldığını da belirten Sabis, Millî Mücadele sonrasında İsmet Paşa'dan daha kıdemli bir kumandan olarak göreve devam edeceğini düşünüyordu. Bu şartlar altında, 9 Ekim 1921 tarihi itibarıyla "1. Ordu Kumandanı" sıfatıyla görevine başlamıştı. Batı Cephesi'nde yeni teşkil edilen 2. Ordu'nun başına ise yine Ali İhsan Paşa gibi Malta'dan Anadolu'ya dönen Yakup Şevki Paşa [Sübaşı] atanmıştı¹².

Ancak Yunanlara karşı yapılacak taarruzun hazırlıkları uzadıkça Ali İhsan Paşa'nın huzursuzlandığı ve İsmet Paşa'dan emir almanın onu fazlasıyla rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum zamanla Batı Cephesi Kumandanlığı ile yersizce sürtüşmesine, gergin bir üslubu

⁸ Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 395.

⁹ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü*, C. 1, Halk Basımevi, İstanbul 1954, s. 113.

¹⁰ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 5, s. 116-117.

¹¹ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 5, s. 118-120.

¹² Celal Erikan, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, s. 174.

benimsemesine ve basit meseleleri büyütmesine yol açmıştır. Öte yandan ordunun her türlü imkânsızlıklara rağmen yapmış olduğu hazırlık ve manevralarla harp kabiliyetini arttırmaya çalıştığı, muvaffakiyet için eğitim-disiplin ve maneviyatın çok güçlü olması gerektiği bir ortamda Ali İhsan Paşa'nın tavırları yadırganır hale gelmişti¹³.

2. Ali İhsan Paşa'nın Görevden Alınması

Günler geçtikçe Ali İhsan Paşa'nın fazlaca başına buyruk davrandığı ve İsmet Paşa'ya olan hoşnutsuzluğunu açıkça dile getirmeye başladığı görülmektedir. Örneğin, Süvari Kolordusu (5. Kolordu) Kumandanı Fahrettin Paşa'yı [Altay] ziyaret ettiği bir gün kendisine eksiklerini sormuş ve rapor halinde göndermesini istemişti. Teşkilat ve teçhizat açısından yaşanan bazı sıkıntıların vurgulandığı genel nitelikli bu raporu diğer subayların önünde sanki gizli bir şikâyet mektubuymuş gibi, üstelik askerlik adabına yakışmayacak şekilde İsmet Paşa'nın yüzüne vurması orada bulunanlarca hoş karşılanmamış ve Fahrettin Paşa'yı oldukça zor durumda bırakmıştı¹⁴. Yine, zaten kadro sıkıntısı yaşayan birliklerden Cephe Kumandanlığı emri hilafına subay çekip karargâhlarda çalıştırması ve hatta Cephe Karargâhına haber vermeksizin düşman kuvvetleriyle temas kurması Ali İhsan Paşa'nın üstü konumundaki İsmet Paşa'yı ne ölçüde dikkate aldığı bir göstergesiydi¹⁵.

Ali İhsan Paşa keyfi hareketleri bunlarla sınırlı kalmamış, aynı şekilde devam etmiştir. Örneğin, Batı Cephesi Kumandanlığının planladığı faaliyetlerden birinde 1. Ordu emrindeki 4. Kolordu'ya Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile 2. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın da yer alacağı üst düzey bir heyetin önünde manevra yaptırılması düşünülmüş fakat manevra günü Ali İhsan Paşa ortalıkta görünmemiştir. Bunun üzerine kendisinden programa iştiraki istense de Ali İhsan Paşa Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhının makam

¹³ Aslına bakılırsa Ali İhsan Paşa'nın bu noktada bir ikilem içerisinde olduğu söylenebilir. Zira hatıratında düşmana yapılacak nihai taarruz konusunda kendisine vad edilen sözlerin tutulmadığına dikkat çekerken, Batı Cephesi Kumandanlığının nihai taarruz hakkında kendisinden istediği mütalaada mevcut eksikler giderilmedikçe taarruz edilmemesi gerektiğinin altını çizdiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi - Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 – 31 Temmuz 1922)*, II nci Cilt, 6 ncı Kısım, I nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

¹⁴ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 315.

¹⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 264; Celal Erikan, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, s. 184.

otomobiline benzin göndermediğini bahane ederek manevra alanına gelemeyeceğini belirtmişti¹⁶.

Aynı günlerde Ali İhsan Paşa'nın cephedeki askerleri Batı Cephesi Kumanda Heyeti'ne karşı yanına çekmeye çalıştığı ve hatta Yunanlara karşı halen kesin sonuçlu bir taarruzun başlatılmamasını eleştiren bazı mebuslarla haberleştiğine dair iddialar da ortaya çıkmıştı. Bu iddialara göre, Ali İhsan Paşa er kılığında giren bazı subaylar vasıtasıyla ordu genelinde kendi lehine propaganda yaptırıyor, ordunun iâşe ödeneğini subaylara maaş olarak dağıtıyor ve bunu yaparken Batı Cephesi Kumandanlığının kendilerine para göndermediğini söylüyordu¹⁷. Öte yandan, asları arasında kendisine yakın görünen subayları tuttuğu, hâl ve hareketleri hoşuna gitmeyen subaylara karşı ise tehditkâr ve tahkir edici bir tavrı benimsediği de görülmekteydi. Bu bağlamda Miralay İzzettin Bey (Çalışlar) ile yaşadığı sorun Mustafa Kemal ve İsmet Paşa için bardağı taşıran son damla olacaktı.

Büyük Taarruz öncesinde 1. Ordu emrindeki 1. Kolordu'ya komuta eden Miralay İzzettin Bey İsmet Paşa'nın Topçu Harbiyesi ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden yakın bir arkadaşıydı. Bu yakınlıkları herkesçe bilinmekle beraber, Ali İhsan Paşa'nın bulduğu her fırsatta İzzettin Bey'e açık ve kapalı olarak sert eleştirilerde bulunduğu görülmekteydi. 1921 yılı Haziran ayı başında bu gerginlik had safhaya ulaşmıştı. İzzettin Bey'in o dönemde kaleme aldığı günlük bu gerginliği en açık şekilde yansıtmaktadır. İzzettin Bey 6 Haziran 1921 tarihinde günlüğüne Ali İhsan Paşa ile gerginliklerinin devam ettiğini¹⁸ 7 Haziran'da ise Ali İhsan Paşa ile olan gerginlikten dolayı kolordu kumandanlığından affını istediğini yazmıştır¹⁹. İzzettin Bey'in bu talebi o günlerde kabul görmemişti. Fakat maaşların dağıtım tarzı hakkında Ali

¹⁶ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü*, C. 1, s. 120.

¹⁷ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 404; Celal Erikan, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, s. 184; Atilla Oral, *Kazım Özalp: Anılar, Belgeler*, s. 232; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 263. Fahrettin Altay hatıratında bu konu ile ilgili bir anekdotu da paylaşmaktadır. Buna göre; o dönem 3. Kolordu'ya vekâleten komuta eden Miralay Abdurrahman Nafiz Bey'i [Gürman] ziyaret eden üç subay Irak Cephesi'nde önemli işler yapan Ali İhsan Paşa'nın ordunun başına geçirilmesi halinde kesin zaferin mümkün olacağını belirtmişler ve bu hususta kendilerine destek istemişler. Abdurrahman Nafiz Bey ise bu üç subaya böyle bir işin içerisinde olmamaları gerektiğini belirterek Kaymakam (Yarbay) Salih Bey [Omurtak] aracılığı ile İsmet Paşa'yı konudan haberdar etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 326.

¹⁸ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaş*, yay. haz. İzzeddin Çalışlar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 557.

¹⁹ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaş*, s. 558.

İhsan Paşa ile düşülen bir anlaşmazlık sonucunda Ali İhsan Paşa İzzettin Bey'i şiddetli biçimde uyararak kendi istediği şekilde hareket etmesini talep edince İzzettin Bey bunu kabul etmemiş ve 18 Haziran günü istifasını vermişti²⁰.

Ali İhsan Sabis hatıratında İzzettin Bey'in böyle hareket etmesinde İsmet Paşa'nın tahrik ve teşviklerinin etkili olduğunu yazarken²¹, İsmet İnönü de o dönemde kaleme aldığı günlüğüne 17 Haziran 1922 tarihinde düştüğü notta Ali İhsan Paşa'yı "*kendilerini müşkül düşürmek maksadıyla entrika yapmak*" ile suçlamaktadır²². Bununla beraber, İzzettin Bey'in istifasını vermesinden bir gün sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayımlanan emirde Ali İhsan Paşa'nın "*dürüst bir hatt-ı hareket takip etmemesi*" nedeniyle kumandanlığına son verildiği ve Millî Müdafaa Vekâleti emrine alındığı belirtiliyordu. Yerine Süvari Kolordusu (5. Kolordu) Kumandanı Fahrettin Paşa vekâlet etmesi uygun görülmüştü. Ali İhsan Paşa'nın 1. Ordu Kumandanlığından azil emrini veren Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu olaya da yer vermiş ve Ali İhsan Paşa'nın "*ordunun disiplinini ve genel yönetimini çıkmaza sokacak şekilde hareket ettiği için*" görevden alındığını vurgulamıştır²³.

Bu noktada dikkat çekici bir hususa da işaret etmek gerekir: Ali İhsan Paşa hatıratında her ne kadar icraatlarını tafsilatlı bir şekilde savunsa da en yakınındaki insanlar dahi bu konuda kendisini ve kişiliğini eleştirmekten geri durmamıştır. Bunlar arasında Irak'ta emir subaylığını yapmış Kurmay Binbaşı Kurtcebe Bey (Noyan)²⁴ ve yine Irak'ta 6'ncı Ordu Kumandanı olduğu esnada kurmay başkanlığını üstlenen Kaymakam (Yarbay) Dadaylı Halit Bey (Akmansü)²⁵ bahsi geçen kişilere örnek olarak gösterilebilir. Bilhassa Halit Bey'in konumu büyük önem arz etmektedir. Zira Ali İhsan Paşa 1. Ordu Kumandanı olduğu gibi kurmay başkanı olarak Dadaylı Halit Bey ile çalışmayı talep etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya hassaten ricada bulunarak o dönem tümen komutanlığı yapan Halit Bey'i 1. Ordu Kurmay Başkanlığına tayin ettirmiştir. Buna mukabil, Ali İhsan Paşa'nın hâl ve hareketlerini hatalı gören ve buna alet olmak istemediğini belirten Dadaylı Halit Bey 3 Ocak

²⁰ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaş*, s. 558; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 325.

²¹ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 6, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 202.

²² İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, yay. haz. Ahmet Demirel, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 33.

²³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 666.

²⁴ Kurtcebe Noyan'ın Ali İhsan Sabis hakkındaki görüşleri için bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 325.

²⁵ Dadaylı Halit Akmansü'nün Ali İhsan Sabis ile ilgili görüş ve eleştirilerinin ayrıntısı için bkz. Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü*, s. 112-127.

1922 tarihinde 1. Ordu Kurmay Başkanlığı görevinden istifa etmiştir. Kendisine istifasının nedenleri sorulduğunda ise 19 Ocak 1922 günü Batı Cephesi Komutanlığına göndermiş olduğu bir mektupla bu durumun sebeplerini anlatmıştır. Mektubunda Ali İhsan Paşa'nın dürüst olarak hareket etmediğine vurgu yapan Halit Bey, Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalif grubun birtakım vaatlerle Ali İhsan Paşa'yı ayarttıklarını ve önündeki engelleri kaldırmakta başarılı olduğu takdirde Başkumandanlığa getireceklerine dair güvence verdiklerini belirtmiştir.

Netice itibarıyla Ali İhsan Paşa öncelikle İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanması uygun görülmüş ancak 1 Numaralı Ankara İstiklal Mahkemesi yaptığı tahkikatta Ali İhsan Paşa'nın İstiklal Mahkemesi'nde yargılanabilecek bir suç işlemediğine karar vermiştir²⁶. Akabinde dosya İzmir'de bulunan Galip Paşa Divan-ı Harbi'ne gitmiş ve 13 Mayıs 1923 günü Ali İhsan Paşa'nın emekliliğe sevk edilmesine hükmedilmiştir. Ali İhsan Paşa 28 Haziran 1923 tarihi itibarıyla emekliye ayrılmıştır²⁷.

Ali İhsan Paşa'nın emekliliği sonrasında 1. Ordu Kumandanlığı 20 Haziran 1922 tarihi itibarıyla geçici olarak Fahrettin Paşa'ya verilmişti²⁸. Ardından bu görevi asaleten yürütmesi için evvela Ali Fuat Paşa'ya (Cebeşoy), ardından da Refet Paşa'ya (Bele) teklif götürülmüş ancak her iki isim de Ali İhsan Paşa'nın öne sürdüğü çekincelere benzer sebeplerle kendilerine yapılan teklifi kabul etmemişlerdi. Teklif götürülen üçüncü isim Sakallı Nurettin Paşa (Konyar) idi ve Nurettin Paşa daha kıdemli olmasına rağmen İsmet Paşa'nın emrine kayıtsız-şartsız girmeyi kabul ederek 1. Ordu Kumandanlığına getirilecekti. 29 Haziran 1922 tarihi itibarıyla Nurettin Paşa'nın 1. Ordu Kumandanı olarak göreve getirilmesinden yaklaşık iki ay kadar sonra (26-30 Ağustos 1922) Büyük

²⁶ Bu aşamada o dönem 1 Numaralı Ankara İstiklal Mahkemesi'nde görev yapan Kılıç Ali Bey (Ali Kılıç) ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın konu hakkındaki ifadelerinin örtüşmediğini ayrıca belirtmek gerekir. Kılıç Ali'ye göre, İsmet Paşa İstiklal Mahkemesi heyetine Ali İhsan Paşa ile ilgili dosyayı teslim ederken Ali İhsan Paşa'nın ceza almasını istediğini söylemiştir. İsmet Paşa ise hatıratında Ali İhsan Paşa'nın İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaması için çok direndiğini ve divan-ı harpte yargılanmasını talep ettiğini yazmaktadır. Yine Kılıç Ali Bey'in verdiği bilgilere göre, mahkeme heyeti bölgeye geldiğinde başta Miralay Kemalettin Sami Bey (Gökçen) olmak üzere, bazı komutanların olay hakkında kendileriyle konuştukları ve Ali İhsan Paşa'nın ceza almasının uygun düşmeyeceğini söyledikleri anlaşılmaktadır. Bu konu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, s. 387-388; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 265.

²⁷ Hülya Toker-Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. III, s. 234.

²⁸ *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi - Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922)*, II nci Cilt, 6 ncı Kısım, I nci Kitap, s. 192.

Taarruz başlatılmış ve Yunan ordusu denize dökülmüştü. Böylelikle Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yol da açılmış oldu.

Sonuç

Hiç şüphe yok ki Millî Mücadele meşakkatli bir sürecin sonucunda elde edilen bir başarı sayesinde kazanılmıştır. Türlü imkânsızlıkların ve olumsuzlukların bertaraf edildiği bu dönemde düzenli orduya geçilmesi önemli bir kırılma noktasıdır. Zira daha önce uygulanan gayrinizami harp teknikleriyle bazı başarılar elde edilse de bu yöntemin düşmana nihai darbe vurmakta yetersiz kalacağı kısa zamanda anlaşılmıştır. Bilhassa Birinci İnönü Muharebesi'nde düzenli ordu birliklerinin gösterdiği başarı bu düşünceyi pekiştirmiştir.

Millî Mücadele'nin ancak düzenli ordu birlikleri kullanılarak başarıya ulaşabileceğine yönelik kanaat üst komuta kademesini ister istemez yeni bir askerî yapılanma arayışına itmiştir. Bu çerçevede üst birlik yönetebilecek ehliyetle, tecrübeli ve muktedir subay eksikliği çözülmesi gereken mühim sorunlardan biri olmuştur. Bununla beraber, Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Millî Mücadele'yi yöneten üst komuta kademesinin düşmana toparlanma şansı tanınmadan kesin sonuçlu bir taarruzun yapılması gerçeği ile karşılaştığı da görülmektedir.

Bu noktada Millî Mücadele'yi yöneten kadronun imdadına bir süredir Malta'da esaret hayatı yaşayan üst rütbeli subayların Anadolu'ya dönmeleri yetişmiştir. Dolayısıyla Malta'dan Anadolu'ya dönen Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa zaman geçirmeksizin Millî Mücadele'ye katılmışlar ve kendilerine Birinci ve İkinci Orduların kumandanlıkları verilmiştir.

Kendisine bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Birinci Ordu Kumandanlığı teklif edilen Ali İhsan Paşa Osmanlı ordusu genelinde askerlik bilgi ve birikimi herkesçe kabul edilen, muktedir bir komutan olarak tanınmıştır. Harbiye ve Erkân-ı Harbiye mekteplerini birincilikle bitirmesi, meslekî başarıları ve genç yaşına rağmen henüz Birinci Dünya Savaşı içerisinde rütbesinin paşalığa terfi ettirilmesi özgüvenini yükselten etkenler olmuştur. Ancak bu yüksek özgüvenin zamanla yüksek bir benliğe sahip olmasını da beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu yüzden kendisinden iki yıl kıdemsiz olan Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrine girmek istememiş ve yine kendi ifadesine göre bunu kısa bir süre için kabul etmiştir. Ne var ki memnuniyetsizliği Millî Mücadele'nin çok kritik bir evresinde başına buyruk davranmasını beraberinde getirmiştir. Takındığı uzlaşmaz tavır ile birlikte sergilediği menfi hâl ve hareketlerin de çevresinde büyük bir tepkiye yol açması Ali İhsan Paşa'nın Birinci Ordu Kumandanlığından azline sebep olmuştur.

Ali İhsan Paşa'nın ordu kumandanlığından alınması Millî Mücadele döneminin farklı bir boyutunu da ortaya koymaktadır. Zira TBMM'deki çatlak sesler Millî Mücadele'yi yöneten asker kadronun üstesinden gelmek zorunda kaldığı birtakım siyasi zorlukları doğururken, ordu içerisinde görüş ayrılıklarının ötesine taşan bazı şahsi çatışmaların var olması da yine bu dönemde aşılması gereken önemli bir engel haline gelmişti. Dolayısıyla Millî Mücadele'yi dışta düşmana karşı, içte ise aslında aralarında önemli görüş ayrılıkları bulunan insanların benliklerinde kazanılmış bir zafer olarak tanımlamak hiç de yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- ADİL, Selahaddin, *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Matbaası, İstanbul 1982.
- ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- ÇALIŞLAR, İzzettin, *On Yıllık Savaş*, yay. haz. İzzeddin Çalışlar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- ERİKAN, Celal, *100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971.
- GÖGEM, Ziya, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü*, C. 1, Halk Basımevi, İstanbul 1954.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, yay. haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara 2009.
- _____, *Defterler (1919-1973)*, yay. haz. Ahmet Demirel, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- KILIÇ, Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, yay. haz., Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- ORAL, Atilla, *Kazım Özalp: Anılar, Belgeler*, Demkar Yayınevi, İstanbul 2011.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.
- TOKER, Hülya-ASLAN, Nurcan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.
- Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi - Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 – 31 Temmuz 1922)*, II nci Cilt, 6 ncı Kısım, I nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, TTK, Ankara 2001.

Halide Edip (Adivar) Hanım'ın Cephe Tayyare Bölüğüne Ziyareti, 1922.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık*, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara 2020, s. 68)

Büyük Taarruz'dan Takip Harekâtına Türk Hava Gücü: Harekât Etkinliği Açısından Bir Değerlendirme

Atakan ESEN*

Giriş

Osmanlı hava gücünün ilk nüvesi, 1910 yılında Harbiye Nazırlığına getirilen Mahmut Şevket Paşa'nın yönlendirmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde oluşturulmuştur. Bu kapsamda başta havacılık faaliyetlerinin takibi maksadıyla Genelkurmay bünyesinde Tayyare Komisyonu teşkil edilmiştir. Ardından da yurt dışında ilk Türk pilotlarının yetiştirilmesi, hava okulunun teşkili ve uçak temini gibi önemli atılımlar kısa süre içerisinde hayata geçirilmiştir. Öte yandan havacılık adına henüz emekleme dönemi olarak nitelendirilebilecek bir süreçte ülkenin dünya savaşına girmesi, hava gücünün mevcut imkân ve kabiliyetlerinin çok daha ötesinde sorumluluklar almasına yol açmıştır. Savaşın başında diğer devletlere nazaran oldukça kısıtlı imkânlara sahip olduğu görülen Osmanlı hava gücü¹, zamanla Almanya'dan alınan takviyelerle 2-6 uçaklık 17 tayyare bölüğünden (ilaveten 3 deniz tayyare bölüğü) mürekkep bir yapıya kavuşmuş ve kendisine verilen görevleri imkânlar nispetinde başarıyla yerine getirmiştir. Savaş süresince yaklaşık 178 Türk havacı personel (pilot ve rasıt) ile 169 Alman havacı personel

* Dr. Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Harp Okulu, esenatakan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2046-9618.

¹ Harbe hazır pilot durumu ve hava gücünün diğer bileşenlerini hesaba katmadan sadece envanterdeki hava araçları üzerinden bir mukayese bile Osmanlı hava gücünün rakiplerine oranla ne derece kısıtlı imkânlara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Harbin başlangıcında Osmanlı hava gücü 3'ü faal 2'si tamirde toplamda 5 kara uçağı ve 2 deniz uçağına sahipti. Nisan-Temmuz 1914 arası verilen 53 uçaklık sipariş, Fransızlar tarafından harp durumu gerekçe gösterilerek iptal edilmiş, dahası Mart 1915'te Çanakkale'de muharebeler başlayana kadar mevcut uçakların bir kısmı da kırım nedeniyle kullanılamaz duruma gelmişti. Aynı dönemde Almanya'nın 232, Avusturya-Macaristan'ın 48, Fransa'nın 165, Rusya'nın 263, İngiltere'nin 63 ve Belçika'nın ise 16 uçaklık bir hava gücü teşkilleri vardı. Detaylı bilgi için bkz. Yavuz Kansu, Sermet Şensöz ve Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler-I*, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 167; Ola Nikolajsen ve Bülent Yılmazzer, *Ottoman Aviation 1909-1919*, 2005, s.47; Martin Van Creveld, *The Age of Airpower*, Public Affairs, New York 2011, s. 15.

(pilot ve rasıt)² görev yapmış, bu görevler esnasında 46 düşman uçağı düşürülmüş veya inişe zorlanmıştır³.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip Filistin ve Suriye'den çekilen uçaklar Konya'da, Irak dolaylarından getirilen uçaklar Elazığ'da, geri kalanlar ise Yeşilköy'de toplanmışlardır. Yeşilköy Tayyare İstasyonunun İngiliz ve Fransızlarca işgal edilmesi üzerine kurtarılabilen bir kısım uçak ve malzeme Maltepe'de bugünkü İdealtepe'nin batısındaki düzlüğe taşınıp depolanırken, Yeşilköy'deki deniz uçakları ise Haliç'teki Bahriye Nezareti'nin depolarına taşınmıştır⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi sonrası örgütlediği millî kuvvetlerin başlıca hava gücü unsuru olması beklenen dünya savaşından bakiye bu uçaklar, taşınma esnasında büyük oranda zarar görmüş, uçamadığı için hurdaya dönmüş ve gayri faal duruma düşmüştür. Konya Uçak İstasyonu'ndaki 4 keşif ve 13 avcı uçağını, Erzincan Uçak İstasyonu'ndaki farklı tiplerdeki 8 uçağı ve yine Erzurum Uçak İstasyonu'ndaki çoğu Ruslardan kalan 13 uçağı bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Dahası İzmir'in işgali sonrası Seydiköy Uçak İstasyonu'nda (5'inci Tayyare Bölüğü ve Güzelyalı'daki Deniz Tayyare Bölüğü envanterindeki) uçabilecek durumdaki 8 uçak Yunanlıların eline geçmiş, Maltepe Uçak İstasyonu'nda gizlice hazırlanarak Anadolu'ya kaçırılmaya çalışılan 4 uçaklık firar girişiminin başarısız olması nedeniyle ise mevcut kuvvetlere takviye sağlama imkânına kavuşulamamıştır⁵. Görüldüğü üzere Millî Mücadelenin başlangıcında araç, malzeme ve teçhizat anlamında hava gücü adına

² Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Dışişleri'nde görevli Holzhausen, deniz havacılar ve tamamen Alman havacılarından kurulu Paşa Bölükleri personelini de dâhil ederek savaş süresince toplam 390 Alman uçucu personelin görev yaptığını ifade etmektedir. Bkz. Rudolf Holzhausen, *Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanak kale Havacıları*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982, s. 8.

³ Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, C. 4, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009, s. 305-308.

⁴ İbrahim Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri", *Türk Kültürü*, Sayı 116 (Haziran 1972), s. 500.

⁵ Firar girişiminde bulunan pilotlardan yalnızca Mustafa Kazım Bey, Albatros D.III uçağı ile İznik'e ulaşabilmiş, hava muhalefeti nedeniyle mecburi iniş yapmak zorunda kaldığı için telgraf tellerine takılan uçak ağır hasara uğramıştır. Bkz. Emin Kurt, "Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 60 (Bahar 2017), s. 129-132; Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, C. 2, 2. Kitap, Hava Harp Akademisi Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-21, İbrahim Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri", s. 500.

olumlu sayılabilecek çok az şey mevcuttur. Personel açısından da durum pek iç açıcı değildir. Dünya Savaşı'nda cepheden cepheye koşarak tüm yokluklara rağmen görevlerini kahramanca ifa eden pilotların çoğunluğu İstanbul'da, uçuştan kopmuş, melekeleri gündün güne azalmış ve İngilizlerin takibi altında hayatlarını sürdürme çabası içerisindeydi⁶. İşte Millî Mücadele başlarken hava gücü adına durum budur. Öte yandan ilerleyen safhalarda Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki kurucu kadronun yoğun çabalarıyla ordunun diğer kademelerine benzer şekilde, hava gücü de küllerinden yeniden doğacak ve kendisine en çok ihtiyaç duyulan zamanda üzerine düşen vazifeyi bir kez daha yerine getirerek Türk milletinin takdirini kazanmayı bilecektir. Çalışma kapsamında dünya savaşı sonrası adeta var olma mücadelesi veren Türk hava gücünün, ulusal bağımsızlık savaşının silahlı mücadele safhası içerisindeki en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden Büyük Taarruz'a nasıl hazırlandığı, bu süreçte ne gibi zorlukların üstesinden geldiği ve zaferin kazanılmasında sağladığı katkılar döneme ilişkin bilgi, belge ve kaynaklardan istifade edilmek suretiyle irdelenecektir.

1. TBMM Hükümetinin Kurulması ve Hava Gücünün Yeniden Yapılandırılması Adına İlk Çabalar

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve hükümetin kurulması, Millî Mücadele'nin siyasi ayağı kadar askerî örgütlenmesi açısından da oldukça önemlidir. Zira sonrasında ordunun genelinde olduğu gibi hava gücünün teşkilat yapısında da önemli değişikliklerin hayata geçirildiği görülmektedir. Hemen Mayıs ayı içerisinde teşkilatta sadeleştirmeye gidilirken Erzurum Tayyare İstasyonu'ndaki 7 ve 8'inci Bölük'ler lağvedilmiş yerine 15'inci Uçak Bölüğü teşkil edilmiştir⁷. Bu bölüğün personeli, Elazığ'daki depoda hurda haline dönmüş av uçaklarından 2 tanesini kiremit fabrikasında onararak hizmete sokmuş, müteakiben 28 Eylül 1920'de başlayan Doğu Cephesi Ermeni harekâtında görev almışlardır⁸. Hava gücü adına daha kapsamlı düzenlemeler ise 1920 yılı Haziran ayı içerisinde gerçekleştirilecektir. Millî Savunma Bakanlığı Harbiye Dairesi, yayınlamış olduğu 13 Haziran 1920 tarih ve 328 sayılı emir ile hava teşkilatına yeni şeklini vermiştir. Buna göre fennî ve teknik bakımdan Harbiye Dairesi'ne bağlı olacak iki tayyare istasyonu (Eskişehir-1'inci sınıf tayyare istasyonu, Erzincan-

⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974, s. 47-49.

⁷ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, Hava Kuvvetleri K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 43.

⁸ İbrahim Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri", s. 501.

2'nci sınıf tayyare istasyonu) ile görevler ifa edilmeye devam edilecek, yine aynı daire bünyesinde teşkil olunan Kuvayı Havaiye Şubesi ise tüm personel ve lojistik faaliyetlerden sorumlu olacaktır. Ordunun hareket yükünü, Batı Cephesi Komutanlığına doğrudan bağlı 1'inci Tayyare Bölüğü (Eskişehir) ile yine cephe komutanlığı bünyesindeki 23'üncü Tümen'e bağlı 2'nci Tayyare Bölüğü'nün (Uşak) göğüslemesi planlanmıştır⁹.

Teşkilat çalışmaları devam ederken bir yandan da İstanbul'dan kaçabilen havacılar Konya'da toplanmaya başlamıştır. Büyük harbin önemli transit merkezlerinden biri olan Konya, Millî Mücadele'nin başlarında Yıldırım Ordularına bağlı tayyare bölüklerinden kurtarılabilen araç, malzeme ve teçhizatın depolandığı, tamir edilebilenlerin tekrardan göreve hazır hale getirildiği bakım/onarım merkezi görevini üstlenmekteydi. Parça temininde yaşanan zorluklar, bu dönemki en temel sorun sahasını teşkil ederken, bakım personelinin geliştirdiği yaratıcı çözümler¹⁰ ile önceden tamir edilen 4 uçağa ilave olarak 9 uçak daha faal hale getirilerek Eskişehir'e yollanmıştır. Konya İstasyonu bir süre sonra Eskişehir'e taşınacaktır¹¹.

TBMM'nin kuruluşunu müteakip askerî unsurların yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı bu sıkıntılı süreçte, Yunanlılar da fırsattan istifadeyle Batı Anadolu'yu işgal girişimlerine hız vermişlerdir. 22 Haziran 1920'de Milne Hattı'nı ihlal ederek başlatılan genel taarruzda organize olmuş bir savunma gayreti ile karşılaşmayan Yunan birlikleri, kısa süre içerisinde Akhisar, Kırkağaç, Soma, Kula, Balıkesir, Bandırma, Erdek, Bursa ve Uşak'ın da aralarında bulunduğu önemli noktaları ele geçirmeyi başarmıştır¹². Bu arada Millî Mücadelenin ilk hava harekâtı, 10 Ağustos 1920 tarihinde sivil pilot Vecihi Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Kula-Alaşehir güzergâhında silahlı keşif görev icra eden Vecihi Bey, Alaşehir istasyonuna yeni nakledilmiş ve Türklerin

⁹ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, s. 22-23.

¹⁰ Gövde ve kanat üzerindeki bezleri kayganlaştırmaya yarayan emayit malzemesi temin edilemediği için muadil olarak patates, koyun ve siğir paçalarının kaynatılması ile elde edilen malzemenin kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bkz. İbrahim Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri", s. 501.

¹¹ Vecihi Hürkuş, *Havada 1915-1925*, 1. Kitap, Tayyareci Vecihi Hürkuş Müzesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 67; İbrahim Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri", s. 501.

¹² *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 2. Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (=ATASE) Başkanlığı Resmi Yayınları No. 1, Ankara 1999, s. 456-457.

henüz uçaklarının bulunduğundan haberdar olmayan Yunan birliğine, önce bombardıman ardından da makineli tüfek ile taarruz etmiştir¹³.

Bu dönem henüz düzenli ordu yapısına geçilememesi, Yunan ilerleyişi karşısında istenen direnişin sergilenememesine yol açmış böylelikle birçok stratejik nokta elden çıkmıştır. Özellikle 24 Ekim 1920’de Yunanlılara karşı başlatılan Gediz Taarruzu’nun istenen neticeyi vermemesi, harekât esnasında milis güçler ile ordu birlikleri arasında yaşanan koordinesizlikler ve karşılaşılan disiplin sorunları¹⁴, yeni düzenlemelerin bir an önce hayata geçirilmesi konusunda tetikleyici olmuştur. 9 Kasım 1920’de Batı Cephesi, kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmış, karargâhı Konya’da bulunan Güney Cephesinin komutasına Albay Refet getirilirken, sonradan Batı Cephesi adını alacak olan ve karargâhı Eskişehir’de bulunan Kuzey Cephesine ise Albay İsmet Bey’in komuta etmesi kararlaştırılmıştır¹⁵. Yapılan bu düzenlemeyle milis kuvvetlerin ordu kuruluş ve kadroları içine alınmaya çalışılması Çerkes Ethem ve taraftarlarının millî hükümete karşı cephe almalarına yol açmış, gerginliğin giderilmesine yönelik tüm çabalara rağmen düzenli ordunun tesisine karşı gösterilen ve sonu ayaklanmaya kadar giden bu tutum ancak güç kullanılarak kontrol altına alınabilmiştir¹⁶. Ayaklanmanın bastırılması esnasında Eskişehir’de bulunan 1’inci Tayyare Bölüğü tarafından asilerin üzerinde uçularak beyannameler atılmıştır¹⁷.

2. İnönü’den Sakarya’ya Hava Gücü

TBMM Hükümeti iç kamuoyunda dirliğin sağlanıp, düzenli ordunun tesisi amacıyla yoğun çaba harcarken Yunanistan’da da önemli gelişmeler yaşanmış, Kral Alexander vefat etmiş ve eski Kral Konstantin büyük bir halk desteğiyle tekrardan tahta geçmiştir. Kendisi de bir “Megali İdea”cı olan Konstantin, şüphesiz beklentilerin farkındaydı. İngiliz desteğinin devamı için harekâta devam edilecek, fakat Yunan kanını “bolca” döktürmeden ülkenin şerefini kurtarabilecek en makul sonuç mümkün olan en kısa süre içerisinde alınacaktı¹⁸. İktidara yeni gelen hükümet, bu amaç doğrultusunda siyasi ve idari tedbirlerle orduyu kuvvetlendirmeye çalışmakla birlikte Venizelos yanlısı

¹³ Vecihi Hürkuş, *Havada 1915-1925*, 1. Kitap, s. 69-70.

¹⁴ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 2. Kısım, s. 429-445.

¹⁵ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 3. Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 37-38.

¹⁶ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 3. Kısım, s. 64-88, 140-142.

¹⁷ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklâl Harbi 1918-1923*, s. 64.

¹⁸ Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*”, C. 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s.21-22; *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 3. Kısım, s. 5-6.

subayların görevden uzaklaştırılması, ordunun operasyonel etkinliğine önemli darbe vuracaktı. Zira Kral yanlısı olduğu için Dünya Savaşı'nda ordudan uzaklaştırılmış olan bu subayların yeni sevk ve idare usullerine yabancı olması, Yunan ordusu açısından önemli bir zafiyetti. Dahası karargâha gelen istihbarat raporlarında, Türklerin ordularını takviye ederek güçlendirdikleri ve yakın zamanda bir taarruz gerçekleştirecekleri yönünde bilgiler aktarılmaktaydı. Yine yakın tarihli bir İngiliz gizli istihbarat raporunda “*Türklerin Erzurum, Ankara, Konya ve diğer yerlerde askeri eğitim merkezi kurduğu ve özellikle Ermenistan'a karşı yapılmış olan seferden ele geçirilmiş olan silah ve mühimmat desteğiyle ilkbaharda harekate geçmeyi planladıkları*” yönündeki ifadeler, Yunanlıların istihbaratını ve bu yöndeki endişelerini doğrular nitelikteydi. Bu sebepten dolayı erken davranılmalı ve olası Türk taarruzu bozulmalıydı¹⁹.

1921 yılı Ocak ayı başlarında Türk ordusunun asıl kuvvetlerini Çerkes Ethem Ayaklanması'nı bastırmak amacıyla Kütahya-Gediz bölgesine sevk etmesi ve böylelikle Bursa-Uşak hattında nispeten daha cılız kuvvetlerle tertiplenmesi Yunan ordusuna aradığı fırsatı sunmuştur. 6 Ocak 1921 tarihinde asıl taarruz kuvveti olarak görevlendirilen Bursa'da konuşlu Yunan İzmir Kolordusu Dimboz mevziinden, İnönü istikametine 3 koldan harekete geçmiş üç günde İnönü mevzii karşısına gelmiştir²⁰. Millî Mücadele tarihi içerisinde özel bir yere sahip olan İnönü'deki muharebeler, 9 Ocak tarihinde Yunan ordusunun taarruzuyla başlamış ve şiddetli çarpışmaların neticesinde Yunan ordusunun 11 Ocak tarihindeki geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır²¹. Muharebeler süresince faal durumdaki 2 uçak ile 5 sorti keşif ve bombardıman görevi icra eden 1'inci Tayyare Bölüğü, Bozüyük ve İnönü çevresindeki Yunan mevzilerine saldırarak piyade birliklerini desteklemiştir. 2'nci Tayyare Bölüğü ise elindeki 1 adet faal uçak ile Dumlupınar'da bulunan düşman unsurlarına yönelik 5 sorti keşif görevi icra etmiştir²². Bir yandan kendi taarruz gücünü desteklerken diğer yandan da Kütahya'da bulunan Türk birliklerine yönelik Çerkes Ethem'in ağzından yazılmış propaganda

¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 3. Kısım, s. 6, 149; Salâhi R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, C. 2, TTK, Ankara 2008, s. 870-871.

²⁰ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 275-276.

²¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-3 TBMM'nden Sakarya Savaşı'na*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s. 346-353.

²² Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, s. 64, 77; İbrahim Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, “Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri”, s. 38.

metinlerini havadan atmayı ihmal etmeyen²³ Yunan hava unsurlarına karşı Türk havacılar, en baştan itibaren kendilerine verilen görevleri hayatları pahasına kahramanca yerine getirmeye çalışmışlardır. Genelkurmay Başkanı Fevzi [Çakmak] Paşa tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen muharebenin geneline ilişkin değerlendirmede faaliyetlerden duyulan memnuniyet şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Bu muharebede ordunun kudret-i harbiyesi o kadar şayan-ı iftihar bir surette tecelli etmiştir ki; her kıta ve her zabıt ve hatta her ferdimiz harbin kazanılması için fevkalade çalışmışlar, tayyarelerimiz düşman safları üzerine birkaç yüz metre mesafeye kadar inerek düşman mevaziine makineli tüfek ateşi yapmışlardır”²⁴.

Birinci İnönü Muharebesi sonrasında havacılar, Batı Cephesi Komutanı İsmet [İnönü] Paşa'nın *“İnönü Meydan Muharebesi muzafferiyetinin amillerine; havacılarıma hassaten selam ve teşekkür ederim.”* şeklindeki takdir ve övgülerine mazhar olurken 5 personel de ilaveten para ödülü ile taltif edilmiştir²⁵.

Birinci İnönü Muharebesi'nden istediği neticeyi alamayan Yunan ordusunun yeniden itibar kazanmak için kısa süre içerisinde harekâta girişeceği, Türk Genelkurmayının öngörüsü dâhilindeydi²⁶. Dahası Londra Konferansı'ndan memnuniyetsiz ayrılan Batılı devletler özellikle de İngiltere, Sevr Antlaşması'nı bir an önce uygulamaya sokmak için Yunanlıları taarruza geçmeye zorluyordu. Zamanın, yeni kurulmakta olan Türk ordusu yararına çalıştığını düşünen Yunan Genelkurmayı, Birinci İnönü Muharebesi'nin üzerinden 2 ay 13 gün gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen ordusunu yeniden taarruza geçirdi²⁷. 23 Mart 1921 tarihinde bu kez daha üstün kuvvetlerle Eskişehir ve Afyon yönünden taarruza geçen Yunan ordusu, 26 Mart'ta İnönü'de Türk mevzilerinin önün gelmiş, beş gün süren kanlı çarpışmaların ardından ise yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁸. Muharebeler süresince Eskişehir'deki Muttalip Meydanı'nda konuşlu 1'inci Tayyare Bölüğü tarafından bazen 2 bazen de 1 av uçağı ile toplam 9 sorti keşif görevi icra edilmiştir. 23, 24, 27 ve 28 Mart tarihlerinde Vecihi [Hürkuş] Bey tarafından tespit edilen düşman birliklerine bomba ve makineli tüfek ile

²³ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (=HTVD)*, Sayı 73 (Eylül 1975), Vesika No. 1591, s. 68.

²⁴ *HTVD*, Sayı 55 (Mart 1966), Vesika No. 1261, s. 19-20.

²⁵ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, s. 57.

²⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 586.

²⁷ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 3. Kısım, s. 277.

²⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, s. 246.

taarruzlar gerçekleştirilmiştir²⁹. 25 Mart tarihinde İnönü istikametinden uçan 3 düşman uçağı Eskişehir İstasyonu ve uçak hangarına 10 adet bomba atmıştır. Düşman uçaklarının dönüşünü müteakiben 1 uçak keşif için göreve yollansa da meydanın 1 km ötesinde motorunun durması üzerine kırım yaşamış ve Ütgm. Fehmi Efendi şehit olmuştur³⁰. Bu süre zarfında Afyon'daki 12'nci Kolordu Komutanlığı emrinde bulunan 2'nci Tayyare Bölüğü, 1 faal av uçağı ile Afyon-Dumluşınar bölgesinde keşif faaliyetlerinde bulunmuştur³¹.

İnönü Muharebeleri'nde elde edilen başarı, halkın ordu ve hükümete olan güvenini tazelemekle kalmamış, Batılı devletler ve Yunan Genelkurmayının da o ana kadar uyguladıkları stratejiyi gözden geçirmelerine yol açmıştır. Nihayetinde Yunan ordusunun daha kuvvetli birlikler ve nispeten makul bir askerî stratejiyle 10 Temmuz'da başlattığı taarruz harekâtı, 25 Temmuz'da Türk birliklerinin Sakarya'nın gerisine çekilmesiyle son bulmuştur. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri diye adlandırılan bu iki haftalık mücadelenin sonucunda Kütahya, Afyon ve Eskişehir gibi önemli Anadolu şehirleri Yunan ordusunun eline geçmiştir³². Bu muharebeler esnasında 1 ve 2'nci Tayyare Bölükleri birleştirilerek tek elden emir ve komuta edilmiş, pilotlar cephe komutanlığına faydalı bilgiler aktararak havada rastladıkları düşman uçaklarına saldırmaktan geri durmamışlardır³³.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin kaybedilmesi ve ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesiyle birlikte Millî Mücadele açısından oldukça kritik bir dönemece girilmiş bulunuluyordu. Moral kazanan Yunan ordusu son bir darbeyeyle Türk ordusunu yok edip Ankara'ya ulaşmanın planlarını yaparken iç kamuoyunda da tartışmaların ardı arkası kesilmiyordu. Meclisin Kayseri'ye taşınmasının dahi düşünüldüğü bu günlerde önce 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa başkumandanlığa seçilmiş, ardından 7-8 Ağustos'ta çıkarılan Tekâlif-i Milliye emirleriyle Yunan saldırısına karşı hazırlıklara hız kazandırılmıştır³⁴. 13 Ağustos'ta başlayan Yunan ileri harekâtı ve devamında 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar süren muharebeler neticesinde Türk ordusu parlak bir zafer kazanırken, Türk hava gücü de

²⁹ Sıtkı Tanman, *Türk Havaçılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, s. 67-70.

³⁰ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (=ATBD)*, Sayı 92, Belge No. 2323, s. 36.

³¹ Sıtkı Tanman, *Türk Havaçılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, s. 77-79.

³² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 630-633, 637-641; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*", C. 4, s. 101-104.

³³ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 3. Kısım, s. 153.

³⁴ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*", C. 4, s. 104-108.

elinde mevcut olan 2 uçak ile bu başarıya hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır. Savaş başlamadan önce Polatlı'dan Malıköy'e intikal eden mürettep bölük (1 ve 2'nci Tayyare Bölüklerinin birleştirilmesiyle oluşan birlik), kuvvet mukayesesindeki 2'ye 18'lik ciddi dezavantajına karşın özellikle 100 km'yi aşan cephe hattı boyunca düşman faaliyetlerinin keşfi ve bu keşif sonuçlarının süratle karar vericilere bildirilmesi konusunda önemli vazifeler üstlenmiştir. Bu bağlamda muharebeler süresince toplam 35 keşif sortisi icra edilmiştir³⁵.

3. Büyük Taarruz: Hazırlık Safhası

13 Eylül 1921'de Sakarya Savaşı'nın kazanılarak Yunan ordusunun tamamıyla nehrin batısına püskürtülmesi, savaşta varını yoğunu ortaya koyan Türk ordusu açısından şüphesiz parlak bir zaferdi. Bununla birlikte sonrasında icra edilen takip harekâtından istenilen neticenin alınamaması bunu kesin sonuçlu/mutlak bir zafere dönüştürme imkânına ket vurmuştu. Yunanlılar mağlubiyet sonrası Eskişehir-Afyon hattına çekilseler de hala daha Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını işgal ediyor ve önemli demiryollarının birçoğunu kontrolleri altında tutuyorlardı. Bu durumda Yunan ordusu, Ankara açısından hala önemli bir tehditti³⁶.

Hükümet, Yunan ordusunun tekrar toparlanmadan tam anlamıyla imhası için sonbaharda bir taarruz gerçekleştirilmesinin uygun olacağı görüşündeydi. Zira muharebelerin uzayarak bir yıpratma savaşına dönmesi Türk ordusu istenilen bir durum değildi. Bu amaçla hazırlanan "Sad" taarruz planına³⁷ göre, Eskişehir-Afyon hattındaki Yunan ordusu iki kolordu ile cephede tutularken, asıl kuvvetlerle düşmanın sağ kanadına (Uşak-Afyon arasından) saldırılacak, böylelikle Yunan ordusu İzmir ulaştırma hatlarından tecrit edilerek kuzeye atılacaktı³⁸. Fakat böyle cüretkâr bir planın, kış gelmeden uygulanabilirliği, ordu içerisinde fikir ayrılıklarına sebep olmuş, hatta başta taarruzun ana yükünü üstlenecek Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan [Sâbis] Paşa tarafından da "*esasen hareket kabiliyetleri çok azalmış olan birliklere çamurlu yollarda ve topraklarda taarruz ve ileri hareketler*

³⁵ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, s. 71-77.

³⁶ Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 97.

³⁷ Taarruz öncesi ana birliklerin Sandıklı dolaylarında toplanması planlandığı için gizlilik sağlamak adına plan, Arap alfabesine göre Sandıklı yazısının başındaki harf (sad) ile adlandırılmıştır. Bkz. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 367.

³⁸ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 367-368.

yaptırmak hiçbir zaman muvaffakiyetli neticeler veremezdi... Ben Hafız Hakkı değilim. Hiç şüphe yok ki gerek Garp Cephesi Kumandanı gerek Genelkurmay Başkanı, Sakarya Muharebesinden bir ay sonra birliklerimizin ne halde olduklarını bilmiyorlar ve yanlış kararlara doğru gidiyorlardı.” şeklindeki ifadelerle tenkit edilmişti³⁹. Nihayetinde birliklerin bir kısmı planda belirtilen noktalara kaydırılsa da lojistik hazırlıkların tamamlanamaması ve mevsimsel koşullar nedeniyle taarruz ileri bir tarihe ertelenmiştir⁴⁰.

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından Büyük Taarruz'un icra edileceği tarihe kadar geçen yaklaşık bir yıllık süre zarfında orduyu son bir harekâta hazırlamak adına yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Şüphesiz ordunun bir taarruzu gerçekleştirilebilmesi için çok sayıda eksigi vardı ve bunların tamamlanması maddiyata bağlıydı. Bu sebeple bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında bir kısmı subayların mali durumunu düzeltmeyi, bir kısmı da ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı öngören birçok mali kanun çıkartılmıştı. Bu esnada ordu teşkilat bakımından yeniden düzenlenirken kapanan Doğu ve Güney cephelerinden kaydırılan ve yeni askere alınanlarla mevcutlar 186.000'e yükseltilmiş, sıkı ve aralıksız bir çalışma ile eğitim eksiklikleri olabildiğince giderilmiş, silah ve mühimmat yönünden Yunan ordusuna denk bir kuvvet tesis edilmeye çalışılmıştır⁴¹.

Bu hummalı hazırlık sürecinde, ordu ile iş birliğine tahsis edilen Türk hava gücünün muharebe etkinliğinin artırılarak gelecekte üstleneceği vazifeleri başaracak seviyeye çıkarılmasına da ehemmiyet gösterilmiştir. Bu kapsamda alınan tedbirleri ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür:⁴²

- a. Teşkilat değişiklikleri: Millî Savunma Bakanlığı'nın 5 Temmuz 1922 tarih ve 13493 sayılı emri ile Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü

³⁹ Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 166-167.

⁴⁰ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 368.

⁴¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, s. 707-717

⁴² *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No. 1, Ankara 1964, s. 167-171; *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi* C. 2, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 261, 301; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, s. 507-508; Avni Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 83-88; *ATBD*, Sayı 129, Belge No. 6, s. 25-26; Hülya Şahin, “Kurtuluş Savaşı'nda Türk Havacılığı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Sayı 365 (Temmuz 2000), s. 88-93; Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, s. 86-89; *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. 7, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları No. 1, Ankara 1975, s. 399-403, 414-415, 479; Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklâl Harbi 1918-1923*, s. 71, 111, 146-148; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, s. 712-713.

lağvedilmiş yerine Konya'da Hava Kuvvetleri Müfettişliği kurulmuştur. Hava Kuvvetleri Müfettişliği'ne 22 Temmuz 1922 tarihinde Kurmay Yarbay Muzaffer (Ergüder) atanmıştır.

b. Muharip birliklerinin sayılarının artırılması:

- (1) Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri esnasında 2'nci Tayyare Bölüğü'ne dâhil edilerek lağvedilen 1'inci Tayyare Bölüğü'nün yeniden teşkil edilmesi ve Konya'da konuşlandırılması kararlaştırılmıştır. Bölük, 21 Mayıs 1922 tarihinde Konya'dan Akşehir'e intikal ederken uçuş faaliyetlerinin merkezi kontrolünün sağlanması amacıyla tekrardan 2'nci Tayyare Bölüğüne dâhil edilmiş, her iki bölüğe birden Cephe Tayyare Bölüğü adı verilmiştir.
- (2) 1 ve 2'nci Ordu Komutanlıklarına ikişer uçaklık keşif müfrezesi ayrılmıştır. Müfrezelere uçuş vazifelerinin ordular tarafından verilmesi esas alınırken bu müfrezelerin yerine getiremeyecekleri görevler Cephe Tayyare Bölüğü tarafından icra edilecektir. Cephe Tayyare Bölüğü ayrıca müfrezelerdeki personelin değiştirilmesi, malzemelerin ikmalî ve daima iki uçağın faal durumda bulundurulması sorumluluklarını da üstlenmiştir. Bu planlama doğrultusunda daha önce Akviran'a gönderilmiş bulunan müfreze, 2'nci Ordu K.lığına tahsis edilerek Aziziye'de bırakılmış; 1'inci Ordu Keşif Müfrezesi ise Haziran ayının birinci haftasında Çay'a gönderilmiştir.
- (3) Batı Cephesi Komutanlığı Mayıs ayı içerisinde iki bölüğe ilaveten bir üçüncü bölüğün daha teşkil edilmesini, bu suretle cephe emrinde bir, ordular emrinde ayrıca birer bölük bulundurulmasını talep etmiştir. Teklifi inceleyen bakanlık, yapılan değerlendirmeleri genel olarak uygun bulmakla birlikte elde yeterli kadar tayyare ve malzeme bulunmadığından böyle bir bölüğün kurulmasına imkân olmadığını bildirmiştir.

c. Uçak, mühimmat ve malzeme temini ile diğer lojistik faaliyetler:

- (1) Sakarya Savaşı'ndan sonra, 7 Mart 1922 tarihi itibarıyla uçuşa hazırlanabilecek 13 uçak mevcuttu. Millî Savunma Bakanlığı bu uçakların onarılmasını sağlayarak cephedeki uçak bölük/müfrezelerinin eksiklerinin tamamlanması yönünde çaba sarf etmiştir.
- (2) Ankara Antlaşması sonrası Fransızlar, işgal ettikleri topraklardan çekilirken 10 adet Breguet tipi uçak ile bir miktar silah ve cephaneyi hediye etmişlerdir. Ayrıca 10 adet hangar, 4 adet yedek uçak motoru ve 3 adet telsiz istasyonu da parası ileride ödenmek üzere yine Türk ordusuna bırakılmıştır. Bu iki kişilik keşif uçaklarından 4 tanesi ivedilikle uçuşa hazırlanarak 1'inci Tayyare Bölüğü'ne teslim edilmiştir. Aynı dönemde İtalyanlardan Antalya'da 1 adet Aviyatik tipinde çift kumandalı eğitim uçağı ile gayri faal durumdaki FIAT tipindeki 1 adet keşif uçağı ucuz bir maliyetle satın alınmıştır.

- (3) Mösyö Parakin isimli eski bir İtalyan savaş pilotundan 20 adet Spad XIII tipi tek kişilik av uçağı sipariş edilmiştir. Uçaklar Brindizi Limanı'ndan yüklenmiş ve Mersin Limanı'ndan indirilmesini müteakip demiryolu ile Konya'ya nakledilmiştir. Cephe Tayyare Bölüğü tarafından Batı Cephesi Komutanlığına gönderilen 1 Ağustos 1922 tarihli yazıda uçakların teslim alındığı ifade edilerek en uygun kullanım usulü konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Gerek Fransa'dan gerekse de İtalya'dan temin edilen uçakların üzerlerinde makinalı tüfek bulunmadığı için Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlardan kalan uçaklardan sökülen makinalı tüfekler, Konya İstasyonunda teknisyenlerce bu uçaklara monte edilmeye çalışılmıştır.
- (4) Saffet (Arıkan) ve Nuri (Conker) Beylerin de aralarında bulunduğu heyet tarafından Almanya'dan gizlice satın alınan 21 adet⁴³ Albatros C-IV tipi uçak, bu uçaklara ait malzeme ve tayyare bölüklerinde kullanılması öngörülen muhtelif cinsten malzeme/teçhizat İtalyan gemileri tarafından peyderpey Karadeniz'deki Türk limanlarına (Samsun, Trabzon) nakledilmiştir. Öte yandan uçakları teslim alan heyet tarafından yapılan muayenede uçakların birçoğunun harap ve hasarlı olduğu tespit edilmiştir. Bu uçaklardan ancak 7 tanesi tamir edilerek cepheye sevk edilebilir duruma getirilmiş, bununla birlikte uçakları getirecek pilot görevlendirilememesi ve diğer lojistik kısıtlardan dolayı 6 uçak (önce 2, sonra tamir gören 4 tanesi daha) harekât süresince güçlüklerle cephedeki havacıların hizmetine sunulabilmiştir.
- (5) Daha önce yapmış olduğu yardımlar ile orduya iki adet uçak alınmasını sağlayan Erzurumlu Nafiz Bey, bu süreçte iki uçağın daha alınmasına yönelik bağışta bulunmuş, bu parayla Antalya'daki satın alma komisyonu tarafından 1 adet uçak ile 1 adet telsiz istasyonu satın alınmıştır.
- (6) 174'üncü Piyade Alayı subayları, kendi maaşlarından toplamış oldukları paralarla 1 adet Breguet XIV uçağının alınmasına katkı sağlamışlardır.
- (7) Felah Grubu tarafından 208 adet uçak bombası ve tapası, M. M. Grubu tarafından ise 6.550 adet uçak bombası İstanbul ve civar depolardan kaçırılarak cepheye gönderilmiştir. Yine Elcezire ve Doğu Cephesinden 270 adet uçak bombası, Kayseri-Kırşehir-Yahşihan karayoluyla Ankara ve dolaylarına sevk edilmiştir.

⁴³ Toplam uçak sayısı kaynaklara göre 21-29 arasında farklılık göstermektedir. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. 7, s. 479; *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 6. Kısım, Ankara 1994, s. 261; Hülya Şahin, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Havacılığı", s. 89; Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, s. 111; Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, s. 88.

Memleket dışından temin edilemeyen ekserisi 10 kiloluk bu bombaları ikame etmek için 7,5 kiloluk top mermisinden uçak bombası yapılması ya da döküm halinde bomba imalatı gerçekleştirilmeye çalışılsa da istenen netice elde edilememiştir.

(8) Uçak sayısı ve buna paralel olarak artan sortilerden dolayı 1922 yılında sadece bir bölüğün akaryakıt sarfiyatı aylık 25 tona dayanmıştır. İç piyasadan temin edilemeyen uçak yakıtı ancak Rusya'dan ve yurt içi mübayaa komisyonları vasıtasıyla güçlkle temin edilmiş, beygir sırtlarında Batı Cephesi Karargâhı'na nakledilmiştir. Hazırlık sürecinde Akşehir'de 46 tonluk yakıt stoğuna ulaşıldığı kayıtlarda yer almaktadır.

(9) Konya'da yeniden bir uçak istasyonu ve buna bağlı bir uçak tamir fabrikası tesis edilmiştir. Yine Ankara'da bu dönem bir hava malzeme deposunun oluşturulduğu görülmektedir.

ç. Eğitim: Adana'da bulunan okul, genel müdürlüğün lağvı üzerine önce Konya'ya nakledilmiş, fakat bazı teknik nedenlerden ötürü bir süre sonra tekrardan Adana'ya geri dönmüştür. Müdürlüğünü Bnb. Salim [İlkuçan]'in yaptığı okulda, uzun süredir uçamayan pilotların eğitim eksiklikleri giderilmeye çalışmış ve müteakiben kıtalarına sevki sağlanmıştır.

d. Özlük hakları: 9 Mart 1922 tarih ve 109 sayılı kanunla havacı subaylara aylık 8'er lira, uçuca astsubaylara aylık 2'şer lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.

Görüldüğü üzere Sakarya Savaşı sonrası hava kuvvetleri açısından daha önce görülmedik derecede kapsamlı bir seferberlik başlatılmıştır. Birliklerin muharebe etkinliğinin artırılması ana gayesiyle bir yandan bu bahsi geçen idari ve lojistik tedbirler alınırken diğer yanda da hareket görevlerinin şartlar elverdiği ölçüde icrası için yoğun uğraş verilmiştir.

31 Kasım 1921'de Akşehir'in 7 km kuzey batısındaki Maarif (Maruf) Köyü'ne intikal eden 2'nci Tayyare Bölüğü'nün 22 Ocak 1922'den itibaren cephe yararına başlattığı uçuşlar, akaryakıt durumu ve meteorolojik koşullar göz önünde bulundurularak 1922 yılı Mayıs ayı sonuna kadar sürdürülmüştür. Daha önce belirtildiği üzere bu tarihlerde Fransızlardan alınan Breguet tipi 4 uçakla yeniden teşkil edilen 1'inci Tayyare Bölüğü de Akşehir'e ulaşmış ve bu iki bölük faaliyetlerini Cephe Tayyare Bölüğü adı altında sürdürmüşlerdir. Haziran ayı içerisinde her iki orduya tahsis olunan keşif müfrezelerinin görev yerlerine intikallerinin tamamlanmasıyla uçuş faaliyetlerine hız kazandırılmıştır.⁴⁴

Bu dönem uçuşların geneli keşif maksatlı olarak icra edilmiş ve Yunan ordusunun tertiplenmesinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte hareketin başarısı için Afyon'un güneyine yapılan birlik kaydırmalarının gizliliği hayati öneme

⁴⁴ *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 169-171.

haiz olduğu için özellikle harekâtın hemen arifesinde düşman keşif faaliyetine yönelik av-önleme görevleri de sıklıkla icra edilmiştir. Keşif ve av görevlerinin haricinde havadaki fırsat hedeflerine taarruz edildiği ve yine düşman hatlarına propaganda amaçlı beyanname/dokümanların⁴⁵ atıldığı da görülmektedir. Taarruz başlamadan önce yapılan hava keşiflerine göre, Eskişehir'in kuzeydoğusundan Ahır Dağlarına uzanan hat ve bu hattın batısında toplam 11 tümenlik bir Yunan kuvvetinin varlığı tespit edilmiştir. Yunan resmi harp tarihi kayıtları ve kara keşifleri sonucuna göre, esasında bu bölgede 10 tümenlik bir kuvvetin bulunuyor olması yani sadece bir tümenlik hata yapılması özellikle keşif faaliyetlerinin ne derece isabetle yapıldığının en bariz örneklerindedir⁴⁶.

Ağustos ayına gelindiğinde Batı Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanı Asım [Gündüz] Bey tarafından yayınlanan hazırlık muhtırasında 15 Ağustos'a kadar yapılacak en önemli işler arasında “*Şuhud ve Sandıklı'da birer tayyare istasyonu keşf edilmesi ve ihzârât-ı tahkikiyyenin icrâsı, Konya'dan harb tayyârelerinin celbi, bunların makineli tüfenklerinin uydurulması*” faaliyetine de yer verilmiştir⁴⁷. Bu arada malzeme sıkıntısı nedeniyle bakımları yapılamayan ordu müfrezelerindeki uçaklar, Akşehir'deki bölük merkezine nakledilmiş ve böylelikle müfrezeler de tekrardan bölüğe katılmışlardır. 19 Ağustos tarihli emir gereğince ordu birlikleri ile yakın iş birliği yapması arzu edilen Cephe Tayyare Bölüğü, 2 keşif uçağını Akşehir'de bırakarak, 4 keşif uçağı ile birlikte Çay'a intikal etmiştir⁴⁸. İsmet Paşa'nın kısa süre önce Başkumandanlığa göndermiş olduğu yazıda, “*şimdiye kadar avcı tayyarelerinden bir buçuk ikisi hazır oldu. Talim ediyorlar. Üçüncü avcı tayyaresinin ihzarıyla 19 Ağustos'ta üç avcı tayyaresinin ileri sevki ve tayyare muharebesi faaliyetine başlanmak musammem ve me'mûldür.*” ifadesiyle belirttiği makineli tüfekle teçhiz edilmiş av uçaklarının intikali ise sonraki günlerde gerçekleştirilecektir⁴⁹. 23 Ağustos günü Akşehir'e gelen Hava Kuvvetleri Müfettişi Muzaffer [Ergüder] Bey, 24 Ağustos akşamına kadar 6 adet SPAD av uçağının, bundan bir gün sonra ise

⁴⁵ Büyük Taarruz esnasında Yunan 1'inci Kolordusuna komuta eden General Trikopis, cephedeki Yunan askerlerinin maneviyatını bozmak amacıyla yasaklı olan *Rizospastis* ve *Konstantinopoleos* adlı gazetelerin Türk uçakları ve Türk devriyeleri tarafından paketler halinde Yunan saflarına atıldığından bahsetmektedir. Detaylı bilgi için bkz. *General Trikopis'in Hatıraları*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, çev. Ahmet Angin, İstanbul 1967, s. 35-36.

⁴⁶ *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 169-175.

⁴⁷ ATBD, Sayı 151 (2022), Belge No. 1, s. 1.

⁴⁸ *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 174.

⁴⁹ ATBD, Sayı 151 (2022), Belge No. 7-1, s. 37.

Samsun'dan getirilen 2 adet Albatros uçağının Cephe Tayyare Bölüğüne teslim edildiğini ifade etmiştir. Öte yandan bölüğün elinde bulunan 22 uçaktan yalnızca 9 tanesi uçar vaziyette olduğu için en kötü durumda bulunan 4 tanesinin parçalarından istifadeyle, toplam 17 uçak⁵⁰ 26 Ağustos sabahına hazır edilebilmiştir⁵¹.

4. Büyük Taarruz: Saldırı, Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı

26 Ağustos 1922 tarihindeki taarruzla başlayan ve 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in kurtarılmasıyla Millî Mücadele'nin en parlak başarılarından birinin elde edildiği süreci, hava gücü açısından iki safhada analiz etmek mümkündür. Birinci safha ilk günkü taarruzla başlayan ve bozguna uğrayan düşman birliklerine 30/31 Ağustos tarihlerinde Dumlupınar ve Kaplangı'daki muharebelerle kesin darbenin vurulduğu süreçtir. İkinci safha ise imhadan kurtulmaya çalışan ve bu amaçla düzensiz olarak Batı Anadolu'ya doğru çekilen düşman birliklerine yönelik gerçekleştirilen takip harekâtıdır.

a. Birinci Safha

Taarruzun ilk gününde hava unsurlarının öğlene kadar icra edeceği görevler, Cephe Tayyare Bölük K.lığına 25 Ağustos günü saat 21.00'de iletilmiş olup şu şekildedir⁵²:

“Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığına

- 1. 26 Ağustos sabahı güneşin doğuşundan itibaren ordularımız genel taarruza başlayacaklardır.*
- 2. Yarın öğleden önce saat 06.00 ile saat 08.00 arasında düşman ihtiyat grubunun durumu keşif ve tespit edilecektir. Aynı şekilde öğleden önce saat 06.00 ile saat 08.00 arasında Afyon'un güneybatı bölgesindeki düşman birliklerinin durumu keşfedilecektir. Savaş uçaklarımız özellikle Afyon'un güney ve batı bölgesi üzerinde uçarak düşman keşif ve faaliyetine engel olacaklardır.*

⁵⁰ Döneme ilişkin bir diğer önemli kaynaktaki muharebelerin birinci gününde bölükte hazır durumda 6 keşif ve 4 av uçağı bulunduğu belirtilmektedir (Bkz. *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 7*). Bu rakamın, muharebelerin başlamasına kısa bir süre kala bölük envanterine dahil edilen SPAD ve Albatros tipi uçaklar ile son anda tamir edilerek faal duruma getirilenleri kapsamama ihtimalinin yüksek olması nedeniyle Ergüder'in vermiş olduğu 17 rakamı esas alınmıştır.

⁵¹ *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, yay. haz. H. İbrahim Fırtına, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s. 35-37.

⁵² *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 36, s. 116.

3. Saat 10.00'da ikinci defa aynı görevler tekrar edilecektir. Seyitgazi bölgesi ve bu bölgeden Döğer istikametine giden yollar da keşfedilmelidir.
4. Öğleden sonraki keşif görevi ayrıca tebliğ edilecektir.
5. 25 Ağustos 1922'de saat 21.00'de yazılmıştır.
Batı Cephesi Komutanı
İsmet.”

Bu kapsamda 26 Ağustos sabahı 06.00-07.00 arasında 6 uçak (3 keşif+3 av uçağı), saat 11.00-13.00 arasında ise 7 uçaklık bir görev kuvvetiyle keşif ve av görevleri icra edilmiştir⁵³. Döğer, Altıntaş civarındaki düşman ihtiyat birlikleri ile Afyon'un güney, batı ve doğulu istikametlerinde olası düşman hareketlerine yönelik keşif faaliyetleri esnasında 1 adet düşman uçağına önleme yapılarak uzaklaşması sağlanmış, 1 adet düşman uçağı Yzb. Fazıl Bey tarafından düşürülmüş, 2 adet düşman keşif uçağı da taarruz sonucu Afyon meydanına inmek zorunda bırakılmıştır⁵⁴. Sabahki keşiflere göre yapılan değerlendirme neticesinde Cephe Komutanlığı, öğleden sonraki periyotta düşman ihtiyat gruplarının durumunun, Döğer-Afyon demiryolu hattı üzerindeki tren faaliyetinin, Afyon ve Dumlupınar muhitlerindeki (Gazlıgöl-Afyon, Altıntaş-Afyon ve Altıntaş-Dumlupınar yolları) düşman faaliyet durumları ile Ahır Dağları'ndan kuzeye geçen 5'inci Süvari Kolordusunun faaliyetlerinin keşfini istemiştir⁵⁵. Keşfe çıkan uçaklar, ordugâhlarda bir değişiklik olmamakla birlikte demiryolu faaliyetleri ile Gazlıgöl muhitlerindeki hayvan sayısında artış olduğunu ilemişlerdir. Böylelikle taarruzun ilk günü öğleden sonraki uçuşla birlikte Altıntaş, Döğer ve Afyon bölgelerinde toplam 12 uçuş yapılmış, keşif uçakları düşman ihtiyat grubunun durumunu tespit ederek önemli gördükleri hedeflere bomba ile taarruz ederken av uçakları ise 4 hava muharebesi neticesinde 3 uçağı kendi hatlarının gerisine inişe zorlamış, 1 tanesini ise düşürmüştür⁵⁶.

26 Ağustos'ta topçunun ateşi Yunan mevzileri üzerinde çok etkili olmuş, fakat iki Türk kolordusunun düşmanın sağ kanadına yaptığı taarruz yıpratıcı olsa da istenilen neticeyi vermemiştir⁵⁷. Dolayısıyla 27

⁵³ Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havaçılık Anıları 1922-1930, s. 37.

⁵⁴ Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, C. 5, s. 177-178; ATBD, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 37, s. 119; Belge No. 38, s. 122; Belge No. 39, s. 125; Belge No. 40, s. 128.

⁵⁵ ATBD, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 41, s. 131.

⁵⁶ Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, C. 5, s. 178-179; ATBD, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 42, s. 134.

⁵⁷ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, s. 720.

Ağustos'taki harekât, taarruzun gidişatı açısından ayrı bir önem kazanmıştır. Zira düşman cephe hattı en kısa süre içerisinde yarılamadığı takdirde (esasen taarruzun ilk günü yarılanması planlanmıştı) cepheye intikal etmesi muhtemel Yunan ihtiyat birlikleri taarruzun başarısızlığa uğramasına yol açabilirdi⁵⁸. 27 Ağustos tarihinde Cephe Komutanlığı'nın yayınladığı keşif görev emrine⁵⁹ binaen öğleden önce icra edilen keşif görevlerinde Yunan ordusunun Afyon'un güneydoğu ve güney/güneybatı istikametinde birinci hat mevzilerini boşalttığı, ikinci hat mevzilerini hedef alan topçu atışlarının devam ettiği, Afyon'un kuzeydoğu-kuzeybatı istikametindeki (Çalışlar-Bostanlı Eğret-Cumalı-Kırkpınar-Yeniceköy-İhsaniye-Kadımürsel) Yunan birliklerinin genel durumlarında önemli bir değişikliğin olmadığı bununla birlikte Deper'deki bir alay ile Döğer-Altıntaş bölgesindeki büyük ihtiyat birliklerinin yerlerinde olmadığı tespit edilmiştir. Bu görevler esnasında iki Yunan uçağının taarruzu ile karşılaşmış olsa da hemen karşılık verilmiş ve kendi arazilerine gönderilerek keşfe devam edilmiştir⁶⁰. Öğleden sonra ise alçak irtifalardaki bulut yoğunluğundan dolayı keşif görevi gerçekleştirilememiştir⁶¹. Görüldüğü üzere 27 Ağustos tarihinde düşman direnci kırılarak cephe yarılmış, Yunan ordusu Teperoğlan Gedigi'nden Afyon'un doğu ve güneyine kadar olan bütün mevzilerden atılmış (yalnız Toklusivrisi ellerinde kalmış), Eskişehir bölgesi hariç Yunanlıların bütün asıl mevzileri Türk ordusunun eline geçmiştir⁶².

28 Ağustos günü düşmanın Döğer-Resulbaba Tepeleri-Bakırcık Sırtları ile Toklusivrisi hattında direnmesi ve Türkleri durdurarak kuzey ve batıya çekilme ihtimalleri düşünülmüş, bundan dolayı Süvari Kolordusu düşmanın gerilerine saldırırken 1 ve 2'nci Ordu birlikleri tarafından yapılacak ilerlemelerle düşmanın İzmir ve Kütahya'ya doğru olan geri çekilme hatlarının kapatılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 28 Ağustos günü için hazırlanan keşif görev emrinde Afyon'un Türk birlikleri tarafından geri alındığı ifade edilerek düşmanın hala daha direniş gösterdiği noktalar ile çekilme istikametlerindeki mevcut durumun tespitinin yapılması, çekilen düşman kuvvet ve ağırlıklarına havadan taarruz edilmesi yönünde istekte bulunulmuştur⁶³. Cephe Tayyare Bölüğü almış olduğu keşif görev emrine binaen sabah 3, öğlen 3 olmak üzere toplam 6 uçaklık bir gayret tahsisinde bulunmuş, fakat bazı görevler hava muhalefeti nedeniyle icra edilememiş ya da

⁵⁸ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, Doğuş Ltd. Ş. Matbaası, Ankara 1962, s. 38.

⁵⁹ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 43, s. 137.

⁶⁰ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 44-45, s. 140, 144-145.

⁶¹ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, s. 115.

⁶² *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 154.

⁶³ *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 180-181.

yakın muntikalarda icra edilmiştir. Yapılan keşif faaliyeti neticesinde genel itibariyle düşmanın arkasında artçı birlikler bırakarak çoğu düzensiz bir şekilde Afyon'un batı/kuzeybatısı istikametinde geri çekilmekte olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Görev esnasında 12,5 kiloluk 5 adet torik bomba Eğret'i geçmiş birliklerin üzerine atılmış ve tamamında isabet kaydedilerek birliklerin dağılması sağlanmıştır. Ayrıca 3 numaralı Rumca beyannamelerden 2.000 adedi de propaganda amacıyla düşman üzerine atılmıştır⁶⁴. Düşmanın geri çekilmesiyle birçok araç, silah, malzeme ve teçhizat ganimet olarak ele geçirilirken kaçırılmayan 7 uçağın ve içerisinde 40.000 çuval şeker bulunan bir deponun yakıldığı, telsiz istasyonunun da tahrip edildiği tespit edilmiştir⁶⁵. Keşif görev kollarının 28 Ağustos'ta yapmış olduğu görevlerin neticesinde tanzim etmiş oldukları krokiler, Ek 1-2'de yer almaktadır.

29 Ağustos günü Batı Cephesi Komutanlığı tarafından düşmanın çekilme istikametlerini göz önünde bulundurarak Dumlupınar yönü, Eskişehir'in doğusu ve Seyitgazi bölgelerinin keşfinin yapılması istenmiştir. Keşif emrinde yer alan bir diğer önemli husus, görev sonrası uçakların Çay'a değil, Afyon'a iniş yapmaları yönündeki talimattır⁶⁶. Buna göre taarruz öncesi Akşehir'den Çay'a intikal eden uçaklar, Türk ordusunun ilerleyişi süresince operasyonel etkinliğin artırılması adına ileri üslere konuşlanacaktır. Türk pilotların, keşif görev emrine göre 29 Ağustos tarihinde icra ettikleri uçuşlarda ne Eğret-Altıntaş bölgesinde ne de Altıntaş-Kütahya yolu üzerinde (Hamidiye'nin 15 km kuzeyine kadar olan bölgede) düşman birliğine rastlanmamıştır (hava muhalefeti nedeniyle daha kuzeyde yani Dumlupınar'a yakın bölgelerde keşif yapılamamıştır). Öte yandan Yunan ordusunun Seyitgazi'den Eskişehir'e doğru nakliyat faaliyetlerinin yoğun şekilde devam ettirdiği görülmüştür⁶⁷.

Taarruzun beşinci günü olan 30 Ağustos, her iki taraf için de oldukça kritik gelişmelere sahne olmuştur. Yunan asıl kuvvetlerini emrinde toplayan Trikopis, dört gün boyunca devam muharebeler neticesinde durumun kendileri adına gittikçe daha da kötüleştiğini görmüş ve bir an önce Dumlupınar mevziine çekilerek İzmir istikametini kapatma düşüncesiyle 29 Ağustos tarihinde İbulak Dağı etrafındaki konak yerlerinden Dumlupınar istikametine yürüyüşe geçmiştir. Bununla birlikte gerek güneyden 4'üncü Kolordu'nun gece yarısına dek süren

⁶⁴ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 47-50; s. 151, 154, 158, 162.

⁶⁵ *ATBD*, Sayı 151 (Ağustos 2022), Belge No. 33 (1-2), s. 151-152.

⁶⁶ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 51, s. 166.

⁶⁷ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 52-53, s. 169, 172.

taarruzu gerekse 23'üncü Tümen tarafından Dumlupınar yolunun kesilmesiyle birliklerini ancak 30 Ağustos sabahında Çalköy'de toplayabilmiştir⁶⁸.

29/30 Ağustos gece yarısı gelen raporlara göre, Yunan ordusunun aslı unsurlarının kuzey, doğu, güney ve güneybatıdan kuşatıldığını tespit eden Türk yüksek komuta heyeti, tasarladıkları sonuca yakın olduklarının bilinciyle taarruza devam edilmesi ve müteakiben takip harekâtının gerçekleştirilmesine karar verdiler⁶⁹. Düşmanın tamamen imhasını amaçlayan plana göre, Trikopis birlikleri 2'nci Ordu ile (6'ncı Kolordu ve 61'inci Piyade Tümeni) ile kuzeyden, 1'inci Ordu'nun takviyeli 4'üncü Kolordusu ile güneyden kuşatılacak, Süvari Kolordusu da Kızıldağ Vadisi'ni kapatarak düşmana kaçma şansı bırakmayacaktı⁷⁰. Plan gereği harekete geçen Türk ordusu, ana taarruz birliklerini ancak öğlenden sonra bölgede hazır edebilmiş, müteakiben başlatılan ezici ateş çemberi altında kalan Yunan kuvvetleri ise Adatepe mıntıkasında kesin sonuçlu bir muharebeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Türk tarihine Başkomutanlık Meydan Savaşı olarak geçen kanlı muharebelerde Yunan ordusunun 1 ve 2'nci Kolordu karargâhları da dâhil olmak üzere 4, 5, 9, 12 ve 13'üncü Tümenleri ile daha önceden batıya çekilebilen 1 ve 7'nci Tümenin büyük çoğunluğu yok edilmiştir⁷¹. Trikopis, 7-8 bin kişilik bir kuvvetle Kızıldağ boğazından kaçmayı başarsa da Türk süvarilerin Gediz yolunu kesmeleri ve 1'inci Kolordu'nun Uşak istikametine ilerlemesi ile sonraki günlerde esir düşmekten kurtulamayacaktır⁷². Muharebeler süresince hava muhalefeti nedeniyle Türk hava gücü düşman unsurlarına karşı taarruzî bir görev icra edememiştir. Ancak hava koşullarının imkân verdiği nispette Döğer, Çöğürler, Çörez Boğazı-Barsakderesi-Kırkıl-Kayalar bölgelerinde keşfe gidebilen hava unsurları, dost ve düşman birliklerine ait herhangi bir hareket tespit etmemişlerdir⁷³.

Yunan ordusunun aslı unsurları 30 Ağustos'taki muharebelerde imha edilirken Dumlupınar'ın batısında, Hasan Dede Tepesi ile Kaplangı Dağı arasına mevzilenen General Frangos grubuna yönelik harekât ancak aynı gün akşamı başlatılabildiği görülmektedir. Trikopis grubu ile birleşmesi için

⁶⁸ Ziyaettin Daryal, "Batı Cephesi Kuvvetlerinin 29 Ağustos 1922 Muharebeleri", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 148-150; Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, s. 63-64.

⁶⁹ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 241.

⁷⁰ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, s. 64.

⁷¹ *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 186.

⁷² Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, s. 63-64.

⁷³ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 54, s. 176; *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 185.

Kaplangı mevziini muhafaza etmenin Yunanlılar için hayati bir öneme sahip olması nedeniyle bölgede sabaha kadar süren çetin muharebeler yaşanmıştır. 31 Ağustos sabahı gün doğarken Kaplangı Dağı'na yapılan ikinci taarruzdan sonra düşman mağlubiyete uğratılmış ve Uşak istikametine çekilmeye zorlanmıştır⁷⁴. Muharebenin neticelenmesine yakın saatlerde Türk hava unsurları tarafından biri Uşak, diğeri de Eskişehir istikametine iki keşif görevi icra edilmiştir. Buna göre Yunan Ordusunun iki tümeni Banaz-Kabaklar arasında, iki tümeni de Kabaklar İstasyonu civarında olmak üzere dört tümen ve iki alay kadar süvari birliği ile batı-güneybatı istikametine çekildiği görülmüştür. Eskişehir bölgesine yapılan keşifte ise teknik arıza ve hava muhalefeti nedeniyle oldukça kısıtlı bir görev icra edilmiş, herhangi bir faaliyet ya da hareket tespit edilmemiştir⁷⁵. Böylelikle harekâtın ilk safhası tamamlanmış, Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan tamamıyla atılması ile sonuçlanacak takip safhasına geçilmiştir.

b. İkinci safha

Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı 31 Ağustos 1922'de Afyon'dan Dumlupınar'a gelmiş ve böylelikle Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı ve 1'inci Ordu Komutanlığı karargâhları burada toplanmıştır. Uçak keşif raporlarından, Dumlupınar'da tutunamayan Yunan ordusunun perişan bir vaziyette Uşak istikametine doğru çekilmekte olduğu anlaşılmış ve müteakiben şu esaslar dâhilinde takip harekâtının gerçekleştirilmesinde karar kılınmıştır⁷⁶:

- (1) 1'inci Ordu: Murat Dağları güneyinden bütün kuvvetiyle Uşak istikametine ilerleyecek,
- (2) 2'nci Ordu: 3'üncü Kolordusu ile, Kütahya-İnönü istikametine ilerleyen 3'üncü Yunan Kolordusunun Eskişehir'den Bursa istikametine çekilmesini önleyecek ve 6'ncı Kolordu ile Murat Dağları kuzeyinden Hamidiyehanı istikametine takibe devam edecek,
- (3) 5'inci Süvari Kolordusu: Kızıldaş Deresi civar dağlara kaçan dağınık Yunan birliklerini Belova Gediği dolaylarında yakalayacak ve Alaşehir genel istikametine ilerleyecektir.

⁷⁴ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, s. 79-80.

⁷⁵ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 55-56, s. 179, 182.

⁷⁶ *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi* C. 2, 6. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 5-7.

Türk ordusunun ileri harekâtına, elinde faal durumda bulunan 6 uçağı ile Cephe Tayyare Bölüğü de destek vermiştir⁷⁷. 1 Eylül tarihinde Eskişehir-Kütahya-Uşak hattında gerçekleştirilen keşif görevleri neticesinde Eskişehir ve Uşak'ın yanmakta olduğu, kuzeyde İnönü yönünden Bozüyük'e doğru muhtelif birliklerin intikal halinde olduğu ve Bozüyük'te bulunan istasyonda 3 ayrı lokomotif ile 120-150 kadar vagonun hazır bekletildiği, güneyde ise Dumlupınar-Uşak arasında düşman yürüyüş kollarının yıpranmış bir halde vadiye [Kızıлтаş] dökülmüş olduğu, Uşak civarında muhtelif sayıda düzensiz birliklerin bulunduğu ve yine şehrin güneybatısındaki Karakuyu İstasyonu'nda büyük bir kalabalığın ve vagonların olduğu tespit edilmiştir. Görev esnasında Bozüyük ve Uşak'taki Yunan birliklerine yönelik bombardıman gerçekleştirilmiş, özellikle Uşak'taki hava saldırısının etkili olduğu yönünde pilotlardan geri bildirim sağlanmıştır⁷⁸.

1 Eylül tarihinde Uşak'ın geri alınması üzerine Batı Cephesi Komutanlığı'nın önce 1 müfrezelik unsurun, sonrasında ise bölüğün tamamının Uşak'a intikal etmesi yönünde tedbir almaya çalıştığı görülmektedir⁷⁹. 2 Eylül tarihinde gerçekleştirilen keşif uçuşlarında güneyde düşmanın demiryolu hattı boyunca Alaşehir'e doğru geri çekilmekte olduğu ve arkasında bıraktığı birçok alanın yangın yerine döndüğü, kuzeyde Türk ordusunun Eskişehir'e girmek üzere olduğu ve muhtelif birliklerin İnönü, Bozüyük, Oluklupınar ve Karaköy istikametlerinde intikale devam ettiği tespit edilmiştir. Takmak bölgesi üzerinde iken Spad tipi bir av uçağının saldırısına uğranılmış, açılan karşı ateş sonucunda düşman uçağı iki mermi alarak kurtulmuştur. Bu hava muharebesi için planda olmayan miktarda bir yakıtın harcanması nedeniyle Alaşehir'deki düşman teşkillerine yönelik bombardıman görevi iptal edilerek meydana dönüş yapılmıştır⁸⁰. Görev 07.35'te diğer bir Türk hava unsuru tarafından icra edilecek ve Alaşehir İstasyonu ile civarındaki topluluklara bomba ile taarruz gerçekleştirilecektir⁸¹.

⁷⁷ 29 Ağustos akşamı hazır olan 17 ve sonradan Konya ile Samsun'dan gelecek bölüğe katılan 2 olmak üzere toplam 19 uçaktan 13'ü, muhtelif düzeyde bakım ihtiyacı nedeniyle gayri faal duruma düşmüş böylelikle takip harekâtının ilk gününe 6 uçak tahsis edilebilmiştir. Bkz. *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, s. 38.

⁷⁸ *Hayrettin Öcal'ın Anıları*, Kayıt No. HT-273, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi, s. 49; *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 59-62, s. 196, 201, 204, 207; *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 187.

⁷⁹ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklâl Harbi 1918-1923*, s. 119-120.

⁸⁰ *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 66-67, s. 219, 223.

⁸¹ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklâl Harbi 1918-1923*, s. 171.

3 Eylül günü tayyare bölüğüne Alaşehir, Salihli bölgesindeki düşman durumlarının tespit edilip, hedef teşkil eden toplanma noktalarının bombardıman edilmesi ve yine kuzey cephesinde Karaköy, Pazarcık istikametinde çekilen düşmanın durumunun tespit edilmesi görevi verilmiştir. Bu kapsamda ilk uçuş 07.20’de gerçekleştirilmiş ve Uşak meydanına inişi müteakip rapor Batı Cephesi Komutanlığı’na iletilmiştir. İkinci vazifenin icra edilmesi istenilen bölge uçuş menzili dışında kaldığı için uçak gönderilememiştir⁸².

4 Eylül tarihinde sabah erken saatlerden itibaren Afyon meydanından havalanan 3 av, 5 keşif uçağı Uşak meydanına intikal etmiştir. Öte yandan Türk ordusunun ilerleyişi paralelinde hava unsurlarının ileri üslere kaydırılması, harekât etkinliğini artırma adına olumlu, hatta bir bakıma zorunlu bir durumken lojistik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bilhassa bölüğün yer kademesinde yer alan araçlarının eski olmasından dolayı ileri meydanlara teknik personel, yedek parça ve akaryakıt ikmalinin yapılması güçleşmiştir. Sonraki günlerde bu sıkıntıların harekât görevlerini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. 5 Eylül tarihinde keşfe giden uçağın motoru arızalandığı için Salihli-Alaşehir arasına mecburi iniş yapmış, 6-7 Eylül tarihinde ise uçuş faaliyeti gerçekleştirilmemiştir⁸³.

8 Eylül tarihinde bölüğe Manisa, Nif ve Torbalı istikametlerinde uçuş vazifesi verilerek devamında Alaşehir veya Salihli’ye intikali yönünde bildirimde bulunulmuştur. Nihayet Salihli’nin 10 km doğusunda (Durasıllı Köyü’nde) bir meydan uçuşa hazırlanarak (T) işareti ile işaretlenmiştir. 9 Eylül günü Türk ordusu İzmir’e girerken 2 keşif ve 1 av uçağı da Uşak’tan Salihli meydanına intikal etmiştir⁸⁴. Sonraki günlerde Batı Anadolu, Yunan askerlerinden tamamıyla arındırılırken, bölüğün peyderpey İzmir’e intikaliyle de hava gücü adına harekâtın sonuna gelinmiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve Mondros Mütarekesi’nin ilgili maddeleri gereğince İtilaf güçlerinin işgallerinin başlamasıyla Türk hava gücü kaderine terk edilmiş ve neredeyse yok olmaya yüz tutmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya geçerek ulusal direnişi örgütlemesi, Ankara’da meclisin açılması ve hemen sonrasında ilk teşkilatın oluşturulması, Türk hava gücünün canlandırılması adına oldukça önemli bir gelişme olarak kayıtlara geçecektir. Bu yeniden yapılanma sürecinde

⁸² *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 188.

⁸³ *Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, s. 188.

⁸⁴ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi İstiklâl Harbi 1918-1923*, s. 122-123.

eldeki yegâne varlığın ise Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma çoğu kullanılamaz durumdaki araç, malzeme ve teçhizattan ibaret olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Düzenli ordu birliklerinin kurulması sonrası Yunan ordusuna karşı girişilen ilk muharebelerden Sakarya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreçte, Türk hava gücü iki veya birleştirilmiş tek bir bölük halinde görev icra etmiştir. Öte yandan bakım personelinin tüm çabalarına ve buldukları yaratıcı çözümlere karşın bu muharebelerde bölük emrine ancak 1-2 faal uçak tahsis edilebilmiştir. Bu durum Sakarya Savaşı sonrası Fransa, İtalya ve Almanya'dan temin edilen uçaklarla değişmiş ve Büyük Taarruz öncesi 17 uçaklık bir hava gücü cepheye hazır edilebilmiştir. Bununla birlikte sıklıkla baş gösteren arızalar ve lojistik problemler nedeniyle harp süresince bu sayıdan çok daha az bir uçak mevcuduyla görevlerin icra edildiğini söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında harekât iki safha halinde ele alınmış, ilk safhada 26 Ağustos'ta ilk saldırılarla başlayan ve 31 Ağustos'ta General Frango birliklerinin mağlubiyete uğratılması ile sona eren süreçteki hava gücü faaliyetleri; ikinci safhada ise Batı Anadolu'ya doğru çekilen Yunan kuvvetlerinin takibi esnasında yürütülen hava gücü faaliyetleri irdelenmiştir. Her iki safhada da faaliyetlerin ne derece etkinlikle icra edildiğini bazı temel kriterler üzerinden değerlendirmek uygun olacaktır. Öncelikli olarak harekâta hazırlık sürecinde hava gücünden en temel beklenti Sandıklı bölgesine yapılan yığınaklanmanın gizliliğinin deşifre olmamasına yönelik düşman keşif faaliyetlerinin önlenmesidir. 26 Ağustos'ta başlayan saldırının genel itibarıyla Yunan mevzilerinde yarattığı baskın etkisini göz önünde bulundurduğumuzda, birliklerin gündüz köylerde istirahat ederek yürüyüşlerini gece yapması ve bu kapsamda alınan diğer kıymetli tedbirleri bir kenara koyarsak hava gücünün vazifesini büyük oranda yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Harekâtın ilk safhasında hava gücünden en temel beklenti düşman unsurlarının konumlarının ve büyüklüklerinin doğru tespiti, özellikle ihtiyat birliklerinin durumlarındaki değişiklikler ve koşullar elverdiği ölçüde fırsat hedeflerine taarruz edilmesi olmuştur. Bu kapsamda keşif sonuç raporlarıyla gerçek durum kıyaslandığında düşman konum ve büyüklüklerinin neredeyse hatasızca yakın şekilde not edildiği görülmektedir. Hava unsurları, ihtiyat birliklerinin belki de taarruzun kaderini belirleyecek pozisyon değişiklikleri konusunda komuta heyetine oldukça önemli veriler sağlarken girdikleri birçok hava muharebesinden de üstün ayrılmayı başarmışlardır.

Harekâtın ikinci safhasında düşmanın geri çekilme istikametlerinin keşfi ve hava-yer taarruzları öncelikli beklentiyi oluşturmuştur. Hava gücünün Uşak'a kadarki harekât yarıçapı içerisinde

beklentileri karşıladığı görülse de zamanla Türk birliklerinin ilerleyişine paralel olarak ileri üs bölgelerine konuşlandırılmasının ve bunların yarattığı lojistik problemlerin görev etkinliğinde düşüş yaşanmasına sebebiyet verdiği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak tüm lojistik problemler ve hava muhalefeti nedeniyle yaşanan aksaklıklara karşın hava unsurları, Cephe Tayyare Bölüğü yapısı içerisinde tek elden sevk ve idare edilmiş, harekât süresince kendisinden beklenen kriterlerin önemli bir çoğunluğunu etkinlikle yerine getirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (=ATBD), Sayı 129, 151.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (=HTVD), Sayı 55, 73.

Araştırma ve İnceleme Eserler

BELEN, Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, Doğu Ltd. Ş. Matbaası, Ankara 1962.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

DARYAL, Ziyaettin, “Batı Cephesi Kuvvetlerinin 29 Ağustos 1922 Muharebeleri”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 147-152.

General Trikupis’in Hatıraları, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, çev. Ahmet Angın, İstanbul 1967.

Hayrettin Öcal’in Anıları, Kayıt No. HT-273, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi.

HÜRKUŞ, Vecihi, *Havada 1915-1925*, 1. Kitap, Tayyareci Vecihi Hürkuş Müzesi Yayınları, İstanbul 2008.

HOLZHAUSEN, Rudolf, *Birinci Dünya Harbi’nde Almanya’nın Türkiye’ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982.

KANSU, Yavuz-ŞENSÖZ, Sermet-ÖZTUNA, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler-I*, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006.

KAYABALI, İbrahim-ARSLANOĞLU, Cemender, “Yurt Savunmasında ve Dünya Savaşlarında Hava Kuvvetleri”, *Türk Kültürü*, Sayı 116 (Haziran 1972), s. 488-524.

KAYMAKLI, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, Hava Kuvvetleri K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006.

KURT, Emin, “Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Fırası (7 Haziran 1920)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 60 (Bahar 2017), s. 119-142.

KURTER, Ajun, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, C. 4, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009.

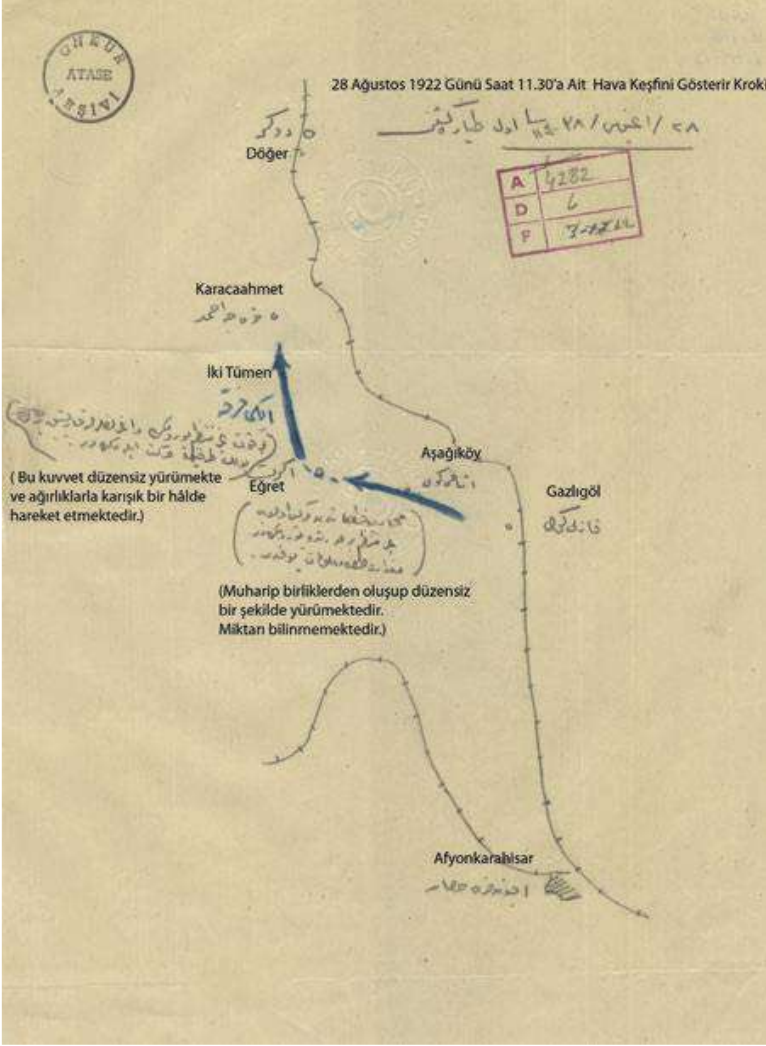
MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974.

NIKOLAJSSEN, Ola-YILMAZER, Bülent, *Ottoman Aviation 1909-1919*, 2005.

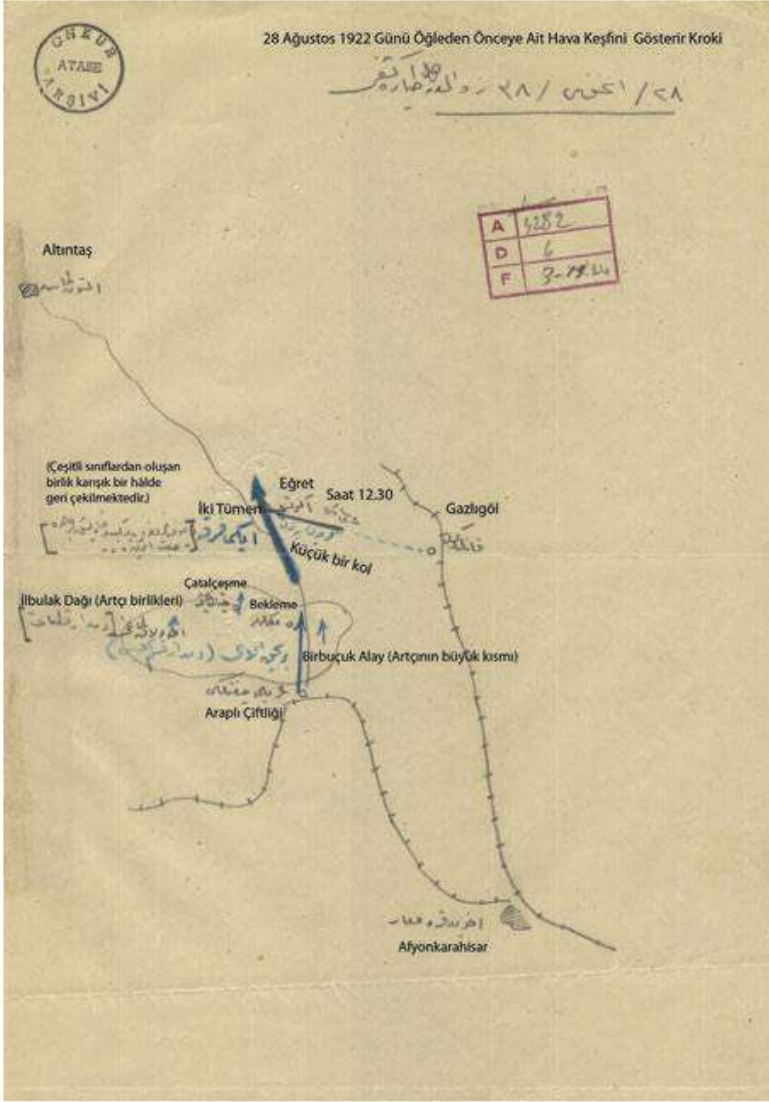
OKAR, Avni, *Türkiye’de Tayyarecilik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

- Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, yay. haz. H. İbrahim Fırtına, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2009.
- ÖZÇELİK, Ayfer, “Büyük Tarruz’a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)”, *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 97-101.
- SÂBİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-3 TBMM'nden Sakarya Savaşı'na*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
- SONYEL, Salâhi R. *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, C. 2, TTK, Ankara 2008.
- ŞAHİN, Hülya, “Kurtuluş Savaşı'nda Türk Havacılığı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Sayı 365 (Temmuz 2000), s. 76-93.
- TANMAN, Sıtkı, *Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923*, C. 2, 2. Kitap, Hava Harp Akademisi Yayınları, İstanbul 2012.
- TANSEL, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*”, C. 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.
- Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 2. Kısım, ATASE Başkanlığı Resmi Yayınları No. 1, Ankara 1999.
- Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi*, C. 2, 3. Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi* C. 2, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C. 5, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.1, Ankara 1964.
- Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. 7, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları No.1, Ankara 1975.
- CREVELD, Martin van, *The Age of Airpower*, Public Affairs, New York 2011.

Ekler

Ek 1: 28 Ağustos 1922 Günü Saat 11.30'a Ait Hava Keşfini Gösterir Kroki
(Kaynak: ATBD, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 48, s. 154-157.)

Ek 2: 28 Ağustos 1922 Günü Öğleden Önceye Ait Hava Keşfini Gösterir Kroki (Kaynak: *ATBD*, Sayı 129 (Ağustos 2012), Belge No. 49, s. 158-161.)

*Batı Cephesi Komutanı İsmet (İNÖNÜ) Paşa ile İlgin Manevraları'nda,
İlgin, Konya, 1 Nisan 1922.*

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 71)

J. F. Charles Fuller'in Savaş İlkeleri ve Büyük Taarruz

Muhammed Emin ÇALAR*

Kulaklarımızı tarihin bilgeliğine kapatmayı bırakalım. Bunun yerine, başarılarını bu ilkelere borçlu olan büyük savaş ustalarının ayak izlerini takip edelim.

J.F. Charles Fuller

Giriş

Kuvâ-yı Millîye'nin bölgesel direnişleri ile başlayan Türk Millî Mücadelesi, savaş doğrularını harfiyen uygulayan bir ordunun zaferi ile noktalanmıştır. Temelde savaş doğruları olarak tanımlayabileceğimiz savaş ilkeleri, harp tecrübelerinin aktarılması ile oluşmuşlardır. Çinli Sun Tzu'dan Prusyalı Clausewitz'e kadar birçok teorisyen/stratejist ve generalin üzerine kafa yordukları mesele, esasında savaşlarda zafere nasıl ulaşılacağı ile ilgilidir¹. Yazıldıkları tarihler itibariyle aralarında yaklaşık 2500 yıl kadar bir zaman farkı olsa da savaş üzerine yazılan eserlerin birçok ortak noktasının olduğu muhakkaktır. Zaman içerisinde savaşın şekli, yöntemi ve türü, savaş teknolojisine bağlı olarak değişse de savaşlardaki temel amaç büyük ölçüde aynı kalmıştır. Savaşlardaki ortak amaç, rakibe üstünlük kurmak ve hasmın askerî kabiliyetini sonlandırmaktır. Savaşlarda zaferi getirecek strateji ve taktiklere dair yazılan eserlerde ortak vurgu yapılan hususlar, 20. yüzyılla birlikte karşımıza doktrin olarak çıkmıştır². Dünyanın önde gelen ordularının talimnamelerine aldıkları savaş ilkelerinin, günümüz kullanımına en yakın örneğini ortaya koyanlardan biri İngiliz General J. F. Charles Fuller olmuştur³.

* Öğr. Gör., MSÜ Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu, muhammedcalar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3222-4888.

¹ Savaş sanatı ve savaş bilimi olarak niteledikleri çalışmalarla harplerde zaferin nasıl kazanılacağını ele alan başlıca eserler için bkz. Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Oktan-Giray Fidan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014; Niccolo Machiavelli, *Savaş Sanatı*, çev. Alev Tolga, Say Yayınları, İstanbul 2014; Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Fahri Çeliker, Alfa Yayınları, İstanbul 2020; Anthonie Henri Jomini, *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2022.

² P. K. Mallick, *Principles of War: Time for Relook*, Knowledge World Publishers, New Delhi 2009, s. 26-30.

³ John Frederick Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", *Journal of the Royal United Servis Institution*, Sayı 61, London 1916; J. F. Charles Fuller, *The Foundations of the Science of War*, Hutchinson and Company,

Charles Fuller, savaş ilkelerini stratejik seviye ve taktik seviye olmak üzere iki kategoride incelemiştir. Stratejik ilkeleri *hedef, taarruz, sıklet merkezi, kuvvet tasarrufu, esneklik/manevra, emniyet, baskın, emir-komuta birliği/birlikte çalışabilirlik* olarak sekiz başlıkta inceleyen Fuller, taktik ilkeleri de *moral bozma, dayanıklılık ve şok/baskın* olmak üzere üç başlıkta toplamıştır. Taktik ilkeleri, stratejinin altında kategorize eden Fuller, stratejik ilkelerin maddî ve fizikî yönünün, taktik ilkelerin ise psikolojik tarafının daha ağır bastığını söylemiştir⁴. Fuller, ilkelerin birleştirilmesi ve uygulanması hususunda ilk olarak hedefin belirlenmesini, ardından da taarruz prensibine dönülerek ona yardımcı olan ve engelleyen unsurların analiz edilmesini tavsiye etmiştir. Son olarak süratli bir baskın ile düşmanın gafil avlanacağını söyleyen Fuller, bu sayede düşmanın saldırıya geçmesine engel olunacağını ve onun yeniden tertiplenmeye mecbur bırakılacağını belirtmiştir⁵. Çünkü Fuller'e göre, bir savaşta kesin zafer isteniyorsa savaş ilkelerinin başarıyla tatbikinin ardından takip ve imha harekâtı ile düşmanın savaş gücü tamamen yok edilmelidir.

Fuller, ilkeleri kaleme alırken savaş üzerine yazılan eserleri ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki 1914 ve 1915 yıllarında yapılan muharebeleri referans almıştır. Fuller'in 1916 yılında yayımladığı savaş ilkeleri ile Büyük Taarruz'da Türk ordusunun uyguladığı savaş planları büyük ölçüde örtüşmektedir. Çalışmamızda günümüz talimnamelerinde yer alan savaş ilkeleri yerine Charles Fuller'in ilkelerinin kullanılmasının ana nedeni, belirttiğimiz benzerlik ve ilkelerin yazıldığı tarihle Büyük Taarruz arasındaki kısa zaman farkıdır. Büyük Taarruz'u hazırlık, muharebe ve takip aşamaları olmak üzere üç safhada incelediğimiz bu çalışmada, savaş ilkelerinin ne şekilde tatbik edildiği ele alınmıştır. Ayrıca savaş ilkelerinin başlıklar halinde incelenmesi ve açıklanması yerine olayların ve savaş planlarının Büyük Taarruz'un kronolojisine uygun olarak aktarılmasına gayret edilmiştir. Büyük Taarruz'u konu alan çok sayıda eser ve makale mevcut olmasına rağmen çalışmada yalnızca bunların birkaçından istifade edilmiştir. Bunların başında Genelkurmay

London 1926; İki savaş arası dönemde, mevzi savaşının neden olduğu hareketsizliği aşmak için tankların önemini ilk kavrayanlardan ve piyade yerine muharebenin merkezine tankları yerleştirme fikrini ilk ortaya koyanlardan biri yine Fuller olmuştur. Bkz. M. Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 87-88.

⁴ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 18-19.

⁵ Fuller, bunların başarılması için bize yardım edecek en önemli unsurun geçmişteki savaşlardan alacağımız dersler olduğunu da eklemektedir (Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 16-17).

tarafından hazırlanan *Türk İstiklal Harbi* serisi ve Selim Erdoğan'ın kaleme aldığı *Büyük Taarruz* eseri gelmektedir. İlkeler ve kapsamı konusunda ise Charles Fuller'in çalışmalarından yararlanılmıştır.

1. Hedefin Belirlenmesi ve Hazırlık Safhası

Mükemmel bir plana nadiren ulaşılabileceğini söyleyen Charles Fuller'e göre, beklenmeyen ve öngörülemeyen olaylar, tüm savaşların ortak kaderidir. Fakat buna rağmen savaşta zafer elde etmenin de gerçekçi bir hedef belirlemekten geçtiği muhakkaktır. Fuller, hedef ilkesinin stratejik hedefin altında yer alan birincil ve ikincil taktik hedeflerden oluştuğunu söyler. Dolayısıyla stratejik hedefimize hizmet eden birden fazla taktik hedefimiz olabilir. Hatta bu taktik hedefleri gerçekleştirecek alt hedefler de belirlenebilir⁶. Fuller'in bu yaklaşımını, farklı seviyelerdeki birliklerin farklı vazifeler üstlenmesiyle açıklayabiliriz. Ayrıca bu duruma *Büyük Taarruz*'da 2'nci Ordu'ya farklı, 1'inci Ordu bünyesinde yer alan 5'inci Süvari Kolordusuna farklı görevlerin verilmesini de örnek olarak gösterebiliriz⁷.

Savaşta temel hedefin rakibe üstünlük kurmak ve zafere ulaşmak olduğunu düşünürsek diğer ilkelerin hedefe hizmet etmesi gerektiği fikri ortaya çıkar. Fakat Fuller burada biraz farklı düşünmektedir. Ona göre hedef ilkesi, taarruz prensibine hizmet etmelidir. Eğer hedef ilkesi, taarruza hizmet etmiyorsa kenara bırakılmalı ve yeniden belirlenmelidir. Çünkü taarruz savaşın “esasidir” ve zafer isteniyorsa bu büyük ölçüde taarruz ile elde edilir⁸. Bir sonraki bölümde taarruz ilkesi üzerinde daha fazla duracağımız için burada yalnızca Fuller'in hedef ile taarruz ilkeleri arasında kurduğu ilişkiyi bu şekilde özetlemek yeterli olacaktır.

Büyük Taarruz'da Türk ordusu ilk olarak muharebedeki hedefini belirlemiştir. Türk ordusunun stratejik hedefi, düşmanı İzmir'den denize dökmek ve Anadolu'yu tamamen işgalden kurtarmaktır. Düşmanı denize dökme hedefi, Millî Mücadele'nin daha erken dönemlerinde belirlenmiştir⁹. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Türk birliklerinin stratejik noktaları ele geçirme çabaları ve yaşanan çatışmaların temel sebebi, bu hedefe ulaşma isteğindedir¹⁰. Dolayısıyla

⁶ Charles Fuller, “Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915”, s. 4-5.

⁷ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 20.

⁸ Charles Fuller, “Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915”, s. 8.

⁹ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 21.

¹⁰ Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yaşanan çatışmalar ve bazı mevzilerin ele

stratejik hedefin çok önceden belirlendiğini ve bunu gerçekleştirmek için gerekli olan hazırlıkların da Sakarya Muharebesi'nin neticelenmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından başlayan hazırlık safhası yaklaşık olarak 11 ay kadar sürecek ve Türk askeri, düşmanı Anadolu'dan atmak için 26 Ağustos'a kadar beklemek zorunda kalacaktır.

Fuller'e göre, bir taarruzun başarısı yalnızca yapılan hazırlığa bağlı değildir. Fakat bir savaşta zafer elde etmek gerçekten de inisiyatif, disiplin, beceri ve hatta kişisel cesareten çok hazırlığa bağlıdır. Fuller, hazırlığın önemine bu şekilde vurgu yaptıktan sonra hazırlık sürecini beş ana başlık altında toplamıştır. Bu başlıklar şu şekildedir:

- 1.Topçu bombardımanına hazırlık
- 2.Siperlerin hazırlanması ve düşman hatlarını işgal edecek birliklerin konuşlanması
- 3.Ön cephe ile düşman arasındaki alanı geçmek için gerekli hazırlık
- 4.Düşmanın savunma sistemlerini ele geçirme ve topçu bataryalarına ilerleme için hazırlık
- 5.Takip harekâtı için hazırlık.

Takip harekâtında çok sayıda düşman savunma hattı süratle geçileceğinden yeni birlikler için her türlü imkân önceden düşünülmeli ve hazırlanmalıdır¹¹. Topçu ateşi ile başlattığı taarruzu takip harekâtı ile sonlandıran Fuller, kesin zafer için takip ve imha harekâtının üzerinde daha fazla durmaktadır. Fuller, takip harekâtı için en önemli görevi ihtiyattaki kuvvetlere vermektedir. Yorgun ve morali tamamen tükenen düşmanın imhası ve takibi için taze birliklerin kullanılmasının daha yerinde olacağını belirtmektedir. Taarruzun başlamasıyla Türk ordusunda ihtiyat birliklerin ne kadar yerinde ve başarılı kullanıldığına aşağıda değineceğiz.

Fuller'in ana hatlarını belirttiği hazırlık safhası ile Türk ordusunun geçirdiği hazırlık sürecinin büyük ölçüde benzediğini söylemek yerinde olacaktır. Taarruz öncesinde bataryaların konuşlanacağı yerler, üç farklı noktada savunma hattı oluşturulması, düşmanın savunma azminin kırılmasının akabinde yapılacak takip harekâtı gibi pek çok detay Türk komuta heyeti tarafından düşünülmüştür¹². Ayrıca Türk ordusunda

geçirilmesi hakkında bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 5. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 279-453.

¹¹ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 30-31.

¹² Türk mevzilerinin nerelerde teşkil edildiği hakkında bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6.

taarruz hazırlıklarının devam ettiği günlerde, gelişebilecek başarısızlık durumları da göz önünde bulundurulmuştur. 28 Temmuz 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Cephe Komutanı İsmet Paşa ve ordu komutanlarının katıldığı Batı Cephesi Komutanlığı karargâhında yapılan toplantıda, Yunanların savunma tertiplenmelerine ve muharebe esnasında gelişebilecek ihtimallere göre farklı planlar hazırlanmıştır¹³. Dolayısıyla hazırlık safhasında dahi esneklik ilkesine önem verildiğini söyleyebiliriz. Savaşın olağanüstü şartlarında gelişebilecek birçok durumun göz önünde bulundurulması ve esneklik ilkesine göre hareket edilmesi, Türk birliklerinin “sürprizle” karşılaşmalarını engellemiştir.

Bu muharebede sürpriz ve baskınla karşılaşan taraf Yunan ordusu olmuştur. Şöyle ki Türk ordusunun taarruz hazırlıklarına hız verdiği 1922 baharında, istihbarat faaliyetleri yürüten Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papoulas, Batı Cephesi Komutanlığının yerleşimine göre savunma planları hazırlamıştı. 1'inci Ordu Afyon'un güneyinde konuşluyken 2'nci Ordu kuzeyde tertiplenmişti. 2'nci Ordu kuruluşunda dört kolordu, 1'inci Ordu kuruluşunda ise iki kolordu ve iki tümen bulunduğu fikrinden yola çıkan Papoulas, Türk taarruzunun güneyden ziyade kuzeyden yapılacağını düşünmüştü. Kısacası General Papoulas, Türklerin sıklet merkezini yanlış tahmin etmişti. Daha doğru bir ifade ile Türk komuta heyetinin taarruz planı bahar ayları itibariyle meyvelerini vermeye başlamıştı¹⁴.

Türk ordusunda gerçekleştirilen istihbarata karşı koyma faaliyetine bir diğer örnek ise meşhur hadiselerden olan Başkomutanın kimseye hissettirmeden Akşehir'e gelme olayıdır. Mustafa Kemal Paşa, hazırlıkların neredeyse tamamlandığı günlerde yakın çevresine Ankara'da yokluğunun hissettirilmemesini tembihlemiş ve birkaç gün sonra kendisinin Ankara'da uluslararası temsilcilere bir çay ziyafeti tertip edeceğini söyleyerek 20 Ağustos 1922'de Akşehir'e geçmiştir¹⁵. Türk ordusu ve komuta heyetine dair bilgi toplamaya çalışan Yunanlar için istihbarat sahasında da işler iyi gitmemiştir. Bu durumun farkına vardıklarında ise vakit artık çok geçtir.

Türk ordusu hakkında istihbarat elde etmeye çalışan Yunan uçaklarının keşif ve gözetleme faaliyetlerine engel olmak amacıyla Türk tayyareleri, önleme uçuşları icra etmişlerdir. Bununla birlikte harekâtın yaklaştığı günlerde Türk tayyareleri de düşmanın yığınak ve ihtiyat

Kısım 2. Kitap, s. 11-12.

¹³ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 195-200.

¹⁴ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 134.

¹⁵ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 205.

birliklerinin konum ve hareketlerine dair keşif uçurları gerçekteşirmişlerdir. Nitekim Türk ordusunun Afyon civarında yaptığı keşif ve istihbarat faaliyetleri sonunda, General Papoulas'ın ardından Ordu Komutanlığı görevine getirilen Yunan General Yeoryos Hacianestis'in, Ahır Dağı'nın sarplığı nedeniyle burada savunma tertiplemediği fark edilmiş ve böylelikle Ahır Dağı'nın aşılması fikri ortaya çıkmıştır¹⁶. 5'inci Süvari Kolordusuna verilen bu görev, Yunan kolordularının kuşatılmasında stratejik öneme sahip olacaktır. Taarruzun ilerleyen günlerinde Türk topçu ateş ve piyade taarruzundan kaçan Yunan askeri, Türk süvarilerinin kendilerini kuşattığını fark edince İzmir ile bağlantılarının büyük ölçüde kesilmiş olduğunu anlayacaktır.

Türk taarruz hazırlıkları ve muharebe planları çalışmaları devam ederken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, zaferi hiçbir şekilde tesadüfe bırakmak istemediği için mevcut birliklerin kabiliyetleri ve eğitimleri ile yakından ilgileniyordu¹⁷. Başkomutan yalnızca ordu eğitimi ve muharebe hazırlıkları ile değil komuta kademesinde yaşanan bazı sorunlarla da meşgul oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, stratejik seviyede mücadelenin kaderini etkileyebilecek boyutta olan meseleleri taarruz başlamadan çözüme kavuşturmuştur. Ordu içindeki sorunların, hazırlık sürecini sekteye uğratmasına asla izin vermemiştir. Bahsettiğimiz meselelerin başında, esaret yıllarının ardından yeniden Türk ordusuna katılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın Harp Okulundan da arkadaşı olan Ali İhsan Paşa'nın ordu komutanlığına getirilmesi ile başlayan sorunlar yer almaktadır. Ordu komutanlığına getirilmesinin ardından Batı Cephesi Komutanlığı gündeme gelen Ali İhsan Paşa ile "iktidar" mücadelesi yaşayabileceğini düşünen İsmet Paşa, bu durumun orduya zarar vereceğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir¹⁸. 6 Ekim 1921'de teşkil edilen 1'inci Ordu Komutanlığına getirilen Ali İhsan Paşa, kolordu komutanları ve Batı Cephesi Komutanı ile yaşadığı sorunların ardından görevinden alınmış ve yerini 29 Haziran 1922'de Mirliva Nurettin Paşa'ya bırakmıştır¹⁹. Komuta kademesinde yapılan bu değişlikle birlikte emir-komuta hususunda yaşanabilecek sorunların önüne geçilmiştir.

Emir-komuta birliği ilkesinin diğer ilkeleri bir arada tutan yapıya sahip olduğunu söyleyen Fuller'e göre, "*sahada, iki iyi generale sahip*

¹⁶ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 16.

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordusu" *ATAM Dergisi*, Sayı 58, C. 20, Ankara 2004.

¹⁸ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 52-54.

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 192.

olmaktansa bir kötü generale sahip olmak daha iyidir, çünkü ikilik sürtüşmenin babasıdır.” Savaş dönemlerindeki en önemli uygulamalardan bir tanesi de farklı fikir ve görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmaktır. Fuller, böylesi bir siyasi ortamda savaşa girişmenin tam anlamıyla intihar olduğunu belirtmektedir. Fuller’e göre, savaşta ordu hatta toplum tek bir amaç uğrunda hareket ettirilmelidir. Aksi takdirde savaşın kazanılması mümkün değildir. Emir-komuta birliğinin beceri, güven, disiplin ve kararlılık anlamına geldiğini söyleyen Fuller, savaşlarda her asker ve vatandaşın kendisi için değil, ordu için çalışması gerektiğini de eklemektedir²⁰. Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Mücadele’nin başından beri yapmaya çalıştığı şey de tam olarak Fuller’in bahsettiği ortak amaç için iş birliği yapma hususu idi. Çünkü Türk toplumunun işgallere karşı tek vücut olması için yoğun çaba sarf eden Mustafa Kemal Paşa, stratejik hedefe ulaşmanın buradan geçtiğini çok iyi bilmekteydi. Dolayısıyla ilk olarak toplum ve orduyu ortak amaç uğrunda tek yumruk haline getiren Başkomutanın, taarruz öncesinde ordu içindeki fikir ayrılıklarına ve sürtüşmelere izin vermesi düşünülemezdi.

Hedefin belirlenmesiyle birlikte hazırlık safhası başlatılmış, ardından emir-komuta birliği önündeki bazı engeller aşılmıştır. Sonrasında muharebe planına son şekli verilmiş ve taarruzun sıklet merkezi belirlenmiştir. Düşman üzerinde şok etkisi yapacak taktiklerin hazırlanmasıyla geriye artık Yunanlara beklemedikleri bir baskınla taarruz etmek kalmıştır. Taarruz, Türk ordusunda tüm askerlerin sabırsızlıkla beklediği andı. Nitekim Sakarya Meydan Muharebesi’nin ardından tüm hazırlıklar bu büyük gün için yapılmıştır.

2. Taarruzun Başlaması ile Stratejik ve Taktik İlkelerin Tatbiki

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile taarruzun tarihi konusunda bir görüşme gerçekleştirmiştir. 26 Ağustos olarak belirlenen tarihi, Mustafa Kemal Paşa biraz daha öne çekmek istemiş, fakat İsmet Paşa, hazırlıkların daha erken tamamlanamayacağını söyleyerek ertelenmesini talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da tamamen hazır olmayan şartlarda muharebeye girmenin yerinde bir karar olmayacağını göz önünde bulundurarak taarruz gününü 26 Ağustos olarak onaylamıştır²¹. Hedef, yöntem ve taarruz gününün

²⁰ Fuller, emir-komuta ilkesinden bahsederken biraz daha ileri giderek savaş dönemlerinde muhalif seslerin ortadan kaldırılması ve fikir birliğinin sağlanabilmesi için diktatörlük dahi ilan edilebileceğini söylemektedir. Charles Fuller, “Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915”, s. 15-16.

²¹ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 205-206.

belirlenmesinin ardından artık geriye yalnızca o günün gelmesini beklemek kalmıştır.

Taktik ilkelerin amacının, savaşın stratejik hedefine ulaşmak ve her bir muharebenin karakterine özgü yöntemler geliştirmek olduğunu söyleyen Fuller, savaşta zafer kazanmanın taarruzdan geçtiğini yinelemektedir. Fuller, rakibe üstünlük kurmanın taarruzla mümkün olacağını belirtmekte ve bunun da en basit iki yöntemini açıklamaktadır. İlki düşmanın kanatlardan kuşatılması, diğeri ise merkezine taarruz edilen düşmanın iki kanada ayrılarak parçalanması ve ardından da bu kanatların kuşatılarak imha edilmesidir. Buna rağmen Fuller, taarruz planlarından hangisi seçilirse seçilsin temelde zaferi belirleyecek unsurun zaman, arazi, ikmal ve muhabere olacağını da belirtmektedir²². Nitekim taarruzu çeşitli safhalara ayıran Fuller'in temel taarruz yöntemi ile 1'inci Ordu'ya verilen görev aynıdır. Nurettin Paşa komutasındaki 1'inci Ordu'nun görevi, Afyon'un güneyinden, General Nikolaos Trikupis komutasındaki Yunan 1'inci Kolordusu'nun kanadına taarruz etmek ve düşmanı kuşatmaktır²³.

Taarruz ve baskın ilkesinin, düşmanın morali ve savaşma azmi ile doğrudan bağlantılı olduğunu ifade eden Fuller, taarruz ilkesinin dört aşamadan oluştuğunu söylemektedir. Bu aşamalar ise şunlardır:

- 1.Yaklaşma
- 2.Moral bozma
- 3.Karar
- 4.İmha

Bu ilkeye göre, taarruz hattına ilerleyen birlikler, top atışları ile düşmanın dayanıklılığını ve moralini bozar, ardından ileri harekâta geçen birlikler düşmanda şok etkisi yaratır ve böylece düşmanın savunma düzeni tamamen bozulur²⁴.

Savaşta öncelikle düşmanın moralinin bozulması gerektiğini söyleyen Fuller'e göre, ilk olarak düşman üzerine topçu ateşi açılmalı ve dayanıklılığı kırılmalıdır. Ardından da süngü ile dövülerek savunma direnci sonlandırılmalıdır. 26 Ağustos 1922 sabahında başlayan Türk ordusunun taarruzu da Fuller'in ifade ettiği şekilde icra edilmiştir. İlk olarak sahneye Türk topçusu çıkmıştır. Türk topçuları, saat 05.00'de

²² Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 6-7 ve 19.

²³ Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın taarruzun hemen öncesinde ordu komutanlarına gönderdiği emir için bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, s. 58.

²⁴ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 20.

düşmana hiç beklemedikleri anda ateş açarak onların yalnızca savunma hatlarını ve bataryalarını değil aynı zamanda baskın ilkesi ile morallerini de tahrip etmiştir²⁵. Türk topçusunun tanzim ve tahrip atışları, Yunan savunma hatları üzerinde çok etkisi yapmış ve Yunan topçusu ancak yarım saat sonra karşılık verebilmiştir. Muharebenin ilerleyen safhasında Türk piyadesi üzerinde çok ağır baskı kurulamamasının en önemli sebeplerinden biri, Türk topçusunun Yunan batarya ve muhabere sistemlerini hedef alan isabetli atışlarıdır²⁶. Bataryaları ve muhabere ağı zarar gören Yunan ordusu, bunların eksikliğini muharebenin her anında hissedecektir.

Fuller, düşmanın savaşma azminin kırılması ve moral bozukluğu eylemini gerçekleştirme hususunda en önemli görevi topçu sınıfına vermektedir. O, tarih boyunca topçuların görevinin prensipte aynı olmakla birlikte savaş teknolojisindeki değişime paralel olarak çok daha karmaşık hale geldiğini ifade etmektedir. Mevzi savaşında daha kritik rolde gördüğü topçunun vazifesini ise altı bölüme ayırmaktadır:

- 1.İlerlemeyi kısıtlayan engelleri yok etmek
- 2.Düşmanın siperlerini imha etmek
- 3.Düşman askerlerini savaş dışı bırakmak ve moralini bozmak
- 4.Düşmanın topçusunu, makineli tüfeklerini ve havanlarını etkisiz hale getirmek
- 5.Düşmanın yedek kuvvetlerinin önüne ateş barajları oluşturmak ve onları savaş dışında tutmak
- 6.Taarruzun önünü ve yanlarını korumak için ateşten duvarlar inşa etmek.

Fuller'e göre, düşman topçusunun kontrol altında tutulması, savunmasının yok edilmesinden daha önemlidir. Bunun için düşman topçusunun her zaman gözetlenmesi, yapılan atışların da periyodik ve metodik olması zorunludur²⁷.

Topçu ateşi ile başlatılan ilk taarruz gücünün düşmanı yıpratmasının ardından, ihtiyat birliklerinin devreye sokulmasının

²⁵ Taarruzun başlaması ve Yunan savunma hatlarının hedef alınması hakkında bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, s. 95-12; Muharebede Yunan askerlerin savaşma azimlerini kıran yalnızca Türk topçusu değildi. Türk tayyarelerinden atılan propaganda kartları da Yunan askeri üzerinde olumsuz etki yapmıştır (Ahmet Anın, *General Trikapis'in Hâtıraları*, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1967, s. 85-86).

²⁶ Özellikle Yunan 4'üncü Tümen bataryaları, Türk topçusuna neredeyse hiç karşılık verememiştir (Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 219).

²⁷ Fuller, topçuların böyle bir faaliyeti gerçekleştirebilmesi için yaz aylarının seçilmesinin daha yerinde olacağını söylemektedir (Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 32).

zorunlu olduğunu söyleyen Fuller, bu birliklerin baskın ve şok etkisi yapması gerektiğini de belirtir. Bu yüzden ihtiyat birlikleri mümkün olduğunca diri birliklerden ve piyadelerden seçilmelidir. Bu sayede düşmanın savaşa azmi tamamen yok edilir ve takip harekâtı için avantaj sağlanır²⁸. 26 Ağustos sabahı şiddetle başlayan Türk taarruzu da aynı günün akşamında yerini, muharebede yorulan birliklerin ihtiyat kuvvetleri ile değiştirilmesine bırakmıştır²⁹. Yaklaşık üç gün sonra tamamen takip harekâtına dönecek olan muharebede, hemen hemen her daim kuvvet tasarrufu ilkesi göz önünde tutularak Türk ihtiyat birlikleri yerinde ve zamanında kullanılmıştır. Yunan ordusu karşısında daima bir adım önde olan Türk ordusu, kuvvet tasarrufunun başarılı icra edilmesinden dolayı düşmanı takip ve imha edecek gücü her zaman kendisinde bulmuştur.

Birliklerin düzenli ve düzgün dağılımı kuvvet tasarrufu olarak bilinir. Sahip olunan birliklerin tamamı hedef için harekete geçirilmeden önce aksi durumların her zaman göz önünde bulundurulması gerektiğini söyleyen Fuller'e göre, gücün tasarruflu kullanılması savaşın genel seyri için oldukça önemlidir³⁰. Türk ordusunda da muharebenin kritik anlarında dahi kuvvet tasarrufuna özen gösterildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Türk birliklerinin çekilen Yunan ordusu üzerine taarruz ederken temel taktiği, geriden ağır topçu ateşi ile düşmanı yıpratmak ve devamında ihtiyatları devreye sokarak yorgun düşmana daha fazla zayıt verdirmek olmuştur³¹.

İhtiyat kuvvetlerin doğru kullanılmasına güzel bir örnek olarak 4'üncü Kolorduda yapılan değişiklikleri verebiliriz. 4'üncü Kolordu Komutanı Miralay Kemalettin Sami Bey, 26 Ağustos'ta alınamayan Kurtkayası'nın gece taarruzu ile alınmasını istemiştir. Fakat 8'inci Tümen Komutanı Miralay Kazım Bey, taarruz için sabahın beklenmesinin ve yorulan 135'inci Alay ile ihtiyattaki 131'inci Alay'ın değiştirilmesinin daha yerinde olacağını söylemiştir. Kazım Bey'in görüşlerini yerinde bulan Kemalettin Sami Bey, kararı kabul eder ve taze birliklerle düşmana taarruz edilir. 27 Ağustos sabahı gün doğmadan taarruza geçen 8'inci Tümen, Kurtkayası'nı düşmandan temizler³².

²⁸ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 37-38.

²⁹ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 247.

³⁰ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 9.

³¹ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 299.

³² Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 223 ve 249.

Muharebenin ikinci gününün ardından Yunan ordusundaki çözülme iyice gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle Trikupis ve Frango birliklerinin arasındaki muhaberenin kesilmesiyle Türk kolordularının ilerleyişi hızlanmıştır. Büyük Taarruz'un üçüncü gününde de stratejik ilkelerin tatbiki devam etmiştir. 28 Ağustos günü Yunan birliklerinin çekilişi sürerken daha önceden ihtiyat görevi verilen 2'nci Kolordu'ya, Yunanların Resulbaba-İlbulak hattında yeniden tertiplenip muharebeye girmeleri üzerine asli taarruz görevi verilmiştir³³. Yunanların temel amacı, Dumlupınar'a ulaşmak ve burada diğer kuvvetleriyle birleşmektir. 2'nci Kolordu görevindeki bu ani değişiklik Türk ordusunda zaman ve fırsat kaybedilmesine izin vermemiştir. Muharebenin olağanüstü şartlarında gelişen ve Türk taarruzunu tehlikeye düşürebilecek durumlarda, süratle esneklik gösterilerek yerinde kararlar verildiğini görüyoruz.

Fuller, esneklik/manevra ilkesinden kastın, sürekli hareket halinde kalmak ya da süratli yer değiştirmek olmadığını belirtmektedir. Yine Fuller'e göre, tüm ilkeler arasında öngörülmesi, tahmin edilmesi veya kontrol edilmesi belki de en zor olanı esneklik ilkesidir. Çünkü bu ilke, savaş anının egemen koşullarına en duyarlı olanıdır. Bir yağmur fırtınası, bir sis, bir toz bulutu, yıkılmış bir köprü, arızalı bir telefon, topal bir at, patlak bir lastik, kötü yazılmış bir mesaj, gecikmiş bir ikmal kalemi veya bükülmüş bir demiryolu hattı ve daha pek çok öngörülemeyen olay, en başarılı harekâtı dahi talihsiz bir şekilde sonlandırabilir³⁴. Fuller'in başarılı şekilde tatbikinin çok zor olduğunu söylediği esneklik ilkesinin uygulanmasına, Büyük Taarruz'un birçok safhasında şahitlik ederiz. Hazırlık sürecinin pek çok aşamasında ve muharebe planlarının oluşturulmasında da bu ilkeye uygun hareket edildiğini bir önceki bölümde görmüştük.

Türk taarruzunun takip harekâtına döndüğü günlerde esneklik ilkesinin tatbikine 5'inci Kafkas Tümeni Komutanı Halit Bey'den bir örnek vermek yerinde olacaktır. 29 Ağustos günü 5'inci Kafkas Tümeni düşman birliklerinin çekiliş güzergâhı üzerine hareket halindeyken Tümen Komutanı Halit Bey, Çatkuyu yakınlarında 10'uncu Alay'ın muharebe ettiğini görünce ani bir manevra ile birliğine ateş emri vermiştir³⁵. Halit Bey'in bu kararı ve muharebenin gelişimine göre farklı

³³ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 279.

³⁴ Sahip olunan birliklerin hareket enerjisi/manevra kabiliyeti yarar sağlamayacak amaçlar için kullanıldığında, sahip olunan gücün sömürülmesine neden olacaktır diyen Fuller, benzer hatayı Birinci Dünya Savaşı'nda Almaların Batıda yaptığını söylemektedir (Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 11-12).

³⁵ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 295.

reaksiyonlar gösterebilmesi, 10'uncu Alay'ın kanatlarına gelebilecek tehlikeyi ortadan kaldırmış ve Alay'ın güvenliği sağlanmıştır. Muharebenin birçok safhasında stratejik ve taktik seviyede esneklik ilkesinin tatbikine sık sık tesadüf ederiz. Türk ordusunun esneklik ve manevra kabiliyetinin, zaferin kazanılmasında etkili rol oynadığı muhakkaktır.

Fuller'in esneklik ilkesi ile yakından ilişkili gördüğü emniyet ilkesi, muharebede Türk komutanların en çok önem verdiği meselelerin başında gelmektedir. Fuller, güvenlik olmadan birliğin hareket etmesinin en basit ifadeyle intihar olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte manevra kabiliyetinden yoksun birlikler ise muhakkak yok edilmekle cezalandırılır. Fuller'e göre, emniyet bir kalkandır, öldürücü bir silah değildir. Emniyet ilkesinin terk edilmesinin, her türlü başarısızlığa neden olabileceğini söyleyen Fuller, bu durumun da neredeyse savaşa yeniden başlamak olduğunu eklemektedir³⁶.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin izlerini hâlâ hafızasında taşıyan Türk komuta heyetinin, birliklerin emniyeti hususunda bir zafiyete izin vermesi kabul edilemezdi. Dolayısıyla emniyet, Büyük Taarruz'daki öncelikli konularımızdan olmuştur. Türk ordusunda, kolorduların bir tümeni ya da tümenlerin bir alayı bağlı bulunduğu birliğinin güvenliğinden sorumlu tutulmuştur. Birliğe gelebilecek beklenmedik saldırılar için tedbirler alınarak emniyet ilkesi her zaman göz önünde tutulmuştur. Emniyet ilkesi yalnızca muharebe esnasında değil taarruz planları hazırlanırken dahi masaya yatırılan konuların başında gelmiştir. Harekâtı gerçekleştirecek birliklerin güvenliği hususu muharebe planlarının merkezinde yer almıştır³⁷.

Muharebenin ilk saatlerinden itibaren Cephe Komutanı'nın birliklere verdiği emirler, başarılı şekilde icra edilmiştir. Böylelikle muharebenin henüz ikinci gününde, altı ayda geçilemez denilen hatlar düşmandan temizlenmiş, Afyon'un güneyi ve batısı tamamen ele geçirilmiştir. İzzettin Bey komutasındaki 1'inci Kolordu da Sinanpaşa Ovası'na kadar ulaşmıştır. Türk taarruzları karşısında çaresiz kalan Yunan 1 ve 2'nci kolorduları ise mevzilerini boşatarak çekilmeye başlamışlardır³⁸. 28 Ağustos itibarıyla Türk taarruzu, Yunanlar üzerinde baskın etkisi yaparak kuşatma ve takip harekâtına dönüşmüştür.

³⁶ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 13.

³⁷ Taarruzun başlamasıyla düşmanı güneyden kuşatma görevini alan Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa, tümenlerine verdiği emirde ilk olarak kolordunun güvenliğinin sağlanmasını ister ve 14'üncü Tümen Komutanı Yarbay Suphi Bey'e Kolordu'nun emniyeti vazifesini verir (Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 240-241).

³⁸ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 269.

3. Takip ve İmha Harekâtı

Türk taarruzunda olduğu gibi baskın ilkesinin başarılı icra edilmesi ile düşman, içinden çıkamayacağı bir duruma sürüklenir. Fuller'e göre baskın ilkesi, iki ucu keskin bir silah gibidir ve beceriksiz ellerde son derece tehlikelidir. Bu ilke esas olarak psikolojik bir ilkedir. Düşman birlikleri ve kendi ordunuzun morali ile doğrudan ilişkilidir. Savaşı kazanmak için uygulayacağımız beklenmedik taktikler düşmanı şaşırtacaktır diyen Fuller, bu taktiklerin en basit olanının genellikle en iyi sonucu verdiğini de eklemektedir. Dolayısıyla Fuller'in yaklaşımından yola çıkarak taarruz planlarından en başarılısının, sade/basit ve baskın ilkesine göre hazırlanan olduğunu söyleyebiliriz. Baskının ustaca uygulanması durumunda minimum çabayla maksimum korku üretileceğini ifade eden Fuller'e göre, bir ordu bir kez şaşırtıldığında tüm dengesi ve düzeni bozulur, birlik ve beraberlik duygusu kaybolur. Askerlerin yürekleri korku ile dolar, savaşıma azimleri kırılır ve dağılırlar. İyi bir komutan çıkana ve düzeni sağlayana dek durum böyle devam eder³⁹. Fakat Yunan Küçük Asya Ordusu'nda böyle bir komutan hiç ortaya çıkamayacaktır. 28 Ağustos'a kadar olan süreçte Türk taarruzları, Yunan kolorduları üzerinde şok etkisi yapmış ve taarruzun ilk gününden itibaren çekilmeye başlayan Yunanların takibine bu tarihten sonra da devam edilmiştir.

Yunan 1 ve 2'nci Kolordularının buldukları cephelerden çekilmeye başlamasının akabinde, 28 Ağustos gecesi İsmet Paşa, ordu komutanlarına yeni emirlerini göndermiştir. İsmet Paşa emirlerinde, çekilen düşmanın aralıksız takip edilmesini ve muharebeye zorlanmasını istemiştir. Cephe Komutanı'nın maksadı düşmanın imhasıdır. İsmet Paşa, Sakarya'da Türk ordusunun başardığı çekilme ve yeniden toparlanmayı, Yunanların yapmasına müsaade etmeyecektir. Cephe Komutanı, 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'dan düşmanın İzmir yönüne, 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'dan da Eskişehir-Kütahya istikametine çekilmesinin engellenmesini istemiştir⁴⁰.

Charles Fuller de düşmanın imhası konusunda İsmet Paşa ile aynı fikirdedir. Fuller'e göre düşman, tamamen morali bozulmuş hatta parçalara ayrılmış olsa dahi takip edilmediği ve yok edilmediği sürece her zaman yeniden toparlanmayı düşünebilir. Dolayısıyla buna fırsat verilmeden düşman unsurları imha edilmelidir⁴¹. Fuller, taarruz her ne kadar şiddetli ve başarılı olsa da düşmanın muhabere ağının tamamen

³⁹ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 14-15.

⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, s. 154-155.

⁴¹ Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 20.

kesilmesi ve düşman unsurlarının birbirleri ile olan mesafesinin sürekli açılması gerektiğini söylemektedir. Taarruzun şiddetinden geri çekilmeyi ve meydan savaşını göze alan düşmanın kuşatılmasının ardından Fuller, gerçekleştirilecek harekâtı üç başlıkta toplamıştır.

1. Ele geçirilen mevzilerin savunulması ve tahkimi
2. Kuşatmanın yakın çevresindeki düşman unsurlarının imhası için takibin gerçekleştirilmesi ve düşman birlikleri arasındaki mesafenin genişletilmesi
3. Meydan muharebesine itilen düşmanı yok edecek birliklerin oluşturulması⁴².

28 Ağustos günü ile birlikte Türk ordusunun temel maksadı, İsmet Paşa'nın emirlerinde görüldüğü gibi, Fuller'in yaklaşımı ile büyük ölçüde aynıdır. Yunan 1 ve 2'nci Kolorduları arasında mesafenin açılması ve kaçış istikametlerinin kesilmesi, Türk birliklerinin ana göreviydi. Sonrasında düşman meydan muharebesine çekilecek ve büyük ölçüde imha edilecekti. Fuller, düşmanın takibi esnasında bir hususa daha dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu husus da düşman makineli tüfeklerinin susturulmasıdır. Düşman zaman kazanmak için artçı savunma eylemine başvuracağından, ağır toplar yerine daha hafif silahlar kullanacaktır⁴³. Fuller'in burada vurguladığı husus, Yunan kuvvetlerinin takibi sırasında Türk askerini en çok zorlayan konuların başında gelmektedir. Takip harekâtı sırasında düşmanın makineli tüfeklerle açtığı ateş, Türk birliklerini oldukça zorlamış ve kayıplara sebep olmuştur⁴⁴.

Kuşatmadan kurtulma çabalarına ve artçı saldırılarına rağmen Yunanlar için tablo giderek daha da kötüleşmektedir. 29 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, yaptıkları toplantıda durum analizi yapmışlardır. Düşman kuvvetlerinin büyük kısmı kuzey, doğu, güney ve güneybatıdan kuşatılmış durumdadır. Söz konusu toplantıda paşaların ortak kararı taarruza devam edilmesi yönünde olmuştur. Yapılan görüşmelerin ardından 30 Ağustos'ta yeni emirlerini ileten Cephe Komutanı, ordu komutanlarından durmaksızın düşmanı takip etmeleri ve

⁴² Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 38.

⁴³ Fuller, takip harekâtı sırasında düşman makineli tüfeklerinden korunmak için topçu ateşinden, havanlardan, makineli tüfeklerden, toplu piyade ateşinden, süvari manevrasından ve keskin nişancılardan yararlanılması gerektiğini belirtmektedir (Charles Fuller, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", s. 39).

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, s. 183, 214, 232, 274 ve 276.

muharebeye zorlamaları emrini vermiştir. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa da 1'inci Ordu karargâhına gelerek muharebeyi buradan takip etmiştir⁴⁵. Baskın ve moral bozukluğu ilkelerinin sağladığı avantajın farkında olan Türk kurmayları, düşmana son darbeyi bir an önce vurmak istemişlerdir.

Yunan askerinin morali bozulmuş ve savaşma azmi neredeyse tükenmişken stratejik ve taktik seviyede başarıdan istifade edilmeye çalışılmıştır. Stratejik seviyede, ordulardan, kuşatılan düşmana taarruza devam edilmesi istenirken, taktik seviyede de durum farklı değildir. 30 Ağustos günü tümenlere taarruz emri verilmiştir. Birliklerin hazırlıklarını tamamlamaları ve taarruza geçmeleri için düşünülen saat 17.00 sularıdır. Fakat 11'inci Tümen hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz, taarruz saatini beklemeden Çalköy-Adatepeler hattını ateş altına almıştır. 19.00 sularında ise Türk toplarının Adatepeler hattındaki yoğun ateşinin ardından sahneye piyadeler çıkmıştır. 5'inci Kafkas Tümeni ve 11'inci Tümen, süngü hücumu ile düşman üzerine taarruza geçmiş ve devamında 61'inci, 16'ncı, 11'inci, 23'üncü ve 5'inci Kafkas Tümenleri'nin kısılcında kalan Yunan birlikleri son yarma harekâtını burada denemiştir. Fakat Yunan ordusu için artık çok geçtir. Türk ordusunun takibi ve kuşatması altındaki Yunanlar için çıkış yolu kalmamıştır⁴⁶.

30 Ağustos günüyle birlikte Türk kuşatmasının çemberinde kalan General Trikupis birlikleri ağır darbe almışken General Frango komutasındaki birlikler daha iyi durumdaydılar. 1'inci Kolordu Komutanı İzzettin Bey, Frango'nun Trikupis'e zaman kazandırma ve yeni savunma hatları oluşturma ihtimalinin doğduğunu 1'inci Ordu Komutanı'na rapor etmiştir. 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, düşmanın Dumlupınar'da yeni mevziler ele geçirmesini engellemek adına 2'nci Kolorduyu batıya sürer ve General Frango'nun planları hayata geçmeden suya düşürülür. Yunan kuvvetlerinin birbirleri ile irtibatı neredeyse tamamen kesilmiştir. Günün sonunda muharebenin başından itibaren Türk tarafı zafere, Yunan tarafı da mağlubiyete hiç bu kadar yakın olmamıştır⁴⁷. Durmaksızın düşman üzerine taarruz eden Türk süvarisi ve piyadesi, her ne kadar yorgun düşse de zaferin kendilerine artık çok yakın olduğunun farkındadır.

Muharebenin komutasını devralan Başkomutan, geceyi Fevzi Paşa ile birlikte Dumlupınar İstasyonu'nda geçirmiştir. Bir sonraki gün Afyon'da bulunan İsmet Paşa da buraya gelmiştir. Muharebenin ardından dumanlar altında kalan Çalköy'de, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşa'lar önlerindeki harita üzerinde tarafların durumlarını

⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, s. 241-244.

⁴⁶ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 319-326.

⁴⁷ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, s. 330-332.

değerlendirmişlerdir. Türk ordusunun bir sonraki hamlesinin ne olacağına da burada karar vermişlerdir. Düşmanın asıl kuvvetleri Dumlupınar hattında imha edilmiştir. Kalanları ise dağınık bir şekilde Uşak yönüne kaçmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, kaçan kuvvetlerin Yunanistan'dan gelebilecek yeni birliklerle takviye ihtimalinin olduğunu belirtmiş ve İzmir'de yeni bir savunma hattı kurulmasının engellenmesini istemiştir⁴⁸.

Fuller'in belirttiği gibi, takip ve imha edilmeyen düşman, muhakkak yeniden tertiplenmeyi düşünecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın ise artık düşmanın yeni bir savunma hattı tertibine tahammülü yoktur. Başkomutan, böyle bir ihtimalin oluşmasına bile izin vermeyecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın emri net ve kesindir. Bursa istikametinde çekilen Yunan 3'üncü Kolordusunun takibi, batı yönünde dağınık şekilde çekilen birliklerin de imhası emredilmiştir. Alınan bu kararlar birlikte İzmir'e kadar sürecek olan büyük takip başlamıştır. 1 Eylül günü ise Başkomutan Türk ordusuna yazdığı bildiriye zaferi müjdelemiştir. Mustafa Kemal Paşa bildiriye, Türk ordusunun gösterdiği kahramanlık ve fedakârlık ile necip Türk Milleti'ne layık olduğunu belirtmiş ve Türk ordularına şükranlarını sunmuştur. Başkomutan, tarihi emrini de yine burada vermiştir: *Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*⁴⁹.

Sonuç

Savaşın teknolojisi ve sistemlerinin zaman içerisinde değişmesine ve yeni türlerinin ortaya çıkmasına rağmen savaşın doğası hemen hemen aynı kalmıştır. Savaşın kolay değişmeyen doğası, onun icra edilmesinde hangi yöntemlerin uygulanacağını da etkilemiştir. Yöntemlerin ortak amacı zafere ulaşmaktır. Muzaffer olmak için ise yalnızca güçlü olmak yetmemektedir. Güçlü olmanın yanı sıra savaşlarda doğru strateji belirlenmesi ve uygun taktikler seçilmesi zorunludur. Bu zorunluluklar, yöntem ve kurallar karşımıza savaş ilkeleri olarak çıkmaktadır. Charles Fuller'in 20. yüzyıl harp tekniklerine uyarladığı savaş ilkeleri, dünyanın önde gelen ordularının ve bizim talimnamelerimizde hâlâ önemli bir yer tutmaktadır. Savaşın icrasında ve zaferin kazanılmasında mutlak uyulması gereken kurallar olarak yorumlayabileceğimiz ilkeleri, kısaca savaşın doğruları olarak da tanımlayabiliriz. Biz de bu fikirden yola çıkarak Büyük Taarruz'da zafer kazanan Türk ordusunun, savaşın doğrularını nasıl icra ettiğini ortaya koymaya çalıştık.

⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, s. 282-283.

⁴⁹ Cephe Komutanı'nın tüm ordu komutanlarına iletildiği bildiri, bütün birliklerde okutulmuş ve Türk ordusuna hizmet etmiş erinden subayına herkes taltif edilmiştir (*Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, s. 283).

Fuller'in 1916 yılında yazdığı ilkelerin, 1922 yılında Türk ordusu tarafından ne şekilde tatbik edildiği yukarıdaki bölümlerde açıklanmıştır. Ortaya koyulmak istenen görüş, Fuller'in ilkeleri ile Büyük Taarruz'da uygulanan taktik ve yöntemlerinin büyük ölçüde benzediğidir. Nitekim Fuller'in ilk olarak hedefin belirlenmesi ile başlattığı ardından taarruz ve baskın ile devam ettirdiği ilkeler, Büyük Taarruz'da aynı usullerle uygulanmıştır. Emir-komuta birliği, sıklet merkezi ve esneklik hususlarına Fuller'in yaklaşımına paralel olarak riayet edilmiştir. Aynı şekilde emniyet ve kuvvet tasarrufu ilkeleri de Türk komuta heyetinin önceliklerinden olmuştur.

Büyük Taarruz'da Türk ordusunun uyguladığı yöntemlere elbette Fuller'in eseri rehberlik etmemiştir. Türk ordusu mevcut şartlara en uygun şekilde savaşın doğrularını uygulamıştır. Türk ordusunun yöntem ve planları ile Fuller'in ilkelerinin örtüşmesinin nedeni, savaş doğrularının neredeyse eksiksiz uygulanmış olmasıdır. Nitekim Türk ordusunun kısa bir sürede zafer kazanmasındaki en önemli etkenlerden biri, savaş ilkelerinin başarıyla icra edilmesidir. Düşman imkân ve kabiliyetinden, coğrafi unsurlara kadar birçok hususun göz önünde bulundurulmasıyla hazırlanan Türk muharebe planları, en doğru yöntemlerle sahaya yansıtılmıştır. Türk ordusuna zaferi kazandıran etkenler ile Fuller'in savaş ilkelerinin kaynağı aynıdır. Aslında hem Türk ordusuna hem de Fuller'e rehberlik eden savaşın doğrularıdır.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKAD, M. Tanju, *Modern Savaşın Temel Kavramları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- ANGIN, Ahmet, *General Trikupis'in Hâtıraları*, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1967.
- CLAUSEWITZ, Carl von, *Savaş Üzerine*, çev. Fahri Çeliker, Alfa Yayınları, İstanbul 2020.
- ERDOĞAN, Selim, *Büyük Taarruz*, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- FULLER, John Frederick Charles, "Principles of the War, With Reference to the Campaigns of 1914-1915", *Journal of the Royal United Servis Institution*, Sayı 61, London 1916, s. 1-40.
- _____, *The Foundations of the Science of War*, Hutchinson and Company, London 1926.
- JOMINI, Antonie Henri, *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2022.
- MACHIAVELLI, Niccolo, *Savaş Sanatı*, çev. Alev Tolga, Say Yayınları, İstanbul 2014.
- MALLICK, P. K. *Principles of War: Time for Reread*, Knowledge World Publishers, New Delhi 2009.
- SUN TZU, *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Oktan-Giray Fidan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 5. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973.
- Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- Türk İstiklal Harbi*, C. 2, 6. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlginç Manevrasında Süvari Kolordusu" *ATAM Dergisi*, Sayı 58, C. 20, Ankara 2004, s. 203-230.

Fransız Yazar Claude FARRERE ile, İzmit, 18 Haziran 1922.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 76)

Büyük Taarruz'un İngiliz ve Fransız Basınındaki Yankıları

Çağlar AKUŞ* Anıl UZUN*

Giriş

Kelime anlamı gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü olan basın, ilk ortaya çıktığında devletlerin resmi yayın organı iken daha sonra mensubu olduğu ülkenin, grubun veya kişilerin görüşlerini ifade etmesinin bir aracı oldu. Zamanla gelişen ve bugün adına kamuoyu dediğimiz olgu bu ifadelerin bir araya gelmesi ile oluşmuştur¹. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın etkin bir basın-yayın hayatına sahip olduğu düşünülürken Büyük Taarruz konusunda gazetelerin önemli bilgiler ihtiva edeceği muhakkaktır. 20.yy'ın ilk çeyreğinde gazetelerin haber etiğinde temsil ettikleri siyasi, sosyal ve ekonomik görüşlerinin rolü büyüktür. Bu yüzden İngiliz ve Fransız basınındaki önemli yayın kuruluşlarının görüşlerini ele almak önemlidir.

The Oxford Gazette ismiyle ilk başta Oxford'da yayın hayatına başlayan *The London Gazette*, veba salgını sonrası tekrardan kraliyet ailesinin Londra'ya taşınması dolayısıyla ana merkezini Londra şehrine taşımıştır. Bu noktadan sonra yayın hayatına *The London Gazette* olarak devam eden gazete hâlihazırda da basılan İngiltere'nin en eski gazetesidir. Devletin resmî gazetesi konumunda olan gazete, uzun süredir The Stationery Office isimli yayıncı tarafından basılmaktadır. Bu niteliği ile gazete İngiltere'de basılan en eski gazete olduğunu iddia etmektedir. İlgili yayının ilk basım tarihi iddiası 7 Kasım 1665'tir. II. Charles döneminde basılan gazete şu an ki gazete kavramına pek benzememektedir. Toplu alanlarda satılmaktan çok çeşitli abonelere düzenli aralıklarla gönderilen bir yayın hüviyetindedir. Şu an bile yayın amaçlarına bakıldığında bu niteliklerini kanıtlar düzeyindedir; kısaca değinmek gerekirse; Birleşik Krallık Parlamentosu veya İskoç Parlamentosu yasa tasarılarına kraliyet onayının verilmesi, Avam Kamarasında bir boşluk oluştuğunda seçim yazılarının verilmesi, bazı kamu kurumlarına atamalar, silahlı kuvvetlerdeki komisyonlar ve müteakip subay terfileri, kurumsal ve kişisel iflas, onur ödülleri ve askerî madalyaların verilmesi, isim veya arma değişiklikleri, kraliyet bildirileri

*Öğr. Gör., MSÜ Deniz Harp Okulu, cakus@dho.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9392-5736

*Öğr. Gör., MSÜ Deniz Harp Okulu, auzun@dho.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7570-6345

¹ Jürgen Habermas, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, Walter Lippmann, *Kamuoyu*, ed. Murat Ceyişakar, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2020; Elisabeth Noelle-Neumann, *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*, çev. Murat Özkök, Dost Yayınevi, Ankara 1998.

ve diğer beyanlar bunlardandır. Bu sebeple *The London Gazette* isimli yayının etkili bir yayın etiği ile tarafsız bir yayıncı olması beklenmemektedir. Daha çok dezenformatif ve yanlı bir yayın kuruluşu olarak varsayılabilir. İngiltere gibi bir gücün resmî yayın kuruluşu olarak da daha fazla bir şey beklemek yanlış olurdu.

The Times da İngiltere'nin köklü gazetelerindendir. 18. yy'da ilk yayın hayatına başlayan bu gazete muhafazakâr sağ görüşüyle öne çıkan bir gazete olarak bilinmektedir². Dış politika ile ciddi anlamda ilgilenen bir gazetedir. *The Times* ilk defa John Walter isimli bir yayıncı tarafından 1 Ocak 1785 yılında şu anki isminden farklı bir isimle yayınlanmıştır. Yaygın sağ görüşünün bir yansıması olarak 29-31 Temmuz 1914'te Britanya Krallığının savaşa girmesi gerektiğini söyleyenlerin başındaydı³. *The Times* olayları yaymada güvenilir bir kurum olarak görülmekteydi. Bunda yaygın ve güvenli muhabir ağı ve yayın etiğinin önemi büyüktür. İstanbul ve Ankara'da özel muhabirleri bulunmaktadır. Bu rolleri ile gitgide satış sayılarını arttıran dergi özellikle Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye ile ilgili yapılan haberlerde odak noktası olmuştur.

The Guardian gazetesi de daha sonradan adı değişen önemli yayınlardan birisidir. 1821'de kurulduktan 138 sene sonra yani 1950'da ismi değişmiştir. Bu yüzden kaynaklarda farklı isimlerle anılmasına şaşırılmamalıdır. Köleciliği desteklemeyen serbest ticareti onaylayan bir tavrı olan *The Guardian*, karışık bir tavır takınabilen bir üsluba sahip olduğunu göstermiştir. Charles Prestwich Scott yönetiminde çok daha tanınır ve dünyaca tanınmış bir hale getirilen gazete, kadınlara oy hakkını da savunarak İngiliz hükümetinden farklılaşmıştır. Gazete, uluslararası haberlere olan ilgisi *Times*'tan sonra gelmektedir. Tıpkı onlarda *Times* gibi Ankara ve İstanbul'da muhabir bulundurmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı reformların duyurulmasında önemli rol oynamıştır.

The Observer, sıklıkla çıkan bir gazete değildir. Birleşik Krallık'ta haftada bir gün yayınlanan gazetenin yayın günü pazar günüydü. Kurulma tarihi 1791'de olduğu bilinmekte olan bu gazete kuşkusuz dünyanın en eski pazar gazetesidir. Devlet tarafından uzun süre sübvansiyon almıştır⁴. Daha sonra *The Guardian* ile kardeş gazete olarak Guardian Media Group Limited çatısı altında toplanan gazete, W.S. Bourne tarafından kurulmuştur. Merkez sol görüşle İngiltere'de monarşi

² Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi*, Phoenix Yayınları, Ankara 2002, s. 3.

³ Niall Ferguson, *The Pity of War London*, Basic Books, 1999, s. 217

⁴ Dennis Griffiths, *The Encyclopedia of the British Press 1422–1992*, Macmillan, Londra 1992, s. 159.

yerine cumhuriyeti egemen kılma üzerine bir siyasi görüşleri vardır. Versay Barış Antlaşması'nı katı bir biçimde eleştiren gazete sık olmasa da haftalık başyazılarda Türkiye'ye de yer vermiştir.

The Daily Express, Birinci Dünya Savaşı için pek de eski bir gazete değildir. 1900'de Sir Arthur Pearson tarafından kurulan gazete Londra merkezlidir⁵. *The Daily Express* gazetesi günlük basılan ulusal düzeyde önemli bir gazetedir. Siyasi görüş olarak *The Observer*'ın tam karşısında olarak sağcı ve muhafazakâr bir görüş izlenmiştir. Nitekim savaşın son senesinde kardeş gazete olarak *Sunday Express*'i pazar gazetesi olarak çıkarmıştır. İlk sayfada reklamlar yerine haberlere yer veren ilk gazetelerden birisi olarak kendini ön plana çıkaran gazete, 1931'e kadar Manchester'da basılmış, daha sonra Londra'da yayın hayatına devam etmiştir. Türkiye ile fazla ilgilenmeyip daha çok Musul Sorunu merkezli bir yayın akışına sahip olmuştur.

The Daily Mirror, Birleşik Krallık'ta yayımlanan günlük gazetelerin en önemlilerindedir. *The Daily Mirror*, 2 Kasım 1903 tarihinde Alfred Harmsworth (1865-1922) tarafından yayın hayatına sokulmuştur. Kurulduğu yıl itibari ile *The Daily Express* gibi Birinci Dünya Savaşı'na kıyasla yeni bir gazete olan *The Daily Mirror*, başlarda popülerden çok kadınlara yönelik bir yayın tarzına sahipti. Daha sonraları adını değiştirerek farklılaşan gazete, 1904'e gelindiğinde dönemde bilinen haline evrilmiştir. Genel gazete içeriğine dönülünce satışları artan *The Daily Mirror*, 1930'lara gelindiğinde kontrolün Harold Harmsworth'un eline geçmesiyle bir milyon kopyadan fazla satmış ve Birleşik Krallık'ın en çok sirkülasyona sahip üçüncü gazetesi olmaya hak kazanmıştır.

Yayıncı profilleri konusunda Fransız basınına bakmak gerekirse önemli gazetelerden olan, *Excelsior* gazetesi, 1910 ile 1940'a kadar düzenli olarak yayın yapmış, 1940 sonrası II. Dünya Savaşı nedeniyle 1943'e kadar yayınlarına ara veren gazete 1943 yıl içerisinde yaptığı kısmi yayınlar sonunda tamamen kapanmıştır. Kurucusu Pierre Lafitte (1872-1938) resim, harita ve fotoğrafı I. Dünya Savaşı boyunca etkin bir şekilde sayfalarında kullanarak ün kazanmıştır.

1868'de Edmond Tarbé des Sablons ve Henri de Pène tarafından kurulan *Le Gaulois* gazetesi, 1882'de monarşist Arthur Meyer tarafından devralındı. Akabinde Fransa'da monarşinin etkinliğinin kurulamayacağı

⁵ İlk sayısı için bkz. "no. 1", *Daily Express*, 24 Nisan 1900, s. 1.

anlaşılınca bulanjist* bir çizgi izleyen gazete, üst tabakaya hitap eden bir yapıya büründü. 1929'a kadar yayın yapmaya devam etti.

1869'da Victor Hugo'nun çevresi tarafından kurulan *Le Rappel*; öğrenciler, işçiler ve zanaatkarlardan oluşan bir izleyici kitlesi arasında kısa sürede büyük bir etki yarattı. Cumhuriyetçi ve kilise karşıtı olan gazete, radikal bir çizgide yayın yapmıştır. 1931 dışında 1869-1933 yılları arasında yayın hayatına devam etmiştir.

L'Homme Libre gazetesi, 1913'te günlük gazeteyi kişisel bir siyasi forum olarak yaratan Georges Clémenceau tarafından kuruldu. 1914'ten 1917'ye kadar sansüre karşı verdiği mücadeleyle öne çıktı ve bu nedenle geçici olarak *Zincirli Adam* adını aldı. 1919 yılında epey popüler olan cumhuriyetçi gazete, iki savaş arası dönemde düşüşe geçti.

1904'te *Le Matin*'de eski bir gazeteci olan Gustave Théry tarafından kurulan *L'Oeuvre*, ilk önce aylık, 1910'da haftalık, ardından 1915'ten 1940'a kadar günlük olarak yayınlanmıştır. İki savaş arası dönemde radikal cumhuriyetçi ve pasifist olan dergi, 1917'de 108.000 ve 1939'da yaklaşık 275.000 kopya basarak zirveye ulaştı. 1940 yenilgisinden sonra, iş birliğinin -Vichy Hükümeti- dergilerinden biri oldu.

1877'de Eugène Mayer tarafından kurulan ve radikal bir gazete olan *La Lanterne*, sansasyonel basın kampanyaları sayesinde başarıya ulaştı ve General Boulanger'ı destekledi. 1895'te satın alınan gazete, sırasıyla Aristide Briand, Millerand ve Viviani gibi önemli devlet adamları tarafından yönetildi. Kilise karşıtlığı ön plana çıkan gazete, iki savaş arası dönemde etkisini kaybetmiştir.

İlk olarak 1916'da pasifist sosyalistler tarafından kurulan ve haftalık bir dergi olan *Le Populaire*, 1918'de Jean Longuet başkanlığında SFIO'nun* günlük gazetesi oldu. 1920'de *L'Humanité*'nin Komünist Parti'ye katılmasıyla merkezi organı haline geldi. İki savaş arası dönemde Léon Blum, Paul Faure veya Compère-Morel liderliğinde, 1936'da Halk Cephesi hükümetini destekledi.

1912'de Etienne Bailac tarafından kurulan gazete, Cezayir'deki başlıca günlük Fransız gazetelerinden biriydi. "Fransız Cezayiri"nin savunucusu olmadan önce uzun süre radikal solun gazetesiydi. 1844 yılında kurulan gazete, 19. yüzyılın sonlarından 1962'ye kadar Cezayir'de yayınlanan iki ana günlük gazeteden biriydi. Bölgesel bir

* 1885-1899 yılları arasında General Boulanger'in (1837-1891) etrafında şekillenen hareket. *Bulanjizm* doğrudan demokrasiyi talep eden ve plebisit sistemini öngören bir yapıyı savunur.

* SFIO: Section Française de l'Internationale Ouvrière- Uluslararası İşçi Partisi'nin Fransız Tarafı/Sektörü.

sömürge gazetesi olmasına karşın, savaş arası dönemin sonuna doğru yüz bin kopyaya yaklaşan tirajıyla zirveye ulaştı. Gazete, Cezayir Savaşının sonunda yayını durdurdu.

1. İngiliz Basınında Büyük Taarruz

The Guardian, 26 Ağustos'ta başlayacak taarruzun ayak seslerini duyuran gazetelerdendir. 24 Ağustos 1922 tarihli "Reported Kemalist Move In Anatolia" başlıklı haberde, "... *Denizli yakınlarındaki Menderes vadisinde Türk Milli Kuvvetleri'nin bir taarruz yürütüyor olmasına yönelik bir söylenti olduğunu...*" aktarmaktadır⁶.

Söylentiler bir yana gerçek taarruz başladıktan bir süre sonra dahi tam olarak durumun vahameti *The Guardian* tarafından kavranamamıştır. "Kemalist Attacks In Anatolia New Turkish Offensive" isimli 28 Ağustos 1922 tarihli haberde "...*Menderes bölgesindeki hareketlilik akabinde Türklerin önemli Yunan karakollarına saldırdığı ve en son İzmir bölgesindeki bazı bölgelere saldırdığından bahsetmiş ve bunun büyük bir taarruzun ayak sesleri olabileceğini...*" okuyucularına aktarmıştır⁷.

Tarihler 29 Ağustos 1922'yi gösterdiğinde *The Guardian* ancak okuyucularına Büyük Taarruz'un gerçekleştiğini aktarabilmiş ve olayı çözümleyebilmiştir. Bu tarihteki "Turco-Greek Fighting" başlıklı haberinde, "... *Türklerin Afyon Karahisar ve Eskişehir üzerinde taarruza kalktığını Yunanlıların ilk anda bu saldırılarını püskürttüğünü ve Türklerin topçu destekli 10 Tümenle bu saldırıyı yaptığından...*" bahsetmektedir⁸.

30 Ağustos 1922 tarihli "Kemalist Attack's Initial Success" isimli haberde, "*Yunanlıların ciddi bir saldırı altında kaldığı kendi hatlarında beklemedeki Orduların cephe hattının yarıldığından*" bahsedilmektedir⁹. 31 Ağustos 1922'de Türk zaferi artık hissedilmeye başlandığında "Futile Diplomacy" isimli bir değerlendirme yazısı yayınlanmıştır¹⁰.

24 Ağustos 1922'de *The Western Mail*'de "Turkish Nationalist Offensive Rumour" isimli haberde, "... *Osmanlı devletinin Menderes Ovasında ciddi bir taarruz'a hazırlandığına dair...*" haberler

⁶ "Reported Kemalist Move In Anatolia", *The Guardian*, 24 Ağustos 1922, s. 10.

⁷ "Kemalist Attacks In Anatolia New Turkish Offensive", *The Guardian*, 28 Ağustos 1922, s. 7.

⁸ "Turco-Greek Fighting", *The Guardian*, 29 Ağustos 1922, s. 6.

⁹ "Kemalist Attack's Initial Success", *The Guardian*, 30 Ağustos 1922, s. 7.

¹⁰ "Futile Diplomacy", *The Guardian*, 31 Ağustos 1922, s. 6.

mevcuttur¹¹. 30 Ağustos 1922’de ise muharebeyi aktaran gazete bunu “Turks Versus Greeks” isimli haberinde, “...*Küçük Asya’da baş gösteren bela, olayların seyrini yakından takip edenler için beklenmedik bir durum değildi. Kısa bir süre önce, İngiliz veya Fransız Hükümetlerinin etkisinin bir şekilde Türkler ile Yunanlılar arasındaki sürekli savaşa son vermek için kullanılacağına dair umutlar vardı...*” sözleriyle aktarmaktadır¹².

The Daily Herald’da 28 Ağustos 1922’de “Fighting in Anatolia” isimli Reuters’e dayandırdığı haberde, “...*Anadolu’daki bazı Türk saldırılarının büyük bir Türk saldırısının öncülü olabileceğinden...*” bahsetmektedir¹³. Bu haber *The Daily Herald*’da yayınlandığı tarihte söz konusu hücum ikinci günündeydi. 30 Ağustos 1922’de ki “Big Kemalist Move” isimli başka bir haberde de “...*40.000’lik bir kuvvetle hücumla geçildiğine dair ibareler olduğuna...*” İzmir’den gelen bir haberde ise “...*Afyonkarahisar isimli önemli bir tren yolu kavşağına hücumla geçildiği ve Yunanlıları feci bir şekilde vurduğundan...*” bahsetmektedir¹⁴. Yine 31 Ağustos 1922’deki “War Fever In The Turkish Press” isimli haberde, “...*Türk gazetelerinde Afyonkarahisar dolaylarındaki ciddi bir zaferden bahsettiğini ama bunun kesin bir sonuç olmadığından bahsetmektedir. Fakat artık saldırının kabul edildiği haberde Yunanlıların 37 mil geri çekildiği ve Trakya’ya yolladıkları askerlerini geri çıkardığından bahsedilmekle birlikte Yunanlıların Türklerin Fransız topları ve mühimmatlarını kullandıkları konusundaki serzenişlerine...*” yer vermektedir¹⁵.

28 Ağustos 1922’de *The Daily Telegraph* da Anadolu’da yaşanan çatışmaları okurlarına aktarmaya başladı. Gazetenin tarafılığına bakmak gerekirse 28 Ağustos 1922’de “A Greek Denial” isimli haberinde bir Türk saldırısının olduğundan bahsetmiş ve bunu bazı bölgelerde geri püskürttüğünü iddia eden Yunan kaynaklarının haberlerine yer vermişlerdir¹⁶. Diğer yandan *The Daily Telegraph* durumun kötü gidişatını erken fark etmiş ve okuyucusuna makul bir dille anlatmaya çalışmıştır. 31 Ağustos 1922 tarihli “The Greek Defeat” isimli gayet vurucu bir dille atılmış başlık altında, “...*Yunanlıların müttefik devletlerin hatalarının da desteğiyle ciddi bir saldırı ile Afyon Karahisar bölgesinden atıldığını ancak bunun kesin bir geri çekilme olmadığını*”

¹¹ “Turkish Nationalist Offensive Rumour”, *The Western Mail*, 24 Ağustos 1922, s. 8.

¹² “Turks vs Greeks”, *The Western Mail*, 30 Ağustos 1922, s. 5.

¹³ “Fighting in Anatolia”, *The Daily Herald*, 28 Ağustos 1922, s. 3.

¹⁴ “Big Kemalist Move”, *Western Evening Herald*, 30 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁵ “War Fever In The Turkish Press”, *Western Evening Herald*, 31 Ağustos 1922, s. 1.

¹⁶ “A Greek Denial”, *The Daily Telegraph*, 28 Ağustos 1922, s. 10.

kayda değer bir karşı saldırı ile en azından bir sene önceki sağlam hatlara geri dönebileceği”nden bahsetmektedir¹⁷. Bir nevi olayın vahametini verirken durumu teskin de etmeye çalışmıştır.

Aynı gazete bir sonraki sayfadaki “Turco-Greek War in Asia Minor” isimli haberde, “... Türk kuvvetlerinin hem Afyon üzerinden hem de Bursa ve İzmit üzerine saldırdığını ancak Yunan kaynaklarına göre saldırının püskürtüldüğünden bahsettiğini aktaran gazete Yunan basınının ise "halihazırda saldırının ciddi bir derecede olmadığını anlatmakla meşgul olduğunu...” aktarmaktadır¹⁸. 1 Eylül 1922'deki “Turkish Attacks in Asia Minor” isimli haberde, “...Adana'daki Fransızlardan alınan bilgilere göre Türk Ordusu'nun Yunanlıları Eskişehirde ve Afyon Karahisar'da kırdığını, Yunanlıların birçok askeri malzemeyi geride bırakarak kaçtığı ve esir düştüklerini...” aktarmaktadır¹⁹. Aynı sayfadaki başka bir değerlendirme olan “Another War In The East” başlıklı haberde, “... Türklerin çok zekice bir savaş planı ile Afyon Karahisardaki demiryolunu alarak Yunanlıların İzmir ile bağlantısını kesmiş ve Bursa bölgesinde de hareketlenme yaparak bölgede Yunan ordusunu tecrit etmeyi planladığından...” bahsetmektedir²⁰.

Evening Chronicle da diğer gazeteler gibi Reuters'ı kaynak olarak kullanan gazetelerdendir. 29 Ağustos 1922'deki “Near East War Resumed” isimli haberde, “... Yunanlılara göre 26 Ağustos'da doğu cephesinde ciddi bir saldırı başladığını gece ve gündüz boyunca kesintisiz saldırıda topçu destekli on tümenin kullanıldığı...” duyurulmuştur²¹. *Evening Chronicle*'ın olayı diğer gazeteler gibi etkisizleştirerek değil net bir şekilde verdiği görülmektedir. Gazete, 30 Ağustos 1922'de “Greek Defeat by Turks” başlıklı haberin altında büyük puntolarla, “Ordu (Yunan) Mustafa Kemal tarafından ikiye bölündü”²² gibi vurucu bir başlık atmaktan da çekinmemiştir.

The Western Daily, 29 Ağustos 1922 tarihli haberde çatışmayı “Day&Night Fighting” başlığı ile yazdı. Diğer Reuters temelli haberlerden farklı olarak saldırı sonrası telgraf iletişiminin kesildiğini de eklemiştir²³. Ancak bir gün sonra Türklerin galibiyetlerini anlatan bir

¹⁷ “The Greek Defeat”, *The Daily Telegraph*, 31 Ağustos 1922, s. 8.

¹⁸ “Turco-Greek War in Asia Minor” *The Daily Telegraph*, 31 Ağustos 1922, s. 9.

¹⁹ “Turkish Attacks in Asia Minor”, *The Daily Telegraph*, 01 Eylül 1922, s. 9.

²⁰ “Another War In The East”, *The Daily Telegraph*, 01 Eylül 1922, s. 9.

²¹ “Near East War Resumed”, *Evening Chronicle*, 29 Ağustos 1922, s. 8.

²² “Greek Defeat by Turks”, *Evening Chronicle*, 30 Ağustos 1922, s. 4.

²³ “Day&Night Fighting”, *The Western Daily*, 29 Ağustos 1922, s. 10.

habere imza atacaktardır. *Evening Standart*, Büyük Taarruz haberlerine geniş ölçüde yer veren gazetelerden birisidir. 29 Ağustos 1922'deki "Turks Take Vital Railway Centre" başlıklı haberde, diğer gazetelerde yer alan on tümenle yapılan ve Afyonkarahisar'ın alındığı haberine ek olarak, "... saldırılarda 120.000 ve 200.000 arası"²⁴ kişinin bulunduğu gibi iddialı ama güvenilir bir iddiayı gündeme getirmiş, sıcak çatışmaya çok daha az askerin katıldığı bilgisini vermiştir. Aynı sayıdaki "Held For a Year" başlıklı başka bir yazıda ise Afyon'un Yunan kuvvetleri açısından ne kadar kritik bir yer olduğundan bahsetmekle yetinmiştir²⁵. Yine aynı sayfadaki "Greeks Called Up" isimli haberde de Yunanlıların başlattığı seferberlik haline değinmiştir²⁶.

Western Morning News gazetesinin 30 Ağustos 1922'deki "Official Statement" başlıklı haberde, "... Afium Karthissar'ın Yunanlılar tarafından boşaltıldığı resmi olarak onaylandı. Resmi bir açıklamaya göre cumartesi günü Anadolu'nun güney cephesinde çok güçlü bir Türk taarruzu başlatıldı. Çatışma gece gündüz kesintisiz devam etti. Düşman kuvvetlerinin, güçlü toplara sahip, her biri 6.000 kişilik on tümen olduğu tahmin ediliyor..." içeriğiyle savaşın son durumunu duyurmuştur²⁷. *The Staffordshire Sentiel Daily and Weekly* gazetesinin 30 Ağustos 1922'deki "Turkish Offensive in Force" isimli haberinde, "...Bazı kaynaklara göre 60.000 ama yüksek ihtimal 30.000-40.000 arası bir kuvvetle hücum edildiği anlaşılmaktadır..."²⁸ denilerek Türk güçlerinin muhtemel kuvveti üzerinde durulmuştur.

*The Gloucestershire Echo*²⁹, *Midland Daily Telegraph*³⁰, *Liverpool Post and Mercury*³², *Herald and Express*³³, *Derby Daily Telegraph*³⁴, *Daily Mail*³⁵, *Citizen*³⁶, *Birmingham Gazette*³⁷, *The*

²⁴ "Turks Take Vital Railway Centre", *Evening Standart*, 29 Ağustos 1922, s. 1.

²⁵ "Held For a Year", *Evening Standart*, 29 Ağustos 1922, s. 1.

²⁶ "Greeks Called Up" *Evening Standart*, 29 Ağustos 1922, s. 1.

²⁷ "Official Statement", *Western Morning News*, 30 Ağustos 1922, s. 5.

²⁸ "Turkish Offensive in Force", *The Staffordshire Sentiel Daily and Weekly*, 30 Ağustos 1922, s. 3.

²⁹ "Greeks Defeated in Asia Minor", *The Gloucestershire Echo*, 30 Ağustos 1922, s. 5.

³⁰ "Cut Off Night Of Greek Armies", *Midland Daily Telegraph*, 30 Ağustos 1922, s. 3.

³¹ "Turkish Offensive", *Midland Daily Telegraph*, 31 Ağustos 1922, s. 3.

³² "Turkish Version of the Fighting", *Liverpool Post and Mercury*, 30 Ağustos 1922, s. 6.

³³ "Turks Offensive Againsts Greek Army", *Herald and Express*, 30 Ağustos 1922, s. 4.

³⁴ "A Turkish Success", *Derby Daily Telegraph*, 30 Ağustos 1922, s. 2.

³⁵ "Turkish Advance", *Daily Mail*, 30 Ağustos 1922, s. 5.

³⁶ "Big Offensive in Progress", *Citizen*, 30 Ağustos 1922, s. 6.

³⁷ "Big Turkish Offensive", *Birmingham Gazette*, 30 Ağustos 1922, s. 1.

*Staffordshire Sentinel Daily and Weekly*³⁸ gibi diğer gazeteler ise 30-31 Ağustos 1922’de çeşitli başlıklar altında; Reuters tabanlı benzer kaynaklara dayandırdıkları Afyonkarahisar üzerine genel ve umumi bir taarruz yapıldığı, sayıların 10 tümen ve 30-40.000 arası değiştiği ve Yunanlıların total bir yenilgi aldığı ciddi bir tren yolu hattını kaybettiklerini anlatan haberlere yer vermişlerdir.

Akabindeki muharebenin gidişatının daha netleştiği tarihler olan 1-2 Eylül’de *Derby Daily Telegraph*³⁹, *Western Gazette*⁴⁰, *Liverpool Post And Mercury*⁴¹, *Western Morning News*⁴² gibi gazeteler ise genel olarak Türk ordusunun başarılı bir şekilde Yunan ordusunu çevirdiği, İzmir ile demiryolu bağlantısının kesildiği, Türk ordusunun ağır topçu ve savaş uçağı ile teçhiz edildiği, Yunanlıların ağır kayıplar yaşadığından ve Türk stratejisinin zekice olduğundan bahsetmişlerdir.

2. Fransız Basınında Büyük Taarruz

Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918) ile Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922) arasındaki dönemde Fransız basını ve politikasını şekillendiren pek çok neden söz konusudur. Bu nedenler belli başlı araştırmalara da konu olmuştur⁴³. Yahya Akyüz bu nedenleri özetle şu şekilde açıklamaktadır⁴⁴:

- Millî Mücadele’nin zamanla haklılık ve gücünü kanıtlanması,
- Fransızların Çukurova bölgesinde gördükleri direnişin beklenmedik ve pahalıya mal olması,

³⁸ “A Turkish Counter Move”, *The Staffordshire Sentinel Daily and Weekly*, 31 Ağustos 1922, s. 3.

³⁹ “The Turkish Offensive”, *Derby Daily Telegraph*, 1 Eylül 1922, s. 3.

⁴⁰ “Another War in the East”, *Western Gazette*, 1 Eylül 1922, s. 12.

⁴¹ “70 Miles Advance to Smyrna”, *Liverpool Post And Mercury*, 2 Eylül 1922, s. 12.

⁴² “Greek Confidence”, *Western Morning News*, 2 Eylül 1922, s. 5.

⁴³ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, TTK, Ankara 1988; Yahya Akyüz, “Büyük Taarruz ve Fransız Kamuoyu” Büyük Taarruz 70. yıl Armağanı, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1992. s. 27-39; İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 2. Baskı, TTK, Ankara 2014; İzzet Öztoprak, “Büyük Taarruz ve Dış Kamuoyu” 10. *Millî Egemenlik Sempozyumu: Büyük Taarruz ve Sonuçları*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1996. s. 152-166; Mustafa Kırışman, “Büyük Taarruzdan İzmir’in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu İmajı” *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Uşak, 2012, s. 1099-1112; Gül Çakır, “İngiliz, İtalyan ve Fransız Basınında Büyük Taarruz ile İlgili Yayınlanan Haberler ve Türk Basınındaki Yansımaları” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı), s. 38-53.

⁴⁴ Yahya Akyüz, “Büyük Taarruz ve Fransız Kamuoyu” s. 27.

- İngiltere'nin ve özellikle Başbakan Lloyd George'un Fransa'yı Alman meselesinin çözümünde yalnız bırakılması ve Fransa'nın Ortadoğu'da ve diğer hegemon bölgelerinde Fransız çıkarlarını baltalaması,

Yukarıda sayılan nedenlerin sonucu olarak 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle güney cephesindeki Fransız işgali son bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında farklı bloklarda yer alan iki ülkenin zamanla uyuşan çıkarları, özellikle Paris basınında Türk tarafına karşı bir sempati gelişmesine yol açmıştır. *Journal des Debats*, bu husus hakkında biraz da içerleyerek şöyle yazmaktadır:

*“Türk davası lehinde ateşli gayretkeşlik gösteren gazetelerimizin pek çoğu, gerçek durum hakkında kamuoyunu yanıltıyorlar... Birçok gazetemizi okuyunca, insanın, 1914'ten 1918'e kadar savaş esnasında Türklerin bizim yanımızda olduğuna ve Almanya'yı yenmemize yardım ettiklerine inanası gelir...”*⁴⁵

Journal des Debats aynı sayısında, konunun artık Trakya ve boğazlara kadar geldiğini ve karmaşık bir yapıya büründüğü, meselenin üzerinde ciddi bir şekilde düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir. Devamında, bu durumun ortaya çıkışının temel sebebinin İngiltere ve Lloyd George'un İstanbul'da gösteriş yaptıklarını ve Yunanistan'ı bu maceraya atılmaları yönünde heveslendirdikleri yönünde eleştirilerde bulunulmuştur⁴⁶.

Mustafa Kırışman'a göre Fransız gazeteleri Büyük Taarruz'dan İzmir'in kurtuluşuna kadar olan süreçte üç yöntem kullanılmıştır. Bunlar askeri harekâtla ilgili salt bilgi vermek, İngiltere'yi eleştirmek ve mizah yoluyla süreci okuyucularına aktarmak şeklinde belirtebiliriz.⁴⁷

Büyük Taarruz öncesinde askeri harekâta ilişkin sürdürülen büyük gizlilik kendisini gazete sayfalarında da göstermiştir. Öyle ki, araştırmamızda kullandığımız gazeteler -ki genel olarak ana akım medyadan bol iktibas yapmışlardır- sürdürülen savaş hakkındaki haberlerden ziyade yapılacak olarak diplomatik girişimlere odaklanmıştır. Bunu daha önce yapılan tetkiklerde göstermektedir. Bu nedenle Büyük Taarruz'da gösterilen başarı ilk başta beklenmedik bir sonuç olarak görülmüştür.

⁴⁵ Pierre Bernus “Le Problème Oriental” *Journal des Debats*, 10 Eylül 1922, s. 1'den aktaran Yahya Akyüz, “Büyük Taarruz ve Fransız Kamuoyu, s. 28.

⁴⁶ Pierre Bernus “Le Problème Oriental” *Journal des Debats*, 10 Eylül 1922, s. 1.

⁴⁷ Mustafa Kırışman, “Büyük Taarruzdan İzmir'in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu İmajı”, s. 1102-1106.

İlk olarak Büyük Taarruz'un hemen öncesine, 25 Ağustos 1922 tarihli nüshaya baktığımızda müttefiklerin herhangi bir askerî hareket beklemediklerini görmekteyiz. Zira Venedik'te toplanması düşünülen bir konferansın planlanması müttefikler arasında ilke olarak kabul edilmiştir⁴⁸. Aynı nüshada Yunanlıların Küçük Asya'yı tahliyesinin ancak 26 Mart tarihli memorandumla belirlenen şartlar ışığında olabileceği belirtiliyor⁴⁹. Diğer yandan *Chicago Tribune* üzerinden iktibas edilen bir habere göre, Rusların niyetlerindeki samimiyete binaen yirmi dört adet Alman uçağının şimdiden Samsun limanına getirildiği haberi yine aynı nüshada yer almaktadır⁵⁰.

Türk ileri harekâtına dair ilk haberi 30 Ağustos tarihinden itibaren gazete nüshalarında görebilmekteyiz. Burada, son haber olarak bildirildiğine göre Türk ordusu 200.000 kişilik bir güçle Yunanlıları Afyon'dan geri çekilmeye zorladığı Atina ve İstanbul'dan gelen resmi telgraflarla bildirilmektedir. Ayrıca, Afyon-İzmir tren yolunun kritik öneminden ve Türklerin bu hattı ele geçirdiği hususuna değinilmiştir⁵¹. 31 Ağustos'ta ise Türk taarruzu harita üzerinden açıklamalı olarak gösterilmiştir.

Harita 1: Anadolu'da Türk Taarruzu⁵²

⁴⁸ *Excelsior*, 25 Ağustos 1922, s. 3.

⁴⁹ "L'évacuation de l'Asie Mineure par l'armée grecque" *Excelsior*, 25 Ağustos 1922, s. 3.

⁵⁰ "Russes et Turcs" *Excelsior*, 25 Ağustos 1922, s. 3.

⁵¹ "L'armée Grecque Recule Devant La Poussée Turque" *Excelsior*, 30 Ağustos 1922, s. 5.

⁵² "L'Offensive Turque en Anatolie" *Excelsior*, 31 Ağustos 1922, s. 1.

Aynı nüshada yer alan diğer bir haberde, Atina’da basının orduya yönelttiği eleştiriler gözlemlenmektedir. Özellikle ordunun öngörüsüzlüğü ön plana çıkarılmaktadır. Bu konuda Atina haklı görünmektedir. Zira taarruzun birkaç gün içerisinde 70 kilometre derinlikte başarı sağladığı, çok sayıda mühimmatın ve stratejik mevkiin Türkler tarafından ele geçirildiği, Eskişehir, İzmit ve Bilecik yönünden neredeyse on tümen Türk askerinin bulunduğu hususu İstanbul ve Adana üzerinden gelen haberlerde görülmektedir⁵³.

1 Eylül tarihinde ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Hacıanesti ve Afyon-Eskişehir temalı bir haber görselleriyle beraber yer alıyor. Bu haber kadar “Türk Taarruzu” “Türk Ordusu” gibi ifadeler sıkça kullanılırken, 1 Eylül’de “Kemaliste” ifadesi bizi karşılamaktadır. Türklerin harekâtı titizlikle gizlediğini ve *Kemalist süvarilerin* Eskişehir’i *işgal* ettikleri bildirilmektedir⁵⁴.

Görsel 1: Yunanlılar ani Türk saldırısı karşısında şaşkınlık

Excelsior, 3 Eylül nüshasında taarruzun yarattığı karmaşayı verdiği haberlerle gözler önüne seriyor. İleri harekâtın 150 kilometrelik bir derinliğe ulaştığı, Yunan kamuoyu ve siyasi çevrelerin bir kargaşa içinde olduğu ve komuta kademesinde değişikliğe gidildiği belirtilmektedir. Trikopis ve Papoulas’ın Hacıanesti’nin yerine getirildiği

⁵³ “L’Offensive des Turcs”, *Excelsior*, 31 Ağustos 1922, s. 3.

⁵⁴ *Excelsior*, 1 Eylül 1922, s. 1.

de haberler arasında yer almaktadır⁵⁵. İzmir’de ise casusluk vakalarının yaşanması üzerine çok sayıda kişinin hapse atıldığı bildirilmektedir⁵⁶. 6 Eylül’e gelindiğinde Yunan ordusunun bozgunu açıkça keskinleşmiş bir durumda olduğunda müttefik donanmalarının İzmir’e geldiği belirtilmektedir⁵⁷. Dumlupınar’da kazanılan zaferin ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği ünlü “*Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir. İleri!*” emri de 6 Eylül nüshasında görülmektedir. Burada dikkati çeken husus Fransızların bütün gazetelerinde *Mer Egée* -Ege Denizi- tabirinin kullanılması olmuştur⁵⁸.

Gazete, Büyük Taarruz başladığı ve ilk haberler geldiği andan itibaren yoğun olarak savaşla ilgili detaylı verileri, farklı kaynaklar kullanmak suretiyle okuyucusuyla paylaşmıştır. İncelediğimiz gazeteler içerisinde görsel malzemeyi etkin kullanan gazetelerin başında gelmektedir.

Son olarak, 14 Eylül tarihli nüshada *Jacques Bainville** Büyük Taarruz’un sonuçları ile alakalı bir yazı kaleme almıştır⁵⁹. *Bainville*, İngiliz medyasına ve İngiltere’ye, Yunanistan’ın askeri imkân ve kabiliyetlerinin ne derecede olduğunu öngörmeden Küçük Asya’ya müdahale etmenin sonuçlarına katlanılacağını, artık inisiyatifin Mustafa Kemal Paşa’ya geçtiğini onun nerede duracağı konusunun ilerideki görüşmeleri belirleyeceğini yazmaktadır. Özellikle bunu yaparken Boğazlar Meselesi’ne değinen *Bainville*, Sevr Antlaşması’nın 178. maddesinin esaslarına önem vermektedir⁶⁰. Bilindiği üzere bu madde, boğazlardaki seyrüsefer özgürlüğünün temini için “silahsızlandırılmış bir boğazlar bölgesi” kurulmasını ve bölgede egemenliğin kâğıt üzerinde Yunanistan ve Osmanlı’ya ait olmasını öngörüyordu. Ancak bölge, askerî amaçlar için yalnızca İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından kullanılabilirdi. Böylece, İstanbul’u da içine alan bu boğazlar bölgesi fiilen bir İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal bölgesi olmaktadır⁶¹. Bu meyanda *Bainville*, diplomatların ve diplomasinin bu gibi durumlar için

⁵⁵ “Les Turcs Accentuent Leur Avance Sur Tout Le Front d’Asie Mineure” *Excelsior*, 3 Eylül 1922, s. 3.

⁵⁶ “L’impression a Smyrne” *Excelsior*, 3 Eylül 1922, s. 3.

⁵⁷ “La Situation a Smyrne” *Excelsior*, 6 Eylül 1922, s. 3.

⁵⁸ “Un ordre du jour de Moustapha Kemal” *Excelsior*, 6 Eylül 1922, s. 3.

* Fransız tarihçi ve gazeteci.

⁵⁹ “La Nouvelle Question D’Orient”, *Excelsior*, 14 Eylül 1922, s. 3.

⁶⁰ Jacques Bainville, “Un Treblement de Terre Diplomatique”, *Excelsior*, 14 Eylül 1922, s. 3.

⁶¹ Sami Doğru, “Türk Boğazları’nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan’dan Montrö’ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2 (2013), C. 15, s. 143.

icat edildiğini belirterek, İngiliz basınının diplomatik deprem olarak nitelendirdiği süreci, yine İngilizlerin hatası sonucunda ortaya çıkmıştır⁶², şeklinde yorumlayarak Fransız-İngiliz çıkar çatışmasının bir örneğini bizlere sunuyor.

Harita 2: Kemalist Öncü Süvariler İzmir'e 35 Kilometre uzaklıkta- Yunan Başkomutanı Esir⁶³

Büyük Taarruz'un yaşandığı esnada, Fransa'daki en önemli konuların başında Almanya ile moratoryum kurulması ile ilgili yapılan görüşmeler ve batan *France* zırhlısı hakkında yapılan haberler ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla gazete, 30 Ağustos tarihinde *Kemalist Saldırı* başlığı altında taarruzun başladığını ve kritik İzmir-Ankara demiryolunun geçtiği Afyon mevkiinin Türkler tarafından ele geçirildiği haberi ile bildirmektedir⁶⁴. 31 Ağustos haberleri Afyon'un boşaltıldığını doğrulamakta, ancak Atina'nın kendine güvendiğini ve askeri yetkililerin süreci güvenle takip ettikleri bildirilmektedir⁶⁵.

Gazete, Büyük Taarruz'u sırasıyla Kemalist saldırı, Anadolu'da savaş, Doğu'da çatışma ve nihai olarak Türk-Yunan Savaşı olarak adlandırmıştır. Bu durumun zamanla kavranmasıyla açıklanabilmektedir. 4 Eylül'e geldiğimizde ise Eskişehir'in boşaltıldığı haberi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Millî Mücadele'nin yayın organı olan *Hakimiyeti Milliye*'den iktibasla, Ali Fuat Paşa'nın Türk-Rus ilişkileri hakkındaki

⁶² Jacques Bainville, "Un Treblement de Terre Diplomatique", *Excelsior*, 14 Eylül 1922, s. 3.

⁶³ *Excelsior*, 8 Eylül 1922, s. 3.

⁶⁴ "L'Offensive Kemaliste" *Le Gaulois*, 30 Ağustos 1922, s. 3.

⁶⁵ "Athene a Confiance" *Le Gaulois*, 31 Ağustos 1922, s. 2.

olumlu yorumlarına yer verilmiştir⁶⁶. 7 Eylül tarihli nüsha Anadolu'nun boşatılması ve İngiltere basınının değerlendirmelerine yer vermektedir. Buna göre;

“Atina’dan gelen bir telgraf General Trikopis’ten insan ve materyal durumu ile alakalı bir rapor istedi. Telgraf aynı zamanda Sevr Antlaşması’nda öngörülen Alaşehir hattında direnç gösterileceğinin üzerinde durmaktadır.”⁶⁷

İlginçtir, bir gün sonraki haber Anadolu’daki haberleşme sisteminin savaş nedeniyle ne derece güvenli olabileceğini gözler önüne sermektedir. Zira kendisinden ordunun durumu ile alakalı rapor istenen Trikopis’in esir alındığı haberi ertesi gün karşımıza çıkmaktadır⁶⁸. Bu haber karşısında Yunan ordusunun moral olarak zafiyete uğrayacağı düşünülebilirdi. Ancak Atina’dan iktibas edilen bir haberin sonu aynen şu şekildedir; “Yakında düzeleceğiz”⁶⁹ 9 Eylül tarihinde Türk ordusu İzmir’e girerken aynı tarihte yayınlanan gazete Yunan kabinesinin istifasını verdiğini duyurmaktadır. Aynı zamanda Türk ordusunun 200.000 kişilik bir güçle bu taarruzu gerçekleştirdiğini, önlerinde 50.000 kadar düzensiz bir şekilde geri çekilen Yunan askeri olduğunu belirtilmektedir⁷⁰. Gazetenin 11 Eylül nüshasında, “Kemalistlerin Smyrna’ya girişi askeri operasyonların yapay ve muhtemel sonu. Türklerin hızlı başarılarının ve aceleyle Ege’ye doğru ilerlemelerinin sebebi nedir?” diye sormaktadır⁷¹. Şüphesiz burada Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın hızlı bir askerî başarı kazanarak masada güçlü bir şekilde bulunma isteği söz konusudur.

12 Eylül tarihli ve Rene d’Aral* tarafından kaleme alınan yazı çok şey anlatmaktadır. “15 yıldır doğuda yaşanan olaylar günler içinde ikili mağlubiyetle son buldu: Evvla Yunanlılar için ve daha da kötüsü müttefik diplomasisi için. Bir kez daha ağır davranmak ve tereddüt göstermek tahmin edilebilir sonuçlara yol açtı...”⁷²

Yazının devamında Trakya ve Edirne konusundaki gelişmelere Balkan devletlerinin kesinlikle razı olamayacağını, bu konunun çözümü

⁶⁶ “La Guerre Greco-Turc” *Le Gaulois*, 4 Eylül 1922, s. 2.

⁶⁷ *Le Gaulois*, 7 Eylül 1922.

⁶⁸ “Capture du Generalissime Grec”, *Le Gaulois*, 8 Eylül 1922, s. 1.

⁶⁹ *Le Gaulois*, 8 Eylül 1922, s. 1.

⁷⁰ “L’avance Turque”, *Le Gaulois*, 9 Eylül 1922, s. 1.

⁷¹ “L’Entree des Turcs a Smyrne”, *Le Gaulois*, 11 Eylül 1922, s. 1.

* Gazeteci-yazar.

⁷² Rene d’Aral, “Le Spectacle de l’Orient” *Le Gaulois*, 12 Eylül 1922, s. 1.

içinse mutlaka müttefiklerin sağlıklı bir zeminde görüşme yapmaları gerektiği belirtilmektedir⁷³.

Le Rappel, 25 ve 26 Ağustos tarihli nüshaları Venedik'te düzenlenmesi planlanan barış konferansının eylül ayının sonunda yapılabileceğini belirten bir yazı ile Mustafa Kemal Paşa'nın barış hazırlığı yaptığını belirten yazılar görülmüştür⁷⁴. 29 Ağustos tarihli nüshasında ise Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yapılan barışın kâğıt üzerinde kaldığını, doğuda -Türkiye kastediliyor- Fas'ta, İrlanda'da, Guatemala'da ve Meksika'da savaşın devam ettiği acı bir gerçek olarak kabul ediliyor. Ayrıca ciddi miktarda asker ve mühimmat kaybeden Yunanlıların Bilecik istikametine doğru geri çekildiği belirtilmektedir⁷⁵. Araştırmamızda kullandığımız gazeteler içinde Büyük Taarruz anlamında kullanan tek gazete *Le Rappel* olarak karşımıza çıkmaktadır. 30 Ağustos tarihli nüshasında bu tabiri gayet yerinde kullanan gazete, Yunanlıların İnhisara doğru 20 kilometre geri çekildiğini ve Türklerin genel bir taarruz başlattığı yazılmıştır⁷⁶.

Raymond Lange'in politik kara mizah diyebileceğimiz bir şekilde ele aldığı 31 Ağustos tarihli yazısında uzun zamandır ciddi bir savaş haberi veremediğini, bu boşluğu Türk ve Yunanlıların doldurduğunu yazıyor. Ardından hâlihazırda Kral Konstantin'in bir megalomani krizinde olduğunu alaycı bir dille belirtir. Ardından 5 ay önce Lord Curzon, -26 Mart memorandumu- Türklere Anadolu'yu tahliye etmek için söz verdiğini ancak Yunanlıları da cesaretlendirdiğini açıkça dile getirir. Akabinde Türklerin bunu görererek harekete geçtiği sonucuna varır. Devamında ise artık gereksiz yere kan döküldüğünü ve Fransa'nın bir konferans talep etmesi gerektiğini İngiltere'nin de olaylar karşısında daha az kör olması gerektiğini belirterek, bunun insani bir görev olduğunu savunmaktadır⁷⁷.

4 Eylül tarihine gelindiğinde Türk ordusunun sahada kazandığı başarı karşısında Venedik Konferansı'nın ne getirebileceği yeniden değerlendirmeye alınmıştır. Zira hızlı bir zafer kazanan ordunun hızla İzmir yönüne doğru ilerlemeye başlaması bir panik yaratmış müttefik donanmalarına bağlı gemiler İzmir'e doğru gelmeye başlamıştır⁷⁸. 6

⁷³ Rene d'Aral, "Le Spectacle de l'Orient" *Le Gaulois*, 12 Eylül 1922, s. 1.

⁷⁴ "Le Preparation de la Paix" *Le Rappel*, 26 Ağustos 1922, s. 3; "Le Conference de Venise" *Le Rappel*, 25 Ağustos 1922, s. 1.

⁷⁵ "Avec La Guerre d'Irlande" *Le Rappel*, 29 Ağustos 1922, s. 2.

⁷⁶ "Les Turcs Declenchet une Grande Offensive" *Le Rappel*, 30 Ağustos 1922, s. 1-2.

⁷⁷ Raymond Lange, "Le Devoir des Alliées Orient", *Le Rappel*, 31 Ağustos 1922, s. 1.

⁷⁸ "Que Donnera la Conference Venise?", *Le Rappel* 4 Eylül 1922.

Eylül’de ise *Westminster Gazette*’den yapılan iktibas Türk taarruzunun öngörülebilir sonuçları üzerine önemli detaylar barındırmaktadır. Buna göre,

“İngiliz hükümetinin en büyük ahmaklığı, Türkiye ile yakından bağlantılı olan Filistin, Mezopotamya, Mısır ve Hindistan gibi önemli çıkarları olan ülkeleri kontrol ederken, Türk milletini basturmaya çalışması olmuştur.”⁷⁹

Yine 6 Eylül tarihli sayısında Atina’dan gelen bir Yunan başarısı haberini soru işareti vererek paylaşan gazete, Yunan askerlerinin direnmeyi reddettiklerini yazıyordu. İzmir’de tahliye faaliyetlerinin başladığına dikkat çeken gazete Fransa’nın Ernest Renan zırhlısının İzmir’e vardığını belirtilmiştir. Barış şartları hakkında Ankara’nın Roma’da bulunan Fethi Bey, evvela Yunanlıların Anadolu’yu boşaltmaları ve ardından Trakya’nın statüsünün yeniden görüşülmesini ilk şart olarak belirtmiştir⁸⁰.

Jacques Kayser, 11 Eylül tarihli yazısında sürecin Türklerin haklı mücadelesinin sonunda kazanıldığını, 1921’de Sakarya’da bunu esasen ispat ettiklerini, politik bağımsızlıklarını savunmanın hayati rol oynadığının farkında olduklarını bilerek mücadele ettiklerini aktarmaktadır⁸¹. Buna karşın Yunan askerlerinin ciddi bir bozgun ile karşı karşıya kaldıkları ve disiplinsiz tavırlarını sürdürdükleri de farklı bir nüshada belirtilmektedir⁸².

Görsel 2: Yunan Bozgunu, Türklerin İzmir’i İşgali⁸³

⁷⁹ “Commentaires Britannique” *Le Rappel*, 6 Eylül 1922, s. 1

⁸⁰ *Le Rappel*, 6 Eylül 1922, s. 1.

⁸¹ Jacques Kayser, “De Smyrne a Adrinople”, *Le Rappel*, 11 Eylül 1922, s. 1.

⁸² *La Rappel*, 12 Eylül 1922, s. 1.

⁸³ *La Rappel*, 8 Eylül 1922, s. 1.

L'Oeuvre gazetesi 31 Ağustos tarihli nüshasında Küçük Asya'daki müttefik gayretlerinin Türk taarruzu karşısında başarısız olduğunu gazetenin başköşesine aynen şu şekilde aktarmıştır: “Büyük güçlerin iki yılda yapamadığını Türkler iki günde yaptı⁸⁴ diyerek sürecin ne kadar hızlı geliştiğini mizansen yaparak aktarmıştır. Aynı sayıda Türk ilerleyişine karşı tedbir amacıyla Toulon'dan *Ernest Renan* ve *Jean Bart* zırhlıların İzmir'e gönderildiği paylaşılmaktadır⁸⁵. Zaferin ardından *L'Oeuvre*, 12 Eylül tarihli nüshasında Türklere karşı adil olunması gerektiğini dile getirmiştir⁸⁶.

Görsel 3: Yunanlar Yunanistan'a dönsün, İngilizler İngiltere'de, Türkler Türkiye'de kalsın. Her şey yolunda!⁸⁷

L'Homme Libre ise 30 Ağustos tarihli yazısında Kemalist taarruzun daha çok politik nedenlerle yapıldığını açıkça ifade etmektedir. Zira bu harekâtın neticesinin yapılması planlanan Venedik Konferansını doğrudan etkileyecektir⁸⁸. Atina'dan alınan bir haberde ise Fransa'nın bu savaşta tarafsız kalmasının yanında, Türk hava güçlerine Fransız subaylarının yardım ettiği bilgisi Yunanistan'da diplomatik misyonlar arasında gerginliğe sebep olduğu aktarılırken⁸⁹, Küçük Asya'nın tahliyesi ile ilgili çalışmaların başladığı 3 Eylül itibariyle gazetelerde görülmeye başlanmıştır⁹⁰. Yunanistan'ın 12 Eylül tarihli nüshasında ise Sevr Antlaşması'nın artık uygulanamayacağı İtalyan basınından iktibas edilerek açıkça ifade edilmiştir.⁹¹

⁸⁴ *L'Oeuvre*, 31 Ağustos 1922, s. 1.

⁸⁵ *L'Oeuvre*, 31 Ağustos 1922, s. 4.

⁸⁶ *L'Oeuvre*, 12 Eylül 1922, s. 1.

⁸⁷ *L'Oeuvre*, 6 Eylül 1922, s. 1.

⁸⁸ “Dans le Proche-Orient” *L'Homme Libre*, 30 Ağustos 1922, s. 3.

⁸⁹ La Neutralité Française dans le Conflit Turco-Grec”, *L'Homme Libre*, 1 Eylül 1922, s. 2.

⁹⁰ “L'Evacuation de l'Asie Mineure Serait Envisagée à Athènes” *L'Homme Libre*, 3 Eylül 1922, s. 2.

⁹¹ *L'Homme Libre*, 12 Eylül 1922, s. 1.

La Lanterne'de ise Kemalist taarruzun politik nedenleri hakkında bir yazı çıkmıştır⁹². Buna göre, saldırı hazırlıklarına 19 Ağustos itibariyle başlandığı ve aslında sinyallerinin verildiği belirtilmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere *La Lanterne*'de de konferans öncesinde avantaj kazanma amacı taşıdığını belirtmektedir⁹³. Pierre Dionne, kaleme aldığı bir yazısında Birinci Dünya Savaşı'nda boğazların kapıcısı olarak Almanya'nın yanında savaşa girildiği, mağlubiyetin ardından Sevr Antlaşması ile parçalandığını ancak Türklerin yeniden ayağa kalktıkları özetle belirtilmektedir⁹⁴.

Le Populaire gazetesi ise Büyük Taarruz'un askeri tarihin en hızlı harekâtlarından biri olduğunu belirtmektedir⁹⁵. Diğer yandan gazete, *Hakimiyeti Milliye* gazetesinden iktibas yaparak Sevr'in uygulanamayacağı ve mücadele edilerek 26 Mart tekliflerini aldıklarını belirtmektedir⁹⁶. Diğer bir sayısında ise Yunan yenilgisinde İngiltere ve Fransa'nın rolünü petrol bağlamında değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Türk tarafının Fransız dış işleri, Yunan tarafının ise Downing Street ile iyi ilişkiler içinde olduğu buna ek olarak Türk tarafının Moskova ile de iyi ilişkiler geliştirdiği aktarılmaktadır⁹⁷. Son olarak gazete 1911'den beri cephelerde başarı sağlasa da savaşı nihai olarak kaybetmiş olan Türklerin bu zaferle Avrupa'daki imajının düzeltildiği farklı bir nüshada vurgulanmıştır⁹⁸.

Fransız ana karasında yayın yapan belli başlı gazetelerden aktarım yaptıktan sonra, Cezayir üzerinden de Büyük Taarruz'un okunabileceğini göstermek çerçevesinde birkaç haber paylaşmayı önemli buluyoruz. *L'Echo d'Alger*'in 4 Eylül tarihli nüshasında Türk zaferinin ardından İngiliz çıkarlarının yoğun olarak olduğu Mezopotamya bölgesinden kaynaklanabilecek sorunlardan dolayı büyük endişe duyulduğu ve müttefiklerin hızla bir çözüm bulması gerektiği aktarılmaktadır⁹⁹. *L'Echo d'Oran*'da ise 1 Eylül tarihli General Townshend'in Türk ordusu hakkındaki olumlu değerlendirmeleri yer almaktadır. Buna göre Türk ordusunun moral ve kondisyonun çok iyi olduğu ve etkin bir komutaya sahip olduğu vurgulanmaktadır¹⁰⁰.

⁹² "L'Autre Probleme" *La Lanterne*, 1 Eylül 1922, s. 1.

⁹³ "L'Autre Probleme" *La Lanterne*, 1 Eylül 1922, s. 1.

⁹⁴ "La Question d'Orient", 9 Eylül 1922, s. 2.

⁹⁵ "La retraite des armées grecques" *Le Populaire*, 7 Eylül 1922, s. 3.

⁹⁶ "Espoirs Kemalistes", *Le Populaire*, 4 Eylül 1922, s. 3.

⁹⁷ S. Grumbach, "La Guerre en Asie Mineure" *Le Populaire*, 5 Eylül 1922, s. 1.

⁹⁸ S. Grumbach, "Consequences de la Victoire Turque" *Le Populaire*, 11 Eylül 1922, s. 1.

⁹⁹ "La Guerre Greco-Turque" *L'Echo d'Alger*, 4 Eylül 1922, s. 1.

¹⁰⁰ "Une interview du general Townshend" *L'Echo d'Oran*, 1 Eylül 1922, s. 1.

Sonuç

Gazeteler pek tabii ki İngiltere'deki kamuoyunu anlamaya yardımcı olan birer etmen olarak gözümüze çarpmaktadır. Kuşkusuz kaynaklarda görülmektedir ki, Türk kuvvetleri ve Mustafa Kemal, hasım bir kuvvet olarak görülmektedir. Büyük Taarruz beklenmedik ve olumsuz bir olay olarak atfedilmektedir. Özellikle ilk gelen bilgiler birçok yerde kaynak olarak Reuters'i kullanmakla birlikte daha sonra Atina üzerinden bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Muharebenin ilk aşamasında İngiliz kamuoyundaki genel bakış açısı bu saldırının püskürtüldüğü ve karşı bir taarruz ile durumun eşitlenebileceği görüşü hâkim olduğu görülmektedir. Ancak daha sonra gazeteler iki genel akıma ayrılmaktadır. Bir kısmı yenilgiyi olduğu gibi ve bir nebze Türk kuvvetleriyle Mustafa Kemal Paşa'ya hakkını vererek yansıtırken diğerleri de temkinli olarak yenilgiyi duyurmuşlardır. Muharebe hakkındaki bazı bilinmezler de gazetelerde Türk ordusunun sayılarıdır. Bunun geneli hakkında tartışma varken 30-40.000 arası genel kanıdır. Diğer yandan haberlerde Türk kuvvetlerinin ağır topçu ve savaş uçağı ile teçhiz olduğundan belirtilir ve bu topçuların Fransız mühimmatı kullanmasına da yer verilmektedir. Kısaca İngiliz basınında Büyük Taarruz ilk olarak geç bir şaşkınlık daha sonra da durumun vahametini anlatan ve Türklerin başarılarını göz önüne seren iki farklı tarzda okuyucuya aktarılmıştır. Bunda ise en büyük etki gazetelerin kuruluş amacı ve temsil ettikleri görüş ve anlayış olarak görülmektedir.

Fransız tarafı ise Büyük Taarruz esnasında Türk tarafına sempati ile yaklaşmıştır. Özellikle Lloyd George'un Fransa çıkarlarına karşı olan politikaları neticesinde, İngilizlerin desteklediği Yunanistan yerine Türklerin tarafında yer almış görünmektedirler. Türk ordusu kimi zaman salt olduğu gibi aktarılırken kimi zaman *Kemal'in ordusu* yahut *Kemalistler* şeklinde belirtilmiştir. Atatürk'ün meşhur emri Akdeniz'i hedef alırken incelediğimiz gazetelerin tamamı Ege ifadesini tercih etmiştir. İngiliz tarafının aksine Fransa'nın görece Türk tarafı ile iyi ilişkiler geliştirmesi, ordu rakamı konusunda tutarlı rakamlar verilmesini sağlamıştır. Bu rakam 200.000 esas, 50.000 rezerv birlikler şeklindedir. Yine haber kaynağı genel olarak karma ajanslardan faydalanılsa da Fransız Havas ajansının tercih edildiği görülmektedir. Atina'dan gelen haberler özellikle Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde sonraki süreçte şüpheli görülmüştür. Zira Atina, kamuoyunu bastırmak amacıyla direnişin devam ettiği şeklinde haberler paylaşmıştır. İngiliz basınına kıyasla Fransız basını görsel ve karikatürlere yer vermiş görünmektedir. Nihai olarak Büyük Taarruz sürecinde Fransızlar ve İngilizler kendi gündem ve politikaları doğrultusunda bir taraf seçmişlerdir.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, TTK, Ankara 1988.
- _____, “Büyük Taarruz ve Fransız Kamuoyu” *Büyük Taarruz 70. yıl Armağanı*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1992.
- ÇAKIR, Gül, “İngiliz, İtalyan ve Fransız Basınında Büyük Taarruz ile İlgili Yayınlanan Haberler ve Türk Basınındaki Yansımaları” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24 (100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı), s. 38-53.
- DOĞRU, Sami, “Türk Boğazları’nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan’dan Montrö’ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2 (2013), C. 15, s. 143.
- FERGUSON, Niall, *The Pity of War London*, Basic Books, 1999.
- GRIFFITHS, Dennis, *The Encyclopedia of the British Press 1422–1992*, Macmillan, Londra 1992.
- HABERMAS, Jurgan, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- KIRIŞMAN, Mustafa, “Büyük Taarruzdan İzmir’in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu İmajı” *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Uşak, 2012, s. 1099-1112.
- LIPPMANN, Walter, *Kamuoyu*, ed. Murat Ceyişakar, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2020.
- NOELLE-NEUMANN, Elisabeth, *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*, çev. Murat Özkök, Dost Yayınevi, Ankara 1998.
- ÖZTOPRAK, İzzet, “Büyük Taarruz ve Dış Kamuoyu” *10. Milli Egemenlik Sempozyumu: Büyük Taarruz ve Sonuçları*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1996. s. 152-166.
- _____, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 2. Baskı, TTK, Ankara 2014.
- YILMAZ, Mustafa, *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiyesi*, Phoenix Yayınları, Ankara 2002.

Sürelî Yayınlar

- “70 Miles Advance to Smyrna”, *Liverpool Post And Mercury*, 2 Eylül 1922.
- “A Greek Denial”, *The Daily Telegraph*, 28 Ağustos 1922.
- “A Turkish Counter Move”, *The Staffordshire Sentinel Daily and Weekly*, 31 Ağustos 1922.

“A Turkish Success”, *Derby Daily Telegraph*, 30 Ağustos 1922.
 “Another War In The East”, *The Daily Telegraph*, 01 Eylül 1922.
 “Another War in the East”, *Western Gazette*, 1 Eylül 1922.
 “Athene a Confiance” *Le Gaulois*, 31 Ağustos 1922.
 “Avec La Guerre d’Irlande” *Le Rappel*, 29 Ağustos 1922.
 “Big Kemalist Move”, *Western Evening Herald*, 30 Ağustos 1922.
 “Big Offensive in Progress”, *Citizen*, 30 Ağustos 1922.
 “Big Turkish Offensive”, *Birmingham Gazette*, 30 Ağustos 1922.
 “Capture du Generalissime Grec ”, *Le Gaulois*, 8 Eylül 1922.
 “Commentaires Brittanique” *Le Rappel*, 6 Eylül 1922.
 “Cut Off Night Of Greek Armies”, *Midland Daily Telegraph*, 30 Ağustos 1922.
 “Dans le Proche-Orient” *L’Homme Libre*, 30 Ağustos 1922.
 “Day&Night Fighting”, *The Western Daily*, 29 Ağustos 1922.
 “Espoirs Kemalistes”, *Le Populaire*, 4 Eylül 1922.
 “Fighting in Anatolia”, *The Daily Herald*, 28 Ağustos 1922.
 “Futile Diplomacy”, *The Guardian*, 31 Ağustos 1922.
 “Greek Confidence”, *Western Morning News*, 2 Eylül 1922.
 “Greek Defeat by Turks”, *Evening Chronicle*, 30 Ağustos 1922.
 “Greeks Called Up” *Evening Standart*, 29 Ağustos 1922.
 “Greeks Defeated in Asia Minor”, *The Gloucestershire Echo*, 30 Ağustos 1922.
 “Held For a Year”, *Evening Standart*, 29 Ağustos 1922.
 “Kemalist Attacks In Anatolia New Turkish Offensive”, *The Guardian*, 28 Ağustos 1922.
 “Kemalist Attack’s Intial Success”, *The Guardian*, 30 Ağustos 1922.
 “L’Autre Probleme” *La Lanterne*, 1 Eylül 1922.
 “L’avance Turque”, *Le Gaulois*, 9 Eylül 1922.
 “L’Entree des Turcs a Smyrne”, *Le Gaulois*, 11 Eylül 1922.
 “L’Evacuation de l’Asie Mineure Serait Envisagée a Athènes” *L’Homme Libre*, 3 Eylül 1922.
 “L’impression a Smyrne” *Excelsior*, 3 Eylül 1922.
 “L’Offensive des Turcs”, *Excelsior*, 31 Ağustos 1922.
 “L’Offensive Kemaliste” *Le Gaulois*, 30 Ağustos 1922.
 “L’Offensive Turque en Anatolie” *Excelsior*, 31 Ağustos 1922.
 “La Guerre Greco-Turc” *Le Gaulois*, 4 Eylül 1922.
 “La Guerre Greco-Turque” *L’Echo d’Alger*, 4 Eylül 1922.
 “La Nouvelle Question D’Orient”, *Excelsior*, 14 Eylül 1922.
 “La Question d’Orient”, 9 Eylül 1922.
 “La retraite des armées grecques” *Le Populaire*, 7 Eylül 1922.
 “La Situation a Smryne” *Excelsior*, 6 Eylül 1922.

“L’armée Grecque Recule Devant La Poussée Turque” *Excelsior*, 30 Ağustos 1922.
 “Le Preparation de la Paix” *Le Rappel*, 26 Ağustos 1922.
 “Le Conference de Venise” *Le Rappel*, 25 Ağustos 1922.
 “Les Turcs Accentuent Leur Avance Sur Tout Le Front d’Asie Mineure” *Excelsior*, 3 Eylül 1922.
 “Les Turcs Declenchet une Grande Offensive” *Le Rappel*, 30 Ağustos 1922.
 “L’évacuation de l’Asie Mineure par l’armée grecque” *Excelsior*, 25 Ağustos 1922.
 “Near East War Resumed, *Evening Chronicle*”, 29 Ağustos 1922.
 “No.1”, *Daily Express*, 24 Nisan 1900.
 “Official Statement”, *Western Morning News*, 30 Ağustos 1922.
 “Reported Kemalist Move In Anatolia”, *The Guardian*, 24 Ağustos 1922.
 “Russes et Turc” *Excelsior*, 25 Ağustos 1922.
 “The Greek Defeat”, *The Daily Telegraph*, 31 Ağustos 1922.
 “The Turkish Offensive”, *Derby Daily Telegraph*, 1 Eylül 1922.
 “Turco-Greek Fighting”, *The Guardian*, 29 Ağustos 1922.
 “Turco-Greek War in Asia Minor” *The Daily Telegraph*, 31 Ağustos 1922.
 “Turkish Advance”, *Daily Mail*, 30 Ağustos 1922.
 “Turkish Attacks in Asia Minor”, *The Daily Telegraph*, 01 Eylül 1922.
 “Turkish Nationalist Offensive Rumour”, *The Western Mail*, 24 Ağustos 1922.
 “Turkish Offensive in Force”, *The Staffordshire Sentinel Daily and Weekly*, 30 Ağustos 1922.
 “Turkish Offensive”, *Midland Daily Telegraph*, 31 Ağustos 1922.
 “Turkish Version of the Fighting”, *Liverpool Post and Mercury*, 30 Ağustos 1922.
 “Turks Offensive Againsts Greek Army”, *Herald and Express*, 30 Ağustos 1922.
 “Turks Take Vital Railway Centre”, *Evening Standart*, 29 Ağustos 1922.
 “Turks vs Greeks”, *The Western Mail*, 30 Ağustos 1922.
 “Un ordre du jour de Moustapha Kemal” *Excelsior*, 6 Eylül 1922.
 “Une interview du general Townshend” *L’Echo d’Oran*, 1 Eylül 1922.
 “War Fever In The Turkish Press”, *Western Evening Herald*, 31 Ağustos 1922.
 “Que Donnera la Conference Venise?”, *Le Rappel* 4 Eylül 1922.
Excelsior, 1 Eylül 1922.
Excelsior, 25 Ağustos 1922.
Excelsior, 8 Eylül 1922.

- Jacques Bainville, "Un Treblement de Terre Diplomatique", *Excelsior*, 14 Eylül 1922.
- Jacques Kayser, "De Smyrne a Adrinople", *Le Rappel*, 11 Eylül 1922.
- L'Oeuvre*, 12 Eylül 1922.
- L'Oeuvre*, 31 Ağustos 1922.
- L'Oeuvre*, 31 Ağustos 1922.
- L'Oeuvre*, 6 Eylül 1922.
- La Rappel*, 12 Eylül 1922.
- La Rappel*, 8 Eylül 1922.
- Le Gaulois*, 7 Eylül 1922.
- Le Gaulois*, 8 Eylül 1922.
- Le Rappel*, 6 Eylül 1922.
- L'Homme Libre*, 12 Eylül 1922.
- Pierre Bernus "Le Problème Oriental" *Journal des Debats*, 10 Eylül 1922.
- Raymond Lange, "Le Devoir des Alliées Orient", *Le Rappel*, 31 Ağustos 1922.
- Rene d'Aral, "Le Spectacle de l'Orient" *Le Gaulois*, 12 Eylül 1922.
- Rene d'Aral, "Le Spectacle de l'Orient" *Le Gaulois*, 12 Eylül 1922.
- S. Grumbach, "Consequences de la Victoire Turque" *Le Populaire*, 11 Eylül 1922.
- S. Grumbach, "La Guerre en Asie Mineure" *Le Populaire*, 5 Eylül 1922.

*Genelkurmay Başkanı Fevzi (ÇAKMAK) Paşa ile İzmir'e gelişi,
İzmir, 10 Eylül 1922.*

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 83)

Macar Basınında Çıkan Haberlere Göre Bir Milletın Bağımsızlık Mücadelesi: Büyük Taarruz'dan Mudanya'ya Türk'ün Zafer Yolu

Müjdat KARAGÜLMEZ*

Giriş

Türk milleti, kendine dayatılan Mondros ve Sevr Antlaşmalarını kabul etmedi ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde büyük bir bağımsızlık savaşı başlattı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenik devletlerarasında bağımsızlık savaşı veren ve örgütlenen tek millet Türkler olunca, dünyanın gözü bir avuç vatanseverin başlatmış olduğu mücadeleye yani Küçük Asya'ya (Anadolu) çevrildi. Türk milleti, yıllardır savaş halinde olmasına ve vatanının her köşesi işgal altında olmasına rağmen eldeki kısıtlı imkânlarıyla son büyük savaş için hazırlandı. Bu destansı mücadele, sadece Avrupa'da değil dünyanın her köşesinden yakından takip edildi¹.

Türk bağımsızlık mücadelesini yakından takip eden devletlerden birisi de Macaristan oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerle aynı bir kaderi paylaşan Macarlar, kendilerine dayatılan antlaşmaları kabul etmeyerek bağımsızlık mücadelesi veren Türklere büyük bir sempatiyle yaklaştı. Macar basınında yer alan çok sayıda haberde Türk'ün bağımsızlık mücadelesi çeşitli yönleriyle işlendi. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkını örgütlemesi, Anadolu halkının onun liderliğinde tek bir hedefe yönelik direnişi, destansı bir mücadele olarak görüldü. İngiliz, Fransız, Amerikan basınıının Millî Mücadele aleyhinde ve Sevr Antlaşması zihniyetiyle yayınladığı çok sayıda haber olunca Macar basınıının “Türk yanlısı” haberleri daha önemli hâle geldi².

Macar halkı gibi Macar Turancıları da Anadolu'da işgalci kuvvetlere karşı verilen Millî Mücadele'yi destekledi ve bu mücadeleye

* Dr. Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu, mkaragulmez@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9169-7004.

¹ Dış basında Millî Mücadele hakkında çıkan haberler için bkz. Mehmet Arslan, *Amerikan Basınında Milli Mücadele*, Gece Kitaplığı, Ankara 2021; Yahya Akçöz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara 1975; Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 12, (Temmuz 1988), C. IV; Şebnem Oğuz Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.

² Melek Çolak, “Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları, XX. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *Uluslararası İmgebilim Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2004 Muğla, C. II, Muğla Üniversitesi Yayınları:77, Muğla 2006, s. 221.

yakından ilgi duydu. Macar Turancılarının Türklere olan desteği, Macaristan’da ve Avrupa’da Millî Mücadele’ye sempati uyandırmak için basın yayın organlarını kullanmak şeklinde ortaya çıktı. Yayın organları olan Turán dergisinde kaleme alınan çeşitli yazılarda Türk halkının bağımsızlık mücadelesinin haklılığı ispatlanmaya çalışıldı. Bununla kalmayarak, dergide yayımlanan yazılarda Anadolu’daki büyük direnişin propagandası yapıldı ve bu mücadeleyi Avrupa’ya tanıtmak Macar Turancılarının bir görevi olarak görüldü³.

Bu bilgiler dikkate alındığında Macar basınının Anadolu’da verilen Millî Mücadele’yi daha gerçekçi bir şekilde Avrupa’ya duyuran bir ses olması, konunun seçilmesindeki en önemli etkeni oluşturmuştur. Ayrıca, Macar basınındaki haberler aracılığıyla Millî Mücadele’nin seyrini Avrupalı bir devletin gözünden işlemenin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Macar basınında çıkan haberler temelinde Millî Mücadele’nin irdelendiği çalışmaların sayısı bakımından az olması, konunun seçilmesindeki diğer bir önemli etkeni oluşturmaktadır. Çalışmada, farklı yayın ilkelerine sahip gazetelerin haberleri seçilirken bu haberler arasında Millî Mücadele’yi ilk sayfalarında veren veya köşe yazılarında ele alan haberler de tasnif edilmiştir. Özellikle köşe yazılarında yazılan haberlerin, yabancı basın kanalları ile elde edilen bilgilerden ziyade göreceli olarak Türk sempatisi ile yazıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma ile Millî Mücadele’nin Macar basınındaki yankıları, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğindeki bağımsızlık mücadelesinin nasıl ele alındığı aktarılacaktır.

1. Büyük Taarruz’dan İzmir’e

Sakarya Meydan Muharebesi’nde ağır bir yenilgi alan Yunan kuvvetlerinin taarruz gücü kırılmış ve sıra topyekûn bir taarruz planıyla düşmanı Anadolu’dan tamamen atmaya gelmişti. Türk Genelkurmayı, Sakarya zaferinden sonra düşman kuvvetlerine son darbeyi indirmek amacıyla geniş ve kapsamlı bir taarruz planı hazırladı ve bu plan eksiksiz şekilde harekâtın ilk gününde uygulanmaya başlandı. Taarruzu yakından izlemek isteyen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve 1’inci Ordu Komutanı Nureddin Paşa Kocatepe’deki yerlerini aldı⁴. Türk topçuları gece vaktinde mevzilere ilerleyerek taarruz öncesindeki yerlerini aldı. 26

³ Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 53-54; Melek Çolak, “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)”, *Türk Yurdu*, Sayı 290 (Ekim 2011), C. 31, s. 94-95.

⁴ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz*, C. 2, Kısım 6, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 95.

Ağustos sabahı gerekli hazırlıkların ardından 4.30'da Türk topçuları tüm cephe hattında ağır bir topçu ateşine başladı ve Büyük Taarruz'un askerî safhası sabahın erken saatlerinde uygulanmaya kondu. Savaşın ilk günlerinde yoğun çatışmalar yaşanırken 30 Ağustos'ta Yunan ordusunun direnişi kırıldı. Bozguna uğrayan Yunan ordusu İzmir'e doğru hızla geri çekilirken 9 Eylül'de İzmir Türk süvari birlikleri tarafından kurtarıldı⁵.

Büyük Taarruz harekâtının icra edilmesinde ve başarıya ulaşmasında, Türk Genelkurmayı'nın ve özellikle Gazi Mustafa Kemal ve Fevzi Paşaların, askerî harekâtın başladığı ilk günden itibaren temin etmiş oldukları sevk ve idare üstünlüğü ve kabiliyetleri zaferin en büyük nedenlerinden birini teşkil etti⁶.

Büyük Taarruz'un başladığı ilk günden itibaren dünya basını gözünü Anadolu'daki gelişmelere çevirdi. Macar basını, Anadolu'da yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Ağustos ayında az sayıda habere yer vermesine karşın özellikle İzmir'in kurtuluşundan Mudanya Mütarekesi'ne gidilen süreçte Millî Mücadele'yi gerek farklı ülkelerdeki muhabirleri gerekse ülke içindeki köşe yazarları aracılığıyla ayrıntılı olarak okuyucularına aktarmaya başladı.

Bu haberlerden birinde Türklerin Küçük Asya'da yeni bir büyük saldırı başlattığı yazılırken⁷, "Türk süvarileri İzmir'in tamamını kuşattı, Kemal Paşa ateşkesi reddediyor. Türkler ağır barış koşulları dayatıyor. İngiltere, İstanbul ve Boğazlar konusunda ısrar ediyor. Fransa sessiz, İtalya arabuluculuk yapıyor." başlıklı diğer bir haberde, Türk süvarilerinin hızla ilerleyerek İzmir'e ulaştıkları ve kenti kuşattıkları bildirildi. Haberin devamında, gündemin yoğun olmasına rağmen henüz ne olacağının hala belirsiz olduğunun altı çizilirken Mustafa Kemal Paşa'nın süvarilerinin, daha hızlı ayaklara sahip olan "*Aşil'in torunlarını*" denize doğru ölümcül bir şekilde sürdüğü aktarıldı⁸. *Magyarság* gazetesi ise 9 Eylül tarihli haberinde, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusunun Yunan ordusunu beklenmeyen bir süratle yenilgiye uğrattığı ve Yunan ordusunun hızla geri çekilerek canlarını kurtarmak için kaçtığı bilgisine yer verildi. Haberde, geri çekilen Yunan birliklerinde büyük bir paniğin yaşandığı, Türk ordusu karşısında alınan

⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 268-281.

⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, C. 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 61.

⁷ *Az Est*, 25 Ağustos 1922, s. 4.

⁸ *Budapesti Hírlap*, 10 Eylül 1922, s. 5.

ağır mağlubiyet sonrasında Atina’da bir ihtilal tehdidinin var olduğu ve iç politikada büyük bir kaosun yaşandığı bilgisi paylaşıldı⁹.

Pesti Hírlap gazetesi de İzmir’in kurtarılması sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve Türk ordusu hakkında oldukça sıcak sözler sarf eder. Söz konusu haberde Türklerden “kardeş” olarak bahseden gazete, Yunan ordusunun Küçük Asya’da büyük bir bozgun yaşadığını, İtilaf Devletleri’nin Doğu politikasının iflas ettiğini, Mustafa Kemal Paşa’nın büyük zaferinin Sevr’i yok saydığını ve Türklerin bu büyük zaferinin sadece Küçük Asya’daki dengenin değil aynı zamanda Avrupa’nın da dengesini değiştireceğini okuyucularına aktardı¹⁰.

Diğer bir gazete haberinde, Yunan Başkumandanı Trikopis’in iki yüksek rütbeli subayıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa tarafından esir edildiği ve bu yıkıcı başarısızlığın, Yunan ordusunun savaş becerilerinin kırıldığını, tükendiğini ve morali bozuk olan yorgun, bitkin ve kayıtsız ordunun mevcut çöküşünü kanıtladığı yazıldı. Başkumandanın esir edilmesiyle Küçük Asya’daki savaşın askerî kısmının bittiğini aktaran haberde, idama mahkûm edilen Türk halkının on iki yıldır savaş halinde olduğu, mükemmel bir liderinin bulunduğu ve nihayet yeni bir güçle, muzaffer bir şekilde ayağa kalkarken düşmanını bitkin bir şekilde yere serdiği betimlemeli bir üslupla okuyucularına aktarıldı. Haberde, “kalabalık Müslüman sömürgelere sahip olan İngiltere’nin Türk milletinin düşmanı olamayacağını açıkça belgelemeye kararlı mı?” sorusunu soran gazete muhabiri, ateşkes bahanesiyle bu devletlerin Mustafa Kemal Paşa’yı geri çekilmesi konusunda ikna etmeye çalıştığını bildirdi. Ayrıca Batı diplomasisi, diğer ulusların canları ve kanlarıyla yeniden oynamak istese de Doğu Trakya boşaltılmadan Türklerin barış yapmayacağı ifade edildi¹¹.

Magyarság gazetesi diğer bir haberinde Türk süvarilerinin İzmir’e girmesini sayfasına taşırken Türk ordusunun halkın yüksek tezahüratları arasında zafer duygusuyla İzmir’e ulaştığını ve şehrin artık uzun bir işgal döneminden sonra tekrar Türklerin eline geçtiğini bildirdi. Haberde, Mustafa Kemal Paşa’nın büyük bir özveri ile yürüttüğü taarruzun dolaylı olarak askerî hedefine ulaştığı, ancak Türk milletinin hala ondan çok şey beklediği, nihai hedefin ise İstanbul’un, Boğazların ve Doğu Trakya’nın yabancı işgalinden kurtarılması olduğu yazıldı. Haberin devamında, Türk ordusunun mükemmel bir düzen içinde İzmir’e girdiği ve şehirde yaşayan Müslüman nüfusun sevincinin tarif edilemez olduğu bildirilirken

⁹ *Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, çev. ve der. Vecdet Erkun, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 4-5.

¹⁰ *Pesti Hírlap*, 10 Eylül 1922, s. 1.

¹¹ *Magyarság*, 10 Eylül 1922, s. 2.

Ankara’da ise büyük bir kalabalığın Ulusal Meclis önünde toplanarak saatlerce coşkuyla gösteriler yaptığı bilgisine yer verildi. İzmir’in düşman işgalinden kurtarılmasından sonra Ankara’daki atmosferi anlatmaya devam eden gazete, birkaç Türk siyasetçisinin konuşmalar yaparak muzaffer Türk ordusunun İstanbul ve Boğazların kontrolünün yanı sıra Doğu Trakya’nın geri alınmasını acil görevleri olarak gördüğünü ve bu olmadan barışın söz konusu olamayacağını ilan ettiklerini bildirdi¹².

2. Türk Ordusunun Boğazlara Yaklaşması ve Çanakkale Olayları

Türk ordusunun büyük başarısı sonrasında Yunanlar işgal ettiği tüm yerleri terk etmeye başlamıştı. 9 Eylül’de İzmir’in, 11 Eylül’de Bursa’nın kurtarılmasından sonra Türk ordusu kuzeye yönelerek İzmit ve Çanakkale dolaylarındaki tarafsız bölgede İngiliz kuvvetleri ile karşı karşıya geldi¹³. İngilizler, bu durum karşısında Boğazlardan vazgeçmek istemedikleri için hem Boğazlar bölgesindeki askerî birliklerinin sayısını arttırmak istedi hem de müttefikleri Fransa ve İtalya’nın yanı sıra sömürgelerinden askerî yardım talebinde bulundu. Bu isteğe sadece Yeni Zelanda olumlu dönüş yaparken Avrupalı müttefikler İngiltere’nin bu isteğine olumsuz yanıt verdi. Bu durum Çanakkale Boğazı önlerinde Türk ordusu ve İngiliz kuvvetleri arasında yeni bir çatışma ortamının yaşanmasına neden oldu¹⁴.

Macar basını, Boğazlar bölgesinde savaş havasının esmeye başladığı bu süreci ayrıntılarıyla sayfalarına taşıdı. *Budapesti Hírlap* gazetesi, 13 Eylül tarihli ve “İngiltere Sevr Antlaşması’nın revizyonunu istiyor. Antant Devletleri Kemal Paşa’yı tarafsız bölgeden uzak tutmak istiyor. Türk basını savaşın devam etmesini istiyor. İngiliz çıkarlarında huzursuzluk” başlıklı haberinde Türk birliklerinin Boğazlar bölgesindeki bazı önemli yerleri geri aldığını ve bölgede tansiyonun yükseldiğini bildirdi. Haberde, Türk basınının, Çanakkale Boğazı’nın Türklere iade edilmemesi hâlinde savaşın devam etmesini talep ettiği ve Türklerin barışı dikte etmek için süngülerine güvendiği belirtilirken, Türk ordusunun büyük başarısının sadece Hindistan’da değil, Mısır’da ve Ortadoğu’da da büyük mutlulukla karşılandığı yazıldı. Bu durumun

¹² *Magyarság*, 12 Eylül 1922, s. 3.

¹³ *Kurtuluş Savaşı’nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 109-110.

¹⁴ *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017, s. 133.

İngiltere'nin sömürge politikasını sekteye uğratabileceği belirtilen haberde ayrıca “*Büyük Britanya, tabiri caizse, ancak Türkiye'yi dost edinirse barışın tadını çıkarabilir*” yorumu yapıldı¹⁵.

Eylül ayı ortalarına gelinirken iki taraf Boğazlar bölgesinde teyakkuza kalmaya devam etti. İngiltere, bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla yaptığı çağrıya destek bulamayınca Küçük Antant devletlerini (Yugoslavya-Çekoslovakya-Romanya) devreye sokmaya çalıştı. Bu durum Macar basınında, “İtalya, Türklerle ayrı bir anlaşmaya mı hazırlanıyor? İngiltere, Türk sorununu Balkan devletleriyle mi çözmek istiyor.” başlığıyla ele alındı¹⁶. Diğer bir haberde de İngiliz hükümetinin Doğu Meselesi'ni çözmek için yoğun bir diplomasi trafiği yürüttüğü ve bölgede yeni bir savaşın ayak seslerinin yükseldiği aktarıldı. Bununla birlikte habere göre, Küçük Antant devletleri İngiliz çağrısından sonra Boğazlara yapılacak olası bir askerî harekât için sıraya girdi ve Roma'dan gelen habere göre ise Prag ve Belgrad, Yunanistan'ın çıkarları doğrultusunda başlatılacak bir savaş eylem planını görüşüyordu, hatta Türklerin Trakya'ya girmesi durumunda Yugoslavya'nın Yunanistan'a destek sözü verdiği söylenmişti. Buna göre haberde, Yugoslavya'nın seferberlik emri verdiğiğine dair doğrulanmamış haberlerin bu haberle bağlantılı olduğu ifade edildi¹⁷. *Uj Nemzedék* gazetesi ise köşesinde, “Türk milliyetçileri barış antlaşmasına karşı bir ölüm kalım mücadelesi içinde” şeklinde bir haber yayınlayarak Millî Mücadele döneminde Türklerin hangi şartlar altında mücadele ettiğini satırlarına taşıdı¹⁸.

Bu arada *Magyarság* gazetesinde, İzmir'in düşman işgalinden kurtarıldığı süreçte meydana gelen büyük yangın hakkında detaylar paylaştı. “İzmir'i Türkler değil, Ermeni çeteleri yaktı” başlığıyla verilen haberde, Yunan kaynaklarından gelen haberlere karşı okuyucuya dikkatli olması konusunda uyarılar yapıldı. Yunan propagandasının, felaketi Türk askerinin işi gibi göstermeye çalıştığı ifade edilirken aynı zamanda Yunanistan'ın fırsatı değerlendirerek Avrupa kamuoyunda kendine sempati sağlamayı ve Türk milletine karşı düşmanlık uyandırmak istediği iletildi¹⁹.

Diğer bir Macar gazetesi olan *Pecse Lapok* sayfasında, “Türkler Trianon'u düzeltti” şeklinde bir habere yer verirken İngiliz ve Fransız basınında yayınlanan bazı haberlere atıf yaparak gelişmeleri

¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 13 Eylül 1922, s. 3.

¹⁶ *Budapesti Hírlap*, 15 Eylül 1922, s. 3.

¹⁷ *Budapesti Hírlap*, 16 Eylül 1922, s. 3.

¹⁸ *Uj Nemzedék*, 17 Eylül 1922, s. 2.

¹⁹ *Magyarság*, 17 Eylül 1922, s. 5.

değerlendirdi²⁰. Bu arada, Macaristan'da önemli bir okuyucu kitlesine sahip olan *Pesti Hírlap* gazetesinin 20 Eylül 1922 tarihli sayısında ilginç bir yazı paylaşıldı. Bu yazıda, Macaristan'da yaşayan Ahmed İlâmdî isminde bir Türk'ün gazete editörlüğüne bir mektup yazarak şunları söylediği iletildi²¹:

“Evet sayın Editör Bey! Ülkemi uzun zamandır görmüyorum ama onu tekrar görmenin sevincini ve haftalardır ülkemin bir parçası olduğumu hissetmek mutluluğunun tarifi yok. Macar gazeteleri benim kandaşlarımın zaferlerini kendi zaferleri gibi yazıyor ve Macar halkı bu yazıları kendi zaferleriymiş gibi aynı hislerle okuyor. Yeni bir çağın ümidi yüzlere yansıyor; belki, belki, çünkü güneş doğudan da doğuyor. . Sayın Editöre Türklere olan yakınlığı için teşekkür ediyor ve Macaristan'ın en kısa zamanda hedeflerine ulaşmasını sıcak bir Türk kalbiyle diliyorum.”

Pesti Hírlap gazetesi, 20 Eylül tarihli diğer bir yazısında ise Anadolu'daki askerî hezimet sonrasında Atina'daki olası ihtilâl hakkında detaylı bilgiler paylaşırken Mustafa Kemal Paşa'nın hala ateşkes hakkında müttefiklere cevap vermediğini ve Türk birliklerinin hala Boğazların önünde beklediğini yazdı. Habere göre, Mustafa Kemal Paşa müttefik generallerine tarafsız bölgeyi tanımadığını bildirdi, aynı zamanda herhangi bir çatışmadan da kaçınacağını ilan etti. Gazete editörüne göre “bu söz ne zamana kadar geçerli, hala belirsiz” yorumu yapılırken Mustafa Kemal Paşa'nın şimdilik ordusuyla muharebeye hazır olarak Boğazlar önünde beklediği ve Türk halkına şu bildiriye yayınladığı iletildi²²:

“Ey Türk milleti! Biz kazandık! Ve bu zafer sadece senin. Şimdiye kadar düşman binlerce kişiyi öldürdü, esir aldı ve yaraladı. Büyük ve asil Türk milleti! Muzaffer ordunuz sizi Akdeniz kıyılarından selamlıyor.”

Müttefik kuvvetleri ve Türk kuvvetlerinin Boğazlar bölgesindeki bekleyişi devam ederken olası bir savaş durumuna göre her iki taraf da hazırlıklarını sürdürdü. Bu gergin bekleyiş Macar gazetelerinde yakından takip edildi. 21 Eylül tarihli bir haberde, İngilizlerin Boğazlar bölgesini askerî açıdan güçlendirdiği iletilirken Fransa'nın Ankara Sözleşmesi'ne bağlı kaldığı ve Fransızların Mustafa Kemal Paşa hükümetinin siyasi isteklerini destekleyeceğini açıkladığı yazıldı. Aynı haberde, İngiltere'nin Küçük Asya'daki ordusunu güçlendirmeyi ve sayı bakımından üstünlüğü sağlamayı istediği ve Çanakkale önlerindeki donanmasını takviye ettiği iletilirken Mustafa Kemal Paşa'nın düşman

²⁰ *Pecsé Lapok*, 19 Eylül 1922, s. 1.

²¹ *Pesti Hírlap*, 20 Eylül 1922, s. 4.

²² *Pesti Hírlap*, 20 Eylül 1922, s. 1.

birliklerinin takviye edilmesinden önce Çanakkale'deki tarafsız bölgeyi geçmeye çalışabileceği ve Boğazları ve Doğu Trakya'yı düşman kuvvetlerinden almak isteyebileceği yazıldı²³.

Boğazları tek başına savunamayacağını gören İngiltere, 20-23 Eylül 1922'de Paris'te Küçük Asya meselesinin görüşüldüğü toplantıda Müttefik devletlerin temsilcilerini etkilemeye çalışmıştı. İngiltere, Boğazlar ve Doğu Trakya'nın geleceği meselesini büyük güçler arasında yapılacak bir antlaşmayla çözümlenmeyi düşünmüş ve bu meseleyi kendi aralarında ya da bir barış konferansında karara bağlamayı uygun bulmuştu. İngiliz hükümetinin en büyük endişesi, bu konuların karara bağlanmasında Mustafa Kemal Paşa'nın etkili bir rol alması ihtimali oldu. Dolayısıyla İngiltere, bunun önüne geçebilmek amacıyla Paris'teki toplantıda Fransa ve İtalya temsilcileri ile fikir birliğine vararak ortak hareket etme politikası uyguladı²⁴.

Bu toplantı hakkında bir haber yayınlayan *Budapesti Hírlap* gazetesi, İngiliz hükümetinin doğu politikasının Paris'te açıkça yenilgiye uğradığını, Paris'teki toplantıda Fransız-İtalyan pozisyonunun İngiliz pozisyonundan daha güçlü olduğunu kanıtladığını ve Kemalistlerin sadece kendilerine saldırıldığı takdirde karşı saldırıya geçeceği bilgisini paylaştı. Bu satırlardan, Macar basınındaki hâkim görüşe göre İngilizlerin Doğu meselesinin çözümü konusunda yalnız kaldığını anlamak mümkündür. Toplantı boyunca İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri ile keskin görüş ayrılıklarına sahip olması bunu kanıtlar niteliktedir. Haberde ayrıca, toplantıda söz alan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un, Fransız ve İtalyan temsilcilerine Küçük Asya'dan çekilmelerinin tehlikeli olduğunu belirttiği, ancak özellikle Fransız temsilcisi Poincaré'nin, barışçıl bir çözümde ısrar ettiğini açıkladığı vurgulandı. Poincaré'nin, Kemalistlerin ılımlılığını övdüğü, Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'u komuta eden İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington'a yalnızca Türklere saldırı olduğu takdirde saldıracaklarını belirten bir mesaj gönderdiği ve bunun gerçekten Türklerin akıllı bir ılımlılık gösterdiğini kanıtladığı yazıldı. Son olarak, İngiltere'nin Türklerle olası bir savaşa girmesinin İngiliz ticareti ve endüstrisi için bir felakete sebep olabileceği ve bu nedenle İngiliz Başbakanı Lloyd George'un sadece bir yol seçebileceği ve bunun da

²³ *Pesti Hírlap*, 21 Eylül 1922, s. 1.

²⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Behind Closed Doors, The Paris Meetings of the Allies on the Turco-Greek War (20-23 September 1922) (Kapalı Kapılar Ardında, Müttefiklerin Türk-Yunan Savaşı Üzerine Paris'te Yaptığı Toplantılar (20-23 September 1922))", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 71 (2022), s. 340.

ölüme mahkûm edilen Türklere yeni bir hayat verecek barış antlaşması yolunun olduğu yorumu yapıldı²⁵. Macar basınında bu dönemde yayınlanan haberlere göre Türklerin, meselenin barışçıl yollarla çözümlenmesinde asıl kilit rolü oynayan taraf olduğu açıkça ifade edildi²⁶.

3. Macaristan'da Türk Zaferi Kutlamaları

Macar basını Türk zaferi hakkında övgü dolu haberler yayımlarken Macar kamuoyu da Budapeşte'de yaşayan Türklerin zafer kutlamalarına iştirak etti ve zaferin heyecanına ve sevincine ortak oldu. Bu dönemde Macar kamuoyunda Türklere karşı gösterilen sempatinin çeşitli örnekleri oldu. Uyanan Macarlar Derneği (Az Ébredő Magyarok Egyesülete), Turan Cemiyeti üyesi Vilmos Pröhle başkanlığında 18 kişiden oluşan bir heyeti Türk zaferi vesilesi ile Budapeşte'deki Türk Başkonsoloslukuna gönderdi. Macar heyeti, Konsolos Cemaleddin Bey, İmam Abdüllatif Efendi, kâtip Nadir Eiguél Efendi ve sekreter Celal Bey tarafından karşılandı. Pröhle, yapmış olduğu konuşmada, Türklerle Macarların kardeş olduğunu, Türk kederinin Macar acısı olduğunu, Türk sevincinin Macar sevinci olduğunu Macar halkına bildirmek için binlerce bayrakla caddelerde yürümek istediklerini belirterek muzaffer Türk ordusunun İstanbul'a girerek Mustafa Kemal Paşa ve Türk halkının Ayasofya'da zafer duası için toplanacağı o günü beklediklerini söyledi. Bu içten sözler karşısında söz alan Konsolos Cemalettin Bey ise Macar heyetine atfen, Macar milletinin sıcak ve kardeşçe sözlerle duygularını ifade ettikleri için Türk hislerinin tercümanı olarak en içten teşekkürlerini sunduğunu söyledi ve "Yaşasın kardeşliğimiz!" diyerek duygularını ifade etti²⁷.

Türk zaferi, bu dönemde Macaristan'da çeşitli toplantılarla kutlanmaya devam etti. *Magyarság* gazetesi, "Budapeşte'deki Türkler Kemal Paşa'nın zaferini kutluyor" başlıklı haberinde, Budapeşte'de yaşayan Türklerin Gül Baba'nın ölüm yıl dönümünü anma etkinliğinde millî kahramanları ve Uzak Doğu'da savaşan kardeşlerinin zaferi için bir araya geldiğini yazdı. Gazetede paylaşılan yazıda, anma etkinliğinin bir sevinç gösterisine dönüştüğüne ve Macarların Türk kardeşlerinin sevincine ortak olmak için Gül Baba türbesinin bahçesini kalabalık bir grupla doldurduğuna yer verildi. Anma etkinliğe katılan Macar Turancı Paikert Alajos, Türk milletine seslenerek "Yiğit Türk milletinin

²⁵ *Budapesti Hírlap*, 22 Eylül 1922, s. 3.

²⁶ Sevgi Can Yağcı Aksel, "Macar Basınında Türkiye: "Küçük Asya"nın Büyük Direnişi (1920-1923)", *İlef Dergisi*, 5 (2), 2018 Sonbahar, s. 67.

²⁷ *Szózat*, 19 Eylül 1922, s. 2; *Turán*, "Hírek: Török győzelmek ünneplése Budapesten", 1922, s. 213.

kahraman evlatlarını gönlümüzün derinliklerinden selamlamadan duramayız, çünkü millî dehalarından (Mustafa Kemal Paşa) başkasına boyun eğmediler.” diyerek Macar halkının Türk zaferinin coşkusuna ortak olduğunu ifade etti. Bu sıcak kelimelerin ardından söz alan Abdülatif Efendi de Türk milletinin Batı’ya karşı verdiği kahramanca mücadeleyi anlatarak Türk milletini ayağa kaldıran ve deyim yerindeyse yoktan bir ordu yaratan Mustafa Kemal Paşa’nın faziletlerini övdü. Sözlerinin devamında Trianon ile Macaristan’dan koparılan toprakların tekrar Macarlara geri verildiği gün Macar Zafer Bayramı’nı İstanbul’da kutlamak istediklerini ilettiler. Abdülatif Efendi’nin konuşması büyük alkışlar ve tezahüratlar ile sona ererken etkinliğe katılan *Magyarság* gazetesi muhabirinin şu sözleri ilgi çekiciydi: “Hepimiz Abdülatif Efendi’nin kehanetine inanmak isteyerek türbeden ayrılmaya başladık ve Türk milletine ve Mustafa Kemal Paşa’ya kalpten imrenerek dağıldık.” Anma etkinliğine katılan Türklerin ve Macarların birlikte “Çok Yaşa” sloganıyla zafer kutlamalarına eşlik etmeleri, iki millet arasındaki ortak duyguları yansıtması bakımından önem arz ettiği aşîkârdır²⁸.

4. Mudanya Mütarekesi’nin İmzalanması

Macar basınında, İngilizlerin Doğu meselesinde Türklere karşı yalnız kaldığı haberleri yapılmaya devam etti. *Pesti Napló* gazetesi, 24 Eylül tarihli haberinde “İtilaf Devletleri, Trakya ve Edirne’yi Türklere bırakıyor” başlıklı bir haber yayımlarken²⁹ *Új Kelet* gazetesi ise 26 Eylül tarihli haberinde, İngilizlerin Türk hükümetine barış teklif ettiğini ve iki taraf arasında bir savaşın çıkmayacağı görüşünün hâkim olduğunu sayfalarına taşıdı³⁰. *Pecse Lapok* gazetesi, “Avrupa’da Türk zaferi konuşuluyor” başlıklı yazısında İngiliz, Avusturya, Fransız ve Türk basınında meselenin sıklıkla ele alındığını aktarırken İngilizlerin Çanakkale önlerindeki Türk askerlerinin geri çekilmesi hususunda Mustafa Kemal Paşa’ya nota verdiği ve bunun halen bölgedeki tansiyonun yüksek olduğunu gösterdiği ifade edildi³¹. Buna rağmen bölgeden henüz bir çatışma haberinin gelmediği ve İngiliz Yüksek

²⁸ *Magyarság*, 23 Eylül 1922, s. 2; *Pesti Napló*, 23 Eylül 1922, s. 4.

²⁹ *Pesti Napló*, 24 Eylül 1922, s. 3.

³⁰ *Új Kelet*, 26 Eylül 1922, s. 1; Aynı gazete 26 Eylül tarihli diğer bir haberinde, Türk zaferinin Filistin’de büyük bir sevinçle karşılandığını yazmış ve Filistin halkının sokaklarda Türkler lehine büyük gösteriler yaptığını iletmiştir. Haberde ayrıca Arapların çoğunun yakında Filistin’in de Türkiye’nin egemenliğine gireceğini duyurduğu ve Türk zaferinin bölgedeki halkı İngiltere’ye karşı yayılan bir birliğe sürüklediği de yazılmıştır. Bkz. *Új Kelet*, 26 Eylül 1922, s. 3.

³¹ *Pecse Lapok*, 27 Eylül 1922, s. 1.

Komiseri General Harrington ve Mustafa Kemal Paşa'nın birbirine ılımlı mesajlar göndererek meselenin barışçıl yollarla çözülmesine çabaladığı da ifade edildi³².

Üj Kelet gazetesi 30 Eylül tarihli haberinde, Lloyd George'un bakanlar kurulunu topladığı ve askerî uzmanların Küçük Asya'daki durumu değerlendirdiği bilgisine yer verdi. Bu toplantıda, Türk birliklerinin Boğazlar ve İstanbul yönüne doğru harekete geçtiği haberlerinin İngiliz kabinesinde kaygı verici olarak değerlendirildiği ve İstanbul'un olası bir Türk taarruzuna karşı savunulup savunulamayacağına görüşüldüğü bildirildi. Bu haberin Londra'da yıkıcı bir etki yaptığını belirten gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın Müttefiklerle savaşmak istediğinin konuşulduğunu ve İstanbul ve Doğu Trakya'yı geri almak için her türlü bedeli ödemeye hazır olduğunu bildirdi³³.

Eylül ayı sonlarına gelirken bölgedeki durum şu şekilde cereyan etmişti. İngiliz hükümeti, Türk birliklerinin Boğazlar bölgesine askerî harekât düzenleyeceğini düşünerek oldukça telaşlanmıştı. Ayrıca 23 Eylül'de Müttefik kuvvetlerinin Türklere bir ateşkes çağrısında bulunmasına rağmen Ankara hükümeti bu çağrıya henüz cevap vermemişti. Bu gelişmeler İngiltere'nin 29 Eylül'deki toplantısında acil kararlar almasına neden olmuş ve General Harrington'a Türk tarafına verilmek üzere bir ultimatom gönderilerek Türklerin Boğazlar bölgesini terk etmemeleri durumunda savaşın başlayacağı bildirilmişti. Çanakkale'de konuşlanmış olan İngiliz birliklerinin kısa zamanda tabur düzeyinden tümen gücüne çıkarılması Türk hükümeti tarafından kuşkuyla takip edildi ve bunun arzu edilen barışı güçleştirdiği bildirilmişti. Bu arada 28 Eylül'de İngilizlerin ve İtalyanların telkinleriyle İzmir'e gelen Franklin Bouillon, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül notasını getirerek Doğu Trakya'daki Yunan birliklerinin bölgeyi boşaltacağını, Türk ve Yunan birlikleri arasında bir tampon bölgenin meydana getirileceğini ve Boğazların iki yakasında Milletler Cemiyetinin denetiminde askerden arındırılmış olarak tarafsız bir bölge kurulacağını Mustafa Kemal Paşa ve Türk devlet adamlarına bildirmişti. Franklin Bouillon'un sözlü olarak da Türklerin her isteğinin yerine getirileceğini bildirmesi üzerine Türk tarafı ateşkes için görüşmelere hazır olduğunu bildirdi³⁴. Türk hükümeti tarafından, Bouillon'un

³² *Pesti Hirlap*, 30 Eylül 1922, s. 1.

³³ *Üj Kelet*, 30 Eylül 1922, s. 5.

³⁴ Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Haz. Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 398-399.

temasları sonrasında Paris'teki toplantının yapıldığı gün olan 29 Eylül'de cevabi bir nota kaleme alınarak İngilizlerin 23 Eylül tarihli ateşkes çağrısına belirlenen şartlar çerçevesinde olumlu yanıt verildiği bildirildi³⁵.

Bu gelişmeler yaşanırken Macar basını ekim ayına gelindiğinde İngiltere'nin bölgedeki politikasının “çıkmaza girdiği” yorumunu yaptı. *Magyarság* gazetesi, 1 Ekim tarihli haberinde, Lloyd George'un Türkiye karşıtı politikasının İngiltere'yi tehlikeli bir duruma sürüklediği ve dünya savaşını parlak şekilde kazanan ada ülkesinin derin siyasi ve ekonomik krizle mücadele ettiği bilgisine yer verdi. Haberde ayrıca İngiliz birliklerinin ve İngiliz savaş gemilerinin Marmara Denizi'ne doğru yola çıktığı ve İngiliz diplomasisinin, Türkiye'yi Trakya'da silahlı muhalefete zorlayarak Türklerin olası bir askerî harekâtına karşı Sırbistan ve Romanya'yı silahlı harekete geçirmek için her şeyi yaptığı yazıldı. “Lloyd-George'un dış politikasının İngiltere'yi savaşacak gücü ve iradesinin olmadığı bir savaşa kolaylıkla sürükleyebileceği artık açıktır.” yorumu yapılan haberde, son derece gerçekçi düşünen İngiliz kamuoyunun bugüne kadarki başarısızlıklar ve İngiltere'yi açıkça bekleyen riskler karşısında Lloyd-George'u sonuna kadar destekleyeceğini varsaymanın zor olabileceği ifade edildi. Gazete haberinde paylaşılan şu cümle ise dikkat çekiciydi³⁶:

“İngiltere, Lloyd-George'un istisnai devlet adamlığına ve savaşta başarıyla kazandığı gerçeğindeki eşsiz gücüne ne kadar borçlu olursa olsun, aklı başında İngiliz halkı er ya da geç, tıpkı diğer ülkelerdeki birçok halk gibi savaş yerine barış yapılmasının faydasını anlayacaktır. Doğu sorununun tehlikeli bir hâl alması, her durumda, yalnızca Lloyd-George'un değil, savaş sırasında geliştirilen tüm İngiliz dış politikasının da çöküşüne yol açacaktır, çünkü İngiltere'nin içinde bulunduğu ölümcül tehlikeli çıkmazdan çıkabilmesinin tek yolu barış yoludur.”

Budapesti Hírlap gazetesi Anadolu'daki gelişmeleri konu aldığı “Kemal Paşa tekrar ilerlemeye başladı. Çanakkale dışında Marmara Denizi kıyıları artık tamamen Türklerin elinde. İngiltere'den Kemal Paşa'ya ultimatom” başlıklı haberde ise 29 Eylül tarihli İngiliz kabine toplantısının özeti olarak iki tarafın silahlarını birbirine çevirdiği ve küçük bir kıvılcımın veya bir merminin patlamasının savaşı başlatabileceği belirtildi. Haberde, İngilizlerin Türklerle savaşmaktan çekinmedikleri, ancak olası bir savaşın Moskova ve Orta Avrupa'ya

³⁵ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, C. 2, Kısım 6, 4. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 60-68; Cezmi Eraslan, “Mudanya Mütarekesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 2020, s. 355.

³⁶ *Magyarság*, 1 Ekim 1922, s. 1.

etkisinden endişe ettikleri bilgisi paylaşıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale önlerindeki ordusunu çekmemesi durumunda kaçınılmaz bir savaşın çıkabileceği de eklendi³⁷.

Aynı gazetenin “Çanakkale'nin özgürlüğü” başlığı taşıyan diğer bir haberinde, Küçük Asya'daki gelişmelere Macar diplomasisi tarafından yeterince önem verilmediği üzerine bir serzenişte bulunularak “belki kendi başımıza yapamadığımız mucize orada bizim için gerçekleşir” yorumu yapıldı³⁸. Gazete haberi, Trianon'un zincirlerinden kurtulmak isteyen Macarların Türklerin bağımsızlık mücadelesini kendilerine örnek aldığını açıkça gösteriyordu.

Az *Est* gazetesi, Anadolu'daki gündem üzerine bir haber yayınlayarak Ankara hükümetinin Müttefiklerin konferans davetini İstanbul'un ve Doğu Trakya'nın tekrar Türklere ait olması şartıyla memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi. Ayrıca Ankara hükümetinin, kalıcı barışın temellerinin atılabilmesi için temsilcilerini barış görüşmeleri için Mudanya'ya göndermekten mutluluk duyduğu bilgisine yer verdi. Bu bilgilerin yanı sıra haberde, İngilizlerin Boğazları korumak istediği, bunun için İngiliz kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'nda bir araya geldiği, Fransız gazetelerine göre bölgede bir İngiliz-Türk çatışmasını kaçınılmaz olarak görüldüğü ve birbirine güvenmeyen Türk ve İngiliz tarafları arasında anlaşmanın zor olabileceği aktarıldı³⁹. *Magyarság* gazetesi de “Kemal Paşa, Yunanların Doğu Trakya'dan çekilmesi durumunda barış müzakerelerine katılacağını söyledi.” başlıklı haberinde, Fransız hükümetinin elçisi Franklin Bouillon'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Türk hükümetine güvene vermesi nedeniyle bölgedeki gerilimin az da olsa hafiflediğini aktardı⁴⁰.

29 Eylül'de İsmet Paşa tarafından Müttefik kuvvetlerine gönderilen cevapta Türk hükümetinin Mudanya'daki konferansa katılacağı bildirilmişti. Bunun üzerine her iki taraf da gerekli hazırlıklarını yaparak konferansın yapılacağı Mudanya'ya doğru yola çıktı. TBMM hükümeti konferansta, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Paşa ve Kurmay Yarbay Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey tarafından temsil edilirken Müttefik kuvvetleri adına İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı General Monbelli temsil etti. Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa da konferansı takip etmek için Mudanya'ya geldi⁴¹. 3 Ekim tarihinde konferansın başlamasıyla birlikte

³⁷ *Budapesti Hírlap*, 1 Ekim 1922, s. 3.

³⁸ *Budapesti Hírlap*, 1 Ekim 1922, s. 12.

³⁹ *Az Est*, 24 Eylül 1922, s. 1.

⁴⁰ *Magyarság*, 3 Ekim 1922, s. 3.

⁴¹ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, s. 100-101.

tüm dünyanın gözü Küçük Asya meselesinin çözüleceği Mudanya'ya çevrilmişti. 3 Ekim'de başlayan müzakereler hakkında Macar basınında çok sayıda haberin yapıldığı görülür. *Az Est* gazetesi "Mudanya'da askerî toplantılar bu sabah başladı" başlığıyla verdiği haberde, dış basındaki haberlerden alıntı yaparak İngiltere'nin Yunan birliklerine Doğu Trakya'yı boşaltması emrini vermesine rağmen Trakya'daki Yunan birliklerinin buna itaat edip etmeyeceğinin hala büyük bir sorun olduğunu bildirdi. Buna rağmen İngiltere'nin Yunanistan'ı Doğu Trakya'yı tahliye etmeye zorlayacak konumda olduğu ve bu meselenin çözülmesinin İngiltere'nin Yakın Doğu'da gerçekten içtenlikle barışı isteyip istemediğini göstereceği yazıldı⁴². *Magyarság* gazetesinde, "Mudanya Konferansı'nın ön görüşmeleri bugün başladı." başlıklı bir haber paylaşılarak Boğazlar bölgesi ve Doğu Trakya'nın geleceği konularının masada çözüm bekleyen öncelikli başlıkların olduğu bilgisi yer aldı⁴³.

Budapesti Hírlap gazetesinde de Mudanya Konferansı hakkında uzun bir yazı paylaşıldı. "Türk Destanı" başlığıyla verilen haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın kahramanlıklar ve muhteşem diplomasi ile kazandığı şanlı Türk destanının mutlu sona yaklaştığı yorumu yapıldı. Haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın Müttefik Devletleri'nin zaaflarını çok iyi bildiği ve onun diplomatik başarılarının, askerî başarıları için değerli bir tamamlayıcı olduğu ifade edildi. "İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere, Türkiye'nin kaderini böyle hayal etmemiştir. Sevr Antlaşması, aynı Trianon'un Macaristan'a getirdikleri gibi, Türkiye'ye birçok kötülük getirdi." şeklinde bir yorum yapılan haberde Millî Mücadele boyunca Türklerin kahramanca ülkesini savunarak Sevr'i yok saydığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Avrupalı devletlerin hayallerini paramparça ettiği bilgisine yer verildi. Aynı haberde, "Sevr Antlaşması, hedefleri ne kadar geniş olursa olsun, başka bir büyük savaş riski olmadan daha fazla uygulanamazdı. Kaderi, diğer barış anlaşmalarının kaderini de beraberinde getiriyor. Türk milletinin kurtuluşu, Avrupa'nın köleleştirilmiş halklarının kurtuluşunun başlangıcı demektir. Türk destanının ideolojik içeriği, Avrupa'nın Paris barışını korumak uğruna savaşa giremeyeceği anlamına gelmektedir. Türkler Avrupa'dan değil, Avrupa Asya'dan kovuldu." şeklindeki cümleler Macar kamuoyunun Millî Mücadele'ye bakış açısını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir⁴⁴.

Mudanya Konferansı'ndaki görüşmeler devam ederken *Magyarság* gazetesinin 5 Ekim tarihli haberinde, "Mudanya'da ön

⁴² *Az Est*, 4 Ekim 1922, s. 3.

⁴³ *Magyarság*, 4 Ekim 1922, s. 3.

⁴⁴ *Budapesti Hírlap*, 4 Ekim 1922, s. 1.

görüşme devam ediyor, ancak şu ana kadar tarafların ne Boğazların askerî işgali konusunda ne de Doğu Trakya meselesinde uzlaşmaya yaklaştığına dair olumlu bir haber yok.” yorumu yapıldı. Aynı haberde, İngiltere’nin Doğu Trakya’nın barış antlaşması görüşmelerinde bir sınırın belirlenmesinden sonra boşaltılmasını istediği ve Türklerin birliklerini Çanakale kıyısından daha iç bölgelere çekmeleri gerektiği konusunda hâlâ ısrar ettiği bilgisine yer verildi. Ayrıca *Times*’ın yayınladığı haberlere göre, Doğu Trakya’daki Türklerin Yunanlar tarafından katledildikleri ile ilgili rahatsız edici çok sayıda haberin de geldiği belirtilen yazıda, Doğu Trakya’da ciddi olayların yaşandığı ve bölgede tansiyonun çok yüksek olduğu aktarıldı⁴⁵.

Dolayısıyla Türk heyeti için konferansın en önemli konu başlıklarından birisi Doğu Trakya’nın Yunan işgalinden kurtarılması oldu. Doğu Trakya’nın durumunun netleşmesi için çeşitli müzakereler devam ederken *Pesti Hírlap* gazetesi “Mudanya’da bir anlaşma hazırlanıyor. Yunanistan Trakya’yı boşaltmalı. Direnme durumunda Müttefikler abluka tehdidinde bulunuyor.” başlıklı bir haber yayınlayarak karşılıklı anlaşmanın an meselesi olduğu için müzakerelerin büyük bir umutla sonuca doğru giden bir noktaya dönüştüğü bilgisini paylaştı⁴⁶.

Nitekim İtilaf Devletleri’nin müzakerelerde istediğini elde etmek için ısrarcı davranmaları ve çözülmesi gereken esas konulardan kaçınmaları konferansta bunalımlı günlerin yaşanmasına neden oldu. Anlaşmazlıkların ciddi bir hâl almasından sonra konferansa ara verilmek zorunda kalındı. Bu dönemde Türk birlikleri, Boğazlara olası bir askerî harekât için harekete geçti. *Pesti Hírlap* gazetesi, görüşmelerin çıkmaza girmesini sayfasına taşıyarak Londra’da yayın yapan Reuters Ajansı’nın haberine göre, Müttefikler nezdinde Türklerin Trakya ile ilgili taleplerini yerine getirmenin imkânsız olduğunu ve bu nedenle Doğu’daki durumun ciddi bir hale geldiğini bildirdi⁴⁷. *Magyarság* gazetesi ilk sayfasında “İngilizler ve Türkler arasındaki müzakereler Mudanya’da aniden durdu.” başlığıyla kesintiye uğrayan müzakereleri sayfasına taşıdı⁴⁸.

Konferansın kesintiye uğramasını konu alan *Budapesti Hírlap* gazetesi ise sayfasında şu bilgileri paylaştı⁴⁹:

“Türkler, Trakya’nın barıştan sonra değil kendilerine konferanstan hemen sonra verilmesini talep ediyor. General Harrington bunu kabul etmeyi reddettiği için, İsmet Paşa müttefik generallere bir ultimatoma

⁴⁵ *Magyarság*, 5 Ekim 1922, s. 1.

⁴⁶ *Pesti Hírlap*, 6 Ekim 1922, s. 1.

⁴⁷ *Pesti Hírlap*, 7 Ekim 1922, s. 1.

⁴⁸ *Magyarság*, 7 Ekim 1922, s. 1.

⁴⁹ *Budapesti Hírlap*, 8 Ekim 1922, s. 3.

gönderdi. 24 saat içinde cevap istiyor, çünkü cevap gelmediği takdirde Türk ordusu ilerlemeye devam edecek. Fransız ve İtalyan generaller, Türklerin yeni şartlarını kabul ettiler, ancak İngiliz general yeni talimatlar için önce hükümetiyle iletişime geçmesi gerektiğini açıkladı. Generaller daha sonra İstanbul'a döndüler. General Harrington, ciddi yeni olaylar hakkında İngiliz hükümetini bilgilendirdi. Lord Curzon ise hemen Paris'e gitti. İngilizler, Türklerin Trakya üzerindeki iddiasını reddettiklerinde, barıştan önce bile ellerindeki tüm zorlayıcı araçlardan vazgeçmenin çok fazla olduğunu savundular. Bunda pek çok gerçek var ama İngilizler bunun Türkler için de geçerli olduğunu unutuyor. Ayrıca, Yunan tarafı Trakya'daki askerlerini takviye etmeye devam ediyor ve İngiltere'nin mağlup Yunan ordusuna tekrar güç kazanması için zaman ve fırsat verdiğini görmek zor değil. Türkler, Müttefiklerin Trakya'nın Yunanlılardan tahliyesi konusundaki sözlerini yerine getirebileceklerine ikna olana kadar, Trakya'nın kendilerinde kalmasını sağlayacak taleplerde bulunmak zorunda kalacaklar.”

Aynı gazete, İsmet Paşa'nın ultimatomundan sonra Lord Curzon'un Paris seyahatinin amacına ulaştığını ve Müttefiklerin, Trakya'daki Yunan ordusunun derhal bölgeyi terk etmesini ve Fransız ordusunun Türk jandarmasının bölgeye girişine kadar geçen süre boyunca düzeni sağlayacak şekilde tahliyeyi kabul ettiğini aktardı⁵⁰.

Dokuz gün süren ve zaman zaman çeşitli gerginliklerin yaşandığı konferans, Türk temsilcileri ve Müttefik temsilcilerinin görüşülen maddeler üzerinde uzlaşması sonrasında sonuca ulaştı. 11 Ekim 1922 tarihinde ülkelerini temsil eden dört temsilci Mudanya Mütarekesi'ne imza attı. Temsilciler, yorucu bir müzakere süresi sonrasında imzalanan bu antlaşmanın ardından kalabalık bir basın ordusunun önünde açıklamalarda bulundu. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması için gerçekleştirilen müzakereler, yakın zamanda toplanacak olan Lozan Konferansları için tecrübe oldu ve Lozan'a giden yolun açılmasını sağladı. Bununla birlikte Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya savaşılmadan Türklere bırakıldı ve müzakereler boyunca takip edilen Türk diplomasisi, savaş meydanlarındaki askerî başarının bir yansıması olarak tüm dünyada yankı uyandırdı⁵¹.

Mütareke'nin imzalanması Macar basınında da sevinçle karşılandı. *Magyarság* gazetesi, köşe yazısında “Mudanya” başlıklı bir haber yayınlamaya İngilizlerin tarihi politikasının Mudanya'da sekteye uğradığını ifade etti. Aynı haberde, “Türklerin başarısı bizim için bir ders

⁵⁰ *Budapesti Hírlap*, 8 Ekim 1922, s. 3.

⁵¹ İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk'ün 120. Doğum Yıldönümü'ne Armağan, Ankara 2002, s. 235-238.

ve ibret örneğidir ve onların acılarından, imtihanlarından ve yılmaz azimlerinden yeterince şey öğrendik.” yorumu yapıldı⁵². Aynı gazetenin diğer bir haberinde, Mudanya’da varılan anlaşmanın İngiliz kamuoyunda memnuniyetle karşılandığı belirtilirken “Yunanistan’ın Trakya’nın tahliyesine başlaması kararının ardından geri kalan konularda Türkiye ile zorlanmadan anlaşılabilmesine inanabiliriz.” yorumuna yer verildi⁵³.

Pesti Hirlap gazetesi ise antlaşmanın imzalanması sonrasında ayrıntılı bir haber yayınlarak Ankara hükümetini tebrik etti. Paylaşılan haber, “dünya savaşının gerçek sonunun İtilaf Devletleri’nin zaferiyle değil, ölüme mahkûm edilen Türk halkının savunma kararlılığıyla yaratılacağı kimin aklına gelirdi?” ifadesiyle başlarken İtilaf Devletleri tarafından dikte edilen ve dünyayı yeniden düzenleyen barış anlaşmalarından sonra, Küçük Asya’daki Türk mücadelesinin bu antlaşmalara karşı koyabileceğinin hayal bile edilemeyeceği yorumu yapıldı. Aynı haberde, Türklerin Doğu Trakya’yı geri almasının yanı sıra manevi olarak da İstanbul’u geri aldığı belirtilirken Macarların düşman bir dünya karşısındaki etkileyici Türk zaferi haberini büyük bir mutlulukla karşıladığından bahsedildi. Son olarak haberde, Macar milletinin uzun zamandır Türk halkına sempatik duygular ve sıcak anılarla bağlı olduğu, Türkiye’nin şanlı zafer sonrasında büyük ıstırapları geride bıraktığı ve Macarların kendi kurtuluşları için Türkleri örnek aldığı bilgisi paylaşıldı⁵⁴.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalayarak savaştan çekildi. İtilaf Devletleri, ateşkes antlaşmasından kısa bir süre sonra Anadolu’yu işgal planlarını yürürlüğe koydu. Anadolu’nun dört bir köşesi işgal edilirken Yunanlar, Paris Barış Konferansı’nda alınan karara göre 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal etti. İstanbul hükümeti işgaller karşısında sessiz kalınca, Anadolu’nun düşman işgalinden kurtarılması Mustafa Kemal Paşa ve bir avuç vatansevere kaldı. Türk halkını işgalci kuvvetlere karşı birleştiren Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu’nun büyük bir bölümünü işgal eden Yunan ordusuna karşı düzenli bir ordu kurarak bağımsızlık mücadelesini başlattı. Batı Cephesi’ndeki Sakarya Meydan Muharebesi’nin kazanılmasıyla Yunan birliklerinin taarruz kuvveti kırıldı ve bu zaferden sonra bir yıl hazırlık yapılarak düşmana son darbenin vurulması planlandı.

⁵² *Magyarság*, 12 Ekim 1922, s. 1.

⁵³ *Magyarság*, 12 Ekim 1922, s. 3.

⁵⁴ *Pesti Hirlap*, 12 Ekim 1922, s. 1.

Büyük Taarruz, Türk Genelkurmayı'nın titizlikle ve dâhice hazırladığı savaş planıyla 26 Ağustos sabahı başladı ve Yunan kuvvetleri cephenin her köşesinde ağır bir yenilgiye uğratıldı. 30 Ağustos günü düşmanın direnişi son buldu ve Türk ordusu İzmir'e doğru kaçan Yunan birliklerini takip etti. 9 Eylül'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması sonrasında 11 Eylül'de Bursa kurtarıldı ve Türk ordusu yönünü Boğazlara doğru çevirdi. Amaç, Boğazlar, İstanbul ve Doğu Trakya'nın kurtarılmasıydı. Boğazları terk etmek istemeyen İngilizler, Mustafa Kemal Paşa ve Türk ordusunun kararlılığı karşısında tutunamayarak ateşkes teklifinde bulundu ve taraflar Mudanya'da müzakere masasına oturdu. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Millî Mücadele'nin askerî safhası sona erdi ve Doğu Trakya savaşmadan Yunan işgalinden kurtarıldı. Ateşkes antlaşması, Millî Mücadele'deki başarının tüm dünyaya duyurulacağı Lozan Barış Antlaşması'nın da yolunu açmış oldu.

Büyük Taarruz'dan Mudanya Mütarekesi'ne gidilen süreç, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin büyük bir siyasi başarısı olarak tüm dünya basını tarafından yakından takip edildi. Dünya basını, yüzyıllardır Türk topraklarını parçalamak isteyen Batılı emperyalist politikanın Anadolu'daki çöküşüne tanıklık etti. İngiliz, Fransız, Alman ve diğer pek çok ülke basını, Millî Mücadele'de verilen bağımsızlık mücadelesiyle ilgili çok sayıda olumsuz haber yayınladı. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerle yakın ilişkiler kuran ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerle kader ortaklığı yapan Macarlar, diğer ülkelerin aksine gazetelerde yayınladığı çok sayıda haberle Türklerin bağımsızlık mücadelesine sempati ile yaklaştı. Bununla birlikte Macar Turancıları, yayın organları olan Turán dergisi aracılığıyla Millî Mücadele'de bağımsızlık savaşı yürüten Türklerin Avrupa'daki sesi oldu.

Macar basınında Millî Mücadele hakkında çok sayıda haberin yer almasının birkaç önemli nedeni olduğu söylenebilir. Öncelikle tarihsel akrabalık bağlarının tetiklediği kardeşlik duygusu Macarların Millî Mücadele'ye ilgi göstermesine neden olmuştur. Diğer önemli bir etken ise, Macarların Trianon gibi yıkıcı etkileri olan bir barış antlaşmasına imza atması olarak gösterilebilir. Trianon ile kaybettiği toprakları geri kazanmak isteyen Macarlar için, Türklerin Anadolu'da verdiği Millî Mücadele ve Anadolu topraklarını düşman işgalinden kurtarma girişimleri örnek teşkil edebilirdi. Bahsi geçen bu konular, Macar basınında Millî Mücadele'ye olan ilgisini açıklar niteliktedir.

Macar basınında çıkan haberler incelendiğinde, Büyük Taarruz'un ilk günlerinde az sayıda habere yer verildiği gözlemlenirken özellikle İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasına ve Mudanya Mütarekesi'ne

kadar olan gelişmelerin sıklıkla haberleştirildiği görülmüştür. Bu süreçte Macar basını gelişmeleri gazetelerin ilk sayfalarında okuyucularla paylaşmıştır. Macar basınında yer alan haberler incelendiğinde, bu haberlerin önemli bir kısmının İngiliz, Fransız ve Amerikan kaynaklı haberler aracılığıyla hazırlandığı görülür. Böyle olmakla birlikte özellikle *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap* ve *Magyarság* gibi dönemin önemli gazetelerinin, “Mustafa Kemal Yunanları Küçük Asya’dan sürüp attı”, “Çanakkale’nin özgürlüğü”, “Türk Zaferi”, “İngiliz dış politikasının başarısızlığı”, “İngiltere çıkmazda”, “Budapeşte’de Yaşayan Türkler Kemal Paşa’nın zaferini kutluyor”, “Mudanya’daki barış görüşmelerinde, Türk bakış açısı kazanıyor” başlıklı haberlerinin Macar basınındaki Türk yanlısı havayı açıkça gösterdiği aşikârdır. Macar basınındaki diğer bazı gazetelerde de Türkleri destekleyen bir bakış açısıyla hazırlanan çok sayıda haberin yazıldığı görülmüştür.

Macar basınında çıkan haberlerde dikkate değer diğer bir husus da Türklerden “kardeş” olarak bahseden yazıların yer almasıdır. Ayrıca Türklerin bağımsızlık savaşındaki kahramanlıkları, Mustafa Kemal Paşa’nın askerî bir deha ve kurtarıcı olarak görüldüğü, Türk zaferinin emperyalist devletler karşısında ezilen milletlere örnek olduğu, İngiltere ve Yunanistan’ın Anadolu’daki hedeflerinin başarısızlıkla sonuçlandığı ve Mudanya Mütarekesi’ndeki Türk diplomasisinin başarısı, dikkate değer konular olarak ön plana çıkmaktadır. Macar basınında yayımlanan ve Türk zaferini öven haberler aynı zamanda Macar kamuoyunun da o dönemki Türk yanlısı duruşunu destekler niteliktedir. Ayrıca, Macar kamuoyunun ve Macar basınıının Türk yanlısı duruşunun ne denli önemli olduğu, Avrupalı devletlerin Millî Mücadele’ye karşı olan olumsuz tutumu dikkate alındığında daha da önem arz eden bir nitelik taşımaktadır.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara 1975.
- ARSLAN, Mehmet, *Amerikan Basınında Millî Mücadele*, Gece Kitaplığı, Ankara 2021.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.
- AYBARS, Ergün, "Millî Mücadele'de İngiliz Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 12 (Temmuz 1988), C. IV, s. 603-636.
- Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasî Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, C. 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇOLAK, Melek, "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları, XX. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Uluslararası İmgebilim Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2004 Muğla, C. II, Muğla Üniversitesi Yayınları:77, Muğla 2006, s. 215-231.
- _____, "Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)", *Türk Yurdu*, Sayı 290 (Ekim 2011), C. 31, s. 94-101.
- DEMİRKAN, Tarık, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- ERASLAN, Cezmi, "Mudanya Mütarekesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 2020, s. 355-356.
- ERİKAN, Celâl, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, haz. Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- EYYÜPOĞLU, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk'ün 120. Doğum Yıldönümü'ne Armağan, Ankara 2002.
- Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.
- Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, çev. ve der. Vecdet Erkun, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.
- TURÁN, "Hírek: Török győzelmek ünneplése Budapesten", 1922, s. 213.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, C. 2, Kısım 6, 4'üncü Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz*, C. 2, 6'ncı Kısım, 2'nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

- UZUNER, Şebnem Oğuz, *Amerikan Basınında Millî Mücadele Dönemi (1918-1922)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.
- YAĞCI, Aksel Sevgi Can, “Macar Basınında Türkiye: “Küçük Asya”nın Büyük Direnişi (1920-1923)”, *İlef Dergisi*, 5 (2), 2018 Sonbahar, s. 53-84.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “Behind Closed Doors, The Paris Meetings of the Allies on the Turco-Greek War (20-23 September 1922) (Kapalı Kapılar Ardında, Müttefiklerin Türk-Yunan Savaşı Üzerine Paris’te Yaptığı Toplantılar (20-23 September 1922))”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 71 (2022), s. 337-373.

Sürelî Yayınlar

Az Est

Budapesti Hírlap

Magyarság

Pesti Hírlap

Pecsé Lapok

Pesti Napló

Szózat

Új Kelet

Új Nemzedék

Ek 1: Az Est gazetesinin 12 Eylul 1922 tarihli "İzmir Cumartesi'den itibaren Türklerin" adlı haberi.

Avustralya Basımında İzmir Yangını (Eylül 1922)

Orhan ÖZCAN*

Giriş

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sonrası Mondros Mütarekesi ve Sevr Barış Antlaşması'yla kuvvete dayanan bir diplomasi zihniyetinde ısrar ederken bilhassa Büyük Britanya, yaygın küresel müdahalecilik anlayışıyla bir vekâlet savaşına başvurmuştu. Büyük Britanya, Anadolu'da krizlerden kaçınmak için çatışmanın yükünü taşımaya istekli ve "Megalo" ülküsüyle heveslenmiş Yunanistan'ı gizliden ve açıktan desteklemekteydi. Anadolu'nun işgal edilmesi, ideolojik tehlikelerin stratejik fırsatlarını değerlendirmek umuduyla başta Yunanistan olmak üzere Batı dünyası için tutucu menfaatlerin birlikteliği merkezinde idealleştirilmiş "Doğu Sorunu"nun Batı lehinde çözüleceğinin habercisi olmuştur. Batı'da Türklerin Anadolu'dan sökülüp atılacağıyla ilgili yerleşik hâle gelmiş sorunsal, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde savaşan Türk ordusunun Büyük Taarruz ile 9 Eylül 1922'de İzmir'e ulaşmasıyla sona ermiştir.

Türk ordusu, Büyük Taarruz'la 9 Eylül 1922'de İzmir'i Yunan işgalinden kurtardığı günlerde İzmir'de büyük bir yangın başlamıştır. İzmir'de 13 Eylül 1922'de başlayan yangın, üç gün sürmüş ve 16 Eylül 1922'de söndürülmüştür¹. Eski görünümü ve niteliksel yapısından oldukça farklılaşan İzmir'de yangın; şehrin görünümü, ekonomisi ve toplumsalı üzerinde olumsuz, derin ve büyük bir etkiye sahip olmuştur. Yabancı literatürde *Büyük İzmir Yangını* (Great Fire of Smyrna) olarak isimlendirilen İzmir yangını üzerine gerek toplumsal² gerekse akademik

* Dr. Öğr. Üyesi, MSÜ Balıkesir Astsubay Meslek Yüksekokulu, dorukefeorhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0398-7184.

¹ Leyla Neyzi, "Remembering Smyrna/Izmir Shared History, Shared Trauma", *History and Memory*, Vol. 20, No. 2, Fall/Winter 2008, s. 117-118; Lord Kinross, *Atatürk*, Türkçesi: Necdet Sander, s. 383; Zeki Arıkan, "1922 İzmir Yangınıyla İlgili Rapor", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 68 (Ekim 1990), s. 130-131.

² Toplumsal açıdan tartışmaların devam ettiğine en güzel örneği, Uluslararası İzmir Araştırmaları Merkezi Yönetmeni Yaşar Aksoy "Uluslararası Belgeler ve Tarihi Gerçekler Işığında 1922 İzmir Yangını" başlığı altında yazısında belirtmektedir. ABD'de 2010'da Steven Spielberg ve Tom Hanks tarafından çekilen *Pasific* isimli televizyon dizisinde Türklerin İzmir'i işgalden kurtarmasının ardından şehri kasten yaktığı konusu işleniyor. İzmir yangınında bu hadisenin tarihi gerçeklerle uyummadığına yönelik itiraz, dizinin yapımcısı CNBC-E kanalına yapıldığında o sahne dizinin ilgili bölümünden çıkarılıyor. İlgili televizyon kanalı açıklamasında, tarihi gerçeklerle uyumayan bahse konu sahnenin senaryoda dâhi olmadığını, ilgili bölümün oraya nasıl yerleştirildiğini

çevrelerde halen tartışma devam etmektedir³. Tartışma, sonuçlarından ziyade yangının kim ve kimler tarafından çıkarıldığı ya da hangi maksatla çıkarıldığı merkezinde olmaktadır. Yangının çıktığı günlerde de bu tartışma gerek basın üzerinden gerek politik ve toplumsal çevrelerde geniş ölçüde tartışılmış bilhassa basın yoluyla yabancı çevrelerde yaşanan tartışmalar dar bir bakış açısına sahip biçimde yaşanmıştır. O günlerde yabancı basın yoluyla yapılan tartışma ve haberler gerek rapor gerekse arşiv belgeleri temelinde tartışılırken daha sonraki süreçte akademik literatürde de gündeme gelmiştir. Yabancı basında pragmatist ve taraflı bir bakış açısıyla değerlendirilen İzmir yangını hakkında Türkiye’de pek çok akademisyen tarafından gerek yerel gerekse yabancı kaynaklara başvurarak önemli çalışmalar yapılmıştır⁴. Türk literatüründe

bilinmediğini ifade ediyor. Yaşar Aksoy “Uluslararası Belgeler ve Tarihi Gerçekler Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Kent Konak Dergisi*, Konak Belediyesi, İzmir, Ocak 2016, s. 7; İzmir yangınıyla ilgili yeni tartışmalar için Bkz. Türkan Başyığıt, “Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu: İzmir Yangını”, *Birinci Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar*, 5-7 Ekim 2018, İzmir, s. 1096-1105.

³ Yangının Türkler tarafından çıkarılmadığını belirten eserler için bkz. Turgay Bülent Göktürk, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012), s. 123-147; Türkan Başyığıt, “Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu: İzmir Yangını”, *Birinci Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar*, 5-7 Ekim 2018, İzmir, s. 1096-1105; Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/31, (2015 Güz), s. 177-200; Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, (2007 Güz), s. 19-38; Mustafa Kırışman, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, (2011 Bahar), s. 77-93; Neşe Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019; Yangının Türkler tarafından çıkarıldığını iddia eden eserler için Bkz. George Horton, *Blight of Asia*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1926. “Chapter XIV: The Destruction of Smyrna”. İzmir yangınının Türkler tarafından çıkarıldığını iddia eden diğer eser için bkz. Lysmachos Oeconomos, *The Martyrdom of Smyrna and Eastern Christendom*, George Allen and Unwin Ltd., London 1922; Bkz. Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992.

⁴ Turgay Bülent Göktürk, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012 Bahar), s. 123-147; Türkan Başyığıt, *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu: İzmir Yangını*, Birinci Uluslararası Sosyal bilimlerde Kritik Tartışmalar, tam Metin bildiri Kitabı, ed. Bedriye Tunçsiper, Ferhan Sayın, 5-7 Ekim 2018, s. 1096-1105; Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/31, (2015 Güz), s. 177-200; Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, (2007 Güz), s. 19-38; Mustafa Kırışman, “Fransız Basınında İzmir Yangını

yapılan çalışmalar gerek yerel gerekse ABD, Büyük Britanya Fransa kaynakları üzerinden yapılarak konunun çok taraflı bir gözle incelenmesine imkân tanımıştır.

İzmir yangınının günümüzde diğer çalışmalarla karşılaştırma yapılabilmesi, analiz edilebilmesi açısından önemli olduğu fikri ve en iyi tanıkların kuşkusuz dönemin gazeteleri olduğu düşüncesinden hareketle çalışmanın ana konusu olarak Avustralya basınında İzmir yangını hakkında yayınlanmış haberler ele alınmıştır. Amacımız, Eylül 1922’de İzmir yangını ve Avustralya basınına yansımalarını, farklı kaynaklar dikkate alınarak karşılaştırmalı ve eleştirel bir yaklaşımla incelemektir. İzmir yangınının dış basın çerçevesinde incelenmesinin temel argümanlarından bir diğeri ise yangınla dolaylı ya da doğrudan alakalı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda izlediği hükümet politikalarını anlayabilmek ve hükümetlerin basın yoluyla gerek iç gerekse dış kamuoyunu yanlış yönlendirme amaçlarına dikkat çekmektir. İzmir yangınıyla ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen Türkiye’deki akademik literatürde Avustralya özelinde İzmir yangını hakkında araştırma yapılmamış olması çalışmayı önemli kılmaktadır.

İzmir yangınıyla ilgili Avustralya basınında yer alan haberlerde temel başvuru kaynağı olarak Büyük Britanya basınının yer alması, çalışmayı Anglo-Sakson basını çerçevesinde karşılaştırma olanağı da sunmuştur. Sonuç bölümünde ise bilhassa Avustralya-Büyük Britanya basını arasındaki farklılıklara vurgu yapılmıştır. Diğer yandan çalışma, Avustralya basını ve dış kamuoyu oluşturmada etkinliğiyle ön plana çıkan ABD ve Fransa basını çerçevesinde de kıyaslanmıştır. Avustralya basınının savaş süresince Paris, Roma ve İstanbul basınında yer alan haberlere de yer vermiş olması, çalışmaya farklı kaynaklardan değerlendirme imkânı sunmuştur.

Çalışmada kaynak taraması, sınıflandırma, çözümlleme, tenkit ve sentez sırası izlenmiştir. Avustralya basınında İzmir yangını hakkında yayınlanmış Avustralya basın arşivi kayıtlarına ve literatürde konuyla alakalı yer alan araştırma ve inceleme eserlere yer verilerek hazırlanmıştır. Çalışma, Avustralya basınında haberleştirildiği 15 Eylül-30 Eylül 1922 tarihleri arasında yer alan eylül ayına ait basın arşiv kayıtları incelenerek hazırlanmıştır. Çalışmanın belirtilen tarihler arasında değerlendirilmesinin nedeni ise Avustralya basınında İzmir yangını sonrası yayınlanmış haberlerin, çalışmaya katkı sağlayacak

Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, (2011 Bahar), s. 77-93; Neşe Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

olmasıdır. İzmir yangını hakkında Avustralya basınında yer alan haber içerikleri kronolojik sıra izlenerek çalışmada yer almış ve sonuç bölümünde yangın hakkında Avustralya basınında yer alan haberlerle ilgili teknik verilere de yer verilmiştir.

1. 13 Eylül 1922’de Başlayan Büyük İzmir Yangını ve Yerli/Yabancı Basında Haberleştirilen İddialar Üzerine Bir Değerlendirme

İzmir yangını, 13 Eylül 1922 Çarşamba günü başlamış ve üç gün sürmüş olmasına rağmen 11 Eylül günü ortalıkta garip tavırlı insanların dolaştığı ve asayişin tam anlamıyla sağlanamadığından dolayı İzmirliilerin evlerinden çıkmadıkları, 12 Eylül günü kulelerde nöbet tutan itfaiye erlerinin, Ermeni mahallesinde bulunan evlerin çatılarında sürünerek dolaşan kişiler gördüklerini bildirirlerken Halide Edip Adıvar anılarında, şehrin bazı yerlerinde duman görüldüğünü ifade etmiştir. 11-12 Eylül’de İzmir’in bazı muhitlerinde yangın çıktığı görülmüş ancak bu çıkan yangınlar kısa sürede söndürülmüştür⁵. 13 Eylül saat 10.30’da Ermeni kilisesine 80 metre uzaklıkta bulunan boşaltılmış bir Ermeni evinde yangın başlamıştır. Ermeni mahallesinde başlayan yangın itfaiye personeli tarafından söndürülmeye çalışılırken yangın mahalline yakın Ermeni Kilisesi ve yakınlarında bulunan diğer binalarda da eş zamanlı olarak yangın başlamıştır. İzmir İtfaiye Şefi Paul Grescovitch yangına müdahale etmiş ve raporunda⁶ 12 Eylül’de yangına müdahale etmek için gittiğinde karşılaştığı Rum kalabalıktan edindiği bilgiye göre Ermeni çetelerin evlerin bir kısmını ateşe verdiğini öğrenmiştir. Grescovitch, 13 Eylül’de çıkan yangınların ise yirmi beş yerde peş peşe başladığını bilhassa yangının Aya Yorgi, Aya Fotini Kiliseleri ve Ermenilerin boşalttığı bazı evlere yerleştirilmiş olan dinamitlerin patlaması sonucu kısa sürede yayıldığını bildirmiştir⁷. Yangını söndürme aşamasında

⁵ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, 2011; s. 312-313; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Sakarya Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına)*, TTK, Ankara 1996, s. 663; Zeki Arıkan, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Rapor”, s. 130.

⁶ İzmir Sigortaları İtfaiye Şefi Sırp kökenli Avusturyalı Paul Grescovitch’in Raporu, “*İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Greskoviç’in İzmir Büyük Yangını hakkındaki raporudur*” başlığı altında İzmir’de yayınlanan Şark Gazetesinde (*Şark*, 21 Kanun-ı Evvel 1338 (21 Aralık 1922), s. 308) yayınlanmıştır. Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, s. 20.

⁷ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 313; Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, s. 20; Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, s. 60-61; Mehmet Emin Elmacı, “İzmir Yangını 1922”, *Akademik Tarih (TR) Aylık Blog Dergisi*, 19 Mayıs 100. Yıl Özel Sayısı,

kendilerine Ermenilerin ateş ettiğini ve yangın hortumlarının parçalanmış olması ve yanması, personelin böyle büyük bir yangını söndürecek teçhizat ve sayıda olmaması nedeniyle yangının genişlediğini bildirmiştir. Kilise bahçesine giren itfaiye personeli, Ermeni kilisesi ve civar evlerde çok sayıda mühimmat, silah ve benzin bidonlarıyla karşılaştığını bildirmiştir⁸. Bu arada kundakçılık yaptığı tespit edilen yüzden fazla Ermeni ve Rum tutuklanırken İzmir’de yangın çıkardıklarını itiraf etmişlerdir. Yordani Alesiyati isminde bir Rum, evini yaktığı esnada yakalanmıştır. Sorgusunda bir Rum’un kendisine yangın çıkarması karşılığında para verdiğini itiraf etmiştir. Rum ve Ermenilerin yangını daha çok tahtalara sarılmış paçavraları ateşe vermek suretiyle ya da bidon dolusu benzinle çıkarmalarının dışında adeta bir cephaneliğe dönüştürdükleri evlerden infilak eden patlayıcıların patlaması sonucu ve rüzgârın da etkisiyle yangın hızla yayılmıştır⁹.

İzmir yangınıyla ilgili olarak Neşe Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)* isimli tezinde, Türk basınında yer alan *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit*, *Akşam* gazetelerini incelenmesinin yanı sıra Türk arşiv kayıtlarına da yer vermiştir. Türk basınında yer alan haber ve Türk arşiv kayıtlarında yer alan bilgiler değerlendirildiğinde, Ermeni ve Rum azınlığın yangın için hazırlıklarda bulunduğu ve yangının başlamasında önemli bir rol oynadıkları ön plana çıkmaktadır¹⁰. Zeki Sarıhan’ın *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV* isimli eserinde, yangının Ermeni ev ve kiliselerinden aynı anda çıkan yangının 50 saat aralıksız sürdüğünü, yangını çıkaranların fanatik Ermeniler üzerinde ortak bir görüşün olduğunu ve yangının bilançosunun 20.000 binanın yanarak yok olduğu, maddi zararın ise 12.000 sterlin olduğunu belirtmiştir. Türk basınında 13-16 Eylül 1922 tarihleri arasında, Türk ordusunun İzmir’i işgalden kurtarılması üzerine zaferin tüm yurttta kutlanması, dış temsilciliklerden kutlama mesajlarının yanı sıra Yunan ordusunun Batı Anadolu bölgesinden geri çekilmesi ve İngilizlerin telaşa kapılarak

<https://www.akademiktarihtr.com/wp-content/uploads/2019/05> (Erişim Tarihi: 9.8.2022); Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 492-493.

⁸ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, s. 492; Elmacı, “İzmir Yangını 1922”, <https://www.akademiktarihtr.com/wp-content/uploads/2019/05> (Erişim Tarihi: 9.8.2022); Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihani*, s. 313; Neşe Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, s. 61.

⁹ Neşe Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, s. 61-62.

¹⁰ Neşe Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, s. 60-70.

Dominyonlarından yardım talep haberleri üzerine çok fazla haber yapılırken İzmir yangını üzerine haberlerin daha az yapıldığı, haber yapan gazetelerin başında *Vakit*, *İkdam* ve *Sabah* olduğu görülmüştür¹¹.

İzmir yangınıyla ilgili dönemin yabancı basınında pek çok haber yer almıştır. Yangının çıktığı günlerde yangının oluş tarzının kundaklama biçiminde olduğu belirtilmiştir. Yangının kim tarafından çıkarıldığı noktasında sorulara sıklıkla Türkler cevabı verilirken bilhassa Londra ve Atina kaynaklı yayınlanan haberlerde önyargılı tutum tercih edilmiştir. Rapor, tutuklu ve görgü tanıkları ifadeleri sonrası gelişen bilgiler temelinde, ABD ve Fransız basınında Türklerle ilgili iddiaların mantıksız ve mesnetsiz olduğuna dair yapılan haberler, dış kamuoyunda İzmir yangınına Ermenilerin çıkardığına yönelik haberlerin yapılmasına etkin olmuştur. Fransız gazetesi *Echo De Paris*'den alıntı yapan İngiliz gazetesi *The Western Morning News and Mercury*, "Türkler Neden Ele Geçirdikleri Şehiri Yok Etsin?" sorusuna cevap verirken Türklerin İzmir'i yaktığıyla ilgili kanıtların olmadığı ama şehrin Türklerin eline tekrar geçmesi halinde Rumların şehri yakacağı tehdidi hatırlatılarak habercilikte gerçekçi bir yaklaşım sergileniyor. Yangının başında oluşan ya da oluşturulan algı ve kamuoyunun değişmesiyle İngiliz basını, *kim yaptı?* sorusu yerine *ne oldu?* sorusuna cevap aramıştır. Haberin içeriğinin değersizleştirilmesi bağlamında ele alındığında İngiliz basınında İzmir yangınıyla ilgili haberlerin yönü ve içeriği kim yaptı sorusundan mülteci krizi odaklı hale dönüşmüştür. İzmir yangınıyla ilgili haberlerin İngiliz basınına yansması, bir kısım gazeteler hariç, politik kaygıların ön planda tutulduğu, taraflı ve abartılı yayınlardan meydana gelmiştir. Diğer yandan yabancı basında, "*Türkler Hristiyanları öldürüyor*" başlıklarına sıklıkla rastlanması Rum ve Ermeni azınlığın mazlum gösterilmesi, dünya kamuoyuna Batılı işgalcilerin Anadolu'da bulunmasının haklılığını ispatlanma çabası olarak gösterilemeye çalışılmıştır. Mülteci krizi üzerinden oluşturulan masumiyet algısı bilhassa İngiliz basınında Türklere karşı Anadolu'da mağlup olan İngiliz-Yunan başarısızlığını hafifletme niyetine dönük bir propagandaya dönüşmüştür. Abartılı ve Türklerin azınlıkları öldürdüğü propagandasına yönelik ABD basınında yer alan haberlere yer verilmiştir. Yunan kaynağına dayandırılarak ABD basınında yer alan bir haberde, İzmir'de Türklerin her köşe başında makinalı tüfeklerle Rum ve Ermenileri öldürdüğü haberi yapılmıştır. İşgal güçleri tarafından dört yıldır Türklere karşı yapılan katliamları aynı gazetelerin görmezden gelmiş olması gazetecilik etiği açısından düşündürücüdür. Yabancı basında, yangında

¹¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına)*, s. 664-678.

meydana gelen can kaybı, maddi kayıp ve mültecilerin sayısı hakkında değişik bilgiler verilmesine rağmen yangının henüz devam ettiği ve bölgeden bilgilerin sıhhatli alınamadığı gibi sebepler göz önüne alındığında ilgili rakamların doğruluğu tartışmalıdır¹².

Tanıkların, raporların ve tutuklananların ifadeleri ışığında kundaklama ve sabotaj için gerekli hazırlıkların yapıldığı ve Türk ordusunun İzmir'e girmesi üzerine ayrıntılı planlanmış eylemin uygulamaya geçirildiğini göstermesinin yanı sıra İzmir yangınıyla ilgili olarak beş tez ileri sürülmektedir. İzmir yangınına Ermeni azınlığın, Yunan ordusunun, Rum azınlığın, ortak bir girişim olarak Rum-Ermeni azınlığın ve Türklerin başlattığı yönündedir. Yangının kaza eseri çıkma olasılığı, eşzamanlı pek çok noktada çıkmış olması nedeniyle zayıf bir ihtimal olduğundan yangının kundaklama ve sabotaj biçiminde ortaya çıktığı genel olarak kabul görmektedir. Türklerin İzmir'i yaktığı tezi üzerinden hareket edenler daha çok o dönemde ABD Konsolosu olarak İzmir'de bulunan George Horton'un kitabını kaynak göstermektedir. G. Horton, İzmir'de ABD Konsoloslugu görevi yaptığı dönemde çıkan yangın sonrası ABD destroyeriyle yangının başladığı gün İzmir'i terk etmiştir. İzmir yangını hakkında bilgileri, 1926'da yayınladığı *Asya Felaketi* adlı eserinin "İzmir Yıkımı" isimli bölümünde yer vermiştir. Yunan hayranı olan Başkonsolos, eserinde tarafsızlıktan uzak bir dil kullanırken olup biten her şeyin sorumlusu olarak Türkleri göstermiştir¹³. Israrla Türkleri suçlayan G. Horton'un anılarını kaynak gösterenler, politikadan uzak, *bir şey yazmakla değil yapmakla ilgilenen* ABD'li mühendis ve iş adamı Mark O. Prentiss'in anılarını görmezden gelirler. Mühendis Mark Prentiss'in anıları, *The Atlantic*'in 1923'de yayınlanan Kasım ayı sayısında yayımlanmıştır. M.O. Prentiss tanık olduklarını şöyle ifade etmektedir.

¹² İngiliz basını hakkında bkz. Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", s. 177-200; ABD basını hakkında bkz. Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", s. 123-147; Fransız basını hakkında bkz. Turgay Bülent Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", s. 19-38; Mustafa Kırışman, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", s. 77-93; "Türkler Makinalı Silahlar Mı Kullandı?", *New York Times*, 17 Eylül 1922 (16 Eylül 1922 Kosmos Newspaper Kaynaklı Haber); "Fransız İddiası", *The Western Morning News and Mercury*, 18 Eylül 1922.

¹³ Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", s. 181-182. George Horton'un kaynak gösterilen eseri için bkz. George Horton, *Blight of Asia*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1926. "Chapter XIV: The Destruction of Smyrna". İzmir yangınının Türkler tarafından çıkarıldığını iddia eden diğer eser için bkz. Lysmachos Oeconomos, *The Martyrdom of Smyrna and Eastern Christendom*, George Allen and Unwin Ltd., London 1922; Bkz. Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992.

“...Yangın Eylül ayının on üçünde öğle vakitlerinde çıkmıştır. Bir haftadır şehrin çeşitli yerlerinde küçük yangınlar çıkıyordu ve son üç günde ortalama beş küçük yangın çıkmıştı. Yangın, kundakçıların işiydi ve aynı anda Ermeni mahallesinin birçok farklı yerinde ve özellikle Ermeni kulübü ve Kasaba Tren istasyonunda çıktı. Türkler-ki ben ona inanıyorum- tüm bu yangınların bir örgüt tarafından yapıldığını iddia ediyordu. Rum ve Ermeniler, şehri Türklerin eline bırakmaktansa yakmayı tercihe ettiler. On beş yıldır birlikte çalıştığım İzmir İtfaiye Şefi Paul Grescovitch, yangının kaynağı ve yangın çıkaranlarla ilgili hiçbir şüphesi kalmamıştı. Önyargıdan uzak ve kesinlikle ne olduğunu bilecek konumdaydı. Bir mühendisin hassasiyetiyle bana yangınların çıktığı noktayı gösterdi. Bazı itfaiyeciler, yangın çıkaranlar tarafından vurulmuş, bombalanmış ve hortumları kesmek için ara sokaklardan ve evlerden girip çıkıyorlardı. Ermeniler evlerinin kapılarını açıp Türklerin yangını söndürmek için gönderdikleri itfaiyecilere ve askerlere ateş ediyor. Yangının ateşini, Türklerin yönetimine tercih ettiklerini haykırıp kapılarını kapatıp, ölümü bekliyorlardı. Yangından önceki sabah, Ermeni rahiplerin binlerce insanı kaldıkları kilise ve yerleşkelerden çıkardıkları görülmüştü. Görünüşe göre olacakları biliyorlardı... Kazım Paşa'yla o gün öğleden sonra makamında buluştum ve bana Amerikan kamuoyundan umudunu kesmiş olarak şu sözleri sarf etti: “gerçekler ne olursa olsun, bizim hakkımızda kararı vermişsiniz”. Kazım Paşa, suç işlerken yakalanan her Türk askerinin cezalandırıldığını anlattı. Gerçekten de öğleden sonra üçü Türk olan bazı adamlar idam edilecekti.”¹⁴.

Yangının başladığı günlerde yabancı basında doğrudan bir kanıt olmamasına rağmen İzmir yangını elinde benzin bidonu görüldüğü iddia edilen bir Türk askerinin başlattığı üzerine haberler yapılmış olsa da ilerleyen günlerde Türklere isnat edilen haksız ve dayanaksız yalan haberlerden vazgeçilmiştir. Görgü şahidi belli olmayan bu haberlerin yerine tanık, itirafçı, kanıt ve raporların¹⁵ desteğinde yapılmış haberler,

¹⁴ John Bakeless, “The Turks Comes to Town: Experiences of Mark O. Prentiss During the Fall of Smyrna”, November 1923 Issue, s. 694-696, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1923/11/the-turk-comes-to-town-the-experiences-of-mark-o-prentiss-during-the-fall-of-smyrna/648713/> (Erişim Tarihi: 16.08.2022).

¹⁵ İzmir yangını hakkında üç önemli rapor; Grescovitch, Prentiss ve Amiral Dumesnil raporlarıdır. Türkan Başyigit, “Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu: İzmir Yangını”, s. 1101. Aşir Kayhan Kıyıcı, altı rapordan bahsetmiştir. Bu raporlar; İzmir Sigorta Şirketi İtfaiye Raporu, 8’inci Tümen Raporu, 1’inci Kolordu İstihkâm Komutanının Raporu, Nemseli Mösyö Maks Rozemlekh Tanık Raporu, Mösyö Blişaberile ve Mösyö Pasil Perkoh Tanık Raporu, Mösyö Jak. P. Filyaki Tanık Raporudur. Aşir Kayhan Kıyıcı, “Büyük İzmir Yangını”nı Hatırlamak (13 Eylül 1922),

İzmir’de Ermenilerin yangını başlattığını ifade etmeye başlamıştır¹⁶. Zorlu ve uzun bir askerî mücadelenin en son safhası olarak İzmir’i işgalden kurtarmış Türklerin İzmir’de yangın başlatmış olması, rasyonel olmayan ve mesnetsiz bir fikirdir ki en iyi cevabı o günlerde Türklerin yangını başlattığı haberlerini sıkça veren Büyük Britanya basınından gelmiştir. *Western Daily Press* 16 Eylül 1922’de İzmir yangınıyla ilgili yayınladığı haberde:

“...Yunanlılar, propaganda sanatında her zaman başarılılardır. Türklerin, katliamın kanutlarını saklamak için şehri kasıtlı olarak yaktığı iddia edilmiştir. Bu tarz ifadelere ihtiyatla yaklaşmak gerekiyor. Gerçekten de Türklerin şehri yakmasına gerek yoktur. İzmir, şimdi Türkler için tarafsızlaştırılmış olan İstanbul’dan bile daha önemlidir.”

yorumunu yapmıştır¹⁷.

Gazete, Yunanlıların propaganda konusunda uzmanlaştığına dikkat çeken haber, Yunanlıların ileri sürdüğü bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği konusunda uyarıyor ve gerçekçi bir yaklaşımla İstanbul’un henüz işgal altında olması nedeniyle İzmir’in Türkler için önemine dikkat çekerek Türklerin İzmir’i yakma olasılığının ihtimal dışında olduğunu ima ediyordu.

Yunan ordusunun İzmir’i yaktığı şüphesi üzerine odaklanan argüman ise daha çok 9 Eylül’de Türk askerinin İzmir’i işgalden kurtarması ve Yunan askerinin İzmir’i birkaç gün önceden terk etmiş olmasından dolayı Yunanlıların İzmir’i yakmış olma ihtimalini zayıf bir seçenek olarak değerlendirmiştir. Ancak Anadolu’yu terk ederken Yunan askerinin geri çekilme güzergâhında bulunan yerleşim yerlerinde çıkarmış oldukları yangınların hazırlanışı ve oluş biçimi Yunan askerlerinin çıkardığı yangınlarla benzerlik göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yunan ordusunun, Türklerin şehri tekrar alma ihtimali oluşursa yakacaklarına dair *tehditlerin varlığı*¹⁸ söz konusudur ki İzmir’in düşman

Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi, Sayı 34 (Yaz 2011), C. 17, s. 156.

¹⁶ Bkz. Turgay Bülent Göktürk, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, s. 123-147; Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, s. 177-200; Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, s. 19-38; Mustafa Kırışman, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, s. 77-93.

¹⁷ “İzmir Yanarken”, *Western Daily Press*, 16 Eylül 1922.

¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, 16 Eylül 1922’de Fransız Amiral Dumesnil ile görüşmesinde İzmir’e Türkler girmeden İzmir’i yakmak için bir örgüt kurulduğunu bildiğini ifade ederken önemli bir istihbarat bilgisini paylaşmıştır. Mehmet Emin Elmacı, “İzmir Yangını 1922”, <https://www.akademiktarihtr.com/wp-content/uploads/2019/05> (Erişim Tarihi: 9.8.2022); Zeki Arıkan, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Rapor”, s. 132; Orhan

işgalinden kurtarılmasından hemen önce yangın için hazırlık yapılma ihtimalini ortaya çıkarır. Her ne kadar Yunan askerinin İzmir’de yangını çıkaracak gücü ve vakti iddiaları güçlü bir argüman olsa da Yunan ordusunun yangının planlama aşamasında ya da lojistik destek sağlama aşamasında var olduğu şüphesini ortadan kaldırmaz. Bununla birlikte ileri sürülen diğer bir argüman ise Rum azınlığın yangını başlatmış olma ihtimalidir. Türk ordusunun İzmir’e ulaşması üzerine Rumların can derdine düşmesinden dolayı yangından sorumlu tutulamayacağı tezi, tutarsızlığını korumakla birlikte İzmir’in işgalden kurtulduğu günlere tanıklık eden Halide Edip Adivar *Türk’ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde, Yunanlıların şehri yakmak için her türlü tedariki önceden sağlamış olduğunu belirtmiş ve yangından önceki günlerde İzmir’de azınlıkların dışarı çıkmama gibi olağan duruma tuhaf gözükten davranışları olduğuna dikkat çekmiştir¹⁹. Rum-Ermeni azınlığın²⁰ birlikte yangını organize etmiş olabileceği de diğer bir sav olarak görünmektedir. Eldeki bilgi ve kanıtların ise Türklere duyduğu kin ve düşmanlık hislerinin bir yansıması olarak daha çok Ermeni azınlığın İzmir’de yangını başlatmış olacağı üzerinde yoğunluk kazanmaktadır²¹.

Mart 1923 istatistik kayıtları ve Lozan Konferansı’nda Türkiye’nin göre İzmir yangını sonrası tahrip olan yapı ve zararın maliyeti 18.865

Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, s. 183. İsmet Paşa’nın karargâh subayının aktardığına bilgiye göre Yunan ordusu İzmir’i yakmak için her türlü hazırlığı yapmıştır. Neşe Esirkış *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, s. 61. İzmir’in Yunan ordusu tarafından yakılacağı “tehdidine ilişkin” The Yorkshire Gazetesinde Sarah Hassan isimli bir İngiliz vatanşın mektubu hakkında bkz. “İzmir’i Kim Yaktı?”, *The Yorkshire*, 19 Eylül 1922; Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, s. 195, 196.

¹⁹ Halide Edip Adivar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, s. 312-313.

²⁰ Yunan ordusu tahrip ve yangın çıkarma taburlarını kurulmasında Rum ve Ermeni çetelerinden faydalanmıştır. Etkili ve çok bilindik Ermeni tahrip çetesi, *Torkum* isminde olanıdır (Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, s. 491). Yunan ordusunun geri çekilmesinden hemen sonra tahrip çetelerinin aktif hale gelmiş olması yüksek ihtimaldir.

²¹ Leyla Neyzi, “Remembering Smyrna/Izmir Shared History, Shared Trauma”, s. 117; Lord Kinross, *Atatürk*, s. 383; Zeki Arıkan, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Rapor”, s. 132; Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, s. 182-183. Yunan ordusunun “İzmir Türklerin eline düşerse yakarız” propagandası yapmış olması, Yunan askerinin şehri yakmak için bir hazırlığı olduğunu göstermekle birlikte Zeki Arıkan, İzmir yangınının *Ahenk* Gazetesinde (22 Eylül 1922 *Harik-i Hail Hakkında Tahkikat-ı Resmîye* başlığı altında yazılmış rapor) belirtildiği üzere Rum azınlığın (İzmir Rum Müdafaa-i Teşkilat Cemiyeti) ve Ermeni komitecilerin planladığını belirtmiştir. Zeki Arıkan, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Rapor”, s. 131-132; Başyığıt, “Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu: İzmir Yangını”, s. 1102.

dükkân ve konut tamamen yanarken 175.905.108 Türk lirası tutarında zarar oluşmuştur. Yabancı sermaye ve sigorta bedelleri hesaplandığında 150.000.000 dolarlık bir zarar meydana gelirken 2000 kişinin hayatını kaybettiği yangında 200.000 kişi evsiz kalmıştır²².

2. Avustralya Basınında Eylül 1922’de İzmir Yangınıyla İlgili Yayınlanmış Haberler

Avustralya basınında İzmir yangınıyla ilgili ilk haber, 15 Eylül 1922’de *Cootamundra Herald* gazetesinde *İzmir’den Haber* başlığı altında verilmiştir. *Reuter*’e dayandırılan Londra kaynaklı haberde, *Korkunç Yangın* alt başlığında İzmir’de korkunç bir yangının devam ettiği yangının Rum ve Ermeni mahalleleri yok ettiği bildirilmiştir²³.

16 Eylül’de *Daily Express* gazetesi, 14 Eylül tarihli Londra merkezli *Daily Telegraph* gazetesinin İzmir muhabirine dayandırdığı haberinde yangının Ermeni mahallesinde çıktığı ve 60.000 kişinin evsiz kaldığını belirtmiştir. Haberde, Ermeni ve Yunan mahalleleriyle birlikte şehrin batı kesimini oluşturan ve yabancıların oturduğu yerlerin yanarak yok olduğu bildirilirken yangının Türk mahallelerine ulaşmadığı bilgisi verilmiştir. Soyguncu tehdidi altında rıhtım ve teknelerin mültecilerle dolup taşıdığı, İzmir Limanı’na demir atan yabancı bir muhribin ise mültecileri korumak için gece boyunca projektörlerini açık tuttuğu ve kordonda güvenliği sağlayan Türk askerlerinin kadınları koruduğu ifade edilmiştir. Haberin devamında Amerikan lise müdürünün verdiği bilgiye göre bir Türk çavuşu ya da subayın alev almış bir tenekeyle binaya girdiği, oradan ayrıldıktan hemen sonra yangının başladığı iddiası haber yapılmıştır. Gazete, tahminen yangında 1000 kişinin hayatını kaybettiğini, Avrupalı ve Amerikalılara ait mal varlıklarının yanması sonucu 12.000.000 sterlin civarında malî kaybın söz konusu olduğunu ifade etmiştir. İzmir’de yıkımın büyük olduğunu ve *Yakındoğu Yardım Komitesi* (Near East Relief Committee) bürolarının mülteci akınına uğramasının yanı sıra şehrin dış bölgesinde yer alan Buca ve Bornova gibi muhitlerde de yangın çıktığından bahsedilmiştir²⁴.

²² Erkan Serçe, Fikret Yılmaz, Sabri Seçkin, *Küllerinden Doğan Şehir*, Çev. Zafer Çelik, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2003, s. 16; Neşe Esirkış, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, s. 67-68,70.

²³ “İzmir’den Haber”, *Cootamundra Herald*,15 Eylül 1922, s. 1; “İzmir’de Yangın”, *Newcastle Sun*, 15 Eylül 1922, s. 6; “İzmir”, *Armidale Chronicle*, 16 Eylül 1922, s. 4; “İzmir’deki Durum”, *Geraldton Guardian*, 16 Eylül 1922, s. 3.

²⁴ “İzmir Yangını”, *Daily Express*, 16 Eylül 1922, s. 1. Yabancı gemilerin gece boyunca denizi ve rıhtımı aydınlattığı üzere *Tasvir-i Efkâr* Gazetesinin haberi hakkında bkz.

16 Eylül 1922’de *Goulburn Evening Penny Post* gazetesi, Londra’ya dayandırarak verdiği haberinde *İzmir Yangını* başlığını kullanmıştır. İzmir’den gelen mesajlara göre yangının halen şiddetli biçimde devam ettiğini ve tüm şehrin yıkılma tehdidi altında olduğunu haberleştirmiştir. Gazeteci (George) Ward Price’in²⁵ verdiği bilgilere göre, İzmir yangınının başlaması üzerine kabaca 100.000 kişinin ölüm ve açlıkla yüz yüze geldiği, alevlerin hızla yayıldığı ve hayatta kalanların durumunun umutsuz olduğu belirtilmiştir. Bir İngiliz gemisinin şehirde yaşayan tüm İngiliz vatandaşları ve bir kısım yerli vatandaşları alarak bölgeden ayrıldığı bildirilirken çarşamba gecesi birçok vatandaşın devasa alevler ve denizin arasında kaldığı, insan kayıplarının çok olmasının muhtemel olduğu bilgisi verilmiştir. Bununla birlikte gazete, Türklerin yangını Ermenilerin başlattığı yönünde bir iddia öne sürdüğüne de dikkat çekmiştir²⁶. *Maitland Daily Mercury* gazetesi, Reuter’i kaynak göstererek 16 Eylül’de *İzmir Yangını* başlığı altında bir haber yayınlamıştır. Gazete, İzmir yangınının diğer alanlara yayıldığı ve yerleşimcilerin panik içinde olduklarını ve limandaki İtalyan gemilerinin İzmir’de yaşayan İtalyan vatandaşları gemiye almaya çabaladığını haber yapmıştır. İtalyan hükümetinin İtalyan yerleşimcilere kalacak yer sağlamak için bölgeye erzak ve tıbbi malzeme içeren gemilerin yanı sıra savaş gemilerinin de gitmesi talimatı verdiği ifade edilmiştir²⁷. Bir başka Avustralya gazetesi olan *Recorder*, Roma kaynağına dayandırarak *İzmir Yangını Yayılıyor* başlığı altında aynı haberi manşetlerine taşımıştır²⁸. *Maitland Daily Mercury* gazetesi, 16 Eylül tarihli haberin devamında Türklerin İzmir’de Ermenilere karşı bilinmeyen ölçüde bir misilleme başlattığı ve Türkiye’nin durumuyla ilgili Moskova’dan Müttefiklere hitaben Londra’ya bir nota gönderildiği bildirilmiştir. Notada, Rusya’nın barış konferansını perdeleyecek herhangi bir kararın içerisinde olmayacağı ve

Tasvir-i Efkâr, 16 Eylül 1922; Neşe Esirkiş, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar)*, s. 63.

²⁵ George Ward Price (1886-1961), Büyük Britanya’da Daily Mail Gazetesinde dış muhabir olarak çalıştı. Balkan Savaşlarını takip etti, Birinci Dünya Savaşı’nda Gelibolu Savaşlarını takip etti. 1918’de İstanbul’da Pera Palas Otelinde kalırken Mustafa Kemal Paşa’yla tanıştı ve Çanakkale Savaşı üzerine röportaj yaptı. Kurtuluş Savaşı, İzmir Yangını, Çanak Krizi ve Lozan Barış Antlaşmasını yakından takip etti. İkinci Dünya Savaşı’nda Hitler ve Mussolini’yle de röportajlar yapan G. Ward Price, Kore Savaşı’nda da muhabirlik yaptı ve 22 Ağustos 1961’de öldü.

²⁶ “İzmir Yangını”, “Tüm Şehir Tehdit Altında”, *Goulburn Evening Penny Post*, 16 Eylül 1922, s. 2.

²⁷ “İzmir Yangını”, *Maitland Daily Mercury*, 16 Eylül 1922, s. 5.

²⁸ “İzmir Yangını Yayılıyor”, *Recorder*, 16 Eylül 1922, s. 1.

açıklamada tüm Rus halkının Türkiye'nin yanında olduğu ayrıca Rusya'nın Türkiye'yle Müttefik devletler arasında bir anlaşmaya varılmasının gerekli olduğunu önermiştir²⁹.

16 Eylül'de *İzmir Yangını* başlığını kullanan *Sydney Morning Herald* gazetesi, 15 Eylül tarihli ve Londra kaynaklı haberine dayandırarak yangının tamamıyla kontrol dışına çıkarak Büyük Britanya Elçiliğine doğru yaklaştığını ve tüm yabancı elçiliklerin kaderine terkedilmesinin yanı sıra ABD Elçiliğinin de yangında zarar gördüğünü belirtmiştir. Şehirde 300.000 mülteci olduğu ve tüm savaş gemilerinin mültecilerle dolu olduğu haberin devamında belirtilmiştir. Gazete, *İngilizler Öldürüldü* başlığı altında devam eden haberinde bir ABD'li konsolosun tanık olduğu bilgilere yer vermiştir. ABD'li konsolosun verdiği bilgiye göre birçok ABD vatandaşı ve Ermeni mülteciyi taşıyan ABD destroyerinin Yunanistan'ın Pire şehrine ulaştığı, iki İngiliz vatandaşıyla birlikte İngiliz Posta Müdürü Wilkinson³⁰ ve başka yabancıların da öldürüldüğü ifade edilmiştir. Gazete, bu olay üzerine ABD'li konsolosun ayrıntılı bir rapor hazırlayarak ABD'nin mesele üzerine dikkatini çekeceğini belirtmiştir. Haberin devamında Küçük Asya'da (Anadolu) Yunan ordusuna ait son birliğin de birkaç gün içerisinde İzmir'den ayrılacağı bilgisini verilmiştir. Gazete, Anadolu'nun boşaltılması üzerine Yunanlıların, Trakya'yı sonuna kadar savunması gerektiği üzerinde *ortak bir fikrin* tüm gazetelerde hâkim olduğu bir değerlendirme yapmıştır³¹. Gazetenin ismini vermediği ABD konsolosu George Horton olup ailesi, diğer ABD vatandaşları ve bazı mültecilerin

²⁹ "İzmir Yangını", *Maitland Daily Mercury*, 16 Eylül 1922, s. 5; Sovyet Rusya'nın gönderdiği nota, Lev Karahan imzalı olup 19 Temmuz 1922 tarihinde Büyük Britanya'nın gönderdiği notaya cevap niteliğindedir. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına)*, s. 662.

³⁰ Wilkinson'ın ve diğer İngiliz vatandaşların öldürüldüğü üzerine İngiliz Basınında 15 Eylül'de haber yapılmıştır. "İngiliz Cinayeti Bildirildi", *The Citizen*, 15 Eylül 1922; "İzmir Yok Oldu", *The Derby Daily Telegraph*, 15 Eylül 1922, "Ateş ve Deniz Arasında", *Evening Telegraph and Post*, 15 Eylül 1922; Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", s. 186. *The Western Morning News and Mercury* Gazetesi, İngiliz basınında İngiliz Posta Müdürü Wilkinson'ın dışında öldürülen İngiliz vatandaşlarının isimlerinin Messr, Greenwith, Wittel (Wittals?) olduğunu iddia etmiştir ("İngiliz Vatandaşlar Öldürüldü", *The Western Morning News and Mercury*, 16 Eylül 1922); Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", s. 188. 18 Eylül 1922'de Reuter'e dayandırılarak verilen haberde İngiliz Posta Müdürünün ölmediği, ölen kişinin William Ferguson isminde başka bir şahıs olduğu ve sadece bir İngiliz vatandaşın öldüğü doğrulanmıştır ("Sadece bir İngiliz Vatandaşı Öldürüldü", *Evening Telegraph and Post*, 18 Eylül 1922).

³¹ "İzmir Yangını", *Sydney Morning Herald*, 16 Eylül 1922, s. 13.

de bindiği Simpson destroyeriyle İzmir'den Pire'ye nakledilmiştir³². G. Horton daha sonra İzmir'de yaşananları anlattığı anılarını yazmış ve İzmir'de yangını Türklerin çıkardığı üzerine yazılan çalışmaların başvuru kaynağı olmuştur.

Sydney Morning Herald gazetesi, Londra kaynaklı haberinde Yunan ordusunun Trakya'da Türk ordusuna karşı savaşa devam edeceği üzerine gazetelerde ortak bir düşüncenin varlığından bahsetmiştir ki ilgili konsensusun hangi gazeteler ya da hangi ülke gazeteleri içerisinde yer verildiğine dair bir açıklama getirmemiştir. Avustralya basınında, *Sydney Morning Herald* gazetesi dışında İzmir yangını üzerine Avustralya basınında Yunan ordusunun Trakya bölgesi için Türk ordusuyla savaşa azim ve kararlılığını göstereceğine dair başka bir habere rastlanmamıştır. Haberin içeriğinde Trakya'da Yunan birliklerinin Türk ordusuna karşı savaşıma devam edeceği yönünde bir teşvik ve değerlendirme olmasının yanı sıra haberin Londra kaynaklı olması Büyük Britanya'nın İstanbul ve Trakya üzerinde hâlen emellerinin devam ettiğini göstermesi açısından dikkat çekici bir haber niteliği taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde gazete, ilgili haberi, İngiliz basınından aynen aktardığını ve gazetelerin ortak görüş olarak belirtilen ifadenin altında Büyük Britanya'nın bölgeye dönük bir propaganda faaliyeti olduğunu söyleyebiliriz. 16 Eylül'de *World* gazetesi, Paris kaynaklı haberini *İzmir Yanıyor* başlığı altında duyurmuştur. Gazete, Anadolu'da savaşın bir önceki hafta bittiğini hatta İzmir-Uşak demiryolunda tamir faaliyetlerine başlandığını bildirmiştir. Haberin devamında gazete, İzmir yangının Türkler tarafından başlatıldığını, yangında bin kişinin öldüğünü, 60.000 kişinin evsiz kaldığını ve yangında Avrupa, ABD sermayesinin toplamda 12.000.000 sterlin kaybı olduğunu haber yapmıştır³³.

18 Eylül'de *Daily Examiner* gazetesi, *Birleşik Hizmet'e* (United Service-Londra) dayandırılan haberde *İzmir Yangınla Tahrip Olmuştur* başlığının altında dış haberler muhabiri Mr. Ward Price'ın 16 Eylül'de göndermiş olduğu telgrafa yer vermiştir. Mr. Ward Price, İzmir'de korkunç bir yangının devam ettiği, tüm şehrin yangından yıkılma tehlikesi altında olduğunu bildirmiştir. Ward Price, Ermeni ve Rum mahallerinde bulunan tüm işyerlerinin yangından dolayı yıkıldığını, yangın alanının iki mil uzunluğunda ve bir mil genişliğinde olduğunu belirtilirken şimdilik zararın hesaplanamaz oluşuna vurgu yapmıştır.

³² Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", s. 189.

³³ "İzmir Yanıyor", *World*, 16 Eylül 1922, s. 5. 18 Eylül'de *Lithgow Mercury* gazetesi de İzmir yangınında ölü sayısının 1000 civarında olduğunu ve Avrupa-ABD sermayesinin zararının 12.000.000 sterlin civarında olduğu ifadesine yer vermiştir. ("İzmir'de Büyük Yangın", *Lithgow Mercury*, 18 Eylül 1922, s. 2).

İzmir açıklarında demir atmış İngiliz zırhlısı *Iron Duke*'ün güvertesinden tüm olup biteni izleyen gazeteci W. Price aşağıdaki telgrafı göndermiştir:

“Londra Yangınında olanlar burada gördüğüm şeyin yanında hiçbir şeydir. Iron Duke’ün güvertesinden gördüğüm şey, iki mil uzunluğunda kırılmaz ateşten bir duvardır. İlerleyen ölüm ateşi ve derin su arasında, dar bir liman üzerinde toplanmış yoğun bir mülteci kalabalığının önünde yirmi farklı volkanın sivri uçlu ateş dillerinin yüz fit yüksekliğe ulaştığını gördüm. Tepelerin ardındaki Türk mahalleleri de neredeyse yok olmuş durumda. Alevler, yazdığım yerin bir mil yakınında şehrin dört bir yanını harap etmekte. Gece boyunca Rum ve Ermenilerin arasında terör sahneleri yaşandı. Türk yetkililerin böylesine büyük bir felakette başa çıkması çok zordu. Gökyüzünü kaplayan ateş perdesine karşı Rum kiliselerin kuleleri, camilerin minareleri ve evlerin çatıları bir silüetten ibaretti.”³⁴

Gazeteci W. Price, İngilizlerle birlikte kalabalık hâlinde gemiye getirilen Rumların, gemiye binme girişimlerinin İngiliz deniz kuvvetlerine bağlı askerler tarafından nasıl engellendiğini şu ifadelerle dile getirmiştir. *“İngiliz askerler, dipçiklerini savurarak Rumları engellerken korku dolu gözlerle bakan çocukların, yalvaran ebeveynlerin geriye çevrilişlerini görmenin nasıl yürek parçalayıcı olduğunu tarif edemem.”³⁵* W. Price, *“alçakgönüllü olmak yardım etmeyi gerektirmiyordu.”³⁶* ifadesine yer verirken böylece sadece İngiliz vatandaşlarının gemiye alınması gerektiğini haklı göstermiştir. Bu ara da Rum ve Ermeni çete mensuplarının Türk askerleri tarafından rıhtıma getirildiklerini hatta İngiliz gemisini görenek bundan cesaret alan bir Ermeni'nin denize atlayarak bota yetişmek için yüzdüğü esnada Türk askerleri tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir. W. Price, İzmir yangınına çıkarılanların yakalanarak kurşuna dizildiği söylentilerinin de olduğunu belirtirken denizci askerlerin, İngiliz doğumevinde yeni dünyaya gelmiş üç bebeğin ve sedyede yatan annelerinin gemiye alınarak yangından kurtarıldıkları bilgisini de vermiştir³⁷. 18 Eylül'de *Express and Telegraph* Gazetesi, *İzmir Yangını Etkisini Azaltıyor* başlığı altında bir haber yapmıştır. İzmir muhabiri kaynak gösterilerek verilen haberin ayrıntısında şehirde yiyeceğin az miktarda kaldığı ve kalan gıdanın da Türklerin elinde olduğu, yangının şiddetini azalttığı ifade edilirken

³⁴ “İzmir Yangınıyla Tahrip Olmuştur”, *Daily Examiner*, 18 Eylül 1922, s. 3.

³⁵ “İzmir Yangınıyla Tahrip Olmuştur”, s. 3.

³⁶ “İzmir Yangınıyla Tahrip Olmuştur”, s. 3.

³⁷ “İzmir Yangınıyla Tahrip Olmuştur”, s. 3.

İzmir'den 25 mil uzaklıkta bulunan Urla'da da yangın çıktığı bilgisine yer vermiştir³⁸.

19 Eylül'de *Argus* gazetesi, *Mutsuz İzmir Başlığı* ana başlığının altında *Evsiz, Aç Halk* alt başlığına yer vermiştir. Gazete, İzmir'deki yangını Rum ve Ermenilerin, benzinden yapılmış el yapımı bombalar kullanarak Türklerin çıkardığında ısrar ettiklerini ifade ederken sokaklarda parçalanmış erkek, kadın ve çocuk cesetlerinin olduğunu, tüm kiliselerin yakıldığını ve mültecilerin kilise içine hapsoldüğünü belirtmiştir. Haberin devamında, *gazetelerin bahsettiği üzere Kemalistlerin* (Türk ordusunun) *Fransız tebaasına dokunmadığı* vurgulanırken gazete, İngiliz gemileri ve küçük teknelerin Anadolu'dan Atina'ya gelen mültecilerle dolu olduğunu, İzmir'de mevcut durumda 200.000 kişinin evsiz kaldığını ve şehirdeki yiyecek miktarının azaldığını haber yapmıştır³⁹. 19 Eylül'de *Australian* gazetesi, *İzmir'in Korkunç Yangını* başlığı altında fakir Türk mahalleleri dışında İzmir'in tamamıyla yok olduğunu, şehir merkezinin üç mil dışında bulunan Belçika, Norveç ve İspanya konsoloslukları dışında tüm konsoloslukların yandığı ve bahse konu bilgilerin Büyük Britanya Başkonsolosluğu tarafından bildirildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte İstanbul'da bulunan Amiral Bristol'e Amerikan Kızıl Haçı tarafından bir telgraf gönderildiği ve İzmir'de bulunan mültecilere geçici yardım etmek amacıyla 50.000 sterlin harcama yetkisi verildiği haber yapılmıştır⁴⁰.

Avustralya basınında, 15-25 Eylül tarihleri arasında İzmir yangını hakkında yer alan haberler, İzmir yangını hakkında çıkan haberlerin ilk safhası olarak nitelendirilebilir. Avustralya basınına, genel olarak doğru bilgiler vermesinin yanında yalan ve asılsız bilgilere de yer verdiğini söyleyebiliriz. Avustralya basınında bilgi kirliliğinin temel nedeni ise başvuru kaynağı olarak İngiliz basınına yer verilmiş olmasıdır. Avustralya basınında İzmir yangınıyla ilgili haberler özetle, İzmir'de yaşanan yangının kundaklama sonrası bir Türk askeri tarafından Ermeni mahallesinde başladığı, yangın sonrası bin kişinin hayatını kaybettiği, 60-100.000 arasında kişinin evsiz kalarak yangından etkilendiği, üç yüz bin

³⁸ "İzmir Yangını Etkisini Azaltıyor", *Express and Telegraph*, 18 Eylül 1922, s. 1; "İzmir Yangını Etkisini Azaltıyor", *Advertiser*, 19 Eylül 1922, s. 9; "İzmir Yangını Etkisini Azaltıyor", *Chronicle*, 23 Eylül 1922, s. 38.

³⁹ "Mutsuz İzmir", *Argus*, 19 Eylül 1922, s. 7; "İzmir'den Mülteciler", *Daily Telegraph*, 19 Eylül 1922, s. 5.

⁴⁰ "İzmir'in Korkunç Yangını", *Australian*, 19 Eylül 1922, s. 1; İngiliz Hükümeti'nin İzmir mültecileri için ayırdığı 50.000 sterlin para yardımının verildiği belirtilmiştir. ("İzmir'deki Öfke", *Sun*, 26 Eylül 1922). Belçika, Norveç ve İspanya konsoloslukları dışında diğer konsoloslukların yandığı haberi hakkında bkz. "İzmir'de Sadece Kalıntılar Kaldı", *New York Times*, 17 Eylül 1922.

kişinin mülteci konumuna düştüğü ve Batılı ticari teşebbüslerin mali yönden on iki milyon sterlin zarara uğradığı yönünde olmuştur. Yangının yarattığı etkiyle, Batı menşei yardım kuruluşlarına ait büroların, Ermeni ve Rum azınlıklar olduğunu değerlendirdiğimiz bir mülteci akınına uğradığı bilgisine yer verilirken Buca ve Bornova gibi İzmir merkeze uzak muhitlerde de yangının başlamış olduğu bilgisi, kundaklama faaliyetlerinin devam ettiğini doğrular nitelikte olmuştur.

25 Eylül'de *Evening News* gazetesi, İstanbul'dan bildirilen haberinde Fransız Yüksek Komiseri'nin İzmir yangınına tüm yönleriyle soruşturduğunu ve Türklerin şehri ateşe verdiğiyle ilgili haberlerin doğru olmadığını ifade ederken Avustralya basınında yer alan *Brisbane Courier*, *Maitland Daily Mercury*, *Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate*, *Queensland Times*, *Sydney Morning Herald*, *Townsville Daily Bulletin* ve *World* gazeteleri de Fransa'nın yangın hakkında yaptığı soruşturma sonucunda elde ettiği bulguların, Türklerin yangını çıkarmadığı yönünde olduğunu haber yapmışlardır⁴¹. 25 Eylül'de Reuter'e dayandırılarak *Sun* gazetesinin yayınladığı haberde, soruşturmaya göre İzmir'den gelen mültecilerin bildirdiği gibi Türklerin sokaklara ve evlere benzin dökerek yangın çıkardıklarına dair hiçbir kanıt olmadığı bu nedenle Türklerin şehri yaktığı haberlerinin dayanaksız olduğu belirtilmiştir. Aynı haberi *Kalgoorlie Miner* ve *Maitland Weekly Mercury* gazeteleri de manşetlerine taşımıştır⁴². İlgili haberlerin devamı niteliğinde 26 Eylül'de *Ballarat Star*, *Daily Advertiser*, *Daily Examiner*, *Geelong Advertiser*, *Daily Standard*, *Newcastle Sun*, *Recorder* ve *Daily Herald* gazeteleri de İzmir'de ortaya çıkan yangını, Türklerin başlatmadığı aksine Ermenilerin yangından önce petrol bombalarını evlerden etrafa fırlattıkları ve düşmanca davranışlarda buldukları iddialarına dikkat çekerken, bu durumun başta Ermeniler olmak üzere pek çok vatandaşın mağdur olmasına ve baskıcı önlemlerin alınmasına

⁴¹ "İzmir Yangını", *Evening News*, 25 Eylül 1922, s. 1; "İzmir Yangını", "Türkler Neden Olmadı", *Brisbane Courier*, 26 Eylül 1922, s. 7; "İzmir Yangını", *Maitland Daily Mercury*, 26 Eylül 1922, s. 5; "İzmir Yangını", *Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate*, 26 Eylül 1922, s. 5; "İzmir Yangını", "Fransız Komisyonu'nun Bulguları", *Queensland Times*, 26 Eylül 1922, s. 5; "İzmir Yangını", *Sydney Morning Herald*, 26 Eylül 1922, s. 9; "İzmir Yangını", *Townsville Daily Bulletin*, 26 Eylül 1922, s. 4; "İzmir Yangını", "Türkler Haksız Yere Suçlandı", *World*, 26 Eylül 1922, s. 5.

⁴² "Türklerin Benzin Taşıdığı ve İzmir Yangınına Başlattığı Hakkında Kanıt Yok", *Sun*, 25 Eylül 1922, s. 1; "İzmir Yangını", *Kalgoorlie Miner*, 26 Eylül 1922, s. 5; "İzmir Yangını", *Maitland Weekly Mercury*, 30 Eylül 1922, s. 2.

neden olduğunu belirtmiştir⁴³. *Daily Standard* gazetesi, aynı habere ilaveten bir başka konuya daha açıklık getirmiştir. Gazete, bazı kişilerin alelacele dünya kamuoyunun zihnini Türklerin şehri yaktığı iddialarıyla meşgul ederek Türklere karşı kışkırtmada bulunduğunu ifade ederken haberin devamında Fransız Yüksek Komiserliği'nin soruşturmasına yer vermiş ve Türklere karşı takınılan önyargılı tutumu, aşırı milliyetçi propaganda olarak nitelendirmiştir⁴⁴.

İlgili Fransız raporunu o günlerde Fransız Donanması İzmir Komutanı Amiral Dumesnil tarafından hazırlamıştır. Fransız Amiral Dumesnil: “*Yaptığımız soruşturmada yangının Türkler tarafından çıkarıldığı doğrulayan bir sonuç yok. İzmir yangınında Türklerin suçlu olamayacakları kanaatindeyim. Bu düşüncem hiçbir zaman duygusal bir düşünceye dayalı değildir. Tanıklar, Türklerin şehirde düzeni sağlamak ve yağmayı ortadan kaldırma gayretini ispatlamıştır.*”⁴⁵ ifadelerine yer verirken Fransa'nın İzmir yangınıyla ilgili raporu, gazetecilik etiğiyle hareket eden ve tarafsız olmayı amaç edinen gazete sayfalarında toplumsal ve siyasi bir etki oluşturmuştur.

27 Eylül'de *Sun* Gazetesi, *Yunanlılar Hırsız ve Katil* başlığı altında Lord St. Davids'in⁴⁶ ifadelerine yer vermiştir. Yunan askerinin geri çekildiği bölgede bulunan köy, kasaba ve şehirleri yaktığı ve sırf kötü niyetini göstermek için Türk halkını soyduğu ve öldürdüğünü ifade etmiştir. Gazete, ayrıca Lord St. Davids'in Yunan birliklerinin İzmir'e geri çekilmeleri esnasında Türk halkına yaptıklarını şiddetle kınadığı ifadelerine de yer vermiştir⁴⁷.

⁴³ “İzmir Yangını”, *Ballarat Star*, 26 Eylül 1922, s. 1; “İngiliz ve Türk Askerleri Temas Halinde”, *Daily Advertiser*, 26 Eylül 1922, s. 2; “İzmir Yangını”, *Daily Examiner*, 26 Eylül 1922, s. 5; “Aşırı Milliyetçi Propaganda”, “İzmir’i Kim Yaktı”, *Daily Standard*, 26 Eylül 1922, s. 5; “İzmir Yangını”, *Geelong Advertiser*, 26 Eylül 1922, s. 5; “Suçlu Kimdi”, *Newcastle Sun*, 26 Eylül 1922, s. 1; “İzmir Yangını”, “Kim Neden Oldu?”, *Recorder*, 26 Eylül 1922, s. 1; “İzmir’deki Öfke”, *Sun*, 26 Eylül 1922, s. 1; “İzmir Yangını”, “Türkler mi Başlattı?”, *Daily Herald*, 27 Eylül 1922, s. 3.

⁴⁴ “Aşırı Milliyetçi Propaganda”, “İzmir’i Kim Yaktı”, *Daily Standard*, 26 Eylül 1922, s. 5.

⁴⁵ Mehmet Emin Elmacı, “İzmir Yangını 1922”, <https://www.akademiktarihtr.com/wp-content/uploads/2019/05> (Erişim Tarihi: 9.8.2022).

⁴⁶ St. Davids, Büyük Britanya Peerage’de bir unvandır. *John Wynford Philipps* (1860-1938), 1922’de Viscount St. Davids Lordu ve liberal parti üyesidir. Jones, D. L., (2008). Philipps, John Wynford, 1st Viscount St. Davids, 13th Baronet, of Picton Castle, (1860-1938). *Dictionary of Welsh Biography*. Retrieved 17 Aug 2022, from <https://biography.wales/article/s6-PHIL-WYN-1860> (Erişim Tarihi: 17.08.2022).

⁴⁷ “Yunanlılar Hırsız ve Katil”, *Sun*, 27 Eylül 1922, s. 1.

28 Eylül'de *Sun* gazetesi, İzmir yangını sonrası Yunanistan'a giden mülteciler hakkında bir haber yayınlamıştır. 22 Eylül'de İzmir'den ayrılan küçük bir İngiliz vapurun 4000 kişi taşıdığı ve Midilli Adası'na ulaştıklarında daha önce adaya 77.000 mültecinin gelmesi nedeniyle Yunan yetkililerin adaya mülteci alamayacaklarını belirtmesi üzerine Sakız Adası'na yönelen vapur, adada kolera salgını olması nedeniyle mültecilerin adaya alınamayacakları kaptana bildirilmiştir. Gerek kaptanın aldığı talimat gerekse yiyecek sıkıntısı baş göstermesi üzerine kaptanın vapurda bulunan mültecileri, 25 Eylül'de Yunanistan'ın Pire şehrine indirdiği bildirilmiştir⁴⁸.

Avustralya basınında ikinci safha olarak nitelendirilebileceğimiz süreçte, 25 Eylül'den sonra İzmir yangınıyla ilgili yer alan haberlerin keskin biçimde değiştiğini söyleyebiliriz. Öncelikle Fransız Yüksek Komiserliği'nin yangın hakkında bir soruşturma yapması üzerine mültecilerin verdiği bilgiler dâhilinde Türkler hakkında taraflı bir yol izlendiği, İzmir'i Türklerin yaktığına dair hiçbir kanıtın olmadığı komisyon raporuyla netleştirilmiştir. Bunun dışında yangının boşaltılmış Ermeni mahallesinde eş zamanlı biçimde başladığı ve görgü tanıklarının Ermeni teröristlerin elinde benzinden imal edilen el yapımı yangın çıkaran bombaların olduğu bilgisi, şüpheleri Ermeniler üzerine yoğunlaştırmıştır. Avustralya basınında, Ermenilerin İzmir'i yaktığı yönündeki iddialarla birlikte Türklere haksız isnatlarda bulunulduğu, önyargılı bir tutum içerisine girildiği ve bu tutumun aşırı şovenist yaklaşımla olduğu eleştirilirken Yunan ordusunun Büyük Taarruz boyunca geri çekilişinde sivil Türk vatandaşlarını katlettikleri ve yerleşim yerlerini yaktıkları bilgilerine de yer verilmiştir.

Sonuç

Çalışmada, Avustralya basınında İzmir yangını hakkında Eylül ayında yayınlanan haberler değerlendirilmiştir. Avustralya basınında yer alan haberlerin içerikleri ve ele alınış tarzları incelendiğinde; tarihsel olarak yangın kronolojisiyle uyuşmakla birlikte yayınlanan haberlerde dönemin iletişim şartları yüzünden kısa süreli gecikmelerin yaşandığı tespit edilmiştir. Yangınla ilgili Avustralya gazetelerinin haber ve başlıkları, hemen hemen aynı kaynak kullanılmasından dolayı birbirine benzer ve destekler niteliktedir. Çalışmada, Avustralya basınında yer alan ulusal otuz bir gazete ile bu gazetelerde 15 Eylül-30 Eylül tarihleri arasında İzmir yangınıyla ilgili yayınlanan otuz dokuz habere yer verilmiştir. Ekler bölümünde ise gazeteci G. Ward Price'nin 18 Eylül 1922'de *Daily Examiner* gazetesinde yayınlanan haber kupürü, 28 Ekim

⁴⁸ "Yunanlılar İsyan Ediyor", *Sun*, 28 Eylül 1922, s. 1.

1922'de *Brisbane Courier* gazetesinde mültecilerin ayrılışına ait bir fotoğraf ve 29 Kasım 1922'de *Sun* gazetesinde İzmir yangınına ait bir fotoğraf yayınlanmıştır. Böylece çalışma kapsamında Avustralya basınında yer alan kırk bir gazete haberinden faydalanılmıştır. Büyük Britanya haber ajanslarına bağlı haberlerin Avustralya basınında benzer ifadelerle yapıldığının gösterilmesi ve İzmir yangınına Türklerin çıkarmadığı üzerine basında konuya ilişkin haber yapmış beş farklı İngiliz gazetesi ile abartılmış haberlerin Batı basınında yaygınlığını göstermek amacıyla ABD basınından bir gazeteye de yer verilmiştir.

Avustralya basınında 13 Eylül 1922'de başlayan ve 16 Eylül'de söndürülen İzmir yangınıyla ilgili haberler, 15-25 Eylül ve 25-30 Eylül tarihleri arasında iki kategoriye ayrılmıştır. Avustralya basınında İzmir yangınıyla ilgili haberlerin bu tip bir sınıflandırmaya gidilmesinin nedeni, haber konusunun farklı ele alınmasıdır. 15-25 Eylül tarihleri arasında Avustralya basınında yayınlanan haberlerin merkezinde, İzmir yangınına Türklerin çıkardığı yönünde olmasına rağmen 25 Eylül ve sonrası yayınlanan haberlerde eldeki kanıt, rapor ve tanıkların bilgisine başvurularak habercilik etiğine uygun haberler yapılmıştır. Avustralya basınında 15-25 Eylül 1922 tarihleri arasında yayınlanan haberlerde, yangını Türklerin çıkarttığı yönünde propaganda ve yanıltıcı bilgiye çok sık yer verildiği, 25 Eylül'den sonra yayınlanan haberlerde ise Fransız Komisyonu'nun yaptığı soruşturmanın gazetelerde yapılan haberlerin değişmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Fransa, tarafsızlık felsefesiyle hareket ederek İzmir yangını için tarafsız bir rapor hazırlamıştır. Fransız raporunun İzmir yangınına Türklerin çıkardığı yönündeki haberlerin asılsız olduğu sonucuna ulaşması, konunun Avustralya basınında sıklıkla ele alınmasına neden olmuştur. Hatta “*O halde yangını kim başlattı?*” sorusunun cevabı olarak Ermenilerin yangını başlattığı yönünde iddialar gazete haberlerinde daha sık görülmeye başlanmıştır.

Avustralya basınında İzmir yangınıyla ilgili ilk haber, 15 Eylül 1922'de *Daily Express* gazetesi tarafından 14 Eylül tarihli Londra merkezli *Daily Telegraph* gazetesi kaynak gösterilerek yapılmıştır. Avustralya basınında İzmir yangınıyla ilgili Eylül ayı içinde son haber ise 30 Eylül 1922'de *Maitland Weekly Mercury* tarafından haberleştirilmiştir. Avustralya basını genel olarak merkezi Londra'da olan *Reuter* ve *Birleşik Hizmet* haber ajanslarını kaynak göstermiş, Büyük Britanya basınından da oldukça etkilenmiştir. Bununla birlikte Avustralya basınında İzmir yangınıyla ilgili haberler, genel olarak ilgili gazetelerin Paris, Roma, İstanbul ve İzmir muhabirleri haber kaynağı olarak verilirken Avustralya basınında İzmir yangını hakkında Türk basını ya da Türk kaynaklara tek bir kelime bile yer verilmediği tespit

edilmiştir. Türk basınına ya da Ankara hükümetine ait resmî açıklamaların Avustralya basınında yer almaması, Avustralya basınına tarafsızlığı açısından fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte İzmir yangınıyla ilgili Avustralya basınında yer alan haberlerin kaynağı olarak Büyük Britanya basınında yayınlanan haber ya da haber ajanslarının gösterilmesi, Büyük Britanya basını hakkında da bilgi sahibi olunmasına neden olmuştur. Avustralya basınında yer alan haberlerin bir kısmının Paris ve Roma'ya dayandırılarak haber yapılmış olması da çok taraflı kaynak kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Diğer yandan Büyük Britanya basınına etkisinde kaldığı görülen Avustralya basınında yer alan bazı gazetelerde, İzmir yangını esnasında Fransız vatandaşlara hiç dokunulmadığı haberleri yapılmıştır. Bu tarz haberlerle amaçlanan, kamuoyunda hem Fransız raporunun etkisinin ve güvenilirliğinin azaltılması hem de Türklerin İzmir yangınına çıkarttığı propagandası ve iftirasının devam ettirilmesini sağlama niyeti olduğu görülmüştür. İngiliz basınında gerçeğin üstünün örtülmesi niyetiyle çıkarılan manipüle edici haberlerin yakın geçmişe dayanan bir öyküsü olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Sakarya Savaşı sonrası Fransa'nın Anadolu'nun işgalinden vazgeçmesi ile Büyük Taarruz'da Fransa'nın Türk ordusuna lojistik destek sağlamış olması, Anadolu'da Büyük Britanya'yı Türkler karşısında yalnız bırakmıştır. Bu stratejik hamle, güç dengesinde önemli bir sarsıntı meydana getirmiştir. Büyük Britanya'nın Anadolu'da vekâlet verdiği ve güvendiği Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında yenilmiş olması, Büyük Britanya'yı zor durumda bırakmakla birlikte Trakya ve Boğazlar için elini güçlendirecek bir hamle yapmasını zorunlu kılmıştır. Aşırı siyasallaşmış Büyük Britanya basınında yayınlanan haberlerin, Türkler aleyhinde, fanatikleşmiş ve iftiraya ulaşan yalan haberlerden oluşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte İzmir'in Türkler tarafından yakıldığı haberleriyle Batı dünyasında oluşturulmaya çalışılan kamuoyu, daha çok "*Hristiyanlar öldürülüyor*" ajitasyonu, mülteci krizi temelinde biçimlendirilmiştir. Medyanın ideoloji üreten bir araç olduğu düşüncesinden hareketle Büyük Britanya'nın basın vasıtasıyla politikleştirdiği İzmir yangını, gündemi değiştirme amacına dönük olup Türklerin ele geçirdiği askerî inisiyatifini kendi lehine dönüştürme hamlesi olarak değerlendirilmelidir. Büyük Britanya basınından dolayı etkilenen Avustralya basınında da Fransız raporunun tarafsızlığıyla ilgili şüphe uyandırma algısının oluşturulması aynı maksada hizmet etmektedir. Aslında Fransız raporunun o günlerde Anglo-Sakson basınında etkisi, Türklerin Batı dünyasında yüzyıllardır oluşturduğu önyargılı ve şovenist tutuma aykırı paradoks bir eğilim meydana getirmiştir ki Avustralya basınında da 25 Eylül sonrası

haberlerde Türklerin haklılığı ve İzmir yangınına Türklerin çıkarmadığı üzerine etki belirginleşmiştir.

Aslında ABD basını da Avustralya basınında olduğu gibi yangının ilk günlerinde İngiliz-Yunan basınının tarafgir ve ön yargılı tutumundan etkilenmiş olsa da farklı kaynaklardan gelen bilgiler doğrultusunda tarafsız haberlere yer vermiştir. İzmir yangınının başından itibaren tarafsız bir tutum izleyen Fransa basını Amiral Dumesnil Raporu'yla İzmir'i Ermenilerin ateşe verdiğini haberleştirmişlerdir. Bu tutum bazı İngiliz gazeteleri dışında dünya kamuoyunda İzmir yangınıyla alakalı haberlerde Türklere karşı önyargılı haberciliğin önüne geçmiştir.

Avustralya basınında 16 Eylül tarihli haberde Rusya'nın Büyük Britanya nezdinde tüm İtilaf devletlerine hitaben verdiği nota dikkat çekicidir. Haberde Rusya, Türk halkının ve dolayısıyla onun temsilcisi hükümetin yanında olduğunu beyan etmiş ve en kısa sürede Türklere İtilaf devletleri arasında bir barış antlaşmasının yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde tarafsız bir devlet olarak Rusya'nın Türkiye ile ilgili tutumu, Türk milleti lehinde bir görüş içerisinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Avustralya basınında 25 Eylül'den sonra Ermeni azınlığın kundaklama ve sabotaj yoluyla İzmir'de yangını başlattığı hakkında haberlerin ortaya çıktığı görülmektedir ki 15 Eylül'de Türkler hakkında yapılan asılsız haberlerin meşruiyetini ortadan kaldırmıştır. Türklerin 9 Eylül'de İzmir'i düşman ve işbirlikçileri olan azınlıkların işgalinden kurtardığı günlerde Ermeni azınlığın şehri Türklere eski hâliyle geri vermemek üzere tehdit içeren söylemleri ve Ermeni teröristlerin tahrip teşkilatları kurdukları bilinmektedir. İzmir yangını öncesi Ermeni azınlığın saplantılı güvensizlik, geleneksel düşmanlık üzerinden ürettiği intikam his ve söylemlerinin yanı sıra görgü tanıklarının ifadeleri ve raporlar (Fransa ve İzmir itfaiye şefinin raporları) göz önüne alındığında İzmir'in Ermeniler tarafından yakılmış olmasını güçlendirmektedir. Bilhassa İzmir'in Türklerin eline tekrar geçmesi halinde Ermeni çetelerin sabotaj eylemleri üzerinde hazırlık yaptıkları, yangının çıktığı vakitte Ermeni teröristlerin bölgede ellerinde kundaklama ve sabotaj teçhizatlarıyla görüldüğüne dair görgü tanıklarının ifadelerinin yanı sıra yakalanan Ermeni teröristlerin ifadeleri ve boşaltılmış Ermeni mahallesinde yangının başlamış olması gibi kanıt ve tespitler göz önüne alındığında İzmir'i Ermeni çetelerin yaktığı yönünde genel bir düşünceye ulaşırız. Diğer yandan İzmir yangınına sadece Ermeni azınlık mı çıkarmıştır? Yoksa Ermeni-Rum iş birliğinde ortak bir kundaklama hadisesi midir? Yunan ordusu İzmir'den ayrılmadan önce ilgili çetelere malzeme, teçhizat ve eğitim desteği vermiş midir? Ya da başka ülkelerden de fikirsiz ve lojistik destek almış mıdır? gibi soruların cevabı

yeni bulgu, kaynak ve bilgiler ışığında ilgili soruların cevaplarını destekleyecek yeterli kanıtların elde edilmesiyle ortaya çıkacaktır.

Avustralya basınında haber yapılan bir başka konu ise İzmir'in Türk ordusu tarafından tekrar alınması üzerine Ermeni, Rum azınlık ve diğer yabancı ülkelere ait vatandaşların ülkeyi terk etmesiyle ortaya çıkan sorundur. İzmir'in Türkler tarafından tekrar alınması ve azınlıkların ülkeyi terk etme ihtimaline karşı İtilaf devletleri, ilk önce kendi vatandaşları olmak üzere insani yardımda bulunmak üzere hazırlıklarını yapmışlardır. ABD, Büyük Britanya, Fransa, Yunanistan ve İtalya'ya ait askerî ve sivil gemilerin İzmir Limanı'na toplanan mültecileri Yunanistan ya da bir başka ülkeye taşıması biçiminde ortaya çıkan mülteci krizi hakkında yabancı basında ayrıntılı haberler yapılmıştır. Avustralya basınında ise ABD, Büyük Britanya ve Fransa basınıyla karşılaştırıldığında birkaç haber dışında çok fazla haber yapılmadığı tespit edilmiştir.

İzmir yangınının başladığı günlerde Yunanistan'a taşınan mülteciler ve onların acıları üzerinden Türklerin İzmir'i yaktığı haberleri algısı oluşturulduğu, tarafsız, doğru haber etiğiyle ve Fransız raporunun etkisiyle Türklerin İzmir'i yakmadığı ve Ermeni azınlığın şehri yaktığı gerçeğinin vurgulanması, haberin odak noktasının kimin yaptığından çok mülteci krizine doğru yönelmesine neden olmuştur. Yabancı basında gazetecilik etiği ve masumiyet karinesine dikkat edilmeden Türklere karşı başlatılan propaganda amaçlı siyasallaşmış haberler, İzmir yangınıyla ilgili haber içeriğinin değersizleştirilmesine neden olurken, yangın sonrası ne olacağı konusu "belirsizlik sürecine" mahkûm edilmiştir. Günümüzde gerçeklerin ortaya çıkarılması için tarih, iyi bir laboratuvardır.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- ADIVAR, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul 2011.
- AKSOY, Yaşar “Uluslararası Belgeler ve Tarihi Gerçekler Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Kent Konak Dergisi*, Konak Belediyesi, İzmir 2016.
- ARIKAN, Zeki, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Rapor”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 68 (Ekim 1990).
- BAKELESS, John, “The Turks Comes to Experiences of Mark O. Prentiss During the Fall of Smyrna”, November 1923 Issue, s. 687-696, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1923/11/the-turk-comestotowntheexperiences-of-mark-o-prentiss-during-the-fall-of-smyrna/648713/> (Erişim Tarihi: 16.08.2022).
- BAŞYİĞİT, Türkan, “Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu: İzmir Yangını”, *Birinci Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar*, 5-7 Ekim 2018, İzmir, s. 1096-1105.
- ELMACI, Mehmet Emin, “İzmir Yangını 1922”, *Akademik Tarih (TR) Aylık Blog Dergisi*, 19 Mayıs 100. Yıl Özel Sayısı, <https://www.akademiktarihtr.com/wp-content/uploads/2019/05> (Erişim Tarihi: 9.8.2022).
- ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- ESİRKİŞ, Neşe, *İzmir Yangınları (XV. Asrın Ortalarından 1922'ye Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- GÖKDEMİR, Oktay, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, (2007 Güz), s. 19-38.
- GÖKTÜRK, Turgay Bülent, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24 (2012/Bahar), s. 123-147
- JONES, D. L., (2008). Philipps, John Wynford, 1st Viscount St. Davids, 13th Baronet, of Picton Castle, (1860-1938) *Dictionary of Welsh Biography*. Retrieved 17 Aug 2022, from <https://biography.wales/article/s6-PHIL-WYN-1860> (Erişim Tarihi: 17.08.2022).

- KIRIŞMAN, Mustafa, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, (2011 Bahar), s.77-93.
- KIYICI, Aşir Kayhan, “Büyük İzmir Yangını”nı Hatırlamak (13 Eylül 1922), *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34 (Yaz 2011), C. 17.
- LORD KINROSS, *Atatürk*, Türkçesi: Necdet Sander.
- NEYZİ, Leyla, “Remembering Smyrna/Izmir Shared History, Shared Trauma”, *History and Memory*, Vol.20, No. 2, Fall/Winter 2008.
- ÖZCAN, Orhan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/31, (2015 Güz), s. 177-200.

Süreli Yayınlar

Avustralya Basını

- “Aşırı Milliyetçi Propaganda”, “İzmir’i Kim Yaktı”, *Daily Standard*, 26 Eylül 1922.
- Brisbane Courier*, 28 Ekim 1922.
- “İngiliz ve Türk Askerleri Temas Halinde”, *Daily Advertiser*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir”, *Armidale Chronicle*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir’de Büyük Yangın”, *Lithgow Mercury*, 18 Eylül 1922.
- “İzmir’deki Durum”, *Geraldton Guardian*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir’den Haber”, *Cootamundra Herald*, 15 Eylül 1922.
- “İzmir’in Korkunç Yangını”, *Australian*, 19 Eylül 1922.
- “İzmir’den Mülteciler”, *Daily Telegraph*, 19 Eylül 1922.
- “İzmir’deki Öfke”, *Sun*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir’de Yangın”, *Newcastle Sun*, 15 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Daily Express*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, “Tüm Şehir Tehdit Altında”, *Goulburn Evening Penny Post*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını Yayılıyor”, *Recorder*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Sydney Morning Herald*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir Yanıyor”, *World*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir Yangınıyla Tahrip Olmuştur”, *Daily Examiner*, 18 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını Etkisini Azaltıyor”, *Express and Telegraph*, 18 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını Etkisini Azaltıyor”, *Advertiser*, 19 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını Etkisini Azaltıyor”, *Chronicle*, 23 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Evening News*, 25 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Ballarat Star*, 26 Eylül 1922.

- “İzmir Yangını”, “Türkler Neden Olmadı”, *Brisbane Courier*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Daily Examiner*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Geelong Advertiser*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Kalgoorlie Miner*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Maitland Daily Mercury*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, “Fransız Komisyonu’nun Bulguları”, *Queensland Times*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, “Kim Neden Oldu?”, *Recorder*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Sydney Morning Herald*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Townsville Daily Bulletin*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, “Türkler Haksız Yere Suçlandı”, *World*, 26 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, “Türkler mi Başlattı?”, *Daily Herald*, 27 Eylül 1922.
- “İzmir Yangını”, *Maitland Weekly Mercury*, 30 Eylül 1922.
- “Mutsuz İzmir”, *Argus*, 19 Eylül 1922.
- “Türklerin Benzin Taşıdığı ve İzmir Yangınına Başlattığı Hakkında Kanıt Yok”, *Sun*, 25 Eylül 1922.
- “Suçlu Kimdi”, *Newcastle Sun*, 26 Eylül 1922.
- “Yunanlılar Hırsız ve Katil”, *Sun*, 27 Eylül 1922.
- “Yunanlılar İsyan Ediyor”, *Sun*, 28 Eylül 1922.

İngiliz Basını

- “Ateş ve Deniz Arasında”, *Evening Telegraph and Post*, 15 Eylül 1922.
- “Fransız İddiası”, *The Western Morning News and Mercury*, 18 Eylül 1922.
- “İngiliz Cinayeti Bildirildi”, *The Citizen*, 15 Eylül 1922.
- “İngiliz Vatandaşları Öldürüldü”, *The Western Morning News and Mercury*, 16 Eylül 1922.
- “İzmir Yok Oldu”, *The Derby Daily Telegraph*, 15 Eylül 1922.
- “İzmir’i Kim Yaktı?”, *The Yorkshire*, 19 Eylül 1922.
- “Sadece bir İngiliz Vatandaşı Öldürüldü”, *Evening Telegraph and Post*, 18 Eylül 1922.

ABD Basını

- “İzmir’de Sadece Kalıntılar Kaldı”, *New York Times*, 17 Eylül 1922.
- “Türkler Makinalı Silahlar Mı Kullandı?”, *New York Times*, 17 Eylül 1922 (16 Eylül 1922 Kosmos Newspaper Kaynaklı Haber).

SMYRNA DESTROYED BY FIRE.

(United Service.)

LONDON, Friday.

Mr. Ward Price, in a wireless message, says a fire is raging with frightful intensity in Smyrna. The whole city is threatened with imminent destruction.

The greater part of Smyrna is in ashes. The whole business sector of the Armenians' quarter and a large part of the Greek quarter are utterly destroyed. An area two miles long and one mile broad* had been burned out. The damage is incalculable.

Mr. Ward Price, in a wireless message via Cairo, estimates that roughly 100,000 persons are in danger of death by fire or starvation. The flames are spreading rapidly, and the situation of the surviving inhabitants is desperate.

The British fleet, he says, took off all the British colony as well as many natives. It is probable there has been a great loss of life among the natives, many of whom spent Wednesday night in a panic, hemmed in between a cigarette fire and the sea.

The Turks accuse the Armenians of starting the fire.

Mr. Ward Price, who is aboard the Iron Duke off Smyrna, sends the following wireless message:—

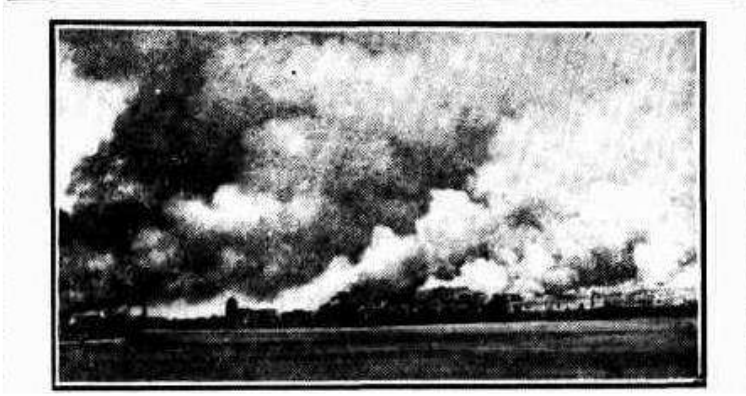
What happened in the fire of London is nothing to what is now happening here. What I have seen from the deck of the Iron Duke is an unbroken wall of fire two miles long, wherein there are twenty distinct volcanoes throwing up jagged tongues of fire to a height of hundreds of feet in front of a densely packed mob of refugees huddled up on narrow quays between the advancing fire of death and the deep water front. There come continually such frantic screams of sheer terror that they can be heard miles away.

The city is practically wiped out, except for the poor Turkish quarters to the rear in the hills, and the extreme northern fringe. The flames are still licking up the whole quarters of the town within a mile of where I am writing. The city's 350,000 inhabitants share in the common disaster. There were scenes of frantic terror during the night among

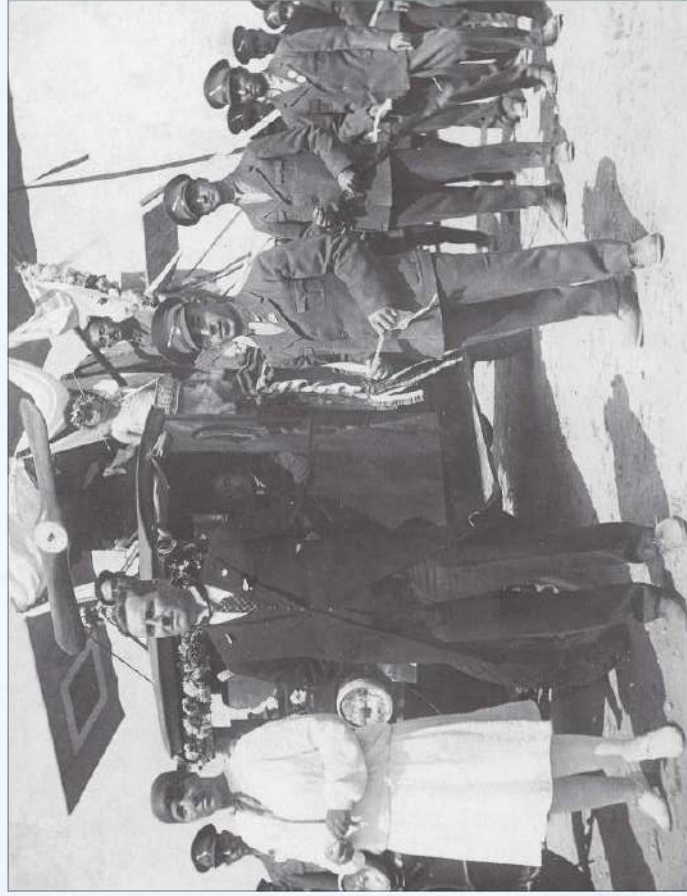
Görsel 1: Gazeteci George Ward Price'm 18 Eylül 1922'de *Daily Examiner* gazetesinde yayınlanan haberi ("İzmir Yangınıla Tahrip Olmuştur", *Daily Examiner*, 18 Eylül 1922, s. 3).

Görsel 2: Mültecilerin İzmir Yangını esnasında rıhtımdan ayrılışını gösteren fotoğraf (*Brisbane Courier* gazetesi 28 Ekim 1922’de Merkez Haber Ajansına dayandırarak yayınlamıştır. *Brisbane Courier*, 28 Ekim 1922, s. 17).

Görsel 3: İzmir Yangını gösteren bir fotoğraf (“İzmir’de Yanan Binalar”, *Sun*, 19 Kasım 1922, s. 15).

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Törenleri, 1950.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık*, s. 96)

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nın Onuncu Yıl İstanbul Kutlamaları (1932)

Seda BAYINDIR ULUSKAN*

Giriş

Türk ordusu, kazanılan “Büyük ve Kanlı Sakarya Savaşı”nın¹ ardından işgal güçlerine son darbeyi vurmak amacıyla hızlıca taarruz hazırlıklarına başladı. Bu hazırlık, gizlilik ve titizlik içerisinde yaklaşık bir yıl kadar sürdü. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 26 Ağustos 1922 sabahı uygulamaya konulan saldırı planı neticesinde Yunan ordusu ağır bir yenilgiye uğradı². Türk ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanan Büyük Taarruz gerek halk arasında gerekse Mecliste büyük bir coşkuyla karşılandı. Zafer, Türk ve yabancı basında da geniş yankı uyandırdı. 30 Ağustos günü Dumlupınar'da son bulan meydan muharebesine, ordunun Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu muhabbet, bağlılık ve sarsılmaz güvenin delili olarak Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından 3 Eylül 1922 tarihinde “Başkumandan Muharebesi” adı verildi³.

Büyük Zafer için ilk kutlama, savaşın kazanılmasından tam iki yıl sonra, 30 Ağustos 1924 Cumartesi günü Dumlupınar'ın Çal köyü yakınlarında yapıldı. Kutlamalar için yaşanan bu küçük gecikmede 1923 yılının, Lozan Barış Antlaşması, Türk ordusunun İstanbul'a girmesi, Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve Cumhuriyet'in ilanı gibi art arda gelen “önemli olaylarla yüklü bir yıl”⁴ olmasının büyük payı vardı. Haberi 12 Ağustos 1924 günü kamuoyuna duyuran *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde, o yıl ilk defa bir kutlama yapılacağı ve tören programı üzerinde çalışıldığı yazıyordu⁵. Nitekim cumhuriyetin ilanı sonrasında

* Doç. Dr., MSÜ Hava Harp Okulu, suluskan@hho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3809-5802.

¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, C. II, TTK, Ankara 1989, s. 827.

² Başkomutan Meydan Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bk. Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi: Afyondan İzmir, İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Doğu Matbaası, Ankara 1962; *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, Kısım VI, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

³ Söz konusu karar, Batı Cephesi ordularına, Beşinci Kolorduya, Şark ve Elcezire Cephesi komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından 3 Eylül 1922 tarihinde arz edilmiştir. Bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 80 (Ağustos 1981), Belge No. 1776, s. 85-87.

⁴ Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK, Ankara 1972, s. 10.

⁵ “Dumlupınar Meydan Muharebesi Tes'idi”, *Hakimiyeti Milliye*, 12 Ağustos 1924, s. 1.

yapılan bu resmî zafer kutlaması, ilan edildiği üzere Ankara, İstanbul, İzmir gibi şehirlerden gelen çok sayıda sivil ve askerî personelin katılımıyla Dumlupınar'da gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa buradaki kutlamalara eşi Latife Hanım ile birlikte katıldı. Belirlenen program çerçevesinde tören, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi [Çakmak] Paşa'nın açılış konuşmasıyla başladı. Akabinde "Meçhul Asker" abidesinin temeli atıldı, şiirler okundu. Bunu diğer protokol konuşmaları takip etti. Tören, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "Türk tarihinin en mühim dönüm noktası" olarak tanımladığı 30 Ağustos Muharebesi üzerine yaptığı konuşma⁶ ve ardından yapılan resmigeçitle son buldu⁷.

1 Nisan 1926'da TBMM, Başkumandan Muharebesi'nin yıl dönümü olan 30 Ağustos tarihini ordu ve donanmanın *Zafer Bayramı* olarak kabul etti⁸. Kara, hava ve deniz kuvvetleri ile idari birimlerin yapacakları kutlama ve anma törenlerinin detayları da aynı senenin 26 Ağustosunda dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Recep [Peker] Bey tarafından yayımlanan bir genelgeyle ilgili makamlara bildirildi. 1 Nisan 1926'da çıkarılan 795 sayılı kanun gereğince, her sene 30 Ağustos günü yapılması kararlaştırılan askerî merasim ve kutlamanın esasları şu şekildeydi:

Şehit Asker Abidesi'nin bulunduğu yerde yapılacak olan merasime, abide mıntıkasında bulunan ordu müfettişi riyaset edecek, mıntıkadaki kolordu kumandanı ile civardaki kumandanlar da hazır bulunacaklardı. Tören, atılacak 21 pare top atışıyla başlayacaktı. Reis tarafından Zafer Bayramı ve Başkumandan Muharebesi kutlanacak, Başkumandan ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa saygıyla anılacak, akabinde de konuşmalara geçilecekti. Merasim, şehitlerin anılmasının ardından yapılacak resmigeçitle son bulacaktı.

⁶ 30 Ağustos 1924, Dumlupınar'da Konuşma, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, TTK, Ankara 1997, s. 179-188.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK, Ankara 1972.

⁸ 795 nolu Zafer Bayramı Kanunu'nun 1. maddesi şöyle idi: "İstiklal Muhaberatında zafer-i katiyi temin eden 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü cumhuriyet ordu ve donanmasının zafer bayramıdır." (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 2, C. 24, s. 7-8). Bu arada, 29 Mayıs 1926 tarih ve 863 sayılı "Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu" ile 30 Ağustos günleri, askerî personelin bir gelenek halini alan rütbe terfi günü olarak da kabul edilmiştir (K. Türker Geçer, "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türk Ordusunun Rütbe Terfi Uygulamaları ve Sınıfları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17 (Şubat 2011), s. 51-52). Ayrıca bkz. "Kumandanlarımızın Terfisi", *Hakimiyeti Milliye*, 30 Ağustos 1926, s. 1.

Diğer mahallerde yapılacak olan törenlere gelince; buralarda da bayram günü öğleden önce mahallin en büyük askerî makamı tarafından sivil ve askerî personelin yapacağı tebrik ziyaretleri kabul edilecek, ardından da tören alanına gidilerek askerın bayramı kutlanacaktı. Tören, görevlendirilen bir asker tarafından icra edilen günün anlam ve önemine dair bir konuşma, şehitlerin anılması ve resmigeçit ile son bulacaktı. Öğle vakti yapılacak 21 pare top atışından sonra asker bir müddet dinlenecek, saat beşten sonra askerler için eğlenceler başlayacak ve gece de fener alayları tertip edilecekti. Bayram günü askerlerin yemekleri çeşitlendirilecekti. Zafer Bayramı, Tayyare Cemiyetinin de özel günü olduğundan Cemiyet ile birlikte hareket edilecekti. Ayrıca ilgili kanun gereğince, tüm devlet daireleri ve okullar tatil edileceği gibi, millî ve resmî dairelerle okullar gündüz bayraklar, geceleyin de fenerlerle donatılacaktı⁹.

Bilindiği üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın Kocatepe'den bizzat komuta ettiği savaşın kazanılmasında Türk havacıları da büyük pay sahibi idiler¹⁰. Onlar, özveriyle yaptıkları keşif ve taarruz uçuşlarıyla Yunan uçaklarını durdurmayı başarmış, elde ettikleri bilgileri Türk komuta merkezine aktararak zafere giden yolu kolaylaştırmışlardı. Nitekim 1910 yılının Eylül ayında Paris'te icra edilen Picardie Manevralarında hava gücünün önemini kavrayan ve hızla gelişeceğini sezen¹¹ Büyük Önder de kurtuluş mücadelesinde havacıların yaptıkları katkı ve fedakârlıklara bizzat şahit olmuştu. Bundan dolayı Paşa, cumhuriyetin ilanından sonra Türk havacılığının geliştirilip güçlendirilmesi adına gerekli çalışmalarını başlatmakta gecikmedi. 1923 sonrası gerek mecliste yaptığı konuşmalar gerekse basına verdiği demeçlerle havacılığın toplumda sevilip değer görmesi ve geliştirilmesi için büyük çaba sarf etti. 1924 yılının meclis açılış konuşmasında yurt savunmasından bahsederken, milletvekillerinin özel ilgisini ve dikkatini askerlik dünyasında önemli ve etkili bir yeri¹² olduğuna inandığı hava

⁹ Burhan Sayılır, “30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 16 (Bahar 2014), Yıl 12, s. 100-102.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, Hv. K.K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006; Sıtkı Tanman-Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi 1912-1913*, Hava Harp Akademisi Komutanlığı, İstanbul 2012.

¹¹ Abidin Daver'in Atatürk'e dair bir anısı için bkz. Ahmet Niyazi Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, C. III, İstanbul 1955, s. 29-30.

¹² 1 Kasım 1924, İkinci Dönem İkinci Toplanma Yılıni Açış Konuşması, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 352.

kuvvetlerine çekmeye çalışmıştı. Nitekim Cumhurbaşkanının bu uğurda attığı ilk adım da *Türk Tayyare Cemiyetini*¹³ kurdurmak oldu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayesi ve İsmet Paşa'nın fahri başkanlığında 16 Şubat 1925'te Ankara'da kurulan Türk Tayyare Cemiyetinin amacı; nizamnamesinin ikinci maddesinde belirtildiği üzere, Türkiye'de tayyareciliğin askerî, iktisadi, sosyal ve siyasi önemini tanıtmak, tayyareciliğe gerekli olan personeli ve malzemeyi çoğaltmak ve Türk gençlerine tayyarecilik aşkını aşılamak idi¹⁴. Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaverlerinden dönemin Bolu milletvekili Cevat Abbas [Gürer] Bey'in üstlendiği Cemiyet, Türk havacılığını geliştirmek ve arzu edilen seviyeye çıkarmak için pek çok faaliyette bulundu. Halkın bilinçlendirilmesi ve havacılığın öneminin kavranması için mühim kararlar aldı. Bu kararlardan biri de 31 Ağustos gününün *Tayyare Bayramı* olarak kabul edilmesiydi¹⁵. Ancak Cemiyet, TBMM'nin 1 Nisan 1926'da 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi gününü ordu ve donanmanın *Zafer Bayramı* olarak kabul etmesi üzerine, bu günü "30 Ağustos" olarak değiştirdi. Böylelikle *Tayyare Bayramı*, zafer kutlamalarıyla aynı güne denk getirilmiş oldu. Bunu, her yıl 30 Ağustos'ta yapılacak askerî merasime dair programın yürürlüğe konulması takip etti.

İcra Vekilleri Heyetinin 25 Ağustos 1926 tarihinde kabul ettiği¹⁶ programda, "30 Ağustos" gününün tayyareciler için de özel ve önemli olması hasebiyle, zafer kutlamalarında Türk Tayyare Cemiyeti ile birlikte hareket edilmesi gerektiği belirtildi. Böylelikle 1926 yılından itibaren 30 Ağustos'lar ülkede *Zafer ve Tayyare Bayramı* olarak anılmaya ve kutlanmaya başlandı. Ta ki 1935 yılına kadar. 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" ile birlikte 30 Ağustos günü sadece *Zafer Bayramı* olarak tanımlanmış, 30 Ağustos-5 Eylül tarihleri arası da *Zafer Haftası* olarak belirlenmiştir¹⁷. Bu arada Türk Tayyare Cemiyetinin önem atfettiği bir diğer tarih ise 27 Ocak idi. Çünkü Cemiyet, 27 Ocak 1923'te yapılan bir eğitim uçuşu sırasında öğrencisiyle birlikte şehit olan ilk pilotlarımızdan Binbaşı Fazıl Bey'i¹⁸

¹³ Cemiyetin adı, 1935 yılında *Türk Hava Kurumu* olarak değiştirilmiştir.

¹⁴ *Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnamesi*, Ankara Matbaası, Ankara 1341, s. 1.

¹⁵ Madde 35 için bkz. *Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnamesi*, s. 11.

¹⁶ İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul olunan kararname için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (=BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*. 30-18-1-1/20-53-16, 25 Ağustos 1926.

¹⁷ *Düstur*, C. 16, Üçüncü Tertip, s. 1171.

¹⁸ Binbaşı Fazıl Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Özdemir, *Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 1981.

unutmamış ve onun öldüğü günün tüm yurttta *Tayyare Şehitlerini Anma Günü* olarak kutlanmasına karar vermişti¹⁹. Hava Şehitlerimiz, Türk Hava Kurumunun altıncı kurultayında alınan karar gereğince 1935 yılından bu yana her yılın 15 Mayıs günü törenlerle anılmaktadır.

1. Zafer ve Tayyare Bayramı'nın Onuncu Yıl İstanbul Kutlamaları

1.1. Bayram Hazırlıkları

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nın kıvanç ve coşkuyla kutlandığı şehirlerin başında İstanbul gelmekteydi. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri de Büyük Taarruz'un onuncu yıl dönümünde yaşandı. Onuncu yıl kutlamaları için İstanbul'daki hazırlıklara bir hafta öncesinden başlandı. İlk iş olarak, 23 Ağustos günü törenin yapılacağı Beyazıt Meydanı'na belediye tarafından üç adet hoparlör yerleştirildi. Böylelikle 30 Ağustos'ta resmigeçit öncesi söylenecek nutukları halkın ve askerlerin daha iyi işitebileceği ortam sağlanmış oldu²⁰.

Bayram günü Beyazıt Meydanı'nda, Halkevi'nin Müze ve Sergi Şubesi tarafından bir kitap sergisinin açılması kararlaştırılmıştı. Bu doğrultuda 24 Ağustos'ta, yirmi pavyondan oluşacak serginin kurulum hazırlıklarına başlandı. Basın kanalıyla da kamuoyuna, pavyonlardan on sekizinin kitapçılara, ikisinin Halkevi'ne ait olacağı, sermayesi küçük olan kitapçıların kitaplarını hiç masraf yapmadan bu bölümde rahatlıkla teşhir edebileceği, serginin dört gün açık kalacağı, geceleri pavyonların önünde karagöz ve ortaoyunu oynatılacağı duyuruldu²¹.

Maarif Müdürlüğü de bir yandan isimleri belirlenen okulların merasime iştirakini temin etmeye diğer yandan da “*Anadolu harbinin büyük zafere eriştiği, Türkün kurtuluş güneşinin Sakarya boylarından yükselip bütün cihana ışık saldığı mübarek*” günü²² unutturmamak adına şehrin farklı noktalarında gençler için konferanslar düzenlemeye çalıştı. Müdürlük, bu etkinlik için öğrencilerin Kadıköy'de Süreyya Sineması, Üsküdar'da Üsküdar Halk Fırkası Salonu, Beşiktaş'ta 19. İlk Mektebi, Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesi ile Darülfünun'un konferans salonunda toplanmasını kararlaştırdı. Nitekim İstanbul'da 29 Ağustos günü

¹⁹ Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensiz Meşruyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 133-134.

²⁰ “30 Ağustos Yaklaşıyor”, *Vakit*, 24 Ağustos 1932, s. 1; “30 Ağustosa hazırlık”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1932, s. 7.

²¹ “Zafer Bayramına ve kitap sergisine hazırlık”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1932, s. 2; “Kitap panayırı”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1932, s. 4.

²² “Yarın 30 Ağustos”, *Vakit*, 29 Ağustos 1932, s. 1.

gerçekleştirilen konferanslarda, Kolordu tarafından seçilen kişilerce öğrencilere kurtuluşun safhaları ve önemi izah edildi²³. Toplumsal hafızayı canlı tutmak adına tertiplenen konferanslardan biri de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Vilayet İdare Heyeti Başkanı Cevdet Kerim [İncedayı] Bey tarafından Büyük Taarruz harekâtı hakkında radyoda verilen konferanslardı. 26 Ağustos akşamı saat 20.30'da başlayan bu konferans serisi 30 Ağustos akşamına kadar aralıksız devam etti²⁴.

Aynı günlerde gazete sütunlarında, ülkenin dört bir yanında yapılan bayram hazırlıklarına, Büyük Taarruz'a nasıl gidildiğini anlatan yazılara, zaferin yıl dönümünün yaklaştığını vatandaşlara hatırlatan küçük bilgilendirmelere ve çağrılara da yer verildi. Bu çağrılardan bazıları şunlardı:

- *30 Ağustos-Türk'ün ve vatanın kurtulduğu, kurtarıldığı büyük günü unutma!*²⁵
- *Vatandaş! Kurtulduğün günü unutma: 30 Ağustos!*
- *Vatandaş! On sene evvelki bu günü düşün! 30 Ağustos!*
- *Vatandaş! Hür ve müstakil Türkiye, on sene evvel bugün doğdu: 30 Ağustos!*
- *Vatandaş! Seni kurtaran kahramanların hatırasını unutma!*
- *Vatandaş! Türk ordusu Türk milletinin istiklali için çarpıştı!*
- *Vatandaş! Mehmetçik, istiklal cidalinin adsız kahramanıydı!*
- *Vatandaş! Siyasi Dumlupınarı, iktisadi Dumlupınarla tamamlayalım!*
- *Vatandaş! Mehmetçik senden Tayyare istiyor.*
- *Tayyare Cemiyetine yardım et!*²⁶
- *Vatandaş! Türk ordusu Türk milletinin istiklali için çarpıştı.*²⁷
- *Vatandaş! On sene evvelki bugünleri düşün-30 Ağustos.*²⁸

Erken Cumhuriyet Döneminde, “bayramları bir program dahilinde kutlamak için şehirlerde komiteler oluşturulurdu. Mesela 1932 yılında icra edilecek “Büyük Zaferin” onuncu yıl kutlamaları için, Ankara Halkevi'nin girişimiyle, tüm kurumların temsilcilerinden oluşan 35 kişilik bir “30 Ağustos Milli Zaferini Tes'it Komitesi” teşkil

²³ “30 Ağustos! Bugün talebelere izah olunacak”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1932, s. 4; “Zafer Konferansları”, *Son Posta*, 29 Ağustos 1932, s. 2.

²⁴ “Büyük Taarruza dair konferans”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1932, s. 2; “Büyük taarruz hakkında konferans”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1932, s. 4.

²⁵ *Son Posta*, 23 Ağustos 1932, s. 2.

²⁶ *Vakit*, 25 Ağustos 1932, s. 5.

²⁷ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1932, s. 2.

²⁸ *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1932, s. 2.

*edilmişti*²⁹. Nitekim benzer bir komite İstanbul'da da oluşturuldu. Onuncu yıl kutlamalarının önceki yıllara oranla daha parlak geçmesi için bu komisyon tarafından bir merasim programı hazırlandı. Söz konusu programa göre, 30 Ağustos 1932 Salı günü İstanbul'da yapılacak askerî törenin detayları şöyleydi:

Tebrikler, Kolordu Karargâhı'nda saat 9.00-10.00 arasında kabul olunacak, ardından da tören için Beyazıt Meydanı'na geçilecekti. Tören alanında yerlerini alacak olan kıtaların, okulların ve diğer sivil teşekküllerin toplanma yerleri ile geçiş güzergâhları önceden hazırlanan krokiye göre belirlenecekti. Beyazıt Meydanı'ndaki tören ise kumandanın askerî kıtaları saat 10.00'da teftişiyle başlayacaktı. Bunu, bir subay ve Kolordu Kumandanı tarafından İstiklal Harbi ve Başkumandan Muharebesi'ne dair yapılacak konuşmalar, askerî okul mızıkaları tarafından çalınacak İstiklal Marşı ile merasim geçişi takip edecekti. Belirlenen sırayla geçiş yapacak olan kıtalar; Divanyolu, Sultanahmet, Salkımsöğüt, Sirkeci, Karaköy Köprüsü, Şişhane Karakolu, Galatasaray, İstiklal Caddesi yolu ile Taksim Meydanı güzergâhını takip edecek ve oradan da yerlerine döneceklerdi. Okullar Karaköy'den itibaren serbest olacaktı. Merasim sırasında halkın izdihamına meydan vermemek için alanda, bir bölük piyade ile 30 atlıdan oluşan askerî müfrezeye yardım etmek üzere gereği kadar polis ve zabıta memuru görevlendirilecekti. Tören sırasında Beyazıt ve Selimiye'den de 21 pare top atılacaktı.

30 Ağustos sabahı yapılacak askerî töreni öğleden sonraki etkinlikler takip edecekti. Bu kapsamda saat 16.00'da bir yandan Yeşilköy'de İstanbul halkının satın aldığı uçaklara ad koyma merasimi yapılırken diğer yandan da Beyazıt Meydanı'ndaki kitap sergisinin açılışı gerçekleştirilecekti. Saat 18.00'de, İstanbul'daki kıtalarda ve askerî müesseselerde mevcut subaylardan oluşan yüz kişilik gruba Halkevi'nde bir çay partisi düzenlenecekti. Bayram gecesi ise radyoda İstiklal Marşı ve Cumhuriyet Andı okunacak, Başkumandan Meydan Muharebesi hakkında bir konferans verilip şiirler söylenecek, Halkevi tarafından bastırılan, bir tarafında harp durumunu gösteren diğer tarafında vecizeler bulunan kartlar halka dağıtılacaktı. Tüm bunların yanı sıra şehrin muhtelif mahallerinde eğlenceler tertip edilerek havai fişekler atılacaktı³⁰.

²⁹ Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, s. 119.

³⁰ "30 Ağustos hazırlık", *Milliyet*, 28 Temmuz 1932, s. 7.

1.2. Bayram Kutlamaları

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nın onuncu yıl dönümü, başta başkent Ankara³¹ olmak üzere memleketin her tarafında heyecan, coşku ve tezahüratlarla kutlandı. İstanbul halkı da sabahın erken saatlerinden itibaren sokakları ve törenin yapılacağı Beyazıt Meydanı'nı doldurdu. Resmigeçidi izlemek isteyenler yaya kaldırımlarına dizildi. Bayraklarla donatılmış tören alanında öğrenciler tarafından halka Tayyare Cemiyetinin rozetleri dağıtıldı. Bu heyecana tayyareler de havadan Zafer ve Tayyare Bayramı'na dair vecizeler içeren renkli kâğıtlar atarak katkı sağladı. Resmî ve hususi müesseselerin bayraklarla donatıldığı şehirde, Beyazıt-Taksim arasında işleyen tramvaylar saat 10.00 itibarıyla tatil edilirken polis ve süvariler de güvenliği temin etmeye çalıştı.

İstanbul'daki tören, programda da belirtildiği üzere saat 09.00'da başladı. Bayram münasebetiyle önce 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili [Gökberk] Paşa³² tarafından tebrikler kabul edildi. Resmikabulde, şehirde bulunan kara, hava ve deniz kuvvetlerine mensup bilumum subay ile vali, belediye erkânı, mebuslar, konsoloslar, resmî ve hususi müesseselerin temsilcileri hazır bulundu. Yaklaşık bir saat süren tebrik merasiminin ardından tören alanına geçildi. Şükrü Naili Paşa burada resmigeçide katılacak olan kıtaları teftiş etti. Teftişin hemen akabinde de teşrifata dâhil olan Vali ve Belediye Başkanı Muhittin [Üstündağ], Vali Yardımcısı Ali Rıza, CHF İstanbul İl Başkanı Cevdet Kerim [İncedayı], Defterdar Mustafa, Polis Müdürü Fehmi, Beyoğlu Kaymakamı Sedat Beyler ile CHF, Halkevi, şehir meclisi üyeleri, Darülfünun hocaları ve bilumum devlet dairesi temsilcileriyle birlikte Darülfünun'un dış kapısı önünde hazırlanan şeref tribününe geçti. Bu esnada, yeni alınan tayyarelerden bazılarının Beyazıt Meydanı üzerinde yaptığı akrobatik hareketler halkta büyük coşku ve heyecan yarattı.

Tören alanına TBMM Başkanı Kâzım [Özalp] Paşa'nın³³ gelmesiyle birlikte buradaki merasime geçildi. Saat 10.30'da önce İstiklal

³¹ Ankara'daki törenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1938)*, s. 119-126.

³² Büyük Taarruz sırasında başında bulunduğu 3. Kolordu ile büyük askerî başarılar gösteren, Eskişehir ve Bursa'yı işgalden kurtaran ve 6 Ekim 1923 günü İstanbul'a giren birliklere komuta eden Şükrü Naili Gökberk (1876-1936) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927*, C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 509-511.

³³ 20 Ağustos günü seçim bölgesi Balıkesir'e incelemeler yapmak üzere giden Kâzım Paşa'nın İstanbul'daki törene katılmak için 27 Ağustos sabahı Bandırma üzerinden İstanbul'a geldiğine dair bkz. "Kâzım Paşa Şehrimizde...", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1932 s. 1.

Marşı okundu, ardından Kemal Sait isimli bir subay tarafından günün anlam ve önemine dair bir konuşma yapıldı. Darülfünun'un dış kapısına birkaç gün öncesinden yerleştirilen hoparlörler sayesinde söylenen nutuk tüm alanda rahatlıkla işitildi. Kemal Sait konuşmasında; İnönü ve Sakarya zaferlerinin nasıl kazanıldığından, Büyük Gazi'nin "*en kara günlerde bile muvaffak ve muzaffer olabilmek için nasıl bir azim ve imanla*" çalıştığından ve nihayet düşman ordusunun tamamen imhasıyla neticelenen Başkumandan Meydan Muharebesi'nin ne şartlar altında kazanıldığından bahsetti. Yaklaşık yarım saat süren bu nutuktan sonra kürsüye Kolordu Kumandanı çıktı. Kumandan Şükrü Naili Paşa konuşmasının başında halkın bayramını tebrik etti, sonra da kazanılan zaferin önemine değindi. İstiklal Harbi'nin, milletimizin "*köleliğe katlanamayan efendi ruhundan, asil heyecanından doğmuş kurtuluş hareketi*" olduğundan bahsettiği konuşmasını, "*bu eşsiz zaferi yaratan*" Gazi Paşa'yı saygı ve şehitlerimizi de rahmetle anarak noktaladı. Her iki konuşma da halktan büyük alkış aldı.

Tören konuşmalarının ardından resmigeçit başladı. Şeref tribününün önüne yerleştirilen Harbiye Mektebi bando mızıkasının çaldığı marşlar eşliğinde; Harbiye Mektebi, İhtiyat Zabit Mektebi, Askerî Tabip ve Baytar Mektepleri, Deniz Harp Mektebi ve Deniz Lisesi, Kuleli Askerî Lisesi, Maltepe Askerî Lisesi, Piyade Alayı, İstihkâm Bölüğü, Muhabere Taburu, Mızraklı Süvari Bölüğü, Topçu Taburu, Polis Taburu, İtfaiye Bölüğü ve araçları, Mehter Takımı, sivil mektepler, sivil teşekküller ve esnaf cemiyetleri sırayla yürüyüşe geçtiler. Her bölük, halkın alkışları ve "yaşa" haykırışları arasında geçişini başarıyla tamamladı. Geçit töreninin en renkli anı ise bir otomobile süslenerek konulan tayyarenin içinden, üzerlerinde "*Tayyare Cemiyeti'ne yardım ediniz*" gibi vecizeler içeren minik renkli kâğıtların küçük kız çocukları tarafından halka atılması oldu. Beyazıt Meydanı'ndaki resmigeçit saat 12.00'de son buldu. Aynı saatte Beyazıt Meydanı ile Selimiye'den 21 pare top atışı yapıldı. Vapurlar da düdüklarını çalmak suretiyle bu merasime iştirak ettiler.

Beyazıt'taki törenin ardından geçide katılan tüm kıtalar ve okullar; Divanyolu, Sultanahmet, Salkımsöğüt, Sirkeci, Karaköy Köprüsü, Şişhane Karakolu, Galatasaray, İstiklal Caddesi güzergâhını takip ederek Taksim Cumhuriyet Meydanı'na ulaştı. Tören, burada bulunan Cumhuriyet Anıtı'na ordu namına çelenk konulmasıyla son buldu. Kortej, güzergâh boyunca yollara dizilmiş on binlerce İstanbullu tarafından coşkuyla alkışlandı. İstanbul halkı bayram gününü gezerek,

kırlara çıkararak ve tertip edilen eğlencelere katılarak geçirdi³⁴. Bu arada Meclis Başkanı Kâzım Paşa, Vali Muhittin Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ile CHF İl Başkanı Cevdet Kerim Bey de askerî törenin ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tebriklerini iletmek üzere Yalova'ya doğru hareket ettiler. Çünkü bir süredir Yalova'da bulunan³⁵ Gazi Paşa, bayram münasebetiyle konuklarına bir akşam yemeği veriyordu. O günkü davette, Büyük Taarruz'un komuta mevkiinde yer alan generallerin yanı sıra siyasetçiler ve gazeteciler de hazır bulundu³⁶. Yalova'daki “zafer töreni sofrasında” yapılan sohbetin konusunu ise harp hatıraları oluşturdu³⁷.

İstanbul'daki Zafer ve Tayyare Bayramı kutlamalarına öğleden sonraki etkinliklerle devam edildi. Bunlardan biri, İstanbul Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından Beyazıt Meydanı'nda düzenlenen kitap sergisi idi. Söz konusu serginin açılışı, 30 Ağustos Salı günü saat 16.00'da yapıldı. Açılış konuşmasını belediye meclis üyelerinden Nakiye Hanım'ın yaptığı törene; Vali Yardımcısı Ali Rıza, CHF İl Başkanı Cevdet Kerim, Halkevi Başkanı Hamit, Nemlizade Mithat, Yüksek İktisat Mektebi Müdürü Hüsnü, gazetecilerden Peyami Safa³⁸ ve Burhan

³⁴ “Zafer Bayramı merasimi...30 Ağustos memleketin her tarafında muazzam tezahüratla tes'it edildi”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, s. 5 ve 6; “Dün Ankara Büyük Zafer ve Tayyare Bayramını Yürekten Kopan Bir Heyecanla Kutladı”, *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ağustos 1932, s. 1; “Büyük zaferi bütün memleket candan tes'it etti”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1932, s. 1 ve 6; “Zafer ve Kurtuluş-30 Ağustos, Her Tarafda Heyecanlı Tezahürat Arasında Tes'it Ediliyor”, *Son Posta*, 30 Ağustos 1932, s. 1 ve 6.

³⁵ Mustafa Kemal Paşa, 16 Temmuz'da gittiği Yalova'dan 31 Ağustos günü ayrılmış ve Ertuğrul Yatı ile İstanbul'a dönmüştür (“Gazi Hz. Ankara'dan hareket buyurdular”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1932, s. 1; “Reisicumhur Hazretleri Dün Yalova'dan İstanbul'a teşrif ettiler”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1932, s. 1).

³⁶ 30 Ağustos günü İstanbul'dan Yalova'ya “arz-ı tebrikat için” vali ve kumandan dışında daha pek çok kişinin geldiğine dair bkz. Salih Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 233.

³⁷ Davetliler arasında bulunan Yakup Kadri, bayram akşamı davetlilerin çoğunluğunu merasim üniforması giymiş generallerin oluşturduğundan, “*Büyük Taarruz'da ordularımıza kumanda etmiş kahraman savaşçılar*”ın sofrada “*başkumandanlarının sağ ve sol taraflarında*” yer aldıklarından ve gecenin savaş anılarının anlatılmasıyla geçtiğinden bahsetmiştir (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 116-118).

³⁸ Sergi açılışına katılan Peyami Safa gazetesindeki köşesinde; “*kitapla halk arasındaki uçuşumu dolduran*” büyük bir varlık olarak tanımladığı panayırı gezdiğini anlatmış, “*bu güzel fikir bayramını*” hazırlayan İstanbul Halkevi ile “*en faal ve yorucu vazifeyi*” üstlendiğini belirttiği Selim Nüzhet [Gerçek] Bey'e de teşekkürlerini iletmıştır (“Kitap panayırında bir gezinti”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, s. 3).

Ümit³⁹ Beyler ile daha pek çok kişi katıldı. Yirmi pavyondan oluşan ve Devlet Matbaası, Darülfünun Neşriyat Müdüriyeti, Muallim Ahmet Halit, Kanaat, Suhulet, Remzi, Cumhuriyet, İnkılap, İkbâl gibi yayınevlerinin yer aldığı sergide yeni harflerle basılmış yaklaşık iki bin kadar kitap teşhir edildi⁴⁰. Sadece iki günde (30-31 Ağustos) yaklaşık iki bin kişinin gördüğü belirtilen serginin ziyaretçilerinin çoğunluğunu ise üniversite öğrencileri oluşturdu. Yükseköğretim gençlerinin, Devlet Matbaası ile Darülfünun Neşriyatından çıkan ilmî eserlere, halkın da daha ziyade gazete ve dergi stantlarına ilgi gösterdiği kitap sergisi 16.00-22.00 saatleri arasında açık kaldı. Geceleri de pavyonlar önünde karagöz ve ortaoyunu⁴¹ oynatıldı⁴². Bazı yazarların okuyucularına kitaplarını da imzaladığı sergi 2 Eylül Cuma günü kapandı⁴³. Açık kaldığı dört gün boyunca yüzde on indirimle satış yapılan sergiye halk yakın ilgi gösterdi. Bunun üzerine Halkevi Müze ve Sergi Şubesi de vatandaşların gösterdiği yoğun ilgiden ötürü kitap panayırının her sene açılmasına karar verdiğini açıkladı⁴⁴.

Diğer etkinlik ise bayram münasebetiyle ordu şerefine Halkevi'nde verilen çay ziyafetiydi. 30 Ağustos Salı günü saat 18.00'de başlayan ziyafette; Fırka Kumandanı Rüştü Paşa ve yüksek rütbeli subayların yanı sıra Vali Yardımcısı Ali Rıza, Cevdet Kerim, İstanbul milletvekili Salah [Cimcoz], Halkevi Başkanı Hamit, İsmail Müştak, Yüksek İktisat Mektebi Müdürü Hüsnü, ressam Çallı İbrahim Beyler ile belediye meclis üyelerinden Nakiye ve Safiye Hüseyin Hanımların da aralarında olduğu yaklaşık yüz kişilik bir davetli topluluğu hazır bulundu. Çaydan önce İstanbul Halkevi Başkanı Hamit [Ongunsu] Bey, Halkevi

³⁹ Burhan Ümit de Selim Nüzhet Bey'in teşebbüsü ve Halkevi'nin yardımlarıyla gerçekleştirilen bu panayırı "*senenin en mühim hadisesi*" olarak yorumlamış ve emeği geçenleri tebrik etmiştir (Burhan Ümit, "Kitap panayırı münasebetile", *Vakit*, 1 Eylül 1932, s. 9).

⁴⁰ "Kitap panayırı açıldı", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, s. 4; "Kitap Panayırında", *Son Posta*, 31 Ağustos 1932, s. 6; "Halkevinin tertip ettiği kitap panayırı dün açıldı", *Vakit*, 31 Ağustos 1932, s. 3; Kitap panayırı dün herkese açıldı", *Milliyet*, 31 Ağustos 1932, s. 2.

⁴¹ Bu oyunların mevzularının yeni Türk alfabesi, yeni yazı ve yeni neşriyat hakkında olacağına dair bkz. "Bugün yapılacak merasim", *Milliyet*, 30 Ağustos 1932, s. 6; "Halkevi kitap panayırı", *Vakit*, 30 Ağustos 1932, s. 8.

⁴² "Kitap panayırı", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1932, s. 3; "Kitap Panayırı", *Son Posta*, 1 Eylül 1932, s. 2; "Kitap Panayırı", *Milliyet*, 1 Eylül 1932, s. 3.

⁴³ "Kitap panayırı bugün kapanıyor", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1932, s. 3; "Kitap panayırı", *Son Posta*, 3 Eylül 1932, s. 2.

⁴⁴ "Kitap Panayırı", *Milliyet*, 2 Eylül 1932, s. 1. Yaptığımız taramalarda 1933 yılında kitap sergisinin düzenlendiğine dair herhangi bir habere rastlanmamıştır.

salonunda toplanan misafirlere hitaben kısa bir konuşma yaptı. Hamit Bey, “*Şerefli Türk ordusunun muhterem mümessilleri*” hitabıyla başladığı konuşmasında, bütün içtimai ve iktisadi inkılaplarımızın 30 Ağustos’tan hız aldığından ve bir mucizenin gerçekleştirilmiş olduğundan bahsederek İstanbul Halkevi namına ordu mensuplarına şükranlarını ilettiler. Hamit Bey’den sonra söz alan Rüştü Paşa da “*Zafer Bayramı münasebetiyle ordunun millet tarafından gördüğü iltifat*”tan ötürü çok minnettar olduğunu, milletin ordusuna kıymet verdikçe daha çok zaferler kazanılacağını ve böyle bir milletin ordusuna mensup olmaktan kıvanç duyduklarını söyledi. Milletin ordu hakkındaki muhabbetinin ve hürmetinin bariz bir delili olarak gösterilen çay ziyafeti samimi bir ortamda son buldu⁴⁵.

İstanbul’daki 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı kutlamaları gece boyunca devam etti. Bayram akşamı radyoda İstiklal Marşı ve Cumhuriyet Andı çalındı. Başkumandan Meydan Muharebesi hakkında verilen konferansın ardında millî şiirler okundu. Halkevi’nde, bir tarafında harp vaziyetini diğer tarafında bazı vecizeleri gösteren kâğıtlar dağıtıldı. Şehrin muhtelif mahallelerinde fener alayları, Halk Fırkası kulüplerinde eğlenceler düzenlendi. Doğancılar Meydanı’nda Fırka Mızıkası, Beyazıt Meydanı’nda Üsküdar Halk Bandosu, Taksim Meydanı’nda Şehir Bandosu gecenin geç saatlerine kadar parçalar çalarken Taksim, Beyazıt, Üsküdar, Kadıköy ve Beşiktaş’tan da belediyenin hazırlattığı havai fişekler atıldı. Kısacası, bütün İstanbul bu şerefli yıldönümü büyük bir coşku ile kutladı⁴⁶.

1.3. Tayyarelere Ad Koyma Töreni

Başta başkent Ankara olmak üzere tüm yurttaki törenlerle kutlanan 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı, kuşkusuz Türk Tayyare Cemiyeti için de ayrı bir öneme sahipti. Bayram günü; Cemiyetin Ankara Hacı Bayram’daki merkezinde kabul töreni düzenlenir, gece bina ışıklarla aydınlatılır, Ankara semalarında uçaklar gösteri uçuşu yapardı. Yurdun dört bir köşesinde bulunan Cemiyet şubeleri tarafından da kutlama şenlikleri kapsamında keyifli etkinlikler düzenlenirdi. Örneğin bütün şehirlerde binalar ve caddeler bayraklarla süslenir, spor müsabakaları yapılır, konferanslar verilir, halka tayyare rozetleri dağıtılır, tayyare piyangosu tertip edilerek halktan bağışlar toplanır, hatta şehir/kasaba halkının yaptığı yardımlarla satın alınan uçaklara törenlerle isimleri

⁴⁵ “Halkevinde çay”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, s. 6; “Halkevinde”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1932, s. 6; “Halk Evinde Ziyafet”, *Son Posta*, 31 Ağustos 1932, s. 2.

⁴⁶ “Gece”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1932, s. 6.

verilirdi. Kutlamalar, havai fişekler eşliğinde gece boyunca sürerdi⁴⁷. Düzenlenen bu tür etkinliklerle havacılığın, tayyarenin önemi vurgulanmaya, gençlerin sivil ve askerî havacılığa karşı ilgisi çekilmeye ve havacılığın gelişmesi için gerekli olan maddi desteğin halktan bağışlar yoluyla temin edilmesine çalışılırdı.

Türk Tayyare Cemiyetinin 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı kapsamında düzenlediği etkinlikler içerisinde en dikkat çeken ve heyecan yaratanı ise tayyarelere ad koyma törenleriydi. Erken Cumhuriyet Dönemine damgasını vuran bu törenlerde, Cemiyete bir tayyare bedeli kadar bağış yapan şehir, kasaba, köy, kişi veyahut kurumların isimleri Merkez İdare Heyeti tarafından bir uçağa verilirdi. Bunun arkasındaki en büyük dayanak, Cemiyet Nizamnamesi'nin, 10 bin lira tutarında bağış yapan şehir, kasaba ya da kişilerin kendi adlarını taşıyan bir tayyareyi görebileceklerini ifade eden yirminci maddesiydi⁴⁸.

Ordunun modernizasyonu için halktan iane toplama geleneği aslında yeni bir uygulama değildi. Bunun en çarpıcı örneği şüphesiz II. Meşrutiyet döneminde kurulan Osmanlı Donanma Cemiyeti (Donanmayı Osmânî Muavenet-i Milliye Cemiyeti) idi. Bilindiği üzere 20. yüzyılın başlarında dünyada deniz savaş teknolojisinde yaşanan mühim gelişmeler ile birlikte, büyük ve güçlü donanmaya sahip olma ihtiyacı devletleri devasa savaş gemileri inşa etmeye yöneltmişti. Ancak maliyeti yüksek bu gemilerin devlet bütçesiyle tamamlanabilmesi hiç kolay değildi. Bu noktada devletler, bütçelerindeki eksikleri halktan topladıkları bağışlarla telafi etmeye çalışmışlardı. O günlerde güçlü bir donanmaya sahip olmak için harekete geçen devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu idi. İşte Osmanlı Donanma Cemiyeti de denizlerde silahlanma yarışının hız kazanmaya başladığı bir dönemde hem donanmayı güçlendirmek hem de gerekli yardımı toplamak amacıyla kurulmuştu. Cemiyetin temel ilkesi, gönüllülük esasına dayalı olarak iane toplamaktı. Nitekim bu yöndeki faaliyetlerini, kurulduğu 1909 yılından 1919'a kadar başarıyla yürüttü⁴⁹. Osmanlı Donanma Cemiyetinin iane

⁴⁷ 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı münasebetiyle Türk Tayyare Cemiyeti tarafından düzenlenen etkinlikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1938)*, s. 112-151.

⁴⁸ Madde 20: "On bin lira teberruatda bulunan memleket, aile, zat ve şirketlerin isimleri bir tayyareye izâfe olunur" (*Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnamesi*, s. 8).

⁴⁹ Donanma Cemiyeti ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Beşikçi, "I. Dünya Savaşı Öncesinde İktidarın Çelik Sembolleri: Donanma Sembolizmi ve Milliyetçi Propaganda", *Toplumsal Tarih*, Sayı 127 (Temmuz 2004), s. 92-95; Nürşen

toplama çalışmaları sadece donanma ile sınırlı kalmadı. Bu on yıllık süreçte, hava gücünün tayyare ihtiyacını karşılamak için de yardım kampanyaları düzenledi. Bu bağlamda orduya ilk tayyare bağışı yapan şehir, 25 Mart 1912 tarihinde Drama oldu. Orduya tayyare bağışı Millî Mücadele döneminde de devam etti⁵⁰.

Cumhuriyet döneminde ise bağış toplama geleneğini Türk Tayyare Cemiyeti sürdürdü. Çünkü “*XX. yüzyılın iki savaş arası döneminde, uçak teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, sermaye ve teknoloji açısından geri bir ülke konumunda olan Türkiye'nin hava sahası güvenliğini tehlikeye düşürmüştü*”, bu tehlike karşısında “*dünya havacılığının kat ettiği mesafeleri yakalamak ve ülkenin hava sahası güvenliğini arttırmak*”⁵¹ zorunlu hale gelmişti. Hava gücünün önemini, savaşlardaki caydırıcı özelliğini yıllar önce fark eden Atatürk'ün de aslında en büyük isteği modern ve güçlü bir hava kuvvetine sahip olabilmektir. Nitekim onun, “*Göklerde bizi bekleyen yerimizi almak zorundayız. Yoksa o yeri başkaları istila eder ve işte o zaman bu ülke ve millet elden gider*” şeklindeki sözleri, durumun ciddiyetinin ve alınması gereken tedbirlerin farkında olduğunu göstermektedir. Yalnız Atatürk, bunun uzun zaman isteyen ve büyük harcamalar gerektiren bir iş olduğunun da bilincindeydi. Bu yüzden, hava gücünün kuvvetlendirilmesi için Türk Tayyare Cemiyetini harekete geçirdi. Böylelikle, hedeflenen hava gücüne toplumsal yardımlaşma yoluyla ulaşılmalarının da önü açılmış oldu. Zaten Başkan Cevat Abbas Bey de Cemiyetin kurulduğu ilk gün Ankara Türk Ocağında yaptığı konuşmada bu hususa değinmiş ve komşu devletlerin sahip oldukları hava kuvvetlerini geliştirme yolunda ciddi mesai harcadıklarını, Türkiye’de hükümetin bu konudaki çabalarına halkın da seyirci kalmayacağını söylemişti⁵². Bunu, Türk Tayyare Cemiyetinin başlattığı bağış kampanyası takip etti. “*Tayyare ianesi, tüm basın yayın organları, el ilanları ve cemiyetin resmi yayın organı olan Kartal mecmuasından halka*” duyuruldu. Cemiyet tarafından halka, “*Başınızın üstünde dolaşan, kalplerinizi iftihar ve gururla kabartan bu tayyareler,*

Gök, *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2007.

⁵⁰ Emin Kurt, “Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu (8-10 Şubat 2011)*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2013, s. 302-310.

⁵¹ Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensiz Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, s. 151.

⁵² 16 Şubat 1341 (1925) tarihli Ankara Türk Ocağı'ndaki söylev için bkz. *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, der. Turgut Gürer, Gürer Yayınları, İstanbul 20007, s. 285-286.

Türk Tayyare Cemiyetine vermiş olduğunuz paralardan doğmuştur. Unutmayınız ki; Türk semaları böyle daha binlerce tayyareye muhtaçtır” yazan el ilanları dağıtıldı⁵³. Nitekim savaştan yeni çıkmış olmasına rağmen Türk halkı bu seferberlik çağrısına da kayıtsız kalmadı. Türk hava gücünü kuvvetlendirmek için büyük bir duyarlılık ve fedakârlıkla Cemiyetin bağış kampanyasına katkı sağladı. Bu bağlamda şubelerin verdiği ilanlara olumlu tepki gösteren ve Cemiyete 10 bin lira bağış yapan ilk yer ise Adana’nın Ceyhan kasabası oldu. Böylelikle satın alınan ilk tayyareye de “Ceyhan” adı verildi⁵⁴.

Bağışların açık ve tek elden toplanması ile kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulması hususunda büyük bir hassasiyetle çalışan Türk Tayyare Cemiyetinin yaptığı duyurular ileriki yıllarda da büyük destek gördü. Hatta ilçelere ve köylere kadar yayılan bağış kampanyasının, daha sonra İstanbul ile İzmir arasında “*en çok uçak bağışı yapma yarışı*”na dönüştüğü zamanlar bile oldu. Bu arada kampanya sadece şehirlerle de sınırlı kalmadı. Çeşitli illerin hamalları, balıkçıları, rençperleri, kadın birlikleri, öğrenciler ile gayrimüslim vatandaşlar⁵⁵ da kendi ad/cemaat/esnaf grubu adına uçak alabilmek için bağışta bulundular⁵⁶.

Tayyarelere ad koyma törenleri, ismi verilen yerlerin meydanlarında 30 Ağustos Zafer Bayramı bazen de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı günlerinde icra edilirdi. “*Hava muhalefeti veya diğer nedenlerle Cumhuriyet ve Zafer Bayramı günlerinde yapılamayan törenler ise müsait olan diğer zamanlarda, müstakil olarak, ama mutlaka ilgili kasaba ve şehirde*” yerine getirilirdi. Tayyarelerin inişi için müsait yeri olmayan yerlerde de bu törenler ya en yakın şehir/kasaba ya da merkez olarak seçilen Eskişehir, İzmir, Diyarbakır gibi şehirlerin meydanlarında gerçekleştirilirdi⁵⁷. Söz konusu törenlerde tayyareye verilecek isim, bağışı yapan şehir/kasaba/köy ya da kişiye göre belirlenirdi. Sonra da

⁵³ Emin Kurt, “Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar”, s. 312-313.

⁵⁴ Vecihi Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, yay. haz. Gönül Hürkuş Şarman-Sevim Hürkuş Maxon, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 178-189.

⁵⁵ Ermeni, Rum ve Musevi vatandaşların orduya uçak hediye etmek için yardım kampanyalarına katıldıklarına dair bkz. Seda Bayındır Uluskan, “Atatürk Döneminde Vatandaşlık Politikasına Rum ve Ermeni Cemaatlerden Destek: Laik Türk Hristiyanlar Birliği ve Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti”, *9. Uluslararası Atatürk Kongresi*, C. II, Amasya, 12-15 Kasım 2019, yay. haz. Erdem Ünlen-Altuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 1998-1999.

⁵⁶ Emin Kurt, “Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar”, s. 313-314.

⁵⁷ *Göklerden Gönüllere*, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2005, s. 3-4.

gövde veya dikey kuyruklarına adları yazılan tayyare ya da tayyareler⁵⁸ havaalanına yerleştirilir, üzerleri bayrakla örtülerek kurdele ile bağlanırdı. Bayram günü ise törenin yapılacağı alanda toplanan şehir halkının huzurunda kısa açılış konuşmaları yapılır, ardından da kurdeleler kesilerek tayyareler halka tanıtılırdı. Tören, tayyarelerin şehir semalarında yaptıkları gösteri uçuşuyla sona ererdi. Böylelikle 30 Ağustos günü adları konan tayyareler orduya armağan edilmiş olurdu. Halkın gözü önünde gerçekleşen ve basının geniş yer ayırdığı bu törenler sayesinde, bağış yapanlar yardımlarının somut sonucunu görerek hem şehirlerinin isimleriyle gururlanırlar⁵⁹ hem de henüz bağış yapmamış kişi ya da şehirlere örnek teşkil ederlerdi.

Halkın bağışları ile alınan tayyarelere ad koyma törenlerinden biri de 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nın onuncu yıl dönümünde İstanbul'da gerçekleştirildi. O tarihe kadar İstanbul halkının yardımlarıyla 7 adet tayyare alınmış ve bunlara *İstanbul*, *Beyoğlu*, *Beyazıt*, *Fatih*, *Üsküdar*, *Adalar* ve *İstanbul Balıkçıları* isimleri takılmıştı. 1932 yılında ise bu sayı 9'a çıktı. İstanbul halkı, yaptığı bağışlarla orduya armağan edilmek üzere iki yeni tayyare daha satın almıştı. Üstelik bu yeni tayyarelere 30 Ağustos günü Yeşilköy'de yapılacak merasimle "Eminönü" ve "Boğaziçi" isimleri verilecekti⁶⁰. Türkiye genelinde ise 1932 yılında Türk hava filosuna katılacak tayyare sayısı 40 idi. Bu gerçekten takdire şayan bir durumdu.

Güzel haberi vatandaşlarla resmi olarak paylaşan ilk kişi, dönemin Türk Tayyare Cemiyeti Başkanı Rize milletvekili Fuat [Bulca] Bey oldu. Başkan, 23 Ağustos günü Anadolu Ajansına verdiği demeçte önce 1932 yılının 30 Ağustos'unda ordumuzun hava filosuna 40 adet tayyare katılacağını açıkladı. Sonra da "*Türk milletinin orduya hediye ettiği bu yeni kuvvetlerin karşısında Türk Tayyare Cemiyeti'nin mesaisinin canlı semerelerini görmekle iftihar ve inşirah*" duyduğundan, büyük milletimizin "*milli ihtiyaçlara karşı kuvvetli bir alaka göstermekte dünya milletleri arasında daima ön safta*" bulunduğu ve milletin Cemiyeti desteklemeye devam etmesi durumunda hava kuvvetlerimizin her geçen sene daha çok güçleneceğinden bahsetti. Açıklamasının devamında ise vatandaşların el birliğiyle vücuda getirdiği bu eserden dolayı Cemiyetin büyük millete minnettar olduğunu söyledi.

⁵⁸ Emin Kurt, "Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar", s. 315.

⁵⁹ Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet'in Törensiz Meşruyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, s. 141.

⁶⁰ "İstanbul'un aldığı yeni tayyareler", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1932, s. 2; "İstanbul'da yeni iki tayyare", *Milliyet*, 21 Ağustos 1932, s. 2; "İstanbul Hava Filosu", *Son Posta*, 21 Ağustos 1932, s. 11; "İstanbul hava filosunun yedi tayyaresine iki arkadaş daha geldi...", *Vakit*, 21 Ağustos 1932, s. 1.

Cemiyet Başkanının o gün verdiği bilgilere göre, 30 Ağustos'ta tayyarelerine isim konacak şehir ve kasabalar; Çatalca, Burdur, Babaeski, Savun, Bitlis, Pınarbaşı, Balya, Mudanya, Nevşehir, Çorum, Kızılcahamam, Konya, Ankara, ikinci Balıkesir, Uşak, ikinci Edirne, ikinci Manisa, Akhisar, ikinci ve üçüncü Bursa, üçüncü Adana, üçüncü İstanbul (Eminönü-Boğaziçi), yedinci ve sekizinci Edremit, ikinci Karaburun ve Foça idi. Geri kalan şehir ve kasabaların tayyarelerine ise muhtelif sebeplerden dolayı 30 Ağustos günü isim konulamayacaktı. Bunlar arasında beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu tayyarelerini alan İzmir ile ikinci tayyaresini alan Giresun, Görele, Fatsa, Bartın, Zonguldak, Ereğli, Bafra gibi yerler bulunmaktaydı. Adı geçen şehirlere ait merasimlerin Cumhuriyet Bayramı'nda yapılması muhtemeldi. Yine bazı kasabalarda da müsait meydan bulunmadığı için merasimler civar mıntikalarda gerçekleştirilecekti. Örneğin Kızılcahamam tayyaresine Ankara'da isim konulacaktı. Fuat Bey beyanatında ayrıca, merasimden sonra adı konan tayyarenin havalanarak halkı selamlayacağı, ilk tayyarelerini alan şehir ve kasabaların 28 bin, ikinciyi alanların 40 bin, üçüncüden itibaren ise 100'er bin lira bağış yapmış oldukları bilgisini de paylaştı⁶¹.

1932 yılı ve sonrasında basında; havacılığın önemi, hava kuvvetlerimize katılan yeni tayyareler, yapılan bağışlar, muhtemel hava taarruzlarına karşı alınması gereken tedbirler, zehirli gazlardan korunma çareleri⁶² ve dünya havacılığında elde edilen başarılar gibi konular geniş yer tuttu. Yayımlanan köşe yazılarında ve yapılan haberlerde de halkın, ama özellikle de gençlerin ilgisi sivil ve askerî havacılığa çekilmeye, ülkenin hava sahası kontrolünü ve güvenliğini sağlamanın önemi vurgulanmaya çalışıldı. Örneğin bunlardan biri, Yusuf Ziya [Ortaç] Bey tarafından kaleme alınan "Tayyare Bayramı" başlıklı yazı idi. 29 Ağustos günü *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan yazısında Yusuf Ziya Bey; 1931 yılında vatan müdafaasına milletin 37 tayyare hediye ettiğinden, bu sene sayının 40'a çıktığından, "*Memleketin hava istasyonlarından kanatlanacak çelik kuşlar*"ın "*Türk'ün, otuz ağustos zaferine ne kadar layık olduğunu ispat*" edeceğinden ve "*bu kuşların yemlerini*" halkın

⁶¹ "Hava filomuz büyüyor!", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1932, s. 1 ve 4; "Orduya 40 Tayyare daha verdik", *Milliyet*, 24 Ağustos 1932, s. 1 ve 6; "Hava Filomuz Kuvvetlendi", *Son Posta*, 24 Ağustos 1932, s. 2; "Türk milletinin ordusuna hediye ettiği tayyareler", *Vakit*, 24 Ağustos 1932, s. 2.

⁶² 1930'lu yıllardan itibaren Türk kamuoyunda yer bulmaya başlayan "Pasif Korunma" tedbirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Bakar, *Hava Taarruzuna Karşı Türkiye'de Pasif Korunma (1935-1945)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2019.

“kendi kesesinden serptiğin”den bahsetti. Yusuf Ziya Bey yazısını, dağlar ve denizler kadar artık “göklerin de birer harp cephesi” ve “bizim öz vatanımız” olduğuna dikkat çekerek noktalandı⁶³.

Tayyare Bayramı’na vurgu yapan diğer bir yayın organı da *Vakit* gazetesi idi. Bayram günü, gazetede bir yandan merasim programı hakkında bilgi verilirken diğer yandan da Türk Tayyare Cemiyetine yapılan yardımlardan söz edildi. İlgili haberde, “*Büyük zafer şerefine milli orduya hürmet ve takdis vazifesi yapmak isteyenler için*” Türk Tayyare Cemiyetinin her sene olduğu gibi bugün de fırsat vereceği ve yapılacak bağışları kabul edeceği belirtildi. Gazetede “30 Ağustos ve Tayyare Bayramı” başlıklı bir yazı kaleme alan Sadri Etem [Ertem]’in de üzerinde ısrarla durduğu konu, 30 Ağustos zaferinin anlamı ile Türk hava sahasının müdafaasına verilecek önemdi. Etem yazısında önce, 30 Ağustos’un “*milli müdafaanın bir unsuru olan hava kuvvetlerinin*” de bayramı olduğunu ve Türk topraklarının müdafaasının “*Türk hava sahasının müdafaası, Türk hava hudutlarının açık bırakılmayacak bir şekle sokulması*”ndan geçtiğini anlattı. Sonra da halkın yaptığı bağışlardan bahsetti. Etem, bir önceki yıl Türk Hava Kuvvetlerine 37 tayyare verilirken 1932 yılında bunun 40’ı bulmasını ise bu şuurlu davayı her geçen sene milletçe daha iyi anladığımızın bir işareti olarak yorumladı. Nitekim yazısını da “*1932 30 Ağustosunu davasını anlamış bir millet sıfatı ile daha şuurlu bir surette*” selamladığımızı söyleyerek bitirdi⁶⁴.

Büyük zaferin onuncu yılı şerefine özel sayı çıkaran Cemiyetin yayın organı *Havacılık ve Spor* dergisinin dikkat çektiği husus ise zafer gününün Tayyare Bayramı ile bütünleşmesi ve tayyareciliğin önemi idi. Yazıda önce 30 Ağustos’un “*tarihin kaydettiği bütün zaferlerin en büyüğü*” olduğu, çünkü bunun “*sade bir askerî zafer değil, bütün bir millet için, hatta bir dünya kıt’ası için bir dönüm noktası, bir inkılâp başlangıcı*” olduğu belirtildi. Sonra da “*Sağır gökler, kalbimizin çarpışından sevincimizin derecesini anlamıyorlarsa tayyarelerimizin kanat ve pervane sesinden bunu hissetsinler. Bu büyük millî bayramı eski mistik bayramlar gibi kör kandillerin çürük mahyalarile değil; çelik tayyarelerin çetin filolarile ufuklara ilan ediyoruz.*” sözleriyle tüm vatandaşların bayramı kutlandı⁶⁵.

Aynı sayıda dikkat çeken yazılardan biri de Dr. Memduh Necdet’in kaleme aldığı “30 Ağustos ve Tayyare Cemiyeti” başlıklı yazı

⁶³ Yusuf Ziya, “Tayyare Bayramı”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1932, s. 3.

⁶⁴ Sadri Etem, “30 Ağustos ve Tayyare Bayramı”, *Vakit*, 30 Ağustos 1932, s. 3.

⁶⁵ “Zafer ve Tayyare Bayramı”, *Havacılık ve Spor*, Sayı 78-79, 30 Ağustos 1932, Fevkelâde Nüsha, s. 1276.

idi. Yazar makalesinde, “*yerdeki aslanların, gökteki kahramanların bayramı*” olarak tanımladığı 30 Ağustos zaferinin büyüklüğü ile hava gücünün önemine değindi. Toprağın bizim gövdemiz, göğün ise canımız olduğunu belirterek karaların kırk asırlık galibi Türk’ün neden havaların sahibi de olamayacağını sorguladı. Hava gücünün önemini, “*Yarın başımızın üstünde yırtıcı kuşların korkunç kanatlarını, vahşi kartalların sivri turnaklarını görmek istemiyorsak bugün göklerimiz boşluklarını tayyarelerle doldurmalıyız*” sözleriyle anlattığı yazısını vatandaşlara bağış kampanyasına katılmaları hususunda yaptığı şu çağrıyla noktaladı: “*Verin, ne kadar mümkünse o kadar verin. Gelecek sene öyle bir şey yapalım ki, gözlerimizi çevirdiğimiz zaman başımızın üstünde sade yıldız ve ay değil, aylık ve yıldızlı tayyareler de görelim*”⁶⁶. Dönemin gazete ve dergilerinde yapılan bu tür haberler ve yürütülen kampanyalar, havacılığın öneminin anlaşılması, halkın hava tehlikesine karşı uyanık hale getirilmesi ve bağış yapmaya teşvik edilmesinde son derece etkili olmuştur.

Daha önce de bahsedildiği üzere, 1932 yılında İstanbul halkının hava filosuna hediye ettiği iki tayyarenin ad koyma merasimi 30 Ağustos Salı günü öğleden sonra Yeşilköy’de gerçekleştirildi. Zaferin onuncu yıl dönümünde yapılan bu tören, önceki senelere oranla daha parlak ve heyecanlı geçti. Türk Tayyare Cemiyetinin o yıl hava kuvvetlerine 40 tayyare daha ilave etmeyi başarması, yoğun bir kalabalığın heyecan ve takdirle hava meydanında toplanmasında başlıca etken oldu. Merasim alanındaki tüm hazırlıklar önceden tamamlanmıştı. Yeni tayyareler yan yana dizilmiş, üstleri bayraklarla örtülerek kurdelelerle süslenmişti. Alınan yeni tayyareler, *Breguet-19* denilen keşif ve hafif bombardıman tipi tayyarelerdi. Her biri 450 kilo bomba taşımaktaydı. Ayrıca ikisi üstte, birisi önde, diğeri de arkada olmak üzere dört makineli tüfekle donatılmıştı. Makineli tüfeklerden biri foto mitralyöz özelliği taşımaktaydı. Yani hem film alabilmekte hem de ateş edebilmekteydi⁶⁷.

Saat 15.00’den itibaren halkın yavaş yavaş doldurmaya başladığı Yeşilköy’deki tören alanında; Hava Kuvvetlerine mensup subaylar, CHF İl Başkanı Cevdet Kerim, İstanbul milletvekili Salah Cimcoz, Vali Yardımcısı Ali Rıza, Polis Müdürü Fehmi, Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi Başkanı Hasan Fehmi Bey gibi şehir temsilcileri ile İstanbul halkı hazır bulundu. 16.00’da Kuleli Askerî Lisesi Mızıkası’nın çaldığı İstiklal Marşı’nın ardından önce şehir meclisi üyelerinden Esat Bey tarafından

⁶⁶ Memduh Necdet, “30 Ağustos ve Tayyare Cemiyeti”, Havacılık ve Spor, Sayı 78-79, 30 Ağustos 1932 Fevkelâde Nüsha, s. 1289.

⁶⁷ Uçağın teknik özellikleri için bkz. *Gönüllerden Göklere*, s. 70-71; “Yeni Tayyarelerimiz... Dün “Eminönü” ve “Boğaziçi”ne isim konuldu”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, s. 5.

Eminönü halkı adına “Eminönü” tayyaresinin, sonra da yine şehir meclisi üyelerinden Mehmet Ali Bey tarafından Boğaziçi halkı adına “Boğaziçi” tayyaresinin kurdelesini kesildi. Akabinde de orada bulunanlar tarafından yeni tayyarelere ve pilotlara “*daimi bir uğur, selamet ve zafer temenni*”leri iletildi. Bunu, Boğaziçi ve Eminönü halkı ile Tayyare Cemiyeti adına yapılan konuşmalar takip etti.

Boğaziçi halkı adına konuşan Mehmet Ali Bey, “*30 Ağustos büyük Türk zaferinin, tarihimizde kaydedilmiş bütün zaferlerimizin fevkinde bir şeref ve gurur kaynağı olduğunu*” belirterek başladığı konuşmasını, “*.başlarımızı vakar ile yükselten, sinelerimizi iftiharla kabartan hava kuvvetlerimize Türk milletinin hamiyet ve semahati ile yalnız son bir sene zarfında 40 tayyare*”nin daha katılmış olduğunu, Boğaziçi sahillerinde oturan muhterem halkın kıymetli yardımlarıyla satın alınan bu tayyarenin “*hava filomuz ile birlikte semanın geniş ufuklarında yükseldikçe Türk satvetinin nurlarını*” neşredeceğini ve “*sevgili İstanbul’un Boğaziçi namını her zaman şan ve şerefle uçuracağını*” söyleyerek tamamladı.

Eminönü halkı adına kürsüye çıkan İstanbul Barosundan İstanbul eski müddeiumûmîsi Esat Bey de konuşmasında 30 Ağustos zaferinin kıymet ve mahiyetini kaydettikten sonra, “*Bu fedakâr milletin cömert vatanperverliğine güvenerek, ...yakın bir istikbalde ufuklarda yalnız maruf vilayetlerimizin, meşhur şehirlerimizin isimlerini değil, en uzak ve en ufak köylerimizin bile isimlerini*” göreceğimizi ifade etti.

Törendeki son konuşmayı ise Türk Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi İkinci Başkanı ve şehir meclisi üyesi Nakiye Hanım yaptı. Konuşmasında önce tayyarelerin alınmasına bağışlarıyla katkıda bulunanlara, temsil ettiği Tayyare Cemiyeti adına şükranlarını sundu. Sonra Eminönü ve Boğaziçi halkının bağışlarıyla alınan bu hava kartallarının her zaman orduya olan şükran borçlarını ödeyeceklerini ve havada uçarken aziz şehitlerin ruhlarına minnetlerimizi götüreceklerini söyledi. Nakiye Hanım nutkunu, hava filusunun adedini yediden dokuza çıkaran İstanbul halkına teşekkürlerini ileterek noktalandı.

Konuşmaların ardından Vali Yardımcısı Ali Rıza Bey, tayyarelerin pilotları Binbaşı Nesip, Yüzbaşı Tahsin, Yüzbaşı Nedim ile makinist Can Beylere şehir halkı adına birer kol saati armağan etti. Hediyealarını takdim ederken yaptığı kısa konuşmada da zamanın sürat vasıtaları arasında en mühim yeri artık tayyarelerin tuttuğunu söyleyip harp tayyareciliğinin lüzum ve ehemmiyetinden bahsetti. Hemen akabinde ise pilotlar uçuş hazırlığına başladı. Önce *Eminönü* ardından da *Boğaziçi* tayyaresi meydana bulunanların alkışları arasında uçuşa geçti. Ad koyma merasimi, tayyarelerin önce Yeşilköy Tayyare Meydanı sonra da İstanbul

semalarında uğması ve etrafa Türk Tayyare Cemiyetinin beyannameleri ile konfetiler atmasıyla son buldu⁶⁸.

Sonuç

Atatürk'ün, “*Türk tarihinin en mühim dönüm noktası*” olarak tanımladığı Başkumandan Meydan Muharebesi'nin yıl dönümü olan 30 Ağustos günü, 1926-1935 yılları arasında “Zafer ve Tayyare Bayramı”, 1935 sonrası da “Zafer Bayramı” adıyla anıldı ve o günden bugüne de tüm yurttta coşkulu törenlerle kutlana geldi. Millî bayramlarımızın en önde gelenlerinden biri olan Zafer Bayramı, milletin geçmişiyle iftihar etmesini sağlayıp toplumsal hafızanın canlı tutulmasında ve kahraman ordusuna olan bağlılık ve minnet duygusunun pekiştirilmesinde önemli bir etken oldu. Bayramın en coşkulu kutlandığı şehirlerden biri de şüphesiz İstanbul idi. İstanbul'da zaferin onuncu yıl dönümü için ciddi bir hazırlık yapıldı. Kutlama komisyonu tarafından hazırlanan merasim programı başarılı bir şekilde icra edildi. Hem hazırlık sürecinde hem de kutlamalar sırasında şehirde bulunan askerî personelin yanı sıra yerel yöneticiler, CHF mensupları ile öğretmen ve öğrenciler aktif rol aldı. Büyük zaferin onuncu yıl dönümü kutlamalarına katılan on binlerce İstanbullu da yapılan merasim ve eğlencelere büyük ilgi gösterdi.

30 Ağustos günlerinin Türk tayyarecileri için de özel ve önemli olması hasebiyle muharebenin yıl dönümü ile Tayyare Bayramı'nın aynı güne denk getirilmesi son derece anlamlıydı. Böylelikle bayramın yarattığı coşkudan en fazla nasibini alan kurumların başında Türk Tayyare Cemiyeti geldi. İki savaş arası dönemde kurulan Cemiyet, vatandaşlara havacılığın önemini anlatılmasında, gençlerin sivil ve askerî havacılığa özendirilmesinde, hava sahasının güvenliğinin sağlanmasında ve oluşacak tehditlere karşı gerekli tedbirlerin alınmasında önemli rol oynadı. Bilhassa Erken Cumhuriyet Döneminde yürüttüğü kampanyalar ve propaganda faaliyetleri ile de başarılı işlere imza attı. Cemiyetin şubeleri bu bayramlarda sadece etkinlikler ve eğlenceler düzenlemekle kalmadı. Modern ve güçlü bir hava kuvvetine sahip olabilmek için başlattığı bağış kampanyalarıyla orduya çok sayıda uçak da kazandırdı. Türk milleti, savaştan yeni çıkmış olmasına rağmen bu kampanyalara büyük ilgi gösterdi. Yaptığı bağışlarla toplumsal dayanışmanın en güzel örneğini sergiledi.

Mustafa Kemal Atatürk de 1923 yılından itibaren gerek Mecliste yaptığı konuşmalar ve gerekse basına verdiği demeçler ile havacılığın

⁶⁸ “Yeni Tayyarelerimiz... Dün “Eminönü” ve “Boğaziçi”ne isim konuldu”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, s. 5; “İki yeni tayyaremize dün adları kondu”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1932, s. 1 ve 6; “Yeni tayyarelere ad konma”, *Vakit*, 31 Ağustos 1932, s. 1 ve 10.

toplumda sevilip değer görmesinde ve geliştirilmesinde öncü rol oynadı. Zaten onun “*İstikbal Göklerde*!” sözü, iki savaş arası dönemde dünyada uçağı modernizmin ve gelişmişliğin bir göstergesi olarak gördüğünün açık bir işaretiydi. Atatürk, otuzlu yıllarda da ülkenin hava sahası kontrolünü ve güvenliğini sağlamanın önemini vurgulamayı sürdürdü. Çünkü onun nazarında “*kanatlı bir gençlik memleketin geleceğı bakımından en büyük güvence*” idi. Tıpkı bugün olduğu gibi...

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(=BCA), *Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, 30-18-1-1/20-
53-16.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ASLAN, Demo Ahmet, *Cumhuriyet'in Törensiz Meşruiyeti: Ulus-Devlet
İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2011.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, TTK, Ankara 1997.

*Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder
ile 24 Yıl*, der. Turgut Gürer, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.

BAKAR, Bülent, *Hava Taarruzuna Karşı Türkiye'de Pasif Korunma
(1935-1945)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2019.

BANOĞLU, Ahmet Niyazi, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, C. III, İstanbul
1955.

BAYINDIR ULUSKAN, Seda, “ Atatürk Döneminde Vatandaşlık
Politikasına Rum ve Ermeni Cemaatlerden Destek: Laik Türk
Hristiyanlar Birliği ve Laik Ermeni Katolikleri Cemiyeti”, 9.
Uluslararası Atatürk Kongresi, C. II, Amasya, 12-15 Kasım 2019,
yay. haz. Erdem Ünlen-Altuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi
Yayınları, Ankara 2021, s. 1991-2017.

BELÉN, Fahri, *Büyük Türk Zaferi: Afyondan İzmir, İstiklâl Harbi
Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Doğu Matbaası, Ankara 1962.

BEŞİKÇİ, Mehmet, “I. Dünya Savaşı Öncesinde İktidarın Çelik
Sembolleri: Donanma Sembolizmi ve Milliyetçi Propaganda”,
Toplumsal Tarih, Sayı 127 (Temmuz 2004), s. 92-95.

BOZOK, Salih-BOZOK, Cemil S., *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş
Yayınları, İstanbul 1985.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, C. II, TTK, Ankara 1989.

GEÇER, K. Türker, “İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türk Ordusunun
Rütbe Terfi Uygulamaları ve Sınıfları”, *Askeri Tarih Araştırmaları
Dergisi*, Sayı 17 (Şubat 2011), s. 41-78.

GÖK, Nurşen, *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi*,
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim
Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2007.

Gönüllerden Göklere, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2005.

HÜRKUŞ, Vecihi, *Bir Tayyarecinin Anıları*, yay. haz. Gönül Hürkuş
Şarman-Sevim Hürkuş Maxon, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
2000.

- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- KAYMAKLI, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler-2*, Hv. K.K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006.
- KURT, Emin, “Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu (8-10 Şubat 2011)*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2013, s. 302-317.
- ÖZDEMİR, Yaşar, *Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 1981.
- ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927*, C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- SAYILIR, Burhan, “30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 16 (Bahar 2014), Yıl 12, s. 89-114.
- TANMAN, Sıtkı-KEYÜSK, Mazlum, *Türk Havacılık Tarihi 1912-1913*, Hava Harp Akademisi Komutanlığı, İstanbul 2012.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, C. 24.
- TUNCEL, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi’nin İlk Kutlanması*, TTK, Ankara 1972.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, Kısım VI, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnamesi*, Ankara Matbaası, Ankara 1341.

Sürelî Yayınlar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
Cumhuriyet
Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
Düstur
Hakimiyeti Milliye
Havacılık ve Spor
Milliyet
Son Posta
Toplumsal Tarih
Vakit

Ekler

Görsel 1: *Vakit*, 31 Ağustos 1932

Görsel 2: *Son Posta*, 31 Ağustos 1932

Görsel 3: *Son Posta*, 21 Ağustos 1932

Görsel 4: *Havacılık ve Spor*, 30 Ağustos 1932, Sayı 78-79

İzmit, 18 Haziran 1922.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 75)

İlkadım'dan Büyük Taarruz'a Millî Mücadele Yazınından Türk Diline Bir Katkı: *kancıklamak*

Emrah BOZOK*

Giriş

Kalpakkılar ve *Doludizgin*, Kurtuluş Savaşı ile Millî Mücadele çizgisinde yaşanan olayları ihtiva eden, yazar Samim Kocagöz'ün (1916-1993) gerçek ve kurguyu bir araya getirdiği romanlarıdır. Yazar, 1916 yılında Söke'de doğmuştur. Aydınli olan yazarın bölgeyi ve bölge ağzını iyi bildiği aşikârdır. Millî Mücadele yıllarına rastlayan çocukluğu ve bölgede yaşanan Yunan mezaliminden sonra da hafızalarda tazeliğini korumaktadır. Bu yıllara denk gelen çocukluk döneminde yaşanan mücadele ve mezalime tanıklık eden aile büyükleri ve çevresinden birincil kaynaklardan dinlediği yaşantı ve tecrübeleri yazarın hafızasında yer etmiştir. Kendisi de *Kalpakkılar* eserinin önsözünde bu durumu, “Kurtuluş Savaşımızla ilgili anılarım, zihnimde kopuk kopuk yer eden, bazısı korkulu, bazısı sevinçli olaylardır. Bana öyle geliyor ki, beş altı yaşımın kavrayışı ile o günlerde bu olayların iç yüzünü anlayamazdım. O sıra, yalnız korkanlarla birlikte korktum, sevinenlerle birlikte sevindim.” sözleriyle dile getirmiştir. Yazar, “O günlerin heyecanının uzun yıllar sürüp gittiğini, hiç olmazsa ben yaşta olanlar da pek iyi bilirler. Çocukluğumuzda kulaklarımız, Kurtuluş Savaşımızın kahramanlıkları ile doldu. Büyüklerimizden, öğretmenlerimizden, birçok şeyler dinledik. Annelerimiz, babalarımız, okulda öğretmenlerimiz, yüreklerimizi paralayan, yüreklerimizi sevinç ve gururla dolduran birçok olay anlattılar.” ifadelerini eserinin ön sözünde dile getirir¹.

Yazar, bölge insanını ve Aydın yöresini, dinlediği anıları ve yazma serüveninde bu kaynaklardan nasıl istifade ettiğini şu sözleriyle dile getirir: “Önceleri, bugün sağ olan bir kahramanın kendisinden dinlediğim serüvenini yazmaya karar vermiştim. Bu hikâyenin iskeletini kurabilmek için, daha başkalarını da dinlemek gerekti. Başkalarını dinleyince, birtakım kitapları, anıları da okumayı düşündüm. Derken dayanamadım, görmem gereken bazı belgelere kadar dayandım. Kahramanlarımı da içine katarak romanımı, düşmanın İzmir'e çıkmasından, geri alınmasına kadar planlayıp yazmaya göze aldım.” şeklinde özetler². Romanda yazarın kahramanlarını seçerken kendi kurguladığı kahramanlarının yanında bölge insanından ve olayları bizzat yaşamış kişilerden olmasına

* Doç. Dr., MSÜ Kara Harp Okulu, ebzok@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5369-7487.

¹ Samim Kocagöz, *Kalpakkılar*, Literatür Yayınları, İstanbul 2008, s. 1.

² Samim Kocagöz, *Kalpakkılar*, s. 2.

dikkat ettiğini, “Kitabımda okunurken belli olacak, seçilebilecek benim kahramanlarım bir yana, romanımın öteki bütün kişileri, gerçekten yaşamış, o olayları yaratmış kişilerdir. Bu kişiler, zaten tarihin malı olmuşlardır. Meraklı okurlarım bu kahramanları, başka kitaplarda da kolayca bulabilirler. Anılarını yazmamış, yazamayacak kişiler de var romanımda, hem de çok... Ya kendilerini dinledim ya da dinleyenlerden, inandıklarımın serüvenlerini öğrendim.” sözleriyle durumu açıklar³.

Romanını 1959 yılında kaleme alan Kocagöz, Kalpaklılar romanının dili üzerine, “Yazarken, Millî Mücadele yıllarının bazı sembol olmuş sözlerini, olduğu gibi alıkoydum. Okurlarım, ‘subay’ kelimesini, ‘zabit’ olarak görecektirler. ‘Kuvayı Milliye’ yerine ‘Millî Kuvvetler’ diyemedim. (...) Romanımda insanları, içinde yaşadıkları çağla, içinde buldukları olaylarla anlattım.”⁴ açıklamalarına da eserin ön sözünde yer verir. Yazar, “Kurtuluş Savaşımızla ilgili anılarımın içinde en çok beni saran, zihnimde yer eden olaylardan biri, düşmandan kaçıp gittiğimiz Muğla’da, evimizin karşısındaki bir binanın kapısında, penceresinde toplanıp ‘Ankara’nın taşına bak!’ türküsünü söyleyen Mehmet’lerin kaynaşmasıdır. Oradan cepheye gittiklerini sonradan anladım. Bana bu romanı yazdıran sebeplerden biri, hâlâ kulaklarımda çınlayan Mehmet’lerin sesidir.”⁵ ifadeleriyle eseri yazma gerekçelerinden birincisini ortaya koyar. Buradan hareketle yazar Samim Kocagöz’ün Millî Mücadele yıllarına tanık olmuş kişileri romanlarında tercih ettiğini, eserin diyaloglarında kahramanları konuştururken dönemin ve yöre insanının diline de sadık kaldığını görebiliriz.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan *kancıkla-* sözcüğü, *Kalpakkıllar* romanında birçok defa geçer:

“(…) Şimdi, öteki taraftaki vagonun, istasyon binasının ambarının bir penceresinden çaprazlama ateş başlamıştı. Makineli tüfeklerin ateşinden, kesiğin içindekiler başlarını kaldıramıyorlardı. Ali hırslandı. Tüfeğini boynuna geçirdi. Kesikten fırlamaya hazırlandı. Lütfi onu zamanında gördü. Yeri uzakçaydı. Hüseyin’e bağırdı:

‘Bakin şu deliye!’ Çoban, Ali’yi bacağından yakalayıp kesiğin içine çekti:

‘Nereye cehenneme gidiyorsun ülen?’ Ali soluyarak,

‘Mülazım Efendi’yle, Derintaşlı’yı geri getireceğim.’

‘İçimizde senden başka kahraman kalmadı mı? İki adım atmadan seni de kalbura çevirirler... Görmüyor musun, herifler hazırlıklı, bizi bekliyorlarmış.’ Ali,

³ Samim Kocagöz, *Kalpakkıllar*, s. 2-3.

⁴ Samim Kocagöz, *Kalpakkıllar*, s. 3.

⁵ Samim Kocagöz, *Kalpakkıllar*, s. 3.

'Baksana düştükleri yerde kaldılar...' diye söylendi. Hüseyin'in sesi titredi.

'Şehitler, düştükleri yerde kalırlar!' Makineli tüfekler duraklamıştı. Hüseyin doğruldu:

'Hep beraber arkadaşlar!' diye bağırdı. Vagona, ambara hep birden bir yaylım ateşi açtılar. On dakika içinde bu toplu ateşi üç kere tekrarlayabildiler. Kesiğin içinde sürüne sürüne Mercan, yanlarına geldi:

'Beni takip edin. Geri çekiliyoruz. Cafer Efe'nin emri!' dedi. Ali, 'Neden geri çekilecekmiz?' diye kızdı. Lütfi,

'Askerlikte emir emirdir.' karşılığını verdi. Mercan,

'Görmüyor musun be, bizi kancıklamışlar. Osman'ın takımı çok uzak mı?' Ali'nin aklı başına geldi:

'Ben, onlara haber veririm.' dedi. Kesiğin içinde hızla eğilerek yürüdü. (...)'⁶.

Bölgede direnişin sembollerinden olan *Efelik*⁷ makamını temsil eden *Cafer Efe*, tuzağa düşürülen Türk müfrezesini pusudan kurtarır:

'(...) Beş dakika geçmeden Ali, Osman'la beraber döndü. Osman'ın yanında sağ olarak Recep kalmıştı. Çoban Hüseyin de kan içinde, kesiğin içine çökmüş kalmıştı. Ona sokuldular. Hüseyin doğrulmaya çalıştı,

'Bir şey değil, sol omzuma bir kurşun değdi...' diye mırıldandı. Onun sağlam kolunu Osman, boynuna aldı. Yerde ikisi de emeklemeye başladılar. Kesiğin içinde bahçenin öte başını buldular. Orada Mehmet tek başına kalmıştı. Bir başka arkadaşları Mehmet de, üç şehidin arasında yaralı, kesiğin içinde yatıyordu. Onu Mehmet, Mercan, Ali aldılar. Kesikten çıktılar. Onları önlerindeki üç iri yapraklı, dalları yerlere inmiş incir ağacı koruyordu. Süratle, yaralı iki arkadaşlarını sürükleyerek kulübeye kadar koştular. Kulübenin duvarının arkasına sindiler. Kulübenin biraz ilerisindeki bir çukurun içine Cafer Efe girmişti. Yüzbaşı İbrahim Bey, duvarın köşesini tutmuştu. Duvarın öteki köşesinde Hüseyin Çavuş vardı. Bir zaman ateş kesilir gibi oldu. Cafer Efe çukurdan bağırdı:

'Basın geriye... Yüzbaşım, al çocukları, geriye gidin. Ben onları oyalarım. Kancıkladılar bre bizi... Bu yerli Rumlar olacak...' İbrahim Bey,

'Efe, ateş kesildi gibi... Sen de geriye bas...' diye seslendi. Efe kızdı:

'Çevirecekler de bizi... Durmayın!'

⁶ Samim Kocagöz, *Kalpakkıllar*, s. 102.

⁷ Batı Anadolu Bölgesi'nde *zeybek* ve *efe* kavramı neredeyse iç içe geçmiş, parça bütün ilişkisiyle bu iki kavram birbirinin yerine kullanılabilir olmuştur. Esasında *efe*, *zeybek* adı verilen Selçuklular Devri'nden itibaren bölgede varlığı bilinen hafif silahlı birliğin başına verilen addir. Efe'nin altında yer alan teşkilat üyelerine de *kızan* adı verilir.

Kulübenin arkasına saklananlara Yüzbaşı işaret etti. Orada daha önce getirilmiş dört yaralı daha vardı. Altı yaralıyı aldılar. Bahçenin derinliklerine doğru çekilmeye başladılar. (...) 'Ben gitmem. Arkadaşların intikamını alacağım' dedi Hasan. 'Bizim müfrezeden bir ben, bir de Hüseyin Çavuş kurtulduk. Fena tuzağa düşürdüler.' Cafer Efe beyaz bıyıklarını Hasan'ın suratına kadar yaklaştırdı. Hasan, Efe'nin tüfeğinin namlusunu boğurunda hissetti. Efe mırıldandı:

'Cit moresi başımdan... Emrimi dinlemezsen gâvurdan önce, ben seni temizlerim...' Hasan şaşırıldı. Sürüne sürüne çukurdan çıktı. 'Hakkını helal et Efe!' Cafer arkasına bakmadan, 'Etmem!' diye bağırdı. 'Bu soysuzlarla sonuna kadar adam gibi dövüşmezseniz hakkımı helal etmem.' Hasan, 'Sen kasvet çekme Efem, namus sözü!' diye bağırdı. (...)"⁸.

Bölümün devamında Cafer Efe'nin şehit edilmesi ve düşmana karşı sözlerinde de *kancıkla-* ifadesi geçer:

"Cafer Efe, yirmi beş otuz metre ilerisindeki kesiğin içinden başını göstereni yıkıyordu. Tam on beş dakika düşmanı oyaladı. Onun tek başına kaldığını anlayan Yunanlılar arkasından bir manga askerle çevirip Giritli Cafer Efe'yi şehit ettiler... Ensesinden kurşunu yediği zaman, Efe müsterihtti. Hiç olmazsa seksen kişilik Söke Kuvayı Milliye müfrezesinden on beş arkadaşını kurtarmıştı. İki Yunan neferi başucuna dikildi. Birisi ayağı ile onu çevirdi, ölmek üzereydi. Mavi gözlerinde parlayan ışıkla neferlere baktı. Onlara Rumca, 'Eh... bre, bizi kancıklamasaydılar görürdünüz gününüzü. Ama burası Girit Değil. Topunuzun hesabını nasıl olsa görecekler' dedi. (...)"⁹.

Yazarın diğer eseri *Doludizgin*'dir. Yazar, *Kalpakkılar* eserinin devamı niteliğinde olan bu eserinde de Millî Mücadele yıllarında bölgede yaşananları konu edinmiştir. Eserde, yazarın tabiriyle "Yerli Rumların", hepsi olmasa bile bazılarının Türk direniş birliklerinin hareketlerini takip edip Yunanlılara haber vererek onlara casusluk, Türk milletine de ihanet ettikleri; dönem hikâyelerine yansımıştır. Bağlamda "tuzağa düşürmek" anlamını karşılayan *kancıkla-* eyleminin geçtiği bağlam şöyledir:

"(...) 'Aydın demiryolu üstünde, Germencik denir, bir istasyon vardır. Burada yolu kesip Aydın yakasında dayanan Yürük Ali Efe'ye yardım edecektik.'
'Ne oldu sonra, kızan?'

⁸ Samim Kocagöz, *Kalpakkılar*, s. 103-104.

⁹ Samim Kocagöz, *Kalpakkılar*, s. 104.

'Ne olacak, namussuzun biri kancıklamış. Yerli Rumlardan. Biz, heriflere baskın yapalım derken onlar bastı. Ağır makineli ile topumuzu patates doğrar gibi doğradılar. Bir sürü arkadaş şehit düştü. Biz, güç belâ geri çekildik.' (...)''¹⁰.

1. Kancıklamak Sözü Üzerine

Kancıklamak eylemi, *kancık* sözü üzerine addan eylem türeten /+1A-/ ekiyle genişletilerek < kancık+la-mak şeklinde türetilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te "1. Hayvanlarda dişi. 2. Dönek, güvenilmez." olarak geçen *kancık* sözü¹¹, *Kamus-ı Türki*'de¹² *kancık* veya *kancuk* şeklinde değişikli biçimiyle verilir.

Kelime, Türk dilinde ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "erkek adı" anlamıyla *Kançuk* şeklinde görülür.¹³ Sözcüğün kökeni üzerine bugüne kadar kesin bir açıklama getirilememiştir. Tietze, "Kelimenin menşei henüz açıklanmamıştır."¹⁴ derken Eren, "Orta Türkçede *kançık* 'dişi köpek' olarak geçer. Eski Kıpçakça'da da "kançık" ve "kançuk" olarak kullanılır. Kökünü bilmiyoruz. Yalnız sonundaki ekin eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir küçültme eki olduğu anlaşılıyor. Bu sözün "kan" kökünün Hint-Avrupa dillerinde (Latince *canis* 'köpek') kullanılan bir kökten geldiği yolundaki sav yanlıştır."¹⁵ açıklamasını yapar. Gülensoy, sözcüğü "dişi köpek" anlamını vererek <*kanç köküne eklenen bir /+(1)k/ küçültme ekiyle açıklamıştır¹⁶.

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti 't-Türk*'te (buradan sonra DLT kısaltmasıyla) *kançık* kelimesini "dişi köpek" anlamında iki yerde kaydeder: *kançık* "Dişi köpek. Bir kadına küfredildiği zaman buna

¹⁰ *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*, Türk Dili, TDK Yayınları, Sayı 298, (Temmuz), Ankara 1976, s. 228.

¹¹ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 1296.

¹² Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s. 586.

¹³ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 165; Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*, Universitätsverlag Göttingen 2021, s. 329; Sir Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Oxford 1972, s. 634-635.

¹⁴ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C. 4, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2016, s. 97.

¹⁵ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999, s. 206-207.

¹⁶ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 458.

benzetilir ve *kançık* denir.”¹⁷, *kançık ilişti* “Köpeğin penisi dişi köpeğe ilişti”¹⁸. Daha sonra Harezmi Türkçesi eserlerinde de görülen *kançık* sözü, *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *ewinde bir kançık iti bar erdi* (27v-13)¹⁹ “Evinde bir dişi köpeği vardı”; *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *ögürsedi kançık takı tişi çetük* (27-8)²⁰ “Dişi köpek ve dişi kedi eş istedi.” bağlamında geçer. Aynı dönem içinde her iki bağlamda görülen *kançık* sözü, birinde *kançık it* “dişi köpek” şeklinde cinsiyet ayrımını belirtmek için *it* “köpek” sözü ile birlikte kullanıldığı görülürken diğer metin bağlamında ise *tişi* “dişi” ifadesi *çetük* “kedi” için cinsiyet ayırt edici bir niteleyici olarak kullanılmıştır. Ancak *kançık* sözünün aynı zamanda tek başına kullanıldığı ve bu bağlamda dişilik ve köpek anlamlarını müstakil olarak karşıladığı görülür. Bu veriden hareketle *kançık* sözünün cinsiyet ayırt etme noktasında 12. yüzyılın sonlarında, henüz tam olarak anlamının müstakil hâle gelmediği, en azından kararlılık arz etmediği de düşünülebilir.

Çağatay Türkçesi söz varlığı içinde *kançık* sözü, (I) “iki yüzlü olan, hain, vefasız” ve (II) “dişi, müennes” anlamlarıyla Şeyh Süleyman Efendi tarafından hazırlanan *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*'de görülür²¹. Çağatay devri bir sözlükte *kançık* sözü için birinci, temel anlamın dişi köpek olmaması da dikkat çekicidir.

Kançık sözünün Türk dilinde ilk olarak bir erkek adında, muhtemelen bir unvan olarak geçmesi, hem Harezmi Türkçesinde *kançık it* “dişi köpek” ifadesinin kayda geçmiş olması hem de Çağatay Türkçesinde birincil anlamın “iki yüzlü olan, hain, vefasız” ve sözün ikinci anlamının “dişi, müennes” olarak verilmesi ve köpek türü ile ilişkilendirilmeden bu cinsiyet anlamının kaydedilmesi; bize köpek ile dişilik anlamlarının başlangıçta aynı kavramı işaretlediğini, bu durumun 11. yüzyıldan sonraki süreçte geliştiğini düşündürmektedir.

DLT'de *kançık* sözü yanında bir şiirde *kançuk* kelimesi de geçer: *korvı çuvaç kuruldı / tügum tikip uruldı / sūsi otun oruldı / kançuk kaçır ol tutar* “Savaşı tasvir ederek diyor ki: Hakanın otağı -ki o Türk hakanları için ipekten yapılır, onları sıcağa karşı gölgeler, yağmur ve kara karşı korur- yayıldığı zaman; savaş alametleri (tuğlar) ve davullar vurulduğu

¹⁷ A. Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara 2014, s. 207.

¹⁸ A. Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, s. 94.

¹⁹ Aysu Ata, *Rabguzî Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 38.

²⁰ Nuri Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK Yayınları, Ankara 2014, s. 36.

²¹ Suat Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya 2013, s. 574.

zaman düşman ordusunun bir kısmı ekin biçilircesine biçildi. Onların en büyüğü şimdi benden nasıl kaçar.”²² DLT dizininde bu şiir örneğinde geçtiği şekilde *kaçuk* kelimesi, Kâşgarlı'nın da verdiği Arapça tercümeden hareketle “nasıl” anlamı verilerek dizinlenmiştir. Bizce şiir bağlamından da anlaşılacağı üzere *kaçuk* ifadesi, “nasıl” anlamını karşılamaktan ziyade kaçan kişiyi nitelemek adına *kaçuk* (kişi) *kaçar* anlamında olup bağlam şiir olduğu için ölçünün tutması adına kişi sözü düşürülerek söylenmiştir. Anlam bakımından *kaçuk* sözü, Çağatay Türkçesinde kayda alındığı gibi “korkak, iki yüzlü, hain” şeklinde kullanılmıştır.

Türk dilinde ilk görüldüğü şekliyle *kaçuk* sözü; bizce, DLT’de kaydedilen *kaçık* sözüyle aynı kelimedir. Sözüün hem erkek adı olarak kullanılması hem de şiir bağlamında geçmesi her iki özel kullanımdan dolayı donuklaşarak sözcüğün ikinci ünlüsünde yuvarlak hâliyle kayda geçmesini sağlamıştır. Sözcük, tarihî gelişim seyri içinde ilk olarak *kaçuk*, daha sonra ikinci ünlüsünün darlaşmasıyla *kaçık* ve nihayet /n/ orta ünsüzünün tesiriyle /ç/ sesinin yumuşamasıyla -/c/ sesine dönüşmüş hâliyle- *kancık* olarak günümüz Türkçesinde yaşamaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde *kancık* sözü, Azerbaycan Türkçesinde *gancık*; Başkurt Türkçesinde *kansık*; Kazak Türkçesinde *urğaşı*, *kaşıık*; Kırgız Türkçesinde *kaşıık*; Özbek Türkçesinde *kancık*; Tatar Türkçesinde *kaşıık*; Türkmen Türkçesinde *gancık*; Uygur Türkçesinde *kancuk* şeklinde yaşamaktadır²³. Ayrıca *kancık* sözü, Farsçaya *kaşıık* “kancık, dişi köpek”; Macarcaya *kanca* “dişi hayvan”; Bulgarcaya *kancık* “sıska kadın; zayıf köpek”, *kaşıika* “dişi köpek veya kurt”; Yunancaya *kancikis* “dişi köpek; döneke insan”, *kanciklis* “sözünde durmayan, yalancı; dolandırıcı” şeklinde ödünçlenmiştir²⁴.

Anadolu ağzlarında *kancık* sözü, dişilik anlamı bağlamında *kancık* “Kâğıt oyunlarında 10 değer taşıyan ikili ya da onlu iskambil kağıdı. (Trabzon)”; güvenilmezlik bağlamında *kancık yel* “Lodos rüzgârı. (Yozgat)”; *kancımak* “Oyunda mızıkçılık etmek. (Eskişehir)” şeklinde derlenmiştir²⁵. Sözcük, ayrıca *kancıklamak* “Mızıkçılık etmek” (Eşme-Uşak; Eze, Almus-Tokat) şekliyle de sudan sebeplerle oyunu, işi, düzeni bozmak anlamıyla derlenmiştir²⁶.

²² A. Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, s. 97.

²³ A. Bican Ercilasun, vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*, Kültür Bakanlığı yayınları: 1371, Ankara 1991, s. 432-433.

²⁴ Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 432.

²⁵ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. VIII, TDK Yayınları, Ankara 1993, s. 2619.

²⁶ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. XII, s. 4532.

Anadolu ağızlarında kancık sözünün değişikli bir biçimi olan *gancık* ~ *gancılı* şekli de derlenmiştir: “*gancık* (I) [*gancılı*] “Dişi (insan veya hayvan için). (Yalvaç ve köyleri, Yassıören, Senirkent-Isparta; Karamanlı, Tefenni-Burdur; Kabaklar, Gireniz, Çameli-Denizli; -Balıkesir; İğneciler, Mudurnu –Bolu; Devrek- Zonguldak; Peşman, Daday-Kastamonu; -Samsun; Kuzköy, Akkuş–Ordu; Uzuncaburç, Silifke-İçel [Mersin]”; *gancılı* (Çal-Denizli; Arapkir-Malatya; Karaöz, Gemerek-Sivas); *gancık* (II) “Hileci (kimse)” (Uzuncaburç, Silifke-İçel [Mersin]); *gancık* (III) “Altmışaltı oyununda onlulara verilen ad.” (Çamköy, Gölhisar-Burdur)²⁷; *gancığı* “Dişi” (Malatya ve çevresi)²⁸. Sözcük ayrıca, aldatma, kandırma, hile bağlamında *gancık sıkı* “İçinde saçma yerine demir, çelik, kurşun parçaları bulunan av sıkısı” (Balıkesir)” şekliyle de derlenmiştir²⁹.

Dilde kalıplaşmış şekillerden olan atasözlerinde de *kancık* sözünün “kadın, dişi” anlamlarının yanında “güvenilmez, döne, hilekâr” anlamlarında örnekleri de bulunur: *Acele eden kancık, kör doğurur.*³⁰; *Kancığın gayreti güdülmez. – Kancık it, kapısında yığıtleşir. – Kancık köpeğin yalımı alçak olur.*³¹; *Mal dediğin fındık, bakır dediğin kancık.*³²; *Salhane kancığından kurtluk enik olmaz.*³³; *Yumurta yiyen kancığın, kurt boğan eniği olmaz*³⁴.

Zaman içinde *kancık* sözünün dil konuşurları tarafından çeşitli eklerle genişletilerek yeni türevleri oluşturulmuştur: *kancıkça* “dönellik ederek, gizlice kötülükte bulunarak”; *kancıklık* “1. Kancık olma durumu. 2. Kancıkça davranış: ‘Kahramanlıkları bir kaba ihtiras, yığıtlikleri bir kancıklık olabilirdi.’ T. Buğra.”; *kancıklık etmek* “dönellik, kalleşlik etmek”³⁵.

2. Değerlendirme

Türk edebiyatının ilk siyasetnamesi özelliğini de taşıyan *Kutadgu Bilig*’de (buradan sonra KB kısaltmasıyla) ideal bir komutanın nasıl olması gerektiği üzerinde durulan bir bölüm bulunmaktadır³⁶. KB’ye göre

²⁷ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. VI, s. 1919.

²⁸ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. XII, s. 4506.

²⁹ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. VI, s. 1910.

³⁰ Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s. 86.

³¹ Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s. 592.

³² Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s. 695.

³³ Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s. 773.

³⁴ Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s. 904.

³⁵ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, s. 1296.

³⁶ Bozok, Emrah, “XI. Yüzyılda Türk Komutan Tipolojisi ve Figüratif Dil Söylemleri”, *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 21-22 Haziran 2022*, Ankara.

harp; cesaret, taktik ve strateji bilgisi ve donanımlı askerlerle başarıya ulaşır. İyi bir savaşçı asker, her daim uyanık ve ihtiyatlı olan kişidir. KB'deki bu bölümde düşmana karşı savaşta, Türk toplumunda her ne kadar ordu millet anlayışı olsa da savaşın erkek işi olduğu ve yaşlı, savaş görmüş askerlerin daha başarılı olacağına dair söylemler bulunmaktadır. Eserde, cinsiyet ayrımı üzerinden mesele somutlaştırılır. Eserin alegorik kahramanlarından Ögdülmiş, savaşçı erkek işi olarak görülür. Harpte korkak kişilerin yerinin olmadığı, korkak insanların kadınlara benzediği (KB 2283), savaş sırasında ihtiyatlı davranışların muvaffak olabileceği (KB 2353) vurgulanır. Şair, savaş anlarını cesur ve kahraman erkeğin iftihar edeceği zamanlar olarak görür, çünkü gelin kızların mutlu anlarının zıfaf gecesi olduğu (KB 2380) gibi Türk eri için de bu durumun benzerlik gösterdiği ifade edilir. Savaşta ilk kaçanların, şerefsiz kimseler olduğunun (KB 2291) ve savaş anında erkekler gibi vuruşmak gerektiğinin (KB 2289) altı önemle çizilir.

Ögdülmiş'e göre, savaş sırasında askerin cesareti de başında onu sevk ve idare eden kumandanı ile ilişkilidir. Eserde cesaret ve şecaat bakımından arslan figürüyle ilişkilendirilen askerler için beyitte arslanın köpeklere baş olmasıyla onlardan her birinin kendini arslan gibi göreceği (KB 2047) dile getirilir ve korkak erin cesaretli olabilmesinin komutanına bağlı olduğu (KB 2044) vurgulanır.

11. yüzyılda KB'deki bakış açısında hareketle eserde hem savaşın erkek işi olarak görülmesi ve savaştan korkan, kaçan kişilerin aşağılanması hem de cesaret bakımından arslan figürüyle ilişkilendirilen komutanın ve cesaret bakımından ondan daha aşağıda olan köpek figürüyle de korkakların ilişkilendirilmesini Türklerin savaşçı cinsiyet bakımından erkeklerle ilgili bir konu alanı olarak gördüğünü düşünebiliriz. *Kancık* sözünün “dişi köpek” anlamının yanı sıra; “alçak, döne, güvenilmez, arkadan vuran” anlamlarını da karşılamasından hareketle KB'de böyle bir benzetme alanının da tesadüfi oluşturulmadığını öngörebiliriz. Cesaret bakımından erkekçe hareket edip göğüs göğse çarpışarak mücadele etmeyi göze alamayan kişilerin korkakça ve cesaretsiz tutumu neticesinde hileye başvurma, pusu kurma ve tuzağa düşürme gibi er meydanında yiğitliğe ve kahramanlığa sığmayan tutum ve davranışlar sergilemesi Türklerin savaş felsefelerine aykırı bir durumdur. Anadolu irfanında “sözünden dönme, hile, güvenilmezlik” durumunun *kancık* sözü ile ilişkilendirilmesini, alçaklık bakımından arslana göre köpeğin; cesaret bakımından da erkeğe göre dişinin durumuyla bağdaştırabiliriz.

Sonuç

Derleme Sözlüğü'nde “mızıkçılık etmek” anlamıyla derlenmiş olan ancak “pusu kurmak, tuzağa düşürmek, pusuya düşürmek” anlamıyla derlenememiş olan *kancıkla-* ifadesi, bizce yazarın *Kalpahlılar* ve *Doludizgin* adlı iki eserinde kendi türetimi yazın sözcüğü ya da bölge ağzından konuları derlerken edindiği bir sözdür. Ege Bölgesi'nden olan yazarın eserlerindeki bağlamıyla “pusu kurmak, tuzağa düşürmek, pusuya düşürmek” anlamını karşılayan *kancıkla-* sözünü ya kendi aile ve yakın çevresinden edindiğini ya da bu sözün Aydın, İzmir, Muğla ağzlarına ait bir sözcük olabileceğini düşündürmektedir. Bizce; *kancıkla-* sözü, bölge ağzında var olan, yazarın anılarını dinlediği kişilerin dilinden duyduğu bir kelime olmalıdır. Elbette akla bir yazarın edebî eserinden veya yaşadığı yer belli olan kahramanlarının dilinden söz varlığı derlemesi yapılır mı, sorusu gelecektir. Bu durum ayrı bir tartışmanın konusudur. Ancak edebî eser de olsa anlatının kişileri ve onların konuşma dilleri esere yansımış, eserin basılmasıyla bu söz varlığı artık dönem yazımında mevcudiyetiyle kayda girmiştir. Ayrıca “mızıkçılık etmek” anlamında hâlihazırda zaten derlenmiş bir *kancıklamak* sözü de sözlüklerde mevcuttur. Harp dili kavram alanına girebilecek *kancıklamak* sözü, karşıladığı “pusu kurmak, tuzağa düşürmek, pusuya düşürmek” anlamları bakımından bir yönüyle halk ağzında askerî bir terim hüviyeti de kazanmıştır. *Kancıkla-* eylemiyle birlikte; bunun gibi, derleme ve ağız sözlüklerine girmemiş olan yeni sözlerin tespit edilmesi adına, Millî Mücadele dönemi eserleri daha geniş kapsamlı bir külliyatla birlikte -derleme hassasiyetiyle- dönem verimleri tür ayırt edilmeksizin yeniden taranıp işlenmelidir. Hiç kuşkusuz bu bakışla sözlüklere girmemiş veya daha önce keşfedilmemiş anlamlarıyla yeni sözcükler tespit edilebilecektir.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- ALBAYRAK, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- ATA, Aysu, *Rabguzî Kısasü'l-Enbiyâ (Peyganber Kıssaları) I*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Oxford 1972.
- ERCİLASUN, A. Bican, vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I - II*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1371, Ankara 1991.
- ERCİLASUN, A. Bican-AKKOYUNLU, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara 2014.
- EREN, Hasan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- KARAAGAÇ, Günay *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008.
- KOCAGÖZ, Samim, *Kalpahlılar*, Literatür Yayınları, İstanbul 2008.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Şifa Yayınevi, İstanbul 2016.
- TIETZE, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C. 4, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2016.
- Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*, Türk Dili, TDK Yayınları, Sayı 298 (Temmuz), Ankara 1976.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yayınları, Ankara 1993.
- ÜNLÜ, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya 2013.
- WILKENS, Jens *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*, Universitätsverlag Göttingen 2021.
- YÜCE, Nuri, *Mukaddimetü'l- Edeb*, TDK Yayınları, Ankara 2014.

*Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nden sonra Ankara'da karşılanışı,
Ankara, 2 Ekim 1922.*

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 84)

Büyük Taarruz Kahramanı Mustafa Kemal Atatürk'ü Şiir Dilinde Tanımlayan Sözcük, Unvan ve Lakaplar

*Erdal AYDIN**

Giriş

Dil, kültürü oluşturan en önemli yapı taşlarından biridir. Toplumların yaşayışları, karakterleri, kültürel özellikleri dillerinde hayat bulur. Tarihteki göç, sel, deprem, savaş gibi önemli olaylar, toplumu etkileyen teknolojik değişme ve gelişmeler, kültür taşıyıcısı durumundaki bu iletişim aracına mutlaka yansımaktadır. Dillerin canlı bir varlık gibi yaşamlarını sürdürmesini sağlayan bu değişimlerin, sözcük hazinesine önemli katkıları bulunmaktadır. Toplumsal olayları dilin söz varlığında tespit etmek, tarihsel olayların izini dilde sürmeyi mümkün kılmaktadır.

Türkçe yazılmış bir kitapta kullanılan sözcüklerin kökenlerine bakarak Türklerin hangi milletlerle önemli olaylar yaşadığını kestirebilme imkânı bulunmaktadır. Çünkü dil, taşınmış olduğu kültürün izlerini mutlaka kendinde göstermektedir. Türkçede Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca gibi sözcüklerin bulunmasının asıl nedeni, Türk milletinin bu dilleri konuşan milletlerle daha önce bir etkileşiminin olmasındandır. Yaşanan etkileşimin büyüklüğüne göre sözcük sayısı değişmektedir.

Türkler tarih boyunca önemli olayların merkezinde olmuştur. Orta Asya'dan çeşitli nedenlerle ayrılarak farklı kıtalara yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu göç serüveninde değişik milletlerle önemli kültürel etkileşimler yaşanmıştır. Coğrafyaların farklılaşmasının yanında yaşanan din değişimi toplumun kültürünü ve dolayısıyla dilini önemli ölçüde etkilemiştir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra toplumsal hayatta, özellikle Arap ve Fars toplumlarının etkisi görülmüştür.

Müslümanlığın kabulü ile Kuran-ı Kerim'in dili olan Arapçayı öğrenmek, konuşmak toplumda önemli hâle gelmiştir. Birlikte yaşamaya başlayan farklı milletlerin bu durumu, Arapça, Farsça ve Türkçenin birbirleriyle etkileşimini sağlamıştır. Türkçede öncelikle alfabe değişerek Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında ise diller arasında sözcük aktarımları meydana gelmiştir.

Anadolu'da hüküm süren Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya hüküm süren bir küresel güç hâline gelmesi, Türk kültürünün farklı kıtalara yayılmasını sağlamıştır. Hüküm sürülen coğrafyalardaki diller ile birçok

* Dr. Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Harp Okulu, eaydin2@hho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0139-9896.

sözcük alışverişi yapılmıştır. Yanlış bilinenin aksine Türkçe farklı dillerin boyunduruğu altında kalmamış, farklı dillere Türkçeden çok sayıda sözcük ödünç verilmiştir.

Dünyadaki güç merkezlerinin, küresel aktör konumundaki devletlerin zamanla değişmesi, Türkçeye de yansımıştır. Bu durumu, özellikle son yüzyılda İngilizcenin Türkçe üzerindeki etkisinde görmek mümkündür. Türkçedeki bu eksen değişikliğinin nedenini anlamak için toplumu son yüzyıldaki durumuna bakmak gerekmektedir.

Toplumu etkileyen her türlü önemli olay/durumun yanında önemli figürler de dile yansımaktadır. Eğer bu kişi toplumda çok değer verilen bir kişi ise yazılan eser sayısının nicelik olarak fazla çıkması mümkündür. Çünkü yazılan her bir eserde kahramanı tanımlayan ve onun karakterine ait özellikleri ortaya koyan sözcüklere yer verilecektir.

Türk milleti için 20. yüzyılın en önemli olayı, hiç kuşkusuz, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Osmanlı Devleti 1914'te girdiği I. Dünya Savaşı'ndan son derece ağır şartları içeren 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ne fiilen son veren bu Antlaşma'nın ardından hemen İngiliz, Fransız ve İtalyan işgalleri başlamıştır¹. Anadolu'yu aralarında paylaşan İtilaf Devletleri, Türklere ise küçük bir toprak parçası bırakmıştır. Anlaşmayı kabul etmeyen Türk milleti 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlayan bir istiklal mücadelesine girişmiştir. Bugünlerde 100'üncü yılını kutladığımız Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı bu zorlu mücadelenin başarıyla sonuçlanmasını sağlayan en önemli savaştır. Türk halkının esaretten kurtulması için muharebe alanındaki son mücadelesi olarak bilinen savaş adını Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan almıştır.

Kahramanlar tarih yazarken edebiyata ilham kaynağı olurlar. Edebi eserlerde onların cesaret ve kahramanlıklarına yer verilir, duygu ve düşünceler sözcüklere yansıtılır. Türk edebiyatında Mustafa Kemal Paşa hakkında çok fazla edebi eser yer almaktadır. Türk edebiyatında hakkında en fazla şiir yazılan kişiler karşılaştırıldığında peygamberlerden sonra kendisinin geldiğini söylemek mümkündür. Bu durum milletin ona verdiği değeri ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Türk halkının duygu ve düşüncelerini anlamak ve ona verilen değeri görebilmek için hakkında yazılan eserleri incelemek gerekmektedir. Daha önce nesir türünde

¹ Gülnihal Bozkurt, "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 56 (Temmuz 2003), C. 19, s. 483.

benzer bir çalışma yapılmıştır². Ancak Paşa'nın savaş meydanlarında gösterdiği üstün başarının, şairler tarafından şiirlerin dizelerine resmedilmesinden ötürü şiirlerde onun için kullanılan metafor, unvan ve lakapların tespit edilmesi, Türk halkının gönlündeki yerini göstermek açısından yol gösterici olacaktır.

Çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmış³, ilgili basılı materyaller taranarak Mustafa Kemal Paşa'yı metaforlar yardımıyla tanımlayan sözcük, unvan ve lakaplar tespit edilmiştir. Sonuçlar anlamsal açıdan gruplandırılmış ve her farklı gruba ait bir şiir örneğine yer verilmiştir.

Şiir antolojilerinin taranmasıyla elde edilen Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yazılmış şiirlerden, onu tanımlayan sözcük, unvan ve lakapların yer aldığı 137 şiir tespit edilerek çalışmanın örneklemini oluşturulmuştur. Araştırmanın amacı Büyük Taarruz kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkının duygu ve sevgisinin yansıması olan şiirlerde nasıl tanımlandığını ve şiir diline nasıl yansıdığını tespit etmektir.

1. Şiirlerde Mustafa Kemal Paşa'yı Tanımlamak İçin Kullanılan Sözcükler

Yıllardır süren savaşların etkisiyle zor zamanlar geçiren Anadolu insanı, modern Türkiye'nin doğuşunu hazırlayan en önemli tarihsel dönem sayılan Kurtuluş Savaşı'na yön veren ve bu mücadelenin kazanılmasını sağlayan büyük önder Mustafa Kemal Paşa'yı bağrına basmıştır⁴. Ona duyulan saygı ve sevgiden ötürü Türklerin atası anlamına gelen Atatürk soyadı verilmiş ve kahramanlıkları çok sayıda şiire konu edilmiştir. Bu şiirlerde Mustafa Kemal Atatürk'ün ve çoğunlukla onu ifade etmek için tek başına kullanılan soyadıyla Atatürk'ün şahsına ait farklı özelliklerini yansıtan çeşitli metaforlar kullanılmıştır. Onu daha iyi tanımak için kendisi hakkında yazılan ve onu tanımlayan metaforları incelemek bu açıdan önem arz etmektedir. Metafor kavramını incelemek gerekirse;

² M. Hakan Özçelik ve Mustafa Güneş tarafından "Atatürk'e Verilen Ad ve Unvanlar ile Ona Yakıştırılan Sıfatlar" adıyla yapılan çalışmada Atatürk'ün adlarının hikâyesi ve onun için kullanılan çeşitli ad, sıfat ve unvanlar incelenmiştir. Şiirler üzerinde çok fazla durulmamış sadece Nazım Hikmet'in Kuva-yı Milliye Destanı'nda kullandığı "Sarışın Kurt" metaforuna yer verilmiştir.

³ Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri" *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (Ocak 2015), C. 1, s. 72.

⁴ Mustafa Oral, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu", *Tarih ve Günce*, Sayı 2 (Ocak 2018), C. 1, s. 4.

Metafor sözcüğü Türkçede “mecaz”, Arapçada “istiare” anlamlarına gelmektedir. Aslen Yunanca olan metaforu, dilde var olan bir kavram ya da durumu başka bir kavram veya bir durumla ifade etmek biçiminde tanımlamak mümkündür⁵. Aralarında bir yakınlık bulunan kavram/durumlar, söz sanatları vasıtasıyla birbirleriyle ilişkilendirilerek farklı özelliklerinin ortaya çıktığı metaforlar oluştururlar. Terimin anlaşılmasını ve kavratılmasında yardımcı olan bu yapılar, zor kavramların ve soyut konuların anlaşılmasını kolaylaştırır⁶.

“İki nesne veya kavramı birbirine bağlayan dilsel bir araç olarak kullanılan metaforlar, bir yaşantı alanından diğerine bir geçiş veya karşılaştırma yapmak üzere iki değişik fikir veya kavramın bağlantılandığı sembolik bir dil yapısı olarak kabul edilmektedir. Metaforlar günlük konuşma dilinde isim, fiil veya niteleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.”⁷.

Şiirlerde Mustafa Kemal Atatürk’ü karşılamak için kullanılan metaforları tespit etmek için “Mustafa Kemal Atatürk kimdir?” sorusuna cevap aranmış ve onu niteleyen, tanımlayan sözcük ve sözcük öbekleri incelenmiştir. Karşılaşılan metaforlar ise şu şekildedir:

1.1. Işık/Aydınlık

Mustafa Kemal Atatürk hakkında yapılan metaforların büyük çoğunluğu onun varlığıyla çevresini aydınlatması üzerinedir. Şiirlerde o çevresine ışık saçan bir lider olarak karşımıza çıkmıştır. En fazla tercih edilen sözcük ise “güneş”tir. Dünya ve gezegenlere ısı ve ışık veren bir yaşam kaynağını karşılayan güneş sözcüğünün Atatürk için sıkça kullanılması onun Türk halkını yabancı devletlerin işgalinden ve zulmünden kurtarmasından ileri gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı sonrasında fiilen sona ermesi ve yabancı devletlerin boyunduruğuna girmesi ise Türk halkının kara günlerini yansıtmaktadır. Büyük Taarruz’un sona ermesiyle Kurtuluş Savaşı’nın muharebe alanındaki kısmı zaferle sonuçlanmış ve aydınlık günler başlamıştır. Uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle zor dönemler yaşayan Türk toplumu, yapılan inkılaplar ile muasır medeniyetler seviyesine ulaştırılmaya çalışılmıştır. Atatürk’ün sağlam temeller üzerine inşa ettiği Türkiye Cumhuriyeti, çok zor dönemlerden sonra refaha ve güzel günlere kavuşmuş, özellikle İslam coğrafyasında örnek alınan, güçlü bir devlet

⁵ İ. Seçkin Aydın, “Türkçe Kavramının Metaforik Algılanma Biçimleri”, *Folklor/Edebiyat*, Sayı 66 (Ağustos 2011), C. 17, s. 173.

⁶ M. Metin Arslan ve Mustafa Bayrakçı, “Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi”, *Milli Eğitim Yayınları*, Sayı 171, . C. 35, s. 106.

⁷ A. Ruth Palmquist’ten aktaran, M. Metin Arslan ve Mustafa Bayrakçı, “Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi”, s. 101.

hâline gelmiştir. Bu düşünceleri şiir dilinde anlatmak maksadıyla güneş (29 kez), ışıl (15 kez), ateş/alev (7 kez), nur (8 kez), şimşek/yıldırım (6 kez) ve yıldız (5 kez) sözcükleriyle oluşturulan metaforlar kullanılmıştır. Bu metaforlarda yer alan sözcük ve sözcük öbekleri ise şu şekildedir:

Güneş: 1- Evrene bir güneş 2- Güneş 3- Yeryüzüne can veren, cana heyecan veren, al yüzlü oğan güneş 4- Doğan güneş 5- Öyle bir güneş 6- Dünyaya hayat veren güneşten ayrı, her geçen günle faydası anlaşılan, memleket güneşi, her yeni doğanla doğan, her bağımsız yaşamak isteyenle yaşayan 7- Yurdumun üstünde doğan güneş 8- Yarınlarda güneş 9- Bir güneş 10- Hiç batmayan, hiç yakmayan, hiç soğumayan, hiç solmayan, ılık aydınlığıyla karanlıkları boğan, ışıkları kovalayan, bir vatani tümüyle kurtaran, aydınlığa kavuşturan bir güneş 11- Güneş ata

Işık: 1- Önümüzdeki ışık 2- Tek ışık 3- Işık 4- Bizlere yol gösteren ışık 5- Karanlıkları delen ışık 6- Gece gündüz demeden Anıtkabir'den yükselen ışık 7- Gözleri dönenleri kör eden ışık seli 8- Büyük ışık 9- Gözlerimde ışık 10- Işıktan bengi su

Ateş/Alev: 1- Kanımızdaki ateş 2- Demire bir ateş 3- Ateş 4- Ateş kaynak 5- Gece dağlarda yakılan bir ateş 6- Mütakasif alev

Nur: 1- Çevremizde dalga-dalga nur 2- Mermere, tunca göz nurunu geçiren 3- Kör gözlere nur 4- Bir nur 5- Ellerimde nur 6- Nur dolu şafak

Şimşek/Yıldırım: 1- Masmavi şimşek 2- Sarı yıldırım 3- Masmavi bir şimşek 4- Yıldırım

Yıldız: 1- Kuzey Yıldızı 2- Bu siperlerde doğan yepyeni yıldız

*Yıl, 1919,
Mayısın on dokuzu.
Kızaran ufuklardan kaldırıyor başını
Yeryüzüne can veren
Cana heyecan veren
Al yüzlü oğan güneş!*

...

Celal Sahir Erozan

1.2. Doğa

Doğa canlı ve cansız varlıkların hepsini kapsamakta, tüm güzellikleri ve ihtiyaç duyulanları bünyesinde barındırmaktadır. Doğada en çok su ile ilgili metaforlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bunda suyun insanlığın yaşam kaynağı olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca Türk halkının güzel günlere kavuşmasını sağlayan Atatürk'ün varlığı doğanın bereketli ve güzel zamanlarıyla ifade edilmiş ve bu maksatla bitki

adlarının (5 kez) yer aldığı metaforlar kullanılmıştır. Doğa ile ilgili metaforlarda yer alan sözcük ve söz öbekleri ise şöyledir:

Su: 1- Beş-on mermere, bir avuç toprağa sığan sınırsız mavi umman 2- Denize derinlik 3- Kabaran deniz 4- Bir pınar bulmak gibi 5- Mataramda su 6- Coşkun bir nehir 7- Çorağımın nisan yağmuru 8- Çağlayan 9- Manavgat'ın başından akan şelale 10- Yağmur 11- Deniz gözlü 12- Topraklarıma yağın yağmur 13- Bora 14- Fırtına 15- Ulusal dokunun biricik özsuğu 16- Deniz 17- Zamanı aydınlatan, ışıktan bengi su 18- İnsanlık sevgisinin coşkun akan ırmağı 19- Deniz gözlü 20- Bitmeyen menbaa 21- Su

Bitki Adları: 1- Oylum oylum çiçek 2- Toprakta beklediğim tohum 3- Asma asma ve bağ bağ üzüm 4- Antalya'da portakal 5- Başak dolu toprak 6- Bir buğday tanesi

Diğer: 1- Dağ 2- Hava 3- Sıra dağlar gibi saf saf bu göğüsler 4- Vatanın görünen bir dağı 5- Zonguldak'ta kömür 6- Ergani'de bakır 7- Karabük'te demir 8- Dağlar arasında yükselen, tunçtan bir heykel 9- Güneşten, topraktan, gündün, tarihten hız alıp hız veren ölmez kanat 10- Gidişe yol, uçuşa gök, renge dal, vatan 11- Kükreyen, kükreyen koca yanardağ 12- Zincirleri damla damla eriten 13- Toprağımlı avuç avuç diriltin 14- Burcu burcu, insan insan yeşerten 15- Doruklardan yüce 16- Ufuklardan öte 17- Yüce bir dağ 18- Dağ, toprak, taş 19- Yön gösteren rüzgârlar 20- Ovalarda yel

...

*O; nereye uzansak, bütün yollarda izdir,
Topraktır, sudur, taştır, gökyüzüdür, denizdir,
O'nu düşünür anlar, O'nunla dik başımız,
Büyür O'nun soluğu çoğalırken yaşımız.*

...

Fazıl Hüsnü Dağlarca

1.3. Kahramanlık

Atatürk'ün muharebe meydanında göstermiş olduğu kahramanlık şiir dilinde fazlasıyla (20 kez) yer bulmuştur. Kahramanlık ile ilgili metaforlarda yer alan sözcük ve söz öbekleri ise şöyledir: 1- Dünyanın dönüp dolaşıp geleceği, uğruna milyonların seve seve öleceği, en büyük maksat için dünyaya ilk karşı koyan 2- Kahraman (5 kez) 3- Muzaffer 4- Uçurum önünde koca dünyayı avuçla tutarak kurtaran 4- Mirası bölünen şu Türkiye'yi tabuttan çıkaran kahraman 5- Türk denin kahramanın bir yalın kılıcı 6- Kahramanlar kahramanı 7- Kahraman yüz 8- Türk'ü ölümden kurtaran 9- Türklüğü yeniden kuran 10- Yurt kurtarıcı, devlet kurucu 11- Şanlı asker 12- Özgürlük uğruna kan döken 13- Anafartalar

kahramanı 14- Koruyucu melek 15- Yurdumuzu düşmanlardan kurtaran
16- Muzaffer Başkomutan

...
*Nereden baksan görünen bir dağıydın vatanın,
Ne zaman seslensek sen bize çağlar gelirdin.
Ne destanlar söyledin, ne coşkun bir nehirdin,
Bir yalın kılıcıydın Türk denen kahramanın
Yurdu kuşatan dağlar alnında çelengindir.*

...

Orhan Şaik Gökyay

1.4. Akrabalık

Muharebe meydanlarında göstermiş olduğu kahramanlıklar ve sonrasında modern bir devletin kurulmasını sağlaması, Atatürk'ün yakın bir aile bireyi gibi görünmesini sağlamıştır. Akrabalık anlamını içeren metaforlardaki sözcük ve söz öbekleri ise şöyledir: 1- Ana (3 kez) 2- Baba (5 kez) 3- Karımda namus 4- Kardeş 5- Ananın kanatları 6- Damarlarımızda kan 7- Ninemin dudağında bir dua 8- Babatürk 9- Türk'ün yüce gücü, candamarı 10- Milletin en büyük evladı 11- Sevdiğim

...
*Her belâyı önler, arda atardı,
Dermandı her derde, hemen yeterdi,
Babamızı, elimizden tutardı*

...

Behçet Kemal Çağlar (Ankaralı Âşık Ömer)

1.5. Duygu

Atatürk'ün duygu durumundan daha çok Türk halkının ona karşı hissettikleri şiirlere yansıtılmıştır. Metaforlarda yer alan sözcük ve söz öbekleri ise şöyledir: 1- Sabırlı, şefkatli, merhametli 2- Umut 3- Kutsal tutku 4- Bütün bir milletin ruhu 5- Kalplerde yatan adam 6- Anıttepe'den, Kıbrıs'a en büyük güç 7- Bileklerimizde güç 7- Yüreklerimizde özgürlük inancı 8- Yaşama sevinci 9- Kırk beş milyon yürekte bir nabız gibi atan 10- Sonsuz yaşayışın sonsuz sevinci 11- Kalbimizde yatan

...
*Yurdumuzdan düşmanı
Savaşarak attı O,
Adı tuttu cihanı,
Kalbimizde yatan O.*

...

Melahat Uğurkan

1.6. Düşünce Yapısı

Savaş meydanında Atatürk'ün askerlik açısından göstermiş olduğu üstün becerilerle Türk halkı zafere ulaşmıştır. O, zor koşullar altında, lider özellikleriyle toplumun her kesimin sorgusuz sualsiz vatan uğruna ölmeye ikna etmiştir. Bu durum üstün akıl ve düşünme yeteneğine sahip bir lider olduğunu göstermiş, şiir dilinde ise şu şekilde yer bulmuştur: 1- Milli dehanın tam Kemal'i 2- Akıl, fikir 3- Bilgi denizinde alfabe 4- Zamanı, mekânı aşan düşünce 5- Kabına sığmayıp taşan düşünce 6- Fikir ustası 7- Zekâ 8- Deha 9- Düşünce

...

Milyonla halkı cezb ile mihrak olan zekâ...

İfratı, hadesi, vecdi, tezadile bir deha...

...

İbrahim Alâeddin Gövsa

1.7. İlahi Güç

Atatürk'ün diğer insanlardan farkı halkını esaretten kurtaran bir lider olmasıdır. Bu durum karşısında halkı çok sevmiş ve şiirlerde onun birtakım tanrısal özellikler ile anlatılmasını sağlamıştır. Karşılaşılan örnekler şu şekildedir: 1- İnsanlık üstüne bir doğuş 2- Ulusu, yurdu yaratan 3- Tanrı katından tek gelen er 4- Yoktan var eden 5- Bir ırka can veren kahraman 6- Kutsal bir kahraman

Mustafa Kemal'i görüyorum,

Çiçektir oylum-oylum,

Gökkuşağındaki renklerin en güzeli

Sonsuzluktur gökçe,

Ve derinliktir denizce.

Düzendir içimizde,

Bir doğuş insanlık üstüne.

...

Bekir Tünay

1.8. Eşya

Bir asker ve toplum için önemli ve değerli olan eşyalardan yararlanılmıştır. Atatürk'ü tanımlayan güçlü ve sağlam yapılı nesnelere kullanılarak onun sahip olduğu özellikler aşağıda yer alan sözcük ve söz öbekleriyle vurgulanmaya çalışılmıştır: 1- Torbamda ekmek, mavzerimde fişek 2- Bu çelik dişli, çelik gövdeli çarklar 3- Saçı yıldızları örten dev ocaklar 4- Bu kısır toprağı altın dolu tarla 5- Zonguldak'ta

kömür, Ergani’de bakır, Karabük’te demir 6- Dağlar arasında yükselen, tunçtan bir heykel 7- Gidişe yol, uçuşa gök, renge dal 8- Hürriyetin direği 9- İnsanlığın malı 10- Türk’ün şeref tacı 11- Milli bağımsızlığın sönmeyen alsancağı 12- Dağlarda bayrak

...
Ey Türkün şeref tacı, Türkün varı Atatürk.
Ey Türkün yüce gücü, candamarı Atatürk.
Bağımsızlık öncüsü, Barışın birincisi,
Askerlik sanatının baş mimarı Atatürk.

...

Ayhan İnal

1.9. Büyüklük/Yücelik

Savaş meydanındaki eşsiz başarı Atatürk’ü halkının gözünde çok yüksek bir konuma yerleştirmiş ve bu anlamı vurgulayan aşağıdaki 22 metafor kullanıştır: 1- En büyük er 2- En büyük baş 3- Büyük deha 4- Büyük ışık 5- Anıttepe’den, Kıbrıs’a en büyük güç 6- Büyük ata 7- Bir büyük insan 8- Büyük önder 9- En büyük milliyetçi 10- En büyük 11- Milletin en büyük evladı 12- Bizi kurtaran büyüklük 13- Yüce komutan 14- Yüceler yolu 15- Yüce başkan 16- Yüce evlat 17- Çağlara destanlaşan yüce Türk 18- Doruklardan yüce 19- Türk’ün yüce gücü 20- Yüce bir dağ 21- Gün ışığı kadar yüce 22- Gün günden daha yüce

...
Başımın ucunda asılı resmin
Sen güvenimiz, inancımız
Sen bizi kurtaran büyüklük
Anlarım gün günden kuvvetli
Ey ölümsüz ATATÜRK

...

Cevdet Atmaca

2. Atatürk için Kullanılan Unvan ve Lakaplar

Unvan, Arapça bir sözcük olup “Bir kimsenin memuriyetindeki rütbesini, makamını veya mevkisini gösteren ad, san, titr” anlamına gelmektedir. *Lakap* sözcüğü ise “Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad” yine Arapça kökenli bir sözcüktür. Birbirleriyle karıştırılan bu iki sözcükten unvan, kurumlar vasıtasıyla kazanılan bir ad olması ve mesleki bir anlam ifade etmesi yönüyle lakaptan ayrılır. Unvan kurumsal olarak kazanılırken lakaplar olumlu ya da olumsuz anlamlı olarak çeşitli sınıf ve yörelere mensup kişiler tarafından verilmektedir.

2.1. Unvanlar

2.1.1. Gazi

Sözlükte “Olağanüstü yararlıklar göstererek düşmanı yenen komutanlara devlet tarafından verilen onur unvanı” anlamına gelen Arapça kökenli bir sözcüktür. Ülkemizde 19 Eylül tarihi “Gaziler Günü” olarak kutlanmaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra 19 Eylül 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya Mareşal rütbesi ile bu unvan verilmiştir. O da bunun üzerine 20 Eylül 1921'de orduya verdiği beyanname ile “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisi hakkında yeni bir rütbe ve unvan ile beliren iltifat ve teveccühün doğrudan doğruya orduya dayandığını; milletin verdiği bu rütbe ile yükselen ordunun en şerefli, en ulu bir savaş ile seçkin olan yine Türk ordusu olduğunu; ordunun kahramanlıklarıyla gösterdiği nihayetsiz fedakârlıklar pahasına kazanılan bu büyük zaferin millet tarafından takdirini gösteren bu rütbe ve unvanı ancak orduya bağlayarak bütün askerlik yaşamının en büyük iftihar kaynağı olarak taşıyacağını*” dile getirerek verilen rütbe ve unvanın kendisi için önemini belirtmiştir⁸. Mustafa Kemal Paşa için yazılan şiirlerde bu unvan 16 defa kullanılmış olup karşılaşılan sözcük öbekleri ise şu şekildedir: 1- Gazi Paşa 2- Gazipaşa 3- Sakaryaların gazisi

...
*Gene on beş sene evvel gibi Gazi geliyor,
Gene on beş sene evvelki kadar yükseliyor.
Gene başlarda oturmuş, gene göklerde başı;
Yıldırımın gene bir eski silâh arkadaşı.*

...

Mithat Cemal Kuntay

2.1.2. Paşa

Paşa sözcüğü “ağabey, ileri gelen kişi” anlamlarına gelen beşe, peşe veya başağa sözcüklerinin bozumundan meydana gelmiştir⁹. 26 Kasım 1934 tarihinde çıkarılan 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun ile “paşa” unvanı kaldırılmıştır. Unvanın kaldırılmasındaki asıl nedenin, sözcüğün kullanım alanının genişliğinden ötürü sadece askerî bir rütbeyi temsil etmeyişinden ileri

⁸Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://www.atam.gov.tr/duyurular/19-eylul-gaziler-gunu-kutlu-olsun> (Erişim tarihi: 28.11.2022)

⁹ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi-Metinler)*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 81.

geldiği bilinmektedir¹⁰. Bu durumla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“Ordumuzun modernleştirilmesi programı içerisinde ordu yöneticilerinin rütbe isimlerinin de uygar Batı ülkelerince anlaşılabilir bir şekle gelmesi lazımdır. Paşa deyimi Osmanlılardan kalma eskimiş bir deyimdir. Osmanlılar askerlere paşa rütbesini verdikleri gibi, zaman zaman sivillere de bu rütbeyi vermişlerdir. Paşa deyiminin anlamı bozulmuştur. Yeter ki bütün yabancı devlet ordularında, ülke hangi dili konuşursa konuşsun, paşa rütbesinin karşılığı “General”dir. Hangi ülkede olursanız olunuz general dendiğinde orduda bunun anlamı tektir. Bu nedenle biz de, ordumuzda general deyimi veya amiral deyimini kullanacağız. Bundan böyle paşalık kaldırılacaktır. Generalliğin değişik rütbeleri, bir anlam ifade edecek şekilde ön eklerle belirtilmelidir. Ordu kumandanları için Orgeneral, Kolordu Kumandanları için Korgeneral gibi. Bu düzen içerisinde ordunun daha alt kademelerindeki rütbelerde de benzer değişiklikler yapılmalıdır. Binbaşı, yüzbaşı gibi deyimler bir mana ifade etmektedir. Ancak miralay, Kaymakam, mülazım gibi Arapça rütbe isimleri Türkçeleştirilmelidir. Kaymakam rütbesi hem orduda vardır hem de sivil idarede kullanılmaktadır. Ordu rütbelerinin tek ve öz olması esastır.”¹¹.

*Şanlı asker Mustafa Kemal Paşa
Ne söylersem her övgüden üstün varlığını.
Yangınlar sardığı gün baştan başa
Bu ülkeyi, sen kurtardın.
Sen kara bahtımı ulusun
Sürdün aydınlığı çıkardın.
Yenilgiden, kölelikten, ölümden kurtuluşun
Sevincini tattırdın.*

...

Ahmet Altımsek

2.1.3. Başkomutan

Türkiye Büyük Millet Meclisince 5 Ağustos 1921’de kabul edilen 144 numaralı kanun ile Mustafa Kemal Paşa’ya Başkomutan unvanı verilmiştir. Kanun: *“Ulusun ve ülkenin yazgisına doğrudan el koyan tek yüce güç olan ve Başkomutanlığı manevi kişiliğinde bulunduran Türkiye Büyük Millet Meclisi, aşağıdaki kayıtlarla Başkomutanlık görevini kendi Başkanı Mustafa Kemal Paşaya vermiştir. Başkomutan, ordunun maddi*

¹⁰ Erdal Aydın, “Cumhuriyet Dönemi’nde Türetilen Yeni Rütbe Adlarının Kaynağı ve Yapılma Süreci”, *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1 (Haziran 2022), C. 7, s. 22-23.

¹¹ Kazım Özalp ve Teoman Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1992, s. 89-90.

ve manevi gücünü artırma ve yönetimini bir kat daha kuvvetlendirme konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna ait yetkilerini, Meclis adına fiilen kullanmaya yetkilidir. Bu unvan ve yetki üç ay müddetle sınırlıdır. Meclis, gerek gördüğü takdirde bu süreyi uzatabilir.” hükümlerini içermektedir. Daha önceleri kişi şahsiyetine kanun ile verilen bu unvan günümüzde devlet başkanlarının sahip olduğu bir unvan haline gelerek yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır.

Şiirlerde 3 örnekte “başkomutan” olarak karşımıza çıkan bu unvan 2 örnekte “başkumandan” şeklinde yer almıştır. Unvanın yer aldığı sözcük öbekleri ise şu şekildedir: 1- Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı 2- Muzaffer Başkomutan 3- Bütün dünyanın saydığı Başkumandan

...
*Anafartaların kahramanı,
Sakaryaların gazisi,
Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı,
Cumhuriyetimizin kurucusu,
İlk cumhurbaşkanı
Hepsi, hepsi sendin*

...

Baha Vefa Karatay

2.1.4. Başöğretmen

Yeni Türk alfabesinin 01 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmesinden sonra Türkiye’de bir okuma-yazma seferliği başlatılmıştır. Bu maksatla Millet Mektepleri teşkilatı kurulmuştur. 24 Kasım 1928’de yürürlüğe giren Millet Mektepleri Yönetmeliği’nin 4. maddesinde yer alan “Bu teşkilatın reis-i umumisi ve Millet Mektebinin Başmuallimi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal hazretleridir.” hükmü ile Mustafa Kemal Paşa başöğretmen unvanına sahip olmuştur. Bu unvan ile şiirlerde karşımıza çıkan 2 örnek şu şekildedir: 1- Başöğretmen 2- Bütün Türklerin başöğretmeni

...
*Hep bakışlarımız sizin üstünüzde,
Ben bütün Türklerin başöğretmeni.
Tanıyın iyiyi, doğruyu, güzeli.
Dedenizin, babanızın elinden tutup
Önce ben öğrettim A, B demeyi.*

...

Yüksel Erkekli

2.2. Lakaplar

Lakaplar kişiyi kendi adından ayrı olarak tanıtan, sonradan konan ve onun belirgin özelliğini gösteren adlardır¹². Belirli bir yöre veya sınıfa mensup kişiler tarafından yakıştırılan sözcükler olmasına rağmen tüm halka mal olduğu için Mustafa Kemal Paşa'ya verilen lakapları ona Türk halkı atfetmiştir.

Şiirlerde onun için kullanılan metaforlar halk tarafından benimsenmesi koşuluyla lakap olarak kullanılabilir. Şiirlerde karşılaşılan lakaplar ise şu şekildedir:

2.2.1. Ata

Türkçe bir sözcük olup “Kişinin geçmişte yaşamış olan büyükleri” anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya 24 Kasım 1934 tarihinde 2587 Sayılı Kanun ile Atatürk soyadı verilmesinden sonra bu unvanın kısaltması olarak yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Şiirlerde Atatürk için en çok kullanılan unvan olup 52 örnekte karşımıza çıkmıştır. “Ata” unvanının içinde bulunduğu söz öbekleri ise şu şekildedir: 1- Düşmanların elinden bizi kurtaran Atam. 3- Bu vatani yeniden Özenle kuran Ata 4- Ünümüzü dünyaya mertçe duyuran Atam 5- Kahraman Ata 6- Türk'ün eşsiz atası 7- Büyük Atam 8- Güneş Ata 9- Özgürlük uğruna kan döken Atam

*Bu memleketi,
Cumhuriyeti
Canıyla etti
Bize armağan.*

*Atamızsın sen,
Adımız senden.
Yürür izinden
Sana inanan.*

Hasan Âli Yücel

2.2.2. Önder: “Gücü, ünü ve toplumsal yeri dolayısıyla, belli zaman ve durumlar içinde, ilişkili bulunduğu küme veya toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip yönetme yeteneğini gösteren kimse.” anlamına gelen bu unvan günlük hayatta *büyük önder, ulu önder, ebedi önder* gibi söz öbekleri şeklinde Atatürk için sıkça kullanılmaktadır.

Şiirlerde 5 örnekte örnek lakabı kullanılırken 2 örnekte aynı anlama gelen lider sözcüğü onu tanımlamak için kullanılmıştır. Lakabın

¹² Şerife Çalışkan, “Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği: Bartın Örneği”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3 (Kasım 2016), C. 14, s. 104.

oluşturduğu söz öbekleri ise şu şekildedir: 1- Büyük önder 2- Eşsiz önder 3- Dünyaya örnek olan, tarih yapan önder 4- Eşsiz lider

...
*Uzantıyor çağlara destanlaşan yüce Türk,
Yaşama sevincimiz, büyük önder Atatürk*

...

Feyzi Halıcı

2.2.3. En Büyük Türk: Atatürk için öncesinde metafor olarak kullanılan bu öbek halk tarafından benimsenerek onu tanımlayan bir lakap haline gelmiştir. Şiirlerde 4 farklı şair tarafından bu kullanıma yer verilmiştir.

...
*Düşmanı yere vurdun,
Cumhuriyeti kurdun.
Gözbebeğisin yurdun,
Atatürk, en büyük Türk.*

*Bayrağımızla eşsin,
Ufkumuzda güneşsin.
Sen ölmedin, ölmezsin,
Atatürk, en büyük Türk.*

...

Tarık Orhan

Sonuç

Şiir ahenk ve içeriğin önemli olduğu bir edebi türdür. Halkın duygu ve düşüncelerini bu türde estetik bir şekilde görebilmek mümkündür. Büyük Taarruz kahramanı Mustafa Kemal Atatürk hakkında çok sayıda şiir yazılmış ve bu türde onunla ilgili birçok önemli özelliğe yer verilmiştir. Bunları tespit etmek amacıyla incelenen şiirlerde onun için en çok aydınlık, ışık anlamlarını içeren güneş, ışık, ateş, alev, nur, şimşek, yıldırım, yıldız sözcükleriyle kurulmuş metaforlara yer verildiği görülmüştür. Şiirlerde bu içerikte oluşturulan 70 metafor ile halkın muharebe yıllarında yaşadığı karanlık günlerin Mustafa Atatürk sayesinde aydınlandığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Doğaya ait sözcükler ile oluşturulan metaforlarda Mustafa Kemal Atatürk, doğada yer alan güzel, güçlü veya yaşam kaynağı olan kavramlarla açıklanmıştır. O, Türk halkının ihtiyaç duyduğu o dönemdeki en önemli şahsiyettir. Savaşlarda göstermiş olduğu çeviklik, azim ve dayanıklılık su (24 kez) ile ilgili metaforlarda yansıtılmıştır.

Kahramanlık, akrabalık, duygu, düşünce yapısı, eşya, büyüklük/yücelik anlamları bulunan metaforların yanında Mustafa Kemal Atatürk'e duyulan sevgi nedeniyle ona birtakım ilahi özelliklerin yüklendiği de görülmüştür.

Şiirlerde Mustafa Kemal Atatürk'ü karşılayan unvanlar incelendiğinde gazi, başkomutan, paşa, başöğretmen olmak üzere 4 farklı kullanımın olduğu tespit edilmiştir. Bu unvanlardan 3'ü (gazi, başkomutan, başöğretmen) yasal mevzuatlar ile şahsına verilirken 1 tanesi (paşa) ise kanun ile kullanılması yasaklanan bir unvandır.

Şairlerin metaforlar yardımıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün kim olduğunu ortaya koyması ve sonrasında halk tarafından bu metaforların benimsenmesi onun yeni lakaplarla (en büyük Türk) anılmasını sağlamıştır.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- ALTINER, Hakan, *Seçilmiş Milli Şiirler Antolojisi*, Bakış Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul, 1970.
- ARSLAN, M. Metin- BAYRAKÇI, “Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi”, *Milli Eğitim Yayınları*, Sayı 171, C. 35, s. 100-108.
- AYDIN, Erdal “Cumhuriyet Dönemi’nde Türetilen Yeni Rütbe Adlarının Kaynağı ve Yapılma Süreci”, *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1 (Haziran 2022), C. 7, s. 19-31.
- AYDIN, İ. Seçkin, “Türkçe Kavramının Metaforik Algılanma Biçimleri”, *Folklor/Edebiyat*, Sayı 66 (Ağustos 2011), C. 17, s. 173-187.
- BOZKURT, Gülnihal, "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 56 (Temmuz 2003), C. 19, s. 483.
- ÇALIŞKAN, Şerife, “Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği: Bartın Örneği”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3 (Kasım 2016), C. 14, s. 103-126.
- EVLİYAGİL, Necdet, *K.Atatürk, Söyleşi ve Seçme Şiirler Antolojisi*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, 1962.
- KARATAŞ, Zeki “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri” *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (Ocak 2015), C. 1, s. 62-80.
- MENGİ, Mine *Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi-Metinler)*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- ORAL, Mustafa, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Tarihsel Konumu”, *Tarih ve Günce*, Sayı 2 (Ocak 2018), C. 1, s. 3-16.
- ÖZALP, Kazım-ÖZALP, Teoman, *Atatürk’ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1992.
- ÖZÇELİK, M. Hakan-GÜNEŞ, Mustafa, "Atatürk’e Verilen Ad ve Unvanlar ile Ona Yakıştırılan Sıfatlar", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 58 (Ocak 2016), C. 15, s. 245-278.

İnternet Kaynakları

- TDK Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 20.11.2022)
- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı,
<https://www.atam.gov.tr/duyurular/19-eylul-gaziler-gunu-kutlu-olsun>
(Erişim tarihi: 28.11.2022)

Kocatepe, Afyonkarahisar, 26 Ağustos 1922.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 81)

Büyük Taarruz'a Kaygının İzdüşümleri İle Bakmak: İzmir'den Bursa'ya

Ahmet Metehan ŞAHİN*

“Bir millet, zenginliğiyle değil, ahlak değeriyle ölçülür”
Mustafa Kemal ATATÜRK

Giriş

Yunanlıların 1921 yılında Sakarya Meydan Muharebesi'nde mağlup edilmesinden sonra *Tetkik-i Mezalim* ismi verilen bir heyet kurulur. Bu heyetin başına ise dönemin önemli simalarından biri olan Halide Edip Adıvar getirilir. Daha sonra ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfki Atay ve Yusuf Akçura da heyete dâhil olur. Şahit olunan ve tespit edilen olayların belgelenmesi amacıyla dönemin tanınmış gazetecilerinden biri olan Mehmet Asım Us da bahsi geçen isimlere eşlik eder. Vücuda getirilen heyetin asıl maksadı, Yunan ordusu ile birtakım unsurların Türklere yaptıkları insanlık dışı eziyetleri yerinde tespit ederek raporlamaktır.

Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfki Atay ve Mehmet Asım Us'un yerinde incelemeleri ve olayları belgelemeleri neticesinde edinmiş oldukları izlenimleri, *İzmir'den Bursa'ya* ismini taşıyan kitapta bir araya getirilmiştir. Bahsi geçen şahsiyetler, Yunanlıların Türklere uygulamış oldukları tarifsiz işkenceler karşısında hayrete düşerler. Olayları ve olaylardan geriye kalanları bizzat görmüş olmaları, onları kaygı ve dehşet içerisinde bırakmıştır. İnsanlar, yakınlarını kaybetmenin vermiş olduğu hissizlik ve görmüş oldukları eziyetler karşısında psikolojik bir buhranın tam ortasındadır. Bu duruma şahit olan Tetkik-i Mezalim Heyeti de onların kaygılarına ortak olur.

Eserin geneline bakıldığında yoğun bir kaygı unsurunun kişiler üzerinde etki kurduğu hissedilir. Hem araştırmacılar hem de eserde kendisinden bahsedilen kişiler/kahramanlar, gördüklerinden ve yaşadıklarından dolayı kaygılı bireyler hâline dönüşmüşlerdir. Kimileri kendisinin, kimileri de eş, dost ve akrabalarının gelecekleri hakkındaki belirsizlikler nedeniyle yaşamlarına kaygı kavramını dâhil etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Vatanın birer mensubu olan bireylerden birçoğu sevdiklerini kaybetmiş ve türlü işkencelere maruz kalmışlardır. Kişilerde, yaşamış oldukları olumsuzlukların tekrar tecrübe edilme olasılığı bile kaygı unsurunun ortaya çıkmasına sebep olur. Onları bu

* Öğr. Gör. Dr., MSÜ Kara Harp Okulu, metsahin@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2766-6649.

denli tedirgin ve kaygılı bir hâletiruhiyede gören araştırmacıların ise kaygılı bir mizaca bürünmesi gayet olağan karşılanmalıdır. Çünkü kaygı toplumsal bir mahiyettedir. Dolayısıyla kişiler kaygılarına bir başkasını/başkalarını da ortak edebilir¹. Bu anlamda düşünüldüğünde mezalime tanık olanların kaygılarına, olayları incelemeye gelen araştırmacıların da ortak olması kaçınılmaz olmuştur. *İzmir'den Bursa'ya* isimli kitabın daha iyi incelenmesi ve kaygı kavramıyla kastedilen mananın tespit edilebilmesi için öncelikle kaygının tanımının ve kavram alanının açıklanması gerekmektedir.

1. Toplumsal Bir Duygu Durumu: Kaygı

Geçmişten günümüze gelinceye değin kaygı kavramı, farklı disiplinler tarafından kullanılmış ve birçok çalışmanın konusu olmuştur. Türkçede kaygı kavramına karşılık olarak kullanılan ve aynı anlama geldiği düşünülen birden fazla kelime vardır. Ancak genellikle Türkiye’de yapılan çalışmalarda, bir nevi tedirginlik hâli² olarak tanımlanabilecek durumları ifade etmek için kaygı kelimesi tercih edilmektedir. Yapılan çalışmalarda ve araştırmalarda kaygı kavramının sıklıkla kullanılmasının en büyük sebeplerinden biri ise şüphesiz kelimenin Türkçe olmasıdır. “Gerçekten de ‘kaygı’ kelimesi ve türevleri Eski Uygur metinlerinde, Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Yûnus Emre Dîvânı'nda karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede, ‘kadğu/kayğu/kayku’ gibi varyantları olan ‘kaygı’ kelimesi, üzüntü ve keder manalarına karşılık olarak kullanılmıştır³. Yukarıda kaygı kelimesine karşılık geldiği düşünülen pek çok sözcüğün olduğu ifade edilmişti⁴. Örneğin Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*’sinde, mana olarak kaygı kelimesine en yakın gördüğü kavramların, “gam, keder, gussa, tasa” olduğunu belirtmiştir⁵.

¹ Murat Kara, *Modern Türk Şiirinde Felsefi Bir Kavram Olarak Endişe*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya 2019, s. 33.

² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 502.

³ Ahmet Metehan Şahin, *Tanzimat Dönemi Mektuplarında Kaygı ve Endişe*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2022, s. 20.

⁴ Rollo May, kaygıyı anlam olarak karşıladığı düşünülen kelimelere dikkat çeker. Ona göre bu kelimeler düşünüldüğünde kaygının, insanın belirli duygu durumlarını ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak kaygı, diğer duygu durumlarından seyreltilmiş bir durumdadır (Rollo May, *Varoluşun Keşfi*, Okuyan, İstanbul 2020, s. 145).

⁵ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 616.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere kaygı genellikle olumsuz olarak nitelendirilebilecek olan duygu durumlarını ifade etmek için kullanılan bir kelime olarak kabul görmektedir. Kaygı kavramının irdelendiği çalışmalardan çıkan sonuç genellikle söylediklerimizi destekler niteliktedir. Olumsuz bir duygu durumu olarak kabul edilen kaygıya, karamsarlık ve çaresizlik gibi diğer başka olumsuz hissiyatlar da eşlik eder. Engin Geçtan, kaygının bulaşıcı bir özelliğinin olduğunu dile getirir ve insanları olumsuz bir şekilde düşünmeye sürükleyerek onları çaresizlik çukuruna düşürdüğünü ifade eder⁶. Söylenenler dikkate alındığında, kaygılı şekilde hayatını idame ettirmeye çalışan bir insanın peşini, olumsuz olarak nitelendirilebilecek olan duyguların ömrü boyunca bırakmayacağı söylenebilir. Ahmet İnam ise “Kaygı Gülü Açarken” isimli çalışmasında, kaygı kavramını bir çukura benzetir. Ona göre insan kaygı çukuruna düştüğünde, içten içe kendisini yiyip bitirir. Dolayısıyla kaygı kavramı, bireyin günlük hayatını olumsuzluklarla çevreleyen bir yapıya sahiptir⁷. Kaygı, insanın dünya üzerinde yaşamış olduğu tedirginliklerin bir toplamı olarak karşımıza çıkar. Kaygının her türlü bireyi umutsuzluğa iter ve ona tarifsiz bir çaresizlik duygusu yaşatır. Bu noktada Helen Kennerley’in şu sözleri söylediklerimizi destekler niteliktedir:

“Bir kez kaygılanmaya başladığım zaman duramıyorum. Sanki kafama bir şey giriyor ve kontrolü eline alıyor. Böyle zamanlarda üzülüp geriliyorum, sonra da bu kadar gerildiğim için kendime fiziksel olarak zarar verdiğimi düşünerek endişelenmeye başlıyorum. Bu da başka bir korku zincirini tetikliyor ve o zaman da aklımı kaybettiğimden korkmaya başlıyorum. Kaygılanmama yol açabilecek şeylerden kaçınmaya çalışıyorum ama o zaman da gittikçe daha çok içime kapandığımdan endişelenmeye başlıyorum. Hiçbir çıkış yolu yok gibi görünüyor.”⁸

İnsan, her ne kadar Kennerley’in de belirttiği üzere kaygılanacağı şeylerden kaçmaya, uzaklaşmaya çalışsa da bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Çünkü insan, önünde yahut sonunda mutlaka kaygılanacağı ufak da olsa bir durum bulacaktır. Günlük hayatta karşımıza çıkabilecek ve kaygılı olarak isimlendirebileceğimiz bir kişinin bazı nitelikleri vardır. Bunlar şu şekilde maddeler hâlinde sıralanabilir:

1. Dünyevi olaylar, düşünceler veya kavramlar için tedirgin olan bir kişi kaygı duymaktadır.
2. Hem kendi için hem de başkaları için kaygılanabilirler.

⁶ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul 2021, s. 87-88.

⁷ Ahmet İnam, “Kaygı Gülü Açarken”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6 (Şubat, Mart, Nisan 1999-Kaygı Özel Sayısı), Yıl 2, s. 78-81.

⁸ Helen Kennerley, *Kaygı (Anksiyete)*, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 41.

3. Kaygılı bir kişi, olumlu/olumsuz her şartta ve koşulda dolayısıyla her zaman kaygılanacak bir olay yahut durum kurgulayabilmektedir.
4. Olaylar karşısında aşırı tepki ve hassasiyet gösterebilirler.
5. Zihinleri kaygılarla o kadar meşguldür ki, günlük faaliyetlerini aksatabilir hatta hiç yokmuş gibi davranabilirler.
6. Çok kolay ve anlık bir şekilde motivasyonları düşebildiği gibi aynı zamanda da hem kendilerinin hem de başkalarının yaşamlarını zehredebilirler.
7. Kolay bir şekilde karar verebildikleri söylenemez. Çünkü verdikleri kararların gelecekte olumsuz bir netice doğurabileceği düşüncesi ile tüm benlikleri doludur”⁹.

Çağay Dürü, kaygının bir başka tarafına değinir ve kaygının herhangi bir tehdit algılanması durumunda ortaya çıktığını savunur. Ayrıca Dürü kaygının; fizyolojik, bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarının olduğunu da dile getirir. Dolayısıyla vücut kendisini tehlide karşı koruyabilmek için bir nevi önlem alır¹⁰. Söylenenler dikkate alındığında kaygının, aslında insan hayatı için gerekli bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca bazı durum ve kimselerde kaygının varoluşsal bir nitelik kazanarak endişeye dönüştüğü görülür. Kaygının varoluşsal bir boyut kazanmasının en önemli ve geçerli sebeplerinden biri ise hiç şüphesiz “Ölüm” mefhumudur. Erol Göka’nın da ifade ettiği üzere insanoğlu bilinmeyen bir gelecekte ölecek olduğunun bilincinde olan bir varlıktır. Buna ek olarak eş, dost ve akrabaları yani sevdikleri de ölüme yazgılı bir vaziyettedir. Bu noktada insanın kaygısının diğer bir kaynağı da gün yüzüne çıkmış olur. İnsan, kaygı ve endişe duyar çünkü bilinçli bir canlıdır¹¹.

Bilinçli bir zihne ve düşünceye sahip olmanın getirmiş olduğu bazı sorumluluklar vardır. Yazının başında bahsettiğimiz ve Tetkik-i Mezalim Heyeti’nin mensubu olan isimler millî bir bilince haizdir. Onlar, Türk milletinin çekmiş olduğu ızdırapların canlı şahitleridir. Çünkü Yunanlıların Türklere yapmış olduğu eziyetleri yerinde görmüşler, dolayısıyla hiçbir şey olmamış ve görmemiş gibi hayatlarına devam edememişlerdir. Ayrıca heyetin mensubu olan her bir kişi Anadolu’yu dolaşırken ölüm gerçeği ile birebir yüzleşmek mecburiyetinde kalmış, bu

⁹ Ahmet Metehan Şahin, *Tanzimat Dönemi Mektuplarında Kaygı ve Endişe*, s. 85-86.

¹⁰ Çağay Dürü, “Kaygı ve Depresyon: Psikopatolojik Bir Bakış”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6 (Şubat, Mart, Nisan 1999-Kaygı Özel Sayısı), Yıl 2, s. 175.

¹¹ Erol Göka, “Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6, (Şubat, Mart, Nisan 1999-Kaygı Özel Sayısı), Yıl 2, s. 160.

durumda onlarda ölüme dair bir farkındalığın oluşmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, başta heyet içerisinde yer alan kişilerin kaygıları olmak üzere onların hikâyelerinde kurguladıkları isimlerin ve mezalimden etkilenen kişilerin kaygıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu tespitini vermiş olduğu imkân ile Büyük Taarruz, farklı bir bakış açısı ile değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

1.1. Halide Edip Adıvar'ın Hikâye ve Gözlemlerindeki Kaygı Unsurları

Eser, Halide Edip'e ait olan "Vurma Fatma"¹² isimli hikâye ile başlar. Yazarın, izlenimlerinden yola çıkarak kurguladığı eserde, Yunan ordusu çavuşlarından Yanako Dimitriyadis'in genelde Türklere özelde ise Kuzaç Köyü sakinlerinden Fatma'ya yapmış olduğu eziyetler konu edilmektedir. Hem eserin hem de hikâyenin tamamı dikkate alındığında gerek kurgulanan gerekse de gerçek hayattan alınan kişilerde kaygı unsurunun son derece yoğunlukta olduğu hissedilir. Çünkü Yunanlıların ne yapacakları belirsizdir, acımasızlıklarına ve işkencelerine her geçen gün yenisini eklerler. Örneğin Yanako, yanan evlerini söndürmesi için köylüleri çağırması akabinde alevlere atar, bu acımasız icraat ise sonrasında Yunan ordusunda âdeti moda hâline gelir¹³. Bu ve benzeri olayları yaşayan köy halkı için ise kaygılı bireylere dönüşmek kaçınılmaz olur. Fatma'nın Yunan askerlerini ansızın karşısında görmesi bile korku ve kaygı duyması için yeterli bir nedendir: "Biraz dalgın ve hülyalı yürüyen kadın, sisler arasından karşısına çıkıveren dört Yunan askerini görünce galiba korktu. Her hâlde rengi başörtüsü gibi beyazlandı. Yanındaki siyah saçlı küçük başı derhal önlüğünün altına sakladı ve kuzuyu haykırtacak kadar, karnında parmakları kasıldı."¹⁴ Anlaşılacağı üzere Yunan askerini görmek bile insanlarda bir kaygı unsurunun meydana gelmesine sebebiyet vermektedir. Bu durumda; genellikle kadın, çocuk ve ihtiyarları hedef alan Yunanlıların merhamet duygusundan yoksun bir şekilde yaptıkları mezalimlerin şüphesiz payı büyüktür.

¹² "Bu hikâyede istiklâl muharebesi yapan, vatanına düşmanlar saldıran Türk milletinin kadını yaşıyor ve hikâyeyi okuyup bitirdikten sonra bu kadının hayali, feryadı, acısı ve ölümü gözümüzün önüne geliyor. Bu kadın son senelerin bütün acılarını çeken Anadolu kadınının, hiç seçilmemiş, aranılmamış, uydurulmamış basit ve alelâde bir numunesidir. Bütün Anadolu böyle kadınlarla doludur." (Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, yay. haz. İnci Enginün, Atlas Kitabevi, İstanbul 1980, s. 6).

¹³ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 21.

¹⁴ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 23.

“Öğleye doğru Kozacı’da korkulu rüyanın mukaddemesi başladı. Yunan askeri sövüyor, bağırıyor, kadınlar, çocuklar çığırıyor, sopa, yumruk sesleri, haykıran köylüler, tek tük tüfek akisleri, köpek havlamaları, koyun melemeleri, araba gıcırtiları, çırpınan, tıslayan kazlar bir toz bulutu içinde birbirine karışıyor, her an bu feryat manzumesi artıyor, azıyor, tüfekler daha sık daha yakın atılıyordu. Her mahallede sıra ile hemen eş bir hadise oluyordu”¹⁵.

Halide Edip Adıvar tarafından kaleme alınan, “Emine’nin Şehadeti” ismini taşıyan ve kendisinin kasaba izlenimlerinden vücuda getirdiği kısımda, ölüme dair olan kaygının kırıntıları hissedilir. Okur, Emine hakkındaki malumatı kasaba kaymakamından öğrenir. Kaymakam, yaralı hâlde buldukları Emine’yi yaşatmak için çok mücadele ettiğinden bahseder. Burada kaymakamın Emine’nin öleceğine dair kaygıya düştüğü görülür:

“Kırk sekiz saat sonra harabeler arasında bulduk, dedi. Doktor olmadığı için omzunun ve dizinin kangren olmaya başlayan yarasını ben sardım ve kocasıyla beraber, yaşatmak için ne kadar uğraştık. O bana cidden kalbi büyük bir kadın tesiri yaptı. Genç yaşında öleceğini biliyordu ve ıstırabının aktığı yaşlar arasında vatanın kurtuluşu için seviniyordu. Ölüm sevindirmeden aramızdan geçti gitti. Kocasını şimdi göreceksiniz, ifade verecekler arasındadır. Dünyanın en felâketzede bir insanı!”¹⁶.

Emine için tasalanan bir diğer kişi ise kocasıdır. Emine’ye zarar gelmemesi için elinden geleni yaptığını belirtir. Onun tüm kaygısı eşi Emine’dir. Her ne kadar Emine’yi Yunanlıların gazabından korumaya çalışmış olsa da başarılı olamadığı için hayıflanmaktadır: “İşin hülâsası o öldü, ben kaldım. İki defadır muhacir olduk. Burada düşmandan kurtulduk sandıktı, yine geldi çattı. Ama Emine mutlak bizi gelip kurtaracağınızı biliyordu. Hep onu söylerdi, hep onu söylerdi. Güzel kadın, genç kadın sakınmak Yunanlılar arasında ne belâ idi. Ama ben onu sonuna kadar gül gibi sakladım”¹⁷. Alıntıda anlaşılacağı üzere Emine’nin kocası kaygılı ve bir o kadar da korkmuş vaziyettedir. Ancak tüm bu yaşanan olumsuzluklara ve Yunanlıların eziyetlerine rağmen Emine’de, en ufak bir kaygı kırıntısı hissedilmez. Çünkü Emine, Türk’ün, Türk askerinin geleceğinden ve onları Yunan mezaliminden kurtaracağından hiçbir vakit şüphe etmemiştir. Emine, Türk askerine duyduğu inançla umudunu her daim diri tutmuş, böylelikle kaygı ve çaresizlik gibi olumsuz duygu durumlarıyla başa çıkabilmiştir.

¹⁵ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 24.

¹⁶ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 29.

¹⁷ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 29.

Halide Edip'in kaleme aldığı ve "Bayrağımız Altında" başlığında anlatılan Hatice Nine ise millî his ve kaygılara sahip olan bir insan olarak akıllarda yer etmiştir. Hatice Nine'nin yegâne kaygısı öldüğü vakit naaşının düşmanın bandırası¹⁸ altında kalmasıdır¹⁹. Ne kendi ne de oğlunun canına kıyılması, Hatice Nine'yi yabancı bir devletin bayrağı altında öleceği ihtimali kadar kaygılandırmamaktadır. Bunu tahayyül etmek bile Hatice Nine'ye acı verir: "Her gün buradan kaçıp size gelmek istiyordum. Her gün burada ölüversem, mezarım bandıra altında kalırsa diye çıldırıyordum"²⁰. Hatice Nine'nin nezdinde, "Hayatta bir tek mühim şey vardı: Öldüğü zaman cesedinin düşman bandırası altında kalmaması! Basit ve sade"²¹. Ne vakit Türk askeri Salihli'ye Türk bayrağı ile girer, işte o zaman Hatice Nine, Allah'ın ona bir emaneti olan canını seve seve vermeye hazırlanır. Çünkü Hatice Nine'nin naaşı, Türk bayrağının ve toprağının altında olacaktır.

1.2. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Hikâye ve Gözlemlerindeki Kaygı Unsurları

Yakup Kadri, "Küçük Neron" ismini taşıyan hikâyesinde, Türk topraklarını tahrip etmekle görevli bir Yunanlı komutandan bahis açar²². Filipos adındaki bu komutanın tek görevi, Türk'e ve ona ait olan her şeye eziyet etmenin yanında acı çektirmektir. Bu nedenle Manisa bölgesinde hayatını idame ettirmeye çalışan halk, tedirgin ve kaygılıdır. Kendilerine doğru bir felaketin ve yıkımın geldiğini hisseder ve bundan dolayı çaresizce ölümü beklerler. Onların kaygıları ise ölümün ne biçimde geleceği üzerinedir:

"Bu akşam minarelerden ezan sesi işitilmedi. Facianın yaklaştığını hisseden bütün Müslümanlar ortadan çekilmiş, şimdi birer mezar şeklini alan evlerinde ölümü bekliyorlar; bu ölüm ne türlü gelecek? Kundakla mı, bombayla mı? Süngü veya silahla mı? Bilmiyorlar... Bilmemekte hakları var, zira bölge kumandanı Filipos her türlü ölümü emretti; öyle ki; üç buçuk seneden beri zulümler ve facialar yaptırmada büyük bir alışkanlık peyda eden vahşi askerleri bile bu sefer nereden başlayacaklarını şaşırıyorlar. Çarşı ortasında güpegündüz başlayan

¹⁸ "Ecnebi bayrağı, sancağı" (Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 104)

¹⁹ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 32.

²⁰ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 23.

²¹ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 32.

²² Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hikâyeleri hakkında daha fazla bilgi almak için bkz: A.M. Şahin, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Hikâyelerinde Millî Kimlik İnşası". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(10), 2019, s. 275-292.

yağmalar, tecavüzler, tek tük yaralama ve öldürme vakaları bu şaşkınlık alâmetlerinin en bariz misallerindedir”²³.

Kelime Erdal, Yakup Kadri'nin birtakım tedirginliklerinin olduğundan söz eder. Erdal'a göre Yakup Kadri Karaosmanoğlu, çocukların yaşadıkları olumsuz durumların geleceklerini de etkilemesi ihtimalinden kaygı duymaktadır:²⁴

“Yedi yaşında çocuklar ki yetmiş yaşında ihtiyarların görmediği kötülükleri gördü, işitmediği rezaletleri işitti; acaba günün birinde bunların hepsini unutmaya ve bu güneş altında insanlık, iyilik, güzellik denilen bazı ilâhî şeyler mevcut olduğunu bilmeye muvaffak olacaklar mı? Heyhat, o gün Yunan vahşileri yalnız soymuyordu; yalnız öldürmüyordu. Bundan daha feci bir şey yapıyordu: Kalplerdeki iffet ve ismete tecavüz ediyordu”²⁵.

Yakup Kadri tarafından kaleme alınan, “Dünya Gözü ve Ahiret Sesleri” ismini taşıyan kısımda ise Hacı Arif Efendi'nin hâletiruhiyesinden bahsedilir. Arif Efendi'nin zihnini ele geçiren ve onu kaygılandıran en önemli unsur, memleketi işgalden kurtaracak yegâne güç olan Türk ordusunun ne zaman onları kurtarmaya geleceğidir. Onun bu hayattaki tek arzusu, dünya gözüyle Türk ordusunu görebilmektir. Nereye gitse, hangi işle uğraşsa aklında her zaman bu arzu ve düşünce vardır: “(...) Yunan, memleketini işgal ettiği günden beri, düşündüğü, söylediği ve duyduğu şey, Türk askerlerinin ne zaman geleceği, nasıl geleceği, gelirse nereden gireceği idi. Evde, aile arasında olsun, kahvede ahbab meclisinde olsun, bahsi döndürür dolaştırır hep bu mevzuya getirirdi”²⁶. Görmeyi çok arzuladığı Türk askerleri, o henüz hayattayken Salihli'ye girer ve onun beklentisini boşa çıkarmaz. Arif Efendi, son nefesini etrafını dolduran Türk askerlerinin gözlerinin içine bakarak mesut bir şekilde teslim eder.

Yakup Kadri, Yunanlıların eziyet ettiği tüm Anadolu insanı için üzüntü duyar. Onları gördüğü ilk anı hatırlıktan çıkaramaz. Yakup Kadri'nin gönlünü ve zihnini ele geçiren iki duygu durumu vardır: Utanç ve kaygı... Yunanlıların insanlık dışı eziyetleri karşısında, Anadolu içler acısı bir vaziyettedir. Belki de Yakup Kadri, tüm bunlar olurken elinden bir şey gelmediği için hayıflanmakta ve bundan sonrası için kaygılanmaktadır:

²³ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 33.

²⁴ Kelime Erdal, “Halide Edib Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfki Atay'ın Kalemiyle Savaş ve Çocuklar”, *109 U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5 (2003/2), Yıl 4, s. 111.

²⁵ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 35.

²⁶ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 39.

“Bilmem beni hatırlıyor musunuz? Ben sizi asla unutmadım. Zira köylerinizin harabeleri içinden geçerken, kadın, erkek, genç ihtiyar, çoluk çocuk hayran, ürkek ve mahcup çehrelerle, yumuşak yastıklarına yaslandığımız otomobilin etrafını aldığınız zaman hayatımın en derin, en büyük, en tahammülsüz hicabını duymuştum. Hicap ise kıskançlık ve haset gibi unutulmaz, silinmez bir duygudur, geçtiği yerde ateşten izler bırakır”²⁷.

Yakup Kadri ve arkadaşları, her insanın kaldıramayacağı görüntü ve olaylara şahit olmuştur. Vatan topraklarında attıkları her adımda; daha fazla olumsuzluk, daha fazla eziyet ve daha fazla yıkım görmekten sadece Yakup Kadri'nin değil, Tetkik-i Mezalim Heyetinin tüm üyelerinin de her geçen dakika kaygılarının arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yakup Kadri, incelemelerde bulunacağı köylere henüz giderken bile nedensiz bir kaygının kendisini esir aldığını dile getirmektedir:

“Hatırlıyor musunuz, bilmem. Sonbahar mevsiminin serin günleriydi, hava kâh kapanıyor, kâh açılıyordu ve bu devamlı değişiklikler insanda hayata karşı bir emniyetsizlik uyandırıyor; sebepsiz bir vesvese, bir endişe, bir büyük tehlike karşısında bulunuş hissi kalbi ürpertiyordu. Arabamızın içine ne kadar gömülsek, yumuşak ve sıcak esvaplarımıza, örtülerimize ne kadar bürünsek zannediyorduk ki yolumuzun sonunda bizi bekleyen şey açlık ve çıplaklıktır”²⁸.

Yakup Kadri tarafından kaleme alınan, “İssız Köy ve Dilsiz Kız” ise Yunanlılar tarafından Türk milletine yaşatılan eziyet ve yıkımların bir neticesi olarak karşımıza çıkar²⁹. Düşman, Türk milletine sadece madden değil aynı zamanda manevi olarak da büyük bir zarar vermiştir. Yunanlıların yaşattıkları olumsuzluklar sonucunda nice köyler ıssız, nice kızlar ise sessiz kalmıştır. Zaman, açılan yaraların kapanması için her ne kadar bir fırsat mahiyetinde olsa da toplumsal hafıza Türk milletinin çektiği eziyetleri asla unutmayacaktır.

1.3. Falih Rıfki Atay’ın Mektup ve Gözlemlerindeki Kaygı Unsurları

İnci Enginün; Fevzi Lütfi'nin, Falih Rıfki'nin mektuplarını değerlendirirken onların rastgele hazırlanmış alelâde mektuplar olmadığından söz ettiğini belirtir: Bunlar, “Harap vatanın her köşesini gezmiş, Yunanlılarla beraber bulunmuş, ağlayanlarla beraber ağlamış, ölümü en yakın bir merhaleden sezmiş bir felâketzedenin

²⁷ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 89.

²⁸ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 89-90.

²⁹ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 101.

mektupları”dır³⁰. Ayrıca yine bu mektuplarda, Türk milletinin yaşadığı ve bizzat şahit olduğu acılarını görmüş Türk muharririnin, feryadını ve kaygısını bulmak mümkündür³¹.

Falih Rıfki da diğerleri gibi yaşanan felaketin ve Yunan mezaliminin şiddetini merak etmekte ve daha ne denli büyük olumsuzluklarla karşılaşacağını düşünerek kaygılanmaktadır. Onun yaşadığı diğer bir önemli kaygı ise Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen cinayetlerin her kesimden insana yeteri kadar duyurulup duyurulmayacağı üzerinedir:

“Kim bilir kaç gün şehir enkazı ile insan sefaleti arasında seyahat edeceğiz. İçeriden gelen bütün yolcular göreceğimiz faciannın dehşetiyle ürpermiş bir hâldedir. (...) Ordu, Yunan cinayetini gücü yettiği kadar herkese duyurmaya çalışıyor, biz de bu niyeteyiz. Vakıa biliyoruz ki yolumuza büyük faciannın ancak bir kenarı düşüyor. Batı Anadolu’da ise en küçük köy bile zulümden uzak kalmamıştır”³².

Falih Rıfki’nın izlenimlerinden yola çıkıldığında, mezalime uğramış insanların en büyük kaygılarından biri gelecekleri hakkındaki belirsizlik üzerinedir. İnsanların evi, toprağı, hayvanları, mahsulleri kısacası malı, mülkü ne varsa, Yunanlılar tarafından yağmalanmış ve yok edilmiştir. İnsanlar, haklı olarak yarınları için kaygılanmaktadır. Çünkü evsiz, ekmezsiz ve parasızdırlar³³. İnsanların, şahit oldukları olaylar öylesine korkunçtur ki, mevcudiyetlerini korumanın bir yolunu arasalar da bulamadıkları için kaygılanırlar. Ayrıca söz konusu olan sadece kendi varlıklarının yok olacağı ihtimali de değildir. Sevdikleri kişilerin de can güvenliği tehlikededir:

“Çıplak sofanın bir sedirinde biz oturuyoruz, karşımızda yalınayak, paçavralara bürünmüş Manisa kadın ve erkekleri var. Hikâyeler bu Manisa gecesini bir kâbusa çevirdi. Ölüm ve ateş içinde mahpus gibiyiz. Fakat Manisa, kaç gün, altmış bin kişi böyle korkunç bir zindandı. Ölüm evde, sokakta, havada ve toprakta vardı”³⁴.

Falih Rıfki, Yunanlılar tarafından acımasız bir şekilde icra edilen eziyetleri yerinde incelemiş ve yolculuğunu iki bölüme ayırmıştır. Yolculuğunun ilk kısmı; İzmir’den Afyon’a, ikinci kısmı ise Afyon’dan Bursa’ya kadardır³⁵. Falih Rıfki, her gittiği yerde, dinlemesi bile insana acı veren hikâyeler işitmekte ve Türk insanın kederine ortak olmaktadır.

³⁰ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 6-7.

³¹ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 7.

³² Halide Edip Adivar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 53.

³³ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 59.

³⁴ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 63.

³⁵ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir’den Bursa’ya*, s. 53.

Falih Rıfki'nin bizzat şahit olduğu ve insanlardan dinlediği, onun dehşete düşmesi için yeterli olmuştur³⁶. Çünkü Yunanlıların yaptığı eziyetler insanın kanını donduran cinstendir:

“Her tarafta bize yangın ve cinayet faciaları anlattılar. Yollar üstünde kurumuş, madde hâline gelmiş eski Türk cesetlerine rast geldik. Oğlunu kaybeden her ananın ıstırabı bir olduğu için, Afyonkarahisar, Kütahya ve Bursa analarının acısı Manisa'da bıraktığımız kadınların eleminden daha aşağı değildi. Sakarya'dan Marmara, Akdeniz ve Boğaz sahillerine kadar her taraf bir alevin ve bir bıçağın altından kalktı. Ve henüz bütün Türk toprağı bu dehşetten ürpermiş bir hâldedir”³⁷.

Ayrıca Falih Rıfki, yaşanan tüm felaketlerin unutulmaması gerektiğini de ifade eder. Belki de gelecek nesillerin bahsi geçen facialardan habersiz bir şekilde yetişecekleri kaygısını taşır. Çünkü atiyi yeniden inşa edecek olanlar, millî bir bilinç doğrultusunda yetiştirilmiş olan yeni nesillerdir. Falih Rıfki da bu durumu kendi lisanıyla gençlere, vatanın ve milletin her bir ferdine şu şekilde seslenerek beyan eder: “Bu faciayı her gün hatırla. Sana bunu bir intikam dersi vermek için söylemiyorum. Fakat bu harabeyi inşa etmek ve bu sefaletin, dinmeyen bir kan gibi, hayatı alıp götürən cereyanına mâni olmak lâzımdır.”³⁸ Falih Rıfki'nin söylemlerinden, bu tür felaketlerin tekrar yaşanması ihtimalinden bile kaygılandığı hissedilir. Bu sebeple gelecekteki nesillerin, Türk milletinin yaşadığı sıkıntıları bilmesi ve millî bir bilinç ile yetiştirilmesi onun kaygısını bir nebze olsun hafifletmektedir.

1.4. Mehmet Asım Us'un Belge ve İncelemelerindeki Kaygı Unsurları

Yaptığı incelemeleri belgelere dayandıran Mehmet Asım, bir insanın kalbinde en ufak bir merhamet kırıntısı olsa dâhi kendisinin toplamış olduğu belgelerden etkilenilmesi gerektiğini ifade etmektedir³⁹.

³⁶ Türk milleti her ne kadar sıkıntılı zamanlardan geçiyor olsa da Türk askeri için ellerinde avuçlarında kalan son ürünlerini vermekten geri kalmamışlardır. Yaşadıkları dolayısıyla umutsuzluğa, çaresizliğe ve kaygıya düşmüş olsalar da Türk askerine olan inançlarını hiçbir şart ve koşulda yitirmemişlerdir: “Geçen mehtapta taarruz başladığı vakit Manisalılar gelecek asker için helva ziyafetleri adanmışlardı. Herkes bu şehrayin için biraz para ayırıyor, genç kızlar gizli gizli, Türk bayrağı dikiyordu. Şimdi en zengin Manisalı bir dilim ekmeğe muhtaçtı. Şimdi genç kızlar bayrak bulsalar, ayaz altında titreyen vücutlarını örtecekler ve altmış bin nüfustan artan aç, çıplak insanlar, bu mehtapta, konaklarının ve ocaklarının enkazı içinde oyulmuş kovuklarda yaşıyor.” (Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 65).

³⁷ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 85.

³⁸ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 85.

³⁹ Halide Edip Adıvar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 7.

Ayrıca Mehmet Asım'ın incelemelerine bakıldığında da kaygı unsurunun yoğunlukta olduğu anlaşılır. Kendisinin edinmiş olduğu istihbarata göre bozgunluk maksadıyla İzmir'e doğru hareket eden Yunan ordusu, şehir halkı tarafından tedirginlik ile karşılanmıştır:

“(…) Yunan ordusunun İzmir'e yaklaşması şehir halkını son derece telâşa düşürmüştü. Yunan ordusunun ricat sahasında bulunan köylerin ve kasabaların yakılmakta olduğu hakkındaki haberler buna eklenince İzmir'i müthiş bir felâketten kurtarmak üzere herkes ne yapacağını şaşırmişti”⁴⁰.

Mehmet Asım, Yunanlılar tarafından Türk milletine yapılan eziyetleri, başlıklar hâlinde ve tek tek anlatmaya çalışmıştır. Onun en büyük amacı bu mezalimi herkese duyurmaktır. Bu sebeple de acımasızlıkları en ince ayrıntısına kadar raporlar. Mehmet Asım'ın gözlemleri ve birer belge niteliğindeki incelemeleri dikkate alındığında, Türk milletine yapılan eziyet ve yıkımların dehşeti ve ölçüsü daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Yunanlıların uygulamış oldukları mezalimler neticesinde, eziyetin her türlüüne maruz kalan Türk milleti; belli bir süre tedirgin bir şekilde hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Ne zaman ki Türk ordusu, Yunan ordusunu bozguna uğratarak, Yunanlıların ve onlara güvenerek Türk milletine yapmış oldukları eziyetlere ortak olan unsurların, acımasız bir şekilde sergilemiş oldukları mezalimlere son vermiş, böylece Türk milletinin kaygıları nihayete ererek umutları yeniden yeşermiştir.

Sonuç

Türkler, binlerce yıllık geçmişi olan büyük bir orduya sahiptir. Tarihi şan ve şeref ile dolu olan Türk ordusu ise tüm dünyada merhameti ve adaleti ile nam salmıştır. Dolayısıyla tarihi ve geçmişi tertemiz olan nadir orduların başında Türk ordusu gelmektedir. Her ne kadar tarih boyunca, bazı yabancı milletler tarafından Türklere birtakım mezalimler yapılmış olsa da Türk ordusu hiçbir zaman intikam almak niyetiyle hareket etmemiştir. Ancak Türk ordusu her daim; vatanını, milletini ve bayrağını korumayı bilmiş ve gerekirse bu uğurda şehit olmayı kendisine şeref addetmiştir. Tetkik-i Mezalim Heyeti tarafından hazırlanan ve çeşitli belge, mektup ve hikâyelerden oluşan *İzmir'den Bursa'ya* ismini taşıyan eserde, Yunan ordusu tarafından Türklere uygulanan eziyetlerden bahsedilmektedir. Eser, Türk milletinin çektiği sıkıntıları ve Yunanlılar tarafından yapılan eziyetleri ortaya koyması bakımından önem arz eder. Yaşananlar neticesinde ise kaygı unsurunun ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Kaygı, olumsuz olarak nitelenebilecek insanın en tabii

⁴⁰ Halide Edip Adivar, vd., *İzmir'den Bursa'ya*, s. 110.

hislerindedir. Bu özelliği ile her anda ve mekânda insanoğlunun zihnini ele geçirebilecek/meşgul edecek bir potansiyele sahiptir. Tarihte sıkıntılı günlerden geçen Türk milletinin benliğinden kaygı unsuru hiçbir zaman eksik olmamıştır. Türkler; vatani, milleti, bayrağı ve sevdikleri söz konusu olduğunda kaygılanmış, her ne kadar kavram olarak kaygı olumsuz bir mahiyette olsa da bu duygu durumu onları düşmana karşı zinde tutmuştur.

Nesilleri zinde ve uyanık tutan diğer bir unsur ise bir milletin geçmişinden bahseden, onları anlatan eserlerdir. Tetkik-i Mezalim Heyeti tarafından vücuda getirilen ve *İzmir'den Bursa'ya* başlığını taşıyan eser, Türk milletinin tarih sahnesinde yaşadığı sıkıntılı süreci gelecek nesillere aktardığı ve anlatmaya çalıştığı için mühim bir eser hükmündedir. Aynı zamanda eserde, bir babanın, bir evladın, bir genç kızın ve bir vatan evladının kaygıları tespit edilmiştir. Kitapta kendisinden bahsedilen kişilerin tamamına yakınının birçok kaygısı vardır. Ancak hepsinin tek bir ortak kaygısı mevcuttur o da “Vatan”dır. Vatanları mevzu bahis olduğu vakit ölmeyi bile göze alan Türk milleti için tedirginlik ve kaygı hâli belli bir süre devam etmiştir. Onların zihinlerindeki ve kalplerindeki kaygı unsurunu yok ederek yerine umut aşıl原因 ise vatani ve milleti düşman işgalinden kurtararak tehditleri ortadan kaldıran Türk ordusu olmuştur.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- ADIVAR, Halide Edip ve vd., *İzmir'den Bursa'ya*, yay. haz. İnci Enginün, Atlas Kitabevi, İstanbul 1980.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- DÜRÜ, Çağay, “Kaygı ve Depresyon: Psikopatolojik Bir Bakış”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6 (2003-Kaygı Özel Sayısı), Yıl 2, s. 175-180.
- GÖKA, Erol, “Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6 (2003-Kaygı Özel Sayısı), Yıl 2, s. 159-165.
- GEÇTAN, Engin, *İnsan Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul 2021.
- İNAM, Ahmet, “Kaygı Gülü Açarken”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 6 (2003-Kaygı Özel Sayısı), Yıl 2, s. 73-91.
- KARA, Murat, *Modern Türk Şiirinde Felsefi Bir Kavram Olarak Endişe*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2019.
- KELİME, Erdal, “Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfki Atay'ın Kalemiyle Savaş ve Çocuklar”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5 (2003/2), Yıl 4, s. 109-124.
- KENNERLEY, Helen *Kaygı (Anksiyete)*, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul 2019.
- MAY, Rollo *Varoluşun Keşfi*, Okuyanıs, İstanbul 2020.
- ŞAHİN, Ahmet Metehan, *Tanzimat Dönemi Mektuplarında Kaygı ve Endişe*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2022.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, yay. haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Karagöz: 'Aşk odu evvel düşer ma'şûka, andan 'âşîka
Şem'i gör kim yanmadan yandırmadı pervâneyi
(Kaynak: *Karagöz*, 28 Eylül 1918)

Karagöz Gazetesinde Büyük Taarruz'un Görünümünü 'Temizlik' Merkezli Okumak

Burak KOÇ*

“Türklerin mizahı, hicvi, nükteleri ve bu nüktelerdeki değişiklik atalarından kalan vatan aşkı gibi kuvvetlidir. Türkler yüksek seviyeli insanlardır”¹

Giriş

Tarih boyunca her milletin öne çıkan, kimliklerini yansıtan baskın bir yönü olmuştur. Türk milletinden bahsedilince bu özellik savaşın ve buna bağlı olarak da yaşadığı coğrafyanın, tabiatın tesiriyle olsa gerek “ordu-millet” düşüncesiyle açıklanmıştır. Bu düşünce; Türklerin yeryüzüne huzuru, emniyeti, insanlık şefkat, adâletini ordu vâsıtasıyla yayma ve tarihin her devrinde bağrından böyle kuvvetler çıkaran bir ordu-millet olma düşüncesine dayalıdır. Bu ordu; fethettiği ülkelere zulüm ve ölüm yerine, şefkat ve adâlet götürmesiyle tanınmış bir dünya ordusudur². İşte bu sebeple asırlar boyunca Türkler, dünyanın dört bir yanına adalet götürmek maksadıyla savaşmaktan kaçınmayan ve çok düzeyde savaşçı olan bir toplumdur³.

Ordu-milletlerin en eskisi olarak bilinen Türkler; kurdukları güçlü askerî teşkilata sahip devletleri, ordu-millet özellikleri ile tarihte kendilerini kabul ettirmişlerdir. Türklerde belirgin bir özellik olarak öne çıkan ordu-millet düşüncesi; yaşlısıyla, genciyle her an savaşa hazır olma zorunluluğunu ve siyasî düzen ile askerî düzenin birlikte doğup gelişmesini sağlamış bu da ordu-millet iş birliğini doğurmuştur. Bundan dolayı Türklerde, çok eski çağlardan beri askerlik ayrı bir sınıf veya meslek olarak görülmemiş, herkes tabii olduğu ülke ordusunun yeri geldiğinde bir neferi sayılmıştır⁴. Ordu-millet düşüncesinin gerek literatürde gerekse düşüncede zeminini sağlamlaştıran, bu düşünceyi

*Öğr. Gör., MSÜ Hava Harp Okulu, bkoc@hho.msu.edu.tr, ORCID:0000-0003-1600-704X.

¹ Hilmi Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1976, s. 15. Fransız mizah yazarı Pierre Daninos'un Türk toplumuna 'dışarı'dan, 'öte'den bakan biri olarak yaptığı bu tespit konumuz açısından son derece önemlidir.

² Nihad Sâmî Banarlı, *Edebiyat Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2010, s. 311.

³ Dora D'istria, *Osmanlılarda Şiir*, çev. Semay Taneri, Havass Yayınları, İstanbul 1982, s. 74.

⁴ Zekeriya Türkmen, “Ordulaşan Millet: Türkler Birinci Dünya Harbi'nden Türk İstiklâl Mücadelesine Uzanan Süreçte Ordu- Millet Dayanışması”, *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 731.

edebiyatın gücüyle daha da kalıcı hale getiren ve Türk edebiyatında hatırlamamız gereken ilk, belki de en önemli isim ise Yahya Kemal Beyatlı'dır. Yahya Kemal'e göre Türk milletinin meslek, cinsiyet fark etmeksizin bütün fertleri gerek fiilen gerekse fikir noktasında savaşa her an hazır durumdadır. Şairin, *Süleymaniye'de Bayram Sabahı* isimli şiirini doğrudan ordu-millet düşüncesinden hareket ederek okuyabilir ve değerlendirebiliriz. Şiirdeki, "ordu-milletlerin en çok döğüşen, en sarpı" veya "taşımış harcını gaazileri, serdârıyla / taşı yenmiş nice bin işçisi mîmârıyla", "Ulu mâbedde karışım vatanın birliğine" mısraları Yahya Kemal'in ordu-millet düşüncesine açık bir şekilde işaret eden mısralardır⁵. Türklerin savaşa ilgili ordu-millet düşüncesine sahip olması ve bu düşünceye göre hareket etmesi tarihin her devrinde devamlılık sağlayan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ordu-millet anlayışı, Türklerde savaş düşüncesi bağlamında 'kötü'yü yok etme ve ortadan kaldırmaya dayanarak; 'temizlik' felsefesi düşüncesinin temellerini oluşturmuş ve netice itibarıyla güzelleme, somutlamanın da edebî metinlerde bilhassa şiirde yer edinmesinin teminatı haline gelmiştir. XVII. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Alaaddin Sâbit; bağı yanık düşman askerinin, gazilerin tertemiz bir saf sudan yapılan elindeki hançerin üstünde susuzluğunu gidermek üzere soluyarak can vermesine şaşılmaması gerektiğini ifade etmekte ve hançer, kılıç gibi savaş aletlerinin su verilerek yapılmasına, aynı zamanda suyun temizleyici özelliğine işaret ederek düşman ordusunun bu hançer üzerinde can verme isteğini güzellemeye başvurarak belirtmektedir:

*N'ola dil-teşne düşmen soluyup cân virse üstinde
Kef-i destinde hançer bir içim âb-ı musaffâdur⁶*

Sâbit'in bir beytiyle örneklendirdiğimiz ve temizlik felsefesiyle ilişkilendirdiğimiz güzelleme, somutlama düşüncesi bazı metinlerde 'öteki' söz konusu olduğunda üstünlüğe, baskılamaya dayalı bir tavırla mizah unsuru olarak estetikle yan yana gelerek 'gülünç' bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareket ederek mizahın ve gülünç olanın 'ne'liğini tanımlamak gerekirse mizah; TDK *Güncel Türkçe Sözlük*'te, tek bir kelimeyle "gülmece"⁷ olarak ifade edilirken; *Kubbealtı*

⁵ Şiirin tamamı için bkz. Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1967, s. 9-13.

⁶ Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Divân*, yay. haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991, s. 238.

⁷ "Mizah", <https://sozluk.gov.tr>, Erişim tarihi: (09.11.2022).

Lugati'nde, "Bir gerçeği alay, nükte ve latîfelerle süsleyip güldürücü yanlarıyla ortaya koyan sözlü veya yazılı sanat türü, gülmece"⁸; *Ötüken Türkçe Sözlük*'te "Gerçeğin gülünç, alışılmamış yönlerini ortaya koyarak insanın düşünmesini ve eğitimini ele alan sanat türü gülmece."⁹ olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlar bilhassa savaş, afet, salgın, kriz vb. gibi toplumu topyekûn etkilemesi muhtemel olan olaylarda zaman zaman öfke ve korku yaşamaktadır. Bu durumun insanlar üzerinde bıraktığı yılgınlık, öfke ve korkunun yerini olumsuz durum ortadan kalkınca (kara) mizah almaktadır. Mizah ile bir bütün olarak toplumlar, özelde ise insanlar bu negatif duygunun üstesinden gelerek korku ve öfkesini azaltabilir¹⁰. Mizah böylece 'kötü'nün, kötü olanın taklidini yaparak neşe sağlama, sağaltım görevini yerine getirir. İnsanlar bunu dinlemesinin neticesinde başarılarını eğlenerek kutlar ve bağımsız, güvende olduklarını düşünür¹¹. Bu durum aynı zamanda mizahı bir güç unsuru olarak da karşımıza çıkarmaktadır. Üstünlük kuramı ekseninde bakıldığında mizah, gülme bilfiil aksiyon gücüne sahiptir.

İlk bakışta barış merkezli bir yapısı olduğu düşünülen mizah ve onun fiziksel çıktısı olarak gülme eylemi negatif boyutu da hesaba katıldığında, Mark Twain'in deyimiyile insanoğlunun elinde şaşaalı bir silaha dönüşmeye muktedir bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle mizahî gücün farkına varılması, onun sadece bir hoşça vakit geçirme aracı olmasının ötesinde bir protesto aracı haline gelmesini sağlamış ve gerektiğinde siyaset gibi bir güç savaşı arenasında rakiplerin saf dışı bırakılmasına yarayan bir üstünlük kurma silahına dönüşmüştür¹². Bu dönüşümle beraber ise mizah; üstünlüğün farklı bir 'cephede kazanılmasını sağlayan çok önemli bir psikolojik harp silahı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Mizahta Üstünlük Kuramı

Savaş ve mizah arasındaki en dikkat çekici benzerlik, her ikisinde de bir üstün gelme gayretinin var olmasıdır. Üstünlüğün kendini çok

⁸ İlhan Ayverdi, "Mizah", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005, s. 2089.

⁹ Yaşar Çağbayır, "Mizah", *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 3246.

¹⁰ İsmail Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3/2, (2010), s. 18.

¹¹ İsmail Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", s. 3.

¹² Erkan Kalaycı, "Üstünlük Kuramı Bağlamında Türk ve İngiliz Siyasetinde Mizahın Kullanımı Üzerine Bir Karşılaştırma", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, (2019), s. 196.

beğenme, kendi mutluluğunu artırma veya sağlamlaştırma anlamlarında kullanılması yönüyle savaşa ilgili mizahî içerikler gülme kuramlarından üstünlük kuramı ile açıklanabilir. Esasında mizahı; uyumsuzluk, rahatlama gibi diğer gülme kuramları ile de izah etmek mümkündür. Ancak harp ve mizah bağlamında gülmeyle ilgili kuramları değerlendirdiğimizde gülmeyi oluşturan temel ögenin üstün gelme düşüncesi olduğu görülmektedir. Üstünlük duygusu ve mizah arasında karşısındakinden, muhababından bir adım öteye geçme çabası bakımından sıkı bir bağ, yakınlık vardır. Nitekim pek çok mizah, yalnızca gülme ve hoş vakit geçirme amacıyla değil; karşısındakinden bir adım öteye geçme amacıyla da yapılmaktadır. Üstünlük teorisinin kaynağı Aristoteles'in yazdıklarına dayanmaktadır. Aristoteles gülmenin temelini meydana gelen komik bir durumun ardından birinin diğerine olan zaferinde görmektedir. Bir başka deyişle; insanlar birinin düştüğü komik duruma gülerken, kendilerini o durumun dışında tutarak üstünlük duygusuyla hareket ederler¹³. Bu noktada mizah üzerine yapılan tartışmaların kaçınılmaz teması, insanların kendi üstünlüklerini, kendiliklerini gösterme ihtiyacıdır. Bundan dolayı tartışmalar gülmenin sürekli bir silah olarak kullanılması üzerinde yoğunlaşır¹⁴. Aristo, gülme için “Ya başkasının aşağılığını gördüğümüz ya da bizim geçmişteki aşağılık durumumuzu hatırladığımız ve kendimizde bir üstünlük algıladığımız zaman aniden bizde uyanan bir zafer duygusunun etkisidir.”¹⁵ demektedir.

Fikret Türkmen genel tanımlara benzer olarak, üstünlük duygusunu daha önceki durumdan daha iyi olmanın psikolojik durumu cümlesiyle açıklamaktadır¹⁶. Thomas Hobbes'a göre de mizah; bazılarının, bizim daha önceki halimizle ve başkalarıyla kendimizi kıyasladıktan sonra kendimizi aniden daha üstün görmemizden doğar¹⁷. Charles Gruner ise gülmenin oluşmasının ön hazırlayıcısı olan mizahı “neşeli saldırganlık” olarak tanımlamaktadır. Gruner'a göre, mizahtan alınan zevk, uzun bir mücadelenin ardından kazanılan bir zaferden hemen

¹³ İsmail Yardımcı, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, s. 21.

¹⁴ Bergler, E., *Laughter and the Sense of Humor*, Intercontinental Medical Book Corporation 1956, s. 272.

¹⁵ Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1986, s. 27.

¹⁶ Fikret Türkmen, “Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasrettin Hoca Fıkraları”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri*, Ankara, 24/25.06.1996, Ankara 1996, s. 265.

¹⁷ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, İris Yayınları, İstanbul 1997, s. 11.

sonra gelen şaha kalkmış duyguların verdiği mutluluğa yakındır¹⁸. Albert Rapp da mizah ve dolayısıyla gülmeyi “Bir eski zaman ormanında geçen düellonun zafer kükremesi” olarak tanımlanmaktadır¹⁹. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, karşı karşıya gelen unsurlardan etken, baskın veya aktif olanın; edilgen, pasif olanı zor bir duruma düşürmesinin veya düşürme çabasının ortaya çıkardığı durumun gülme eylemine sebebiyet vermesidir. Şöyle ki hem rakibini alt edenin hem de toplum önünde küçük düşenin yerinde olmamanın verdiği bir üstünlük duygusu ile mizahın en önemli fiziksel çıktısı olan gülme eylemi ortaya çıkacaktır²⁰.

Platon’un bu noktada gülme, gülünç kelimelerini komik veya eğlenceli yerine; bir eylem olarak aşağılanma, gülünç duruma düşme şeklinde ele alması ve değerlendirmesi konumuz gereği önemlidir. Platon, gülen insanda gülünç olanın kusurundan dolayı bir üstünlük duygusu oluştuğunu söyler. Gülen insan, kendisini gülünç olandan üstün olarak hisseder, görür ve bu da gülmesine neden olur. Başka bir deyişle gülme, bu üstünlük duygusunun bir ifadesidir²¹. Hem Platon hem de Aristoteles’in yaklaşımlarından hareketle, gülünen nesnenin (gülünç olanın) değersiz yani kusurlu olduğunu ve gülünç olan karşısında gülen insanın bir üstünlük duygusuna sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hobbes da Platon ve Aristoteles gibi, gülen kişinin gülünç olan karşısında üstünlük duyduğunu ileri sürer. Gülme, onun için başkalarına üstünlükten kaynaklanmaktadır. Başkalarının başarısızlıkları, yanlışları, şanssızlıkları, aptallıkları, yetersizlikleri gibi durumlar bizde üstünlük duygusu yaratmaktadır ve bu da gülmemize yol açmaktadır²².

Gülmeyi, bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi olarak açıklayan Thomas Hobbes; Aristoteles ve Platon’dan sonra üstünlük kuramına katkıda bulunan en önemli savunuculardandır. Ona göre kişinin bir başkasında tespit ettiği zayıflık veya olumsuzluk karşısında, içini yücelik duygusu kapsar. Kişi, kendi yeteneklerinin farkına varır; kendini tebrik eder ve bu şekilde gülme

¹⁸ Rod. A Martin, *The Psychology of Humor*, Elsevier Academic Press, Burlington 2007, s. 45.

¹⁹ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, s. 13.

²⁰ Erkan Kalaycı, “Üstünlük Kuramı Bağlamında Türk ve İngiliz Siyasetinde Mizahın Kullanımı Üzerine Bir Karşılaştırma”, s. 201.

²¹ Sanders Barry, *Kahkahanın Zaferi, Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*, çev. Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 122; Fatma Erkek, “Yapıcı ve Yıkıcı Bir Güç Olarak Gülme”, *Uluslararası Genç Akademisyenler Kültür Kongresi*, İzmir 6/7/8.10.2016, İzmir 2017, s. 130-138.

²² Çağatay Güler-Bilge Ufuk Güler, *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*, Yazıt Yayıncılık, Ankara 2010, s. 241.

eylemi gerçekleşmiş olur. Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde gülmeye de yer açar; Türkçeye “ani sevinç” olarak çevrilen bu kavramın karşılığı ‘sudden glory’dır. Hobbes, ‘sudden glory’nin gülme denen yüz hareketlerine yol açan duygu olduğunu belirtir. Ona göre sudden glory iki şekilde ortaya çıkmaktadır: Birincisi kişinin kendini mutlu eden anlık bir hareketi nedeniyle, ikincisi de başka birinde yanlış bir şey görmesi nedeniyle. İşte gülme, bir kendi kendini kutlamadır; her şeye karşı olan bütün bu savaşımızda, kendimizi bir başkasından ya da daha önceki durumumuzdan daha iyi görme duygusu üzerinde yükselme olarak tanımlamaktadır²³.

2. Bir Silah Olarak Edebiyatın Döneme Şahitliği

Edebî eser, çağının şahidi ve yazıldığı dönemi bugüne taşıyan bir habercidir. Eserlerin yazıldığı dönemde yaşananlar eserlerin yazılmasını tetikleyen birer kod durumundadır ve edebiyatta, ‘söz’ sahibi olmak aynı zamanda güçlü, üstün olmanın farklı bir ifadesidir. Bugünden geçmişe tarihin perspektifiyle bakıldığında, ne zaman devlet olarak güç unsuruna şahit olursa eş değer bir şekilde sanatın da edebiyatın da orada güçlü olduğunu fark ederiz. Şairin, yazarın yaşadığı ‘ân’ın insanı olduğunu varsayarak, şair veya yazar gerek biyografik olarak gerekse de edebî eserlerle tarihin bir parçası, -sosyal- tanığıdır. İşte tam da burada tarih ve edebiyat biliminin sürekli olarak bir temas halinde olduğunu, her iki bilim dalını birbirinden bağımsız görmenin neticesinde yapılan çalışmaların, araştırmaların eksik kalacağını belirtmek gerekir. Ve edebî eser başlığı, müstakil eserlerle beraber ilgili zamanda neşredilen süreli yayınları da kapsamaktadır. Süreli yayınlar; şiir, roman, hikâyenin dışında dönemi için hem tarihî hem de edebî olarak ayrı bir öneme sahiptir. Süreli yayınlar dâhil olmak üzere edebî eserlerin ve sanat eserlerinin bir haberci olarak tarihe, döneme kaynaklık etmedeki görevi yadsınamaz. Ancak eserin yazılmasını tetikleyen kodların ve dönemin açığa çıkması, edebî dile dair bilgi sahibi olmaktan geçmektedir. Edebî bir dil özelliği taşıyan mecazlı dil dolayısıyla kimi zaman eserin ardındaki hayatı, mesajı vb. unsuru yakalamak kolay olmayabilir. Mecazlı dil yapısını bünyesinde barındıran eserden bütün bir cemiyeti göremememizin sebebiyse sanat yapıtının kendisi ile anlam ilgisi içine

²³ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, s. 10; Özgün Nil Dümen, *Millî Mücadele Döneminde Mizah Basını: Ay Dede ve Güteryüz (1922)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 14.

girebilecek bir sūjeye gereksinim duymasından kaynaklanmaktadır²⁴. Edebî esere nüfuz etmek, edebî eserle anlam ilgisine girmek ve edebî metnin söz katmanlarının ardındaki girift yapıyı ortaya çıkarmak, belirli bir edebî disipline ve okuma hassasiyetine sahip olmayı gerektirmektedir. Deleuze; bu mecazlı edebî dilin, dil içinde yeni bir dil açmak, adeta yabancı bir dil icat ederek edebiyatın ardında gizleneni görmek veya duymak için dilde delikler açmak olduğunu söyler²⁵. Her bir eserin, sanat değeri taşıyan ‘ürün’ün kendince bir haklı dili, göstereni vardır; bu gösterenin, dilin açığa çıkartılmasıyla beraber bahsettiğimiz sanat ve edebiyat eserleri bize kendini açacaktır.

Konumuz gereği değerlendirmeye tabi tutacak olursak, edebî dilin göstereni mecazlardan ve metaforlardan oluşmaktadır. Buradaki dil, üstünlüğün bir parçasıdır ve kuram noktasında baktığımızda Heidegger’den hareketle bir varlık evi olarak dil düşüncesi karşımıza çıkmaktadır. Metin içinde edebî dilin oluşmasını sağlayan kendi içinde de metafor ve mecazların gösterenleriyle meydana gelen kelime ise, şehri ve insanı tutan bir silahtır²⁶. Kelime gerek toplumda gerekse bireyler üzerinde şehri ve insanı tutan, koruyan, ikna eden bir silah olarak etkileyiciliği noktasında savaşçı, vurucu bir özellik taşımakta böylece gösteren olarak üstünlüğe, üstünlük kuramına işaret etmektedir.

Bu yazı kapsamında dönemin süreli yayınlarından birisi olan *Karagöz* gazetesinde genel hatlarıyla Türk savaş düşüncesinin; özeldense Büyük Taarruz’un görünümü, savaşa giden süreç, savaş yılları ve savaş sonrası incelenmekle beraber genelgeçer bir Türk savaş felsefesinin “ne”liği aktarılacaktır. *Karagöz* gazetesindeki mizah içerikli çizimlerden hareketle ordu-millet olmasıyla bilinen Türklerin savaş düşüncesi, güzelleme ve somutlamaya dayanan bir temizlik faaliyeti etrafında ele alınarak yorumlanmak suretiyle değerlendirilecektir. Bu noktada bahsetmiş olduğumuz temizlik düşüncesine örnek olması ve güzellemeyle ilişkili olarak savaşın tanımlanması bakımından savaş; Bosnalı Alaaddin Sâbit’in beytinde bozulmuş olan âlemin tabiatını kurtuluş ve selâmete erdiren tabi’ bir şifa şerbeti olarak geçmektedir:

*Mizâc-ı ‘âlemi tashih ider bozulmuş iken
Şifâ-yı mahzdur ol şerbet-i salâh ü sedâd*²⁷

²⁴ İsmail Tunali, *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s. 154.

²⁵ Kemal Kahramanoğlu, *Şairane Barınmak Klasik Şiirimizin Kökleri ve İzleri*, Çizgi Yayınevi, Konya 2020, s. 50.

²⁶ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2001, s. 75.

²⁷ Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Dîvân*, yay. haz. Turgut Karacan, s. 181.

Jacques Derrida; metnin bitmiş bir yazınsal bütün, bir kitapta kapanmış bir içerikten öte bir farklılıklar ağı olduğunu, sürekli olarak kendisinden başka bir şeye göndermede bulunan izlerin üretimi olması yönüyle şimdiye kadar ona atfedilen bütün sınırları aştığını ifade eder. Derrida'nın söylediği üzere metin aslında sonu olmayan, her yeni gözle yeniden, baştanbaşa okunan bir içeriktir. Bu içerik kendinden başka 'şey'lere göndermede bulunan izlerin de yeniden okunması, üretilmesidir²⁸. Derrida'nın yaklaşımından hareketle söylemek mümkün ki bu izler edebiyat için bizatihi gösterenlerin kendisidir. Gösterenler işaret ettikleri izlerle güzelleme ve somutlama merkezli olarak edebiyatın savaş felsefesini vermektedir. Savaşla ilgili estetik güzelleme düşüncesi ise savaş felsefesinin göstereni, izidir²⁹.

3. Cephede Bir Asker: *Karagöz Gazetesi*

Düşündürücü ve eğlendirici bir yanı olduğu kadar döneminin entelektüel birikimini de ortaya koyan karikatürler; olayların yaşandığı dönemin, resmî belgelerin, kanonun yazdığı dışında dönemin sosyal hayatını farklı bir perspektifle vermek açısından da son derece önemlidir³⁰. Birinci Dünya Savaşı, cephedeki mücadelenin yanı sıra ilgili devletlerin bütün kaynaklarını savaşı kazanmak için kullandıkları topyekûn bir mücadelenin adıdır. Başka bir deyişle silah gücünün yanı sıra başta basın yayın organları olmak üzere pek çok vasıta, ordunun emrinde cephedeki mücadeleye destek amacıyla kullanılmış; bu sektörler bir anlamda cephedeki mücadelenin tamamlayıcı geri hizmetler vazifesini yerine getirmiştir³¹. 10 Ağustos 1908'de yani II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yayın hayatına başlayan Ali Fuad Bey'in sahibi olduğu *Karagöz*, halka dönük bir mizah gazetesi olarak haftada iki gün yayınlanmıştır. Ali Fuad Bey'in yönetiminde çıkan dergide, bol karikatür kullanılarak olaylar halkın anlayabileceği sade bir dille kaleme alınmak suretiyle resmedilmiş, işlenen konular genelde *Karagöz* ve *Hacivat*'ın karşılıklı konuşmasıyla verilmiştir. Bununla beraber *Karagöz* gazetesi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ara vermeksizin çıkan tek mizah gazetesidir. *Karagöz*'ün; yılmak, yıkılmak bilmeyen gücü, cesaret ve

²⁸ Kemal Kahramanoğlu, *Şairane Barınmak Klasik Şiirimizin Kökleri ve İzleri*, s. 64.

²⁹ Recep Alpyağılı, *Türkiye'de Bir Felsefe Gelenek'i Kurmaya Çalışmak*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 28.

³⁰ Fevzi Çakmak, "Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Uşak, 02-04.10.2012, Ankara 2014, s. 1113.

³¹ Ali Şükrü Çoruk, *Osmanlı'nın Son Yılları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 75.

sabrı, geniş halk yığınlarında onu bir sevgiliye dönüştürmüştür³². Harp kuvvetlerin; mizah da zekâların çarpışarak üstün gelme mücadelesidir. Tarihte savaşlar kadar, savaşçıların da meşhur mizahları vardır. Zekâsıyla çarpışma yöntemini kullanarak üstün gelme mücadelesinde bir savaşçı miti görünümüyle karşımıza çıkan Karagöz tiplemesi bu bağlamda son derece önemlidir. Karagöz, seyirlik oyunlarda alışlageldiği üzere, gazetede Hacivat'la yanlış anla(şıl)malara dayanan bir kavga halinde değil sürekli birliktelik içerisinde. Bunun dışında karikatürlerde, üstünlük düşüncesine dayalı olarak savaşma becerisinden yoksun olduğunun vurgulanması için düşman askeri oldukça zayıf, çerden ve çöpten çizilmiştir³³.

Karikatür 1

Fon der Almân: *Ey, artık azmettim. Dünyayı senin vahşetinden kurtaracağım.*

Karagöz: *Haydi kahramanım bir hamle daha, bu vahşi canavarın büsbütün işini bitir. Ben de mülevves ayağının çiğnediği mukaddes toprağı bir an evvel kurtarmak için çalışıyorum.*

³² Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, C. 2, Adam Yayınları, İstanbul 1998, s. 39-40.

³³ Ali Şükrü Çoruk, *Osmanlı'nın Son Yılları*, s. 95.

Karagöz gazetesinin 728. sayısındaki bu karikatürde, Birinci Dünya Savaşı döneminde müttefikimiz olan Almanya'ya işaret edilerek "pis" olan düşmanı beraber yok etme düşüncesi aktarılmaktadır. Fon der Alman'ın, vahşi canavar olarak görülen düşmana; dünyayı senin vahşetinden kurtaracağım ifadesine karşılık, *Karagöz*'ün ben de onun pis ayağının çiğnediği bu mukaddes toprağı bir an evvel kurtarmak, temizlemek için çalışayım dediği görülmektedir. Karikatüre göre vatan toprağı mukaddestir, bu toprağın pis olması istenmez.

Karikatür 2

Karagöz: Koşalım Hacivat! Koşalım da temizleyelim. Yoksa böyle birer ikişer bunlar denizi dolduracaklar.

Afacan: Baba ben de düşenleri düşünüyorum da simit dağıtıyorum. Aç olmasalar gözlerini kaplayan hırsla kapılıp böyle hücum etmezlerdi.

Gazetenin 740. sayısında yer alan karikatürde *Karagöz*'ü, *Hacivat*'ı ve *Karagöz*'ün oğlu *Afacan*'ı görmekteyiz. Batan düşman gemilerindeki askerler denizedir ve *Karagöz*, *Hacivat*'a düşmanların denizi gemiyle doldurmamaları için koşalım da denizi temizleyelim demektedir. *Afacan* da düşmanın denizi bu kadar doldurma sebebini aç gözlü davranmasına ve hırsla kapılmasına bağlamaktadır.

Karikatür 3

Karagöz: *Ulan Hacivat ne ham halat herifsin... Şaşkın şaşkın ne bakıp duruyorsun?*

Hacivat: *Ne yapayım Karagöz?!*

Karagöz: *Elinin körü... Kahramanın dünyayı bu pis leşlerden, keş kafalardan temizlemek için yaptığı gayrete yardım et...*

Karagöz gazetesinin 747. sayısındaki karikatürde Karagöz, Hacivat'a kızarak neden şaşkın bir şekilde baktığını sormaktadır ve cevabında Hacivat "ne yapayım" dedikten sonra, Karagöz yine kızgın tavrını koruyarak, kahraman olarak gördüğü kişinin dünyayı bu pis leşlerden, ahmak (keş) kafalardan temizlemesine yardım etmesini istemektedir. Düşman bu karikatürde de pis, leş ve ahmak olarak görülmekteyken; savaş düşüncesi açık bir şekilde dünyanın pislikten temizlenmesi bağlamında üstünlük düşüncesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Karikatür 4

Karagöz: İşte sigaramı yaktım! Kibriti fırlattım, “Jandark”larına yapıştı, amma da yakıyor ha! Maskara tangolar, mermileriniz Türk kahramanını sinek vızıltısı kadar olsun müteessir etmez... Nah işte bir kibrit daha caba!...

Karagöz gazetesinin 757. sayısındaki bu karikatürde Karagöz’ü ayakta sigara içerken görmekteyiz. Arkada, elinde bir süpürgeyle asker uzanmakta ve Karagöz üstün bir tavırla düşman ordusunun mermilerinin, Türk kahramanına sinek vızıltısı kadar etki edemeyeceğini ifade etmektedir. Süpürgenin karikatürde yer alması temizlik düşüncesine işaret etmekle beraber gerek Karagöz’ün gerekse de askerin tavrı düşman karşısında rahat olduklarının göstergesidir. Hafif meşrep Fransız kadını anlamına gelen “Tango” çok daha ağır ve aşağılayıcı bir kelime olarak Fransız askerleri temsil etmektedir, bu tür tabirlerle çıtkırıldım ve salon adamı şeklinde gösterilen düşmanın savaş konusundaki yetersizliği vurgulanmıştır³⁴.

³⁴ Ali Şükrü Çoruk, *Osmanlının Son Yılları*, s. 95.

Karikatür 5

Hacıvat: *Karagözüm, arkadaşlar yol üzerindeki çekirgeleri iyice temizlediler.*

Karagöz: *Öyle olacak ya! Zafer treninin geçeceği yol üzerinde pis, murdar hayvanların ne lüzumu var, Hacıvat!*

Karagöz gazetesinin 762. sayısındaki bu karikatürde Karagöz, Hacıvat'la diyalog halindedir. Küçük bir tepenin arkasında bulunan Karagöz ve Hacıvat arasındaki diyalogda Hacıvat'ı, Karagöz'e bilgi verirken görürüz. Hacıvat, Alman askerlerinin yol üzerindeki çekirgeleri temizlediğini söylemektedir ve bu çekirgelerin kafası, düşman askerlerinin yüzü görünümündedir. Karagöz de Hacıvat'a zafer treninin -Trenin üzerinde zafer yazmaktadır.- geçeceği yolda pis, murdar hayvanların ne lüzumu var ifadesiyle düşman askerini kastederek yapılan temizlik faaliyetini onayladığını ve zaferin ancak böyle mümkün olduğunu söylemektedir.

Karikatür 6

*Karagöz: Arkadaş, hazır iskele üzerinde iken şu muzır parçayı da temizle!
Bir daha iskeleye çıkmak zahmetinden kurtulalım.*

Karagöz gazetesinin 817. sayısındaki karikatürde Karagöz, Alman askerinden iskeleye çıkmışken harita üzerinde gösterdiği bölgeyi de elindeki fırçayla temizlemesini istemektedir. Buradan hareketle söylemek mümkün ki temizlik savaş bağlamında; ordu ve asker tarafından yapılan bir işlemdir.

Karikatür 7

Karagöz: *Yeni arkadaş da çalışıyor, ben de merdiveni sıkı sıkı tuttum. Sen de çık durma gayret et de mendeburları beyaz kuleden de temizleyip atalım.*

Karagöz gazetesinin 820. sayısında yer alan bu karikatürde Karagöz'ün müttefik Alman askeriyle konuşmasını görüyoruz. Karagöz; "pis" anlamına da gelen "mendebur" kelimesini düşman askeri için kullanarak; Alman askerine merdiveni sıkıca tutmasını ve kuleye çıkarak pis düşmanları beraber temizlemeleri gerektiğini ifade eder. Karikatürde, diğer karikatürlerde olduğu üzere süpürge dikkat çekmektedir.

Karikatür 8

Kral Kostantin: *İstop. İstop! Sivrisinekleri hep hududumdan içeriye döktünüz!*

Karagöz: *Zararı yok kral hazretleri, zararı yok! Selanik'ten gelen eşek arılarına hallerini anlatırlar, hasbihal ederler de siz de bir an evvel zırlıttan kurtulursunuz.*

Karagöz gazetesinin 823. sayısındaki bu karikatürde, "Yunan hududu" yazılı tabelanın 'öte' tarafında bulunan Kral Kostantin, Karagöz'ün bulunduğu tarafa seslenerek, sivrisineklerin hep kendi tarafına geldiğini ifade etmektedir. Düşmanın çekirgeyle ifade edildiği ve yüz kısmının çekirgeye benzediği karikatürde olduğu üzere burada da sivrisinekler düşmana benzemektedir. Karagöz, krala sivrisineklerin zararı olmadığını; sivrisinekleri eşek arılarına arkadaş gönderdiklerini söylemektedir. Karikatürde, sinekleri kralın olduğu tarafa gönderen Karagöz'ün olduğu bölümde temizleme eylemini yerine getiren bir nesne olarak süpürge dikkat çekmektedir.

Karikatür 9

*Karagöz: Kahraman, şeci' askerlerimiz vazifesini ifa ettiler, Hacivat...!
Şimdi kedinin, köpeğin bile hazmetmediği bu kikirik lâşelerini
denize atmak vazifesi seninle bana düşüyor. Yaşasın, var olsun
kahraman askerlerimiz...*

Karagöz gazetesinin 825. sayısındaki karikatürde Karagöz, Hacivat'a kahraman, yiğit askerlerimizin görevini yerine getirdiğini, sıranın şimdi kendilerinde olduğunu söylemektedir. Bir tepenin ardında hilal ve güneş gibi parlayan yıldız vardır. Karikatürde, tepede asılı bayrakta “Yaşasın ordu” yazılıdır, bunun dışında Afacan da Karagöz’le beraber, “Kikirik leşlerini denize atmak” üzere toplamaktadır. Düşman için “leş ve denize atma” ifadesinin kullanımı temizlik düşüncesiyle ilgili olarak Türk’ün savaş felsefesinin dayandığı yeri göstermektedir. Türkçede zayıf, ince, uzun boylu kimse anlamındaki “Kikirik” kelimesi İngilizleri temsil etmektedir; bu kullanımla Fransızların tango kelimesinde olduğu gibi çıtkırıldım ve salon adamı şeklinde gösterilen düşmanın savaş konusundaki yetersizliği vurgulanmaktadır³⁵.

³⁵ Ali Şükrü Çoruk, *Osmanlı'nın Son Yılları*, s. 95; Tuncay Ögün, “Karagöz Gazetesini Örneğinde Osmanlı Mizahında ve Karikatüründe Çanakkale Deniz Savaşları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 18, (2015), s. 568.

Karikatür 10

Karagöz: *Yine ne o? Bunları sırtınıza çıkarmışsınız, körebe mi oynuyorsunuz?*

Heyet-i eslafiye: *Ne yapalım oturtacak yer arıyor, bulamıyoruz.*

Karagöz: *Öyle ise bırakın bana hepsini imam paşa çöplüğüne yerleştireyim!..*

Karagöz gazetesinin 884. sayısındaki karikatürde Karagöz, oturtulacak yer bulunamayan düşman askeri için bana bırakın, hepsini çöplüğe yerleştireyim diyerek temizlik düşüncesi etrafında pis, kirli olan bir şeyin ait olduğu yerin çöplük olduğunu belirtmektedir. Karikatürde gülen bir Karagöz çiziminin arkasında onu destekleyen Hacivat'ı da görmekteyiz.

Karikatür 11

Karagöz: Aferin arkadaşlar dört taraftan iyi sarıp sıkıştırdınız. Süpürge ile şöyle hemen bastırverin. Diri ele geçirirsek oynatır, eğleniriz!..

Karagöz gazetesinin 896. sayısındaki karikatürde askerleri uzaktan izleyen Karagöz ve Hacivat, düşman askerini çıkarmaya çalıştığı için ellerinde süpürge olan müttefik askerleri tebrik etmektedir. Bu karikatürde de askerlerin elindeki süpürge, temizliğe işaret etmesi noktasında önemlidir.

Karikatür 12

Karagöz: Hacivat! Geçen sene bunlar buralarda demet bağıyorlardı. Bu sene de ben onları demetliyorum...

Karagöz gazetesinin 920. sayısında bulunan bu karikatürde düşmanın demet edilip toplanması söz konusudur. 920. sayıdaki karikatür, klasik Türk şairlerinden Bosnalı Alaaddin Sâbit'in bir beytiyle düşmanın demete benzetilmesi noktasında benzer anlamları taşımaktadır. Sâbit; ilgili beytinde kış vaktinin ve hasat zamanının yaklaştığını bu yüzden orağa benzeyen kılıcın, düşmanı demet demet edip bir yere yığdığını ifade etmektedir:

*Demed demed idüp a' dâyı dâs-ı şemşîri
'Acep ki düşdi şitâ faslına zamân-ı hasâd³⁶*

³⁶ Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Dîvân*, yay. haz. Turgut Karacan, s. 182-183.

Karikatür 13

Krallar: *Lütfen bizim sandalyelerimizi gösterir misiniz?*

Karagöz: *Ha! Evet, sizin yeriniz aşağıda, kahve ocağında. Buyurun, göstersonler.*

Karagöz gazetesinin 925. sayısındaki bu karikatürde, düşman ordusunun devlet başkanlarının masadaki yerlerini öğrenmek için gelmeleri üzerine, Karagöz elinde bir süpürgeyle yerlerinin orada olmadığını söylemektedir. Karagöz'ün elindeki süpürge'nin krallara karşı dönük olması temizlik düşüncesi ve üstünlük kuramı bağlamında önemlidir.

Çar: *İşte bilet...*

Karagöz: *Peki ama yanlış binmişsin... Bu tren oraya gitmez. Bu süprüntü treni doğru çöplüğe!..*

Karagöz gazetesinin 940. sayısında yer alan karikatürde düşman ordusunu taşıyacak trene çarın da bindiğini görürüz ve Karagöz, 884.

sayıda olduğu üzere bu süprüntü treninin doğrudan çöplüğe gideceğini söyler.

Karikatür 15

İtalya kralı: *Şu dağların tepelerinde beliren sivri sivri şeyler nedir?*

Kumandan: *Bir şey değil, ilkbahar çiçekleri...*

Karagöz: *Fakat bunlar biraz güneş görür görmez, bütün dağlar, bayırlar, çiçekten görünmez olur!*

Karagöz gazetesinin 946. sayısındaki bu karikatürde, savaş güzellemesiyle ilgili bir ifadeye rastlamaktayız. İtalya kralı; müttefikimiz olan Alman askerlerin miğferleri için, “Dağların tepesinde beliren sivri şeyler nedir” sorusunu sorunca, kumandan “ilkbahar çiçekleri” cevabını vermektedir. 946. sayıdaki bu karikatür tam olarak güzelleme düşüncesinin bir örneğidir, miğferler çiçekle ilişkilendirilmiştir.

Karikatür 16

Karagöz: *Afacan oğlum yaşa, suyu senden, ayine gibi tertemiz yıkamaktan Hacivat amucanla benden haydi gayret!.*

Karagöz gazetesinin 1032. sayısındaki karikatürde Karagöz ve oğlu Afacan bir diyalog halindedir. Diyalogun dışında Karagöz'ün yanında Hacivat da vardır ve Afacan su dökerek, Karagöz ile Hacivat süpürerek dünyayı pisten, kirden temizlemektedirler. Karikatür, Türk savaş düşüncesinin temizlik merkezli olduğunu vurgulamaktadır.

Karikatür 17

Karagöz: *Ha pašam biraz daha himmet et de yol üstündeki şu yabancı otların kökünü kazınsın!*

Karagöz gazetesinin 1362. sayısındaki karikatürde *Karagöz*'le Mustafa Kemal Paşa diyalog halindedir. Diğer karikatürlerden farklı olarak verilen mücadelenin temsiliyeti noktasında süpürge Atatürk'ün elindedir; Atatürk'ün süpüreceği otlarla düşman kastedilirken, “yabani” kelimesiyle düşmana dikkat çekilmesi ve süpürgecinin Atatürk'ün elinde olması önemlidir.

Karikatür 18

Hacivat: *Bütün Atinalularla beraber karalıhta sinirleri bozukmuş. Belki geçer diye boynuz çekiyorum.*

Karagöz: *Aman Hacivat, boynuzları ona bırak. Kan aldirmek istiyorsa askerleri gibi cepheye gelsin. Hacamat bedava!*

Karagöz gazetesinin 1368. sayısındaki karikatürde yer alan *Karagöz*'ün Hacivat'a söylemiş olduğu, “Kan aldirmek istiyorsa askerleri gibi cepheye gelsin” ifadesi güzellemenin en belirli örneklerindedir. Hacamat işlemi vücuttaki pis kanı atan ve kişinin daha sağlıklı olmasını sağladığı düşünülen alternatif bir tedavi yöntemi olarak bilinmektedir. Burada da *Karagöz*, savaşta düşmanın kanının akıtılmasından hareketle askerlerimiz tarafından ücretsiz hacamat hizmeti verildiğini ve bunun için kralın, askerleri gibi cepheye gitmesinin yeterli olduğunu söylemektedir.

Karikatür 19

Çorbacı: *Nafile kan aldirmek da para etmedi, bu bendeki kaşınma bir türlü geçmiyor jeneralim.*

Papulas: *Bir taarruz daha yapalım bari, bu seferki hacamatla belki rahat edersiniz haşmetmeab!*

Karagöz: *Yok barba yok. Bu sefer hacamatla beraber yediklerini de çıkartalım da bak kaşınması kalır mı?*

Karagöz gazetesinin 1396. sayısındaki karikatürde de 1368. sayısındakine benzer olarak düşmana hacamat yapılması söz konusudur. Karagöz ise hacamatla beraber yediklerinin de çıkartılması gerektiğini ve bunun sayesinde düşmanın şikâyetinden kurtulacağını ifade eder. 1368 ve 1396. sayılarda temizliğin hacamatla sağlanabileceğini ve böylece şikâyetlerden kurtulmanın mümkün olduğunu görmekteyiz. Örnekleri artırmak mümkün ancak bazı karikatürlerde de çeşitli beyitleri aktardığımız üzere Bosnalı Alaaddin Sâbit *Divan*'ında geçen bir beyit, Türk'ün savaş düşüncesini adeta somut olmayan bir kültürel miras olarak hacamat bağlantısıyla hafıza ve temizlik bakımından aktarması noktasında oldukça önemlidir. Bosnalı Alaaddin Sâbit; döneminde kullandığı dille, benzetmeleriyle dikkat çeken bir şairdir. Ordunun aslında savaşmadığını, kılıç adlı bir tıbbi alet kullandığını belirterek ölümü güzelleme düşüncesi etrafında ifade etmektedir. Şaire göre kılıç ve buna bağlı olarak savaş; düşmanın pis kanını dünyadan kaldıran, akıtan bir hacamatçıdır:

*Hakîm- i hâzik-i tigün 'urûk-ı düşmenden
Dimâ'-ı fâsid akıtdı çü nişter-i fassâd³⁷*

³⁷ Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Divân*, yay. haz. Turgut Karacan, s. 181.

Gerek Sâbit'in beyti gerekse de *Karagöz* gazetesinde yer alan bu karikatürlerden hareketle aslında savaş hafızasının aynı, değişenin ise sadece kelimeler olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki karikatür için Sâbit'in beytinin Türkiye Türkçesine aktarılmış bir şerhi, açıklamasıdır desek yanlış olmayacaktır. İlgili örneklerden yola çıkarak Türk devletinin savaş felsefesini ana hatlarıyla temizlik, kötü olanı ortadan kaldırma düşüncesi etrafında açıklayabiliriz. Bosnalı Alaaddin Sâbit, bir başka beytinde bugün de sağlık hizmetlerinde ve bilhassa dikiş gibi temel cerrahi işlemlerde kullanılan sutureyle kılıcı benzer tutarak ordunun aslında savaşmadığını, kılıç adlı bir tıbbi aletle vakıf hizmeti sunmak suretiyle kâfirlerin başını ücretsiz tıraş ettiğini söyleyerek ölümü güzelleme düşüncesi etrafında ifade etmektedir:

*Tîg dirler bir sütüreyle sığandı hidmete
Kâfiri hasbî trâş itdi vakf-berber gibi*³⁸

Karikatür 20

İsmet Paşa: *Zaten sapır sapır dökülüyor, paşam zahmet ediyorsun.*
Mustafa Kemal Paşa: *Zarar yok, ben kökünden baltayı vurayım da bir daha filizlenmesin.*

³⁸ Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Dîvân*, yay. haz. Turgut Karacan, s. 297.

24 Eylül 1921 tarihli *Karagöz* gazetesinde gövdesinde Yunan kralı, dallarında ise Yunan askerleri olan bir ağacı baltayla kesen Mustafa Kemal Paşa'yı görmekteyiz.

Karikatür 21

Karagöz: Oğlum bu sene on beş yaşına bastı paşam, ecdadı gibi de silah kullanır, İzmir için hazırlanan kahramanların arasına gönüllü diye almaz mısın!

Mustafa Kemal Paşa: Teşekkür ederim Karagöz Çelebi, cephedeki ağabeyleri düşmanı kahretmeye yetişiyor. İnşallah bu genç kahramanlara sıra gelmeden memleketi temizlemek nasip olur!

Karagöz gazetesinin 1457. sayısındaki karikatürde yer alan Karagöz ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki diyalogda; Karagöz, oğlunun İzmir için hazırlanan kahraman askerlerin arasına gönüllü olarak alınmasını istemektedir. Mustafa Kemal Paşa ise cevap olarak, “Bu genç kahramanlara sıra gelmeden memleketi düşmandan temizlemek inşallah nasip olur” cevabını vermektedir. Bu diyaloga baktığımızda, çocukluk çağından itibaren ordu-millet düşüncesinin bir gereği olarak memleketi koruma, düşmandan temizleme adına çocuğun askere alınmasını isteme söz konusu olmakla beraber Paşa tarafından ifade edilen, memleketin temizlenmesi düşüncesi de savaş düşüncesini aktarması bakımından önemlidir.

Karikatür 22

Hacivat: *Harman zamanı kirizme³⁹ yapıldığını da yeni gördüm, bunlar ne biçim çiftçi a Karagöz!*

Karagöz: *Bunlar siyasi çiftçiler, harp ekip sulh biçecekler ama toprak o kadar kurak ki biraz kanlı şerbet vermeyince mahsul almak kâbil değil!*

Karagöz gazetesinin 1504. sayısındaki karikatürde düşman kanı akıtmak “kanlı şerbet” vermek olarak güzelleştirme yöntemiyle ifade edilmektedir. *Karagöz*’ün bu sayısına dikkat etmek üzere, Büyük Taarruz’un ayak seslerini duyduğumuz diyalogda güzelleme düşüncesini net bir şekilde görmekteyiz. Düşman kanı akıtmak kırmızı renkli olması dolayısıyla “kanlı şerbet” olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer tabiri Bosnalı Alaaddin Sâbit’in şu beytinde görmekteyiz: Kara toprak bütün susamışlığıyla, kırmızı renkli, tatlı gibi olan düşman kanını kana kana içti.

*Kana kana içdi hûn-ı düşmeni hâk-i siyâh
Teşnelik hükm ile kırmız şerbet-i sükker gibi⁴⁰*

Arada yüzyıl farkı olmakla beraber beyit ile Hacivat-Karagöz arasındaki diyalogun birbirine ne kadar benzediği aşikârdır. Diyalogdan ve beyitten hareketle söylemek mümkün ki Türk’ün savaş anlayışının temelinde güzelleme düşüncesine dayalı ifade etme söz konusudur.

³⁹ Kirizme: Toprağı bel küreği, sapan veya pullukla derin kazarak altını üstüne getirme, sürme.

⁴⁰ Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Dîvân*, yay. haz. Turgut Karacan, s. 298.

Karikatür 23

Karagöz İzmir Rıhtımında

Hacıvat: *Aman Karagöz, bittim, bittim. Bu heriflerin ardına muhakkak neft yağı çalınmış, yetişinceye kadar tabanlarım çatladı!*

Karagöz: *İki adım kaldı Hacıvat, dişini sık! Şunları terli terli bir denize dökeyim de bak seni nereye götüreceğim!*

Karagöz gazetesinin 1510. sayısındaki karikatürde, düşmanı denize dökmek ifadesini Karagöz'ün dilinden okumaktayız. Karagöz'ün başlığı düşmüş bir şekilde görülür ve elinde düşmanı denize dökmek üzere kullandığı bir süpürge vardır. Süpürge bu karikatürde bir "gösteren" olarak temizlik düşüncesine işaret etmektedir ve düşmanın denize dökülmesi süpürge üzerinden anlatılmaktadır. Düşmanın İzmir'den dökülmesine atfen diyalog, Karagöz İzmir Rıhtımında başlığını taşımaktadır.

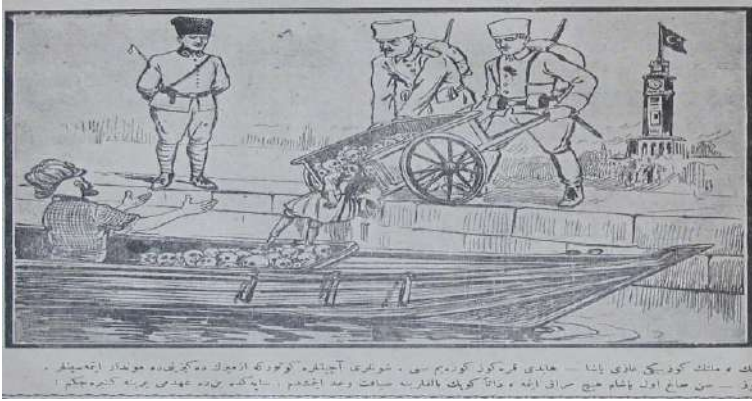
Karikatür 24

Karagöz Bursa Kaplıcalarında

Hacivat: *Ooh, bütün sızılarım, yellerim, kulunçlarım indi billahi, hay Allah razı olsun Karagöz.*

Karagöz: *Bana değil, orduya, millete, paşaya, dua et Hacivat, bak şu saatte Aftoslar denize sürülürken biz ılık ılık banyolarda ense yapıyoruz!*

Karagöz gazetesinin 1510. sayısındaki karikatürde Hacivat, bütün ağrı ve acılarından kurtulduğunu Karagöz'e teşekkür ederek dile getirmektedir. Bir önceki karikatürle irtibat kurduğumuzda bu teşekkür daha anlamlı hale gelecektir. Çünkü Karagöz, Hacivat'a düşmanın tamamıyla denize dökülmesi halinde kendisini bir yere götüreceğini söylemektedir ve bu yer de kaplıca olarak geçmektedir. Karagöz de cevap olarak Hacivat'a kendisi için değil; ordu, millet ve paşa için dua etmesi gerektiğini, "Aftos" olarak bahsettiği Yunanlıların denize sürülürken keyif yaptıklarını söylemektedir. Bu karikatürde de düşmanı denize dökmeye bağlı olarak vatani, milleti düşmandan temizleme düşüncesi dikkat çekmektedir.

Karikatür 25

Ordunun, Milletin Gözbebeği Gazi Paşa: *Haydi Karagöz göreyim seni. Şunları açıklara götür ki İzmir'in denizini de mundar etmesinler.*

Karagöz: *Sen sağ ol paşam hiç merak etme, zaten köpek balıklarına ziyafet vademiştin. Sayende ben de ahdimi yerine getireceğim!*

Karagöz gazetesinin 1512. sayısındaki karikatürde düşman "pis" anlamına da gelen "mundar" sözcüğüyle karşılanmaktadır. Ordunun, milletin göz bebeği olan Gazi Paşa; Karagöz'e düşmanı, İzmir'in denizini de kirletmemeleri için açıklara götürmesini söylemektedir. Bu

karikatürde de temizlik düşüncesinin bir göstergesi olarak düşmanın “pis” kelimesiyle tanımlandığını ve varlığının kirlilik sebebi olduğunu görmekteyiz.

Karikatür 26

Yeni İcad Anadolu Harp Makinesi

Hacivat: *Yedi ülkenin halkı bu icada parmak ısırды Karagöz, bu ne müthiş makine ya hu!*

Karagöz: *Bundan mükemmeli kimde varsa çıkarsın, iki yüz bin kişilik ordunun topunu, tüfeğini, esirini, maktulünü, on beş gün içinde ayıklayıp tertemiz ediyor.*

Gazetenin 1512. sayısındaki karikatürde Anadolu'nun düşmandan temizlenmekte olduğunu anlamaktayız. Tarihi kaynaklara da baktığımızda düşmanın coğrafyadan bu tarihlerde temizlenmekte olduğunu görüyoruz. Üzerinde Afyonkarahisar ve İzmir yazılı “Yeni İcad Anadolu Harp Makinesi”nin müthiş bir icat olduğunu ve içine giren her ne varsa ayıklayıp, “tertemiz” yaptığını karikatürde görmekteyiz. Makine, Türk ordusu olarak düşünülmeyle beraber makineyi de Atatürk'ün kullandığı, Afyonkarahisar'dan girenlerin İzmir'den çıktığı karikatürden anlaşılmaktadır.

Karikatür 27

Hacivat: *Canım Edirne, hele kavuştuk, şu kadar olsun hizmetinde bulunalım değil mi Karagöz!*
 Karagöz: *Temizlediğimiz bu ikinci payitaht oldu Hacivat...!!!*

Karagöz gazetesinin 1527. sayısındaki karikatürde Karagöz ve Hacivat'ın elinde birer süpürge vardır ve İstanbul'dan sonra Edirne'nin de düşmandan temizlendiği dile getirilmektedir. Süpürge diğer karikatürlerde de olduğu üzere temizlik temsili olarak Karagöz ve Hacivat'ın elinde görünmektedir.

Karikatür 28

Hacivat: *Benim oteli tertemiz ettim, sen hâlâ boşaltacaksın Karagöz!*
 Karagöz: *Öyle yerleşmişler ki sanki babalarından kalmış mirastır. Ne ise görüyorsun ya son döküntü de çıkıyor!*

Karagöz gazetesinin 1529. sayısındaki karikatürde Karagöz ve Hacivat, otel isimlerinden hareketle vatanın düşmandan temizlenişini anlatmaktadır. Hacivat'ın oteli "Orta Oteli" ismini taşıırken, Karagöz'ün hâlâ boşalmaması yönüyle öne çıkan oteli ise "İzmir Yurdu" ismindedir. Karagöz son "döküntü"den otelin temizlenmesiyle beraber Türk bayrağını asmaktadır.

Sonuç

Türklerin tarih sahnesindeki var oluşuna bakıldığında, savaşın Türklerin hayatında yaşanan coğrafyanın tesiriyle tabi bir parça olarak yer aldığı ve savaşa da diğer milletlerden ayırıcı olması yönüyle halkın, milletin topyekûn dâhil olduğu fark edilecektir. Bu durum, Türklerin belirgin özelliğinin savaşçılığı, ordu-millet olması yönüyle ilişkilendirilmesinin bir göstergesidir. Ordu-millet olan Türklerin edebî metinlere yansıyan bir savaş felsefesinden de söz etmek mümkündür. "Türk'ün savaş felsefesi nedir?" sorusunu sordüğümüzde, *Karagöz* gazetesinde incelediğimiz karikatürlerden ve örnek verdiğimiz Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Dîvân*'ında yer alan beyitlerden hareketle alacağımız cevap; bir hafıza, genel kabul olarak savaşın temizlik düşüncesine dayalı olduğu ve bu temizlik düşüncesinin ağırlıklı olarak güzelleme, beraberinde somutlamayla ifade edildiği yönündedir. Nitekim Bosnalı Alaaddin Sâbit, savaşla ilgili olarak ordunun savaşmaya değil; kanı kirlenen düşmanın kanını hacamatla temizlemeye veya saçı uzayan düşmanın saçını vakıf berber hizmeti sunarak ücretsiz tıraş etmeye gittiğini güzelleme bağlamında belirtmektedir. Bu noktada şair için savaş; bozulmuş olan âlemin tabiatını kurtuluşa, selâmete erdiren doğal şifa olmakla beraber kötüyü, kirliyi, pis olanı ortadan kaldırmaya dayanmaktadır. Gerek şairler gerekse de yazarlar, bahsetmiş olduğumuz savaş düşüncesini "öldürmek, yaralamak" gibi sözleri tercih ederek anlatmaktansa bu düşüncüyü güzelleme ve somutlama etrafında ele almaktadır. Öyle ki bu durum incelediğimiz *Karagöz* gazetesinde aynı ifadeler ve mizahın da tesiriyle düşman karşısında bir üstünlük kurmaya kadar gitmekte, aynı zamanda söz gücü tesiriyle halkın, milletin motivasyonunu, zafere olan inancını da yükseltmekte, yüceltmektedir. Bununla beraber, savaş düşüncesini sadece bir dönem için bu bağlamda sınırlamaktan öte temel noktada incelemiş olduğumuz dönemlerde görmekteyiz.

Bosnalı Alaaddin Sâbit'in yaşadığı, *Karagöz* gazetesinin yayınlandığı dönemi ve arada uzun bir yüzyıl farkı olmasını göz önünde bulundurarak söylemek lazım ki bu noktada Sâbit *Dîvân*'ındaki beyitlerin ve *Karagöz* gazetesindeki karikatürlerin ortak bir savaş felsefesi noktasında irtibat kurması oldukça önemlidir. Sâbit'te ve de *Karagöz*

gazetesinde şahit olduğumuz savaş felsefesinin, hafızasının temizlik düşüncesi etrafında şekillendiği, bu düşüncenin de güzellemeyle ifade edildiği görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı, Büyük Taarruz bağlamında düşman ve düşmanla ilgili unsurlar, durumlar dile getirilirken düşman tasviri söz konusu olduğunda süpürge, çöp, leş, pis, hacamat vb. kelimelerle güzelleme yerine getirilmiş, bu noktada üstünlük kuramından istifade edilmiştir. Netice itibarıyla Türkler için temizliğe dayanan savaş düşüncesi, Kıvâmî'nin -gidere ne kadar var-ısa hâşâk- mısraında belirttiği üzere her ne kadar 'çöp' varsa hepsinin yok edilmesinden ibaret bir düşünce biçimi olarak temizlik güzellemesi ve somutlamasıyla karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- ALPYAĞIL, Recep, *Türkiye’de Bir Felsefe Gelen-ek’i Kurmaya Çalışmak*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- AYVERDİ, İlhan, “Mizah”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005, s. 2089.
- BANARLI, Nihad Sâmî, *Edebiyat Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2010.
- BARRY, Sanders, *Kahkahanın Zaferi, Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*, çev. Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- BERGLER, E., *Laughter and the Sense of Humor*, Intercontinental Medical Book Corporation 1956.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1967.
- Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Divân*, yay. haz. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, “Mizah”, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 3246.
- ÇAKMAK, Fevzi, “Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Uşak, 02-04.10.2012, Ankara 2014, s. 1113-1142.
- ÇEVİKER, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, C. 2, Adam Yayınları, İstanbul 1998.
- ÇORUK, Ali Şükrü, *Osmanlı'nın Son Yılları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016.
- D’ISTRIA, Dora, *Osmanlılarda Şiir*, çev. Semay Taneri, Havass Yayınları, İstanbul 1982.
- DÜMEN, Özgün Nil, *Millî Mücadele Döneminde Mizah Basını: Ay Dede ve Güler yüz (1922)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- ERKEK, Fatma, “Yapıcı ve Yıkıcı Bir Güç Olarak Gülme”, *Uluslararası Genç Akademisyenler Kültür Kongresi*, İzmir, 6/7/8.10.2016, İzmir 2017, s. 130-138.
- GÜLER, Çağatay-Bilge Ufuk Güler, *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*, Yazıt Yayıncılık, Ankara 2010.
- KAHRAMANOĞLU, Kemal, *Şairane Barınmak Klasik Şiirimizin Kökleri ve İzleri*, Çizgi Yayınevi, Konya 2020.
- KALAYCI, Erkan, “Üstünlük Kuramı Bağlamında Türk ve İngiliz Siyasetinde Mizahın Kullanımı Üzerine Bir Karşılaştırma”,

- RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, (2019), s. 195-207.
- KARAKOÇ, Sezai, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2001.
- MARTIN, Rod. A, *The Psychology of Humor*, Elsevier Academic Press, Burlington 2007.
- MORREALL, John, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, İris Yayınları, İstanbul 1997.
- ÖĞÜN, Tuncay, “Karagöz Gazetesi Örneğinde Osmanlı Mizahında ve Karikatüründe Çanakkale Deniz Savaşları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 18, (2015), s. 563-592.
- TOPUZ, Hıfzı, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1986.
- TUNALI, İsmail, *Eстетik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.
- TÜRKMEN, Fikret, “Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasrettin Hoca Fıkraları”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri*, Ankara, 24/25.06.1996, Ankara 1996, s. 263-270.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Ordulaşan Millet: Türkler Birinci Dünya Harbi’nden Türk İstiklâl Mücadelesine Uzanan Süreçte Ordu-Millet Dayanışması”, *Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 729-753.
- YARDIMCI, İsmail, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3/2, (2010), s. 1-41.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1976.

İnternet Kaynakları

“Mizah”, <https://sozluk.gov.tr>. Erişim tarihi: (09.11.2022)

TBMM'nin balkonundan halkı selamlarken, Ankara, 28 Mayıs 1922.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 72)

Büyük Taarruz'u Dinle Destanlardan

Mehmet YILMAZ*

Giriş

“Destan” kelimesinin aslı Farsça “dâstân”dır. Bu sözcük Türk edebiyatında tarih boyunca anlam değişiklikleri yaşamış ve farklı kavramları karşılama özelliği göstermiştir. “Destan” sözcüğünün Türkler tarafından ne zaman kullanıldığı ve tarihi seyir içerisinde hangi kavramları karşıladığı üzerine incelemeler neticesinde farklı tasnifler yapılmıştır¹. Bu sınıflamalardan birisi olan Âşık şiirindeki “destan” kavramı, âşıkların sevgilerini, kahramanlık olaylarını, günlük olaylarla ilgili kimi durumları ve bazı acıklı olayları anlattıkları konu, anlatım ve ezgi yönüyle farklı olan ve dörtlük sayısı çok olan bir anlatım biçimidir. Bu anlatıda savaş, deprem, salgın hastalıklar, kahramanlık olayları, aile ilişkileri, toplumsal eleştiri, öğütler, komik unsurlar yer alabilir².

Her edebiyat ürünü az da olsa döneminin izlerini üzerinde taşır. Âşıkların destanlarında bu durum üst seviyededir. Bu yönüyle âşık destanları yüzlerce yıl toplumun haberciliğini üstlenmiş, ezgiyle desteklenmiş şekil ve tür özellikleriyle günümüze taşınmıştır³. Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle neticelenmesini sağlayan, Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu ispatlayan, Türk ve dünya tarihi açısından büyük önem taşıyan Büyük Taarruz da âşıkların destanlarında yer almıştır. 26 Ağustos 1922'de verilen ilk taarruz emriyle başlayan 18 Eylül 1922'de Yunanlıların Anadolu'yu terk etmesiyle sonuçlanan süreç, ince ayrıntılarına kadar âşıklar tarafından destanlara işlenmiştir.

1. Taarruz Öncesi Durum

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde yenilen Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş, Yunan ordusu ise Ankara önlerine kadar gelmişti. Gelişmeler üzerine, ülkeyi içinde bulunduğu kritik durumdan çıkaracağına inanılarak 5 Ağustos 1921'de TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya “Başkomutanlık” görevi verildi. 23 Ağustos 1921'de

* Öğr. Gör., MSÜ Deniz Harp Okulu, myilmaz@dho.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1592-5949.

¹ Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s. 91-102.

² Erman Artun, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı Edebiyat Tarihi/Metinler*, Karahan Kitabevi, Adana 2012.

³ Erman Artun, “Âşıkların Destanlarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmeleri”, *Millî Folklor*, Sayı 53 (Bahar 2002), s. 35.

başlayıp 13 Eylül 1921’de Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi neticesinde, Yunan ordusunun Ankara’ya doğru ilerleyişi durdu ve geri çekilme süreci başladı⁴. Bu gelişmeleri, Kadırlili Âşık Halil Karabulut, İstiklâl Savaşı’nı anlattığı destanında şu şekilde dile getirmiştir:

*İnönü Harbi’nden sonra bak n’oldu
Eskişehir, Kütahya işgal oldu
Ordumuz orada yetersiz kaldı
Kuvvet eksik, imkân dardı bilesin*

*O Mustafa Kemâl savaş öncesi
Başkomutan oldu, arttı rütbesi
Sakarya’da onun ağır darbesi
Yunan’ın belini kırdı bilesin⁵*

Sakarya Zaferi’nden sonra rüzgâr Türklerin tarafına geçse de planlı, büyük bir taarruz için Türk ordusu yeterli seviyede değildi. Zaferden sonraki on ay boyunca ordunun eksikleri giderildi ve gerekli hazırlıklar yapıldı:

*Sakarya’da gürleyen Türk’ün sesi
Oldu düşmanla dostluk vesilesi
İmzalandı Ankara itilafnamesi
Fransız geri gönderildi oğul*

*Yunanlılar ile müttefikleri
Yaptılar Kemal’e sulh teklifleri
Tatmin etmeyince söyledikleri
İstekleri geri çevrildi oğul*

*Ordunun noksanı tamamlanmıştı
Büyük taarruza hazırlanmıştı
Bir meydan savaşı planlanmıştı
Plan orduya bildirildi oğul⁶*

2. Büyük Taarruz

2.1. Muharebeler (26 Ağustos 1922-30 Ağustos 1922)

Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra on ay boyunca büyük bir taarruz için hazırlıklar yapıldı ve 1922’nin Haziran ayında taarruz kararı alındı. 25 Ağustos’u 26’ya bağlayan gece Türk birlikleri Yunan ordusuna doğru ilerlediler. İleri birlikler düşmana 400 metreye kadar yanaşmıştı. Saat 05.00’te başlayan 05.30’da şiddetini arttıran topçu atışlarıyla Türk birlikleri düşman mevzilerine doğru taarruza başladılar⁷. Âşık Posoflu Müdâmî, 30 Ağustos Zafer Destanı’nda bu manzarayı işlemiştir:

⁴ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 1.

⁵ Kadırlili Âşık Halil Karabulut, *Destan Destan Üstüne*, yay. haz. Saim Sakaoğlu, Sumbas ve Köylerini Toplumsal Kalkındırma Birliği Yayınları, Kadırlı 2002 s. 125.

⁶ Kadırlili Âşık Halil Karabulut, *Destan Destan Üstüne*, yay. haz. Saim Sakaoğlu, s. 180-181.

⁷ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, s. 21.

*Cevlan saat beş buçukta başladı
Topçu emir aldı , hem ateşledi
Kelp düşmanı ciğerinden tuşladı
Oldu kıyametten nişane, seyret*

*Kıyametten nişan yüz bir top sesi
Taş yığını oldular kafalar tası
Her yer oldu bir cehennem gayyası
Gel de bu ateşli tufana seyret⁸*

Rizeli Topal Osman, İstiklâl Savaşı Destanı'nda ilk taarruzun yıldızlı bir gecenin sabahı yapıldığını dile getirmiştir:

*Yıldızlı bir gece sabaha yakın
Gazi Paşa dedi: "Süngüyü takın"
Afyon cephesinden başladı akın
Gafil avlamıştı kahpe Yunan'⁹*

Âşık Halil Karabulut da Türk ordusunun Büyük Taarruz'da gerçekleştirdiği ilk akını, destanına nakşetmiştir:

*Yirmi altı ağustos erken cephede
Başkomutan hazır Kocatepe'de*

*Top gümbürdemesi ve silah sesleri
Mehmetçiğin "Allah Allah" sesleri*

*Daha önce plan bildirilmişti
Taarruz emri bile verilmişti*

*Kıyamet kopmuştu sanki o sabah
Palikaryalardan yükseldi ah vah*

*Sabah erkenden Yunanlıya vuruldu
Sanırsın ki yer gök çöktü yarıldı*

*Mehmetçik düşmana saldı velvele
Kurt kuş zannetti ki oldu zelzele¹⁰*

Türk ordusunun hücumu esnasında topçuların verdiği destek ateşi destanlara konu olmuştur:

*Ateşlendi toplar dağlar eridi
Yerleri gökleri duman bürüdü
Allah Allah diyip birden yürüdü
Böyle harp görmedi devri zamana¹¹
(Kırşehirli Kerem Sait)*

*Dumlupınar Sandıklı'nın cephesi
Dağları deliyor topların sesi
Kahraman askerin hücum etmesi
Cihan sele gitti al kanımızdan¹²
(Şarkışlalı Âşık Veysel)*

*Kanlı çizmeleri dizine çekti
Şanlı bayrakları meydana dikti
Kahraman Atatürk çok kanlar döktü
Dağları sarsıttı topların sesi¹³
(Âşık Talibi Coşkun)*

⁸ Bekir Sami Özsoy, *Posoflu Âşık Sabit Müdami Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Eserleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 1993, s. 313.

⁹ Süleyman Kazmaz, *Rize Halk Şairleri (Halk Edebiyatı Alanında Bir Araştırma)*, Pars Matbaası, Ankara 1976, s. 51.

¹⁰ Kadırlılı Âşık Halil Karabulut, *Destan Destan Üstüne*, yay. haz. Saim Sakaoğlu s. 98.

¹¹ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1974, s. 64.

¹² Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 100.

¹³ Doğan Kaya, *Âşık Talibi Coşkun*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2005, s. 100.

Posoflu Müdami, “seyret” diyerek, Mustafa Kemal Paşa’nın taarruz emri ile harekete geçen Türk birliklerinin mücadelesini gözler önüne sermiştir:

*Bu öyle tufan ki atmaz kırağa
Salar gider, gelmez yola, ırağa
Mehmetçik düşmanla gırtlak gırtlığa
Keser kellesini al kana seyret*

*Yunan döndü yeni doğmuş sıpaya
Şaşırdı yolunu kaçtı sapaya
Hayaleten çık bir Koca Tepe’ye
Dumlupınar’daki volkana seyret*

*Al kanı Mehmetçik düşmandan saçar
Kol bacak kesilip can tenden geçer
Kafalar top gibi havadan uçar
El ayağı şaşan Yunan’a seyret*

*Volkan oldu her yer püskürür alev
En küçük Mehmetçik olmuştu bir dev
Sen şu Mehmetçigi saygı ile sev
Vatanı kurtaran atana seyret¹⁴*

Türk birliklerinin gayretli hücumu, Âşık Halil Karabulut’un destanına da yansımıştır:

*Kahpeler dört yandan sarılmaktaydı
Aman verilmeden kırılmaktaydı
Kelle bacak göğe savruluyordu
Cephe sanki yanıp kavruluyordu*

*Dumlupınar’da Otuz Ağustos günü
Yaptı Türk ordusu zafer düğünü
Adı Başkomutan Meydan Savaşı
Yazıldı tarihe zaferler başı¹⁵*

Yunanlıların Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Mehmetçiğin hücumundan ötürü yaşadığı korkuyu Kırşehirli Kerem Sait, destanında gözler önüne sermiştir:

*Yunanlılar der ki Gazi erişti
Bir ateş püskürdü dağlar tutuştu
Eyvah askerlerim mahvolup düştü
Şimdi rezil olduk dosta düşmana*

*Yunanlılar der ki işimiz bitti
Türkiye askeri dünyayı tuttu
Kırar cümlemizi vademiz yetti
Varsak da Gaziye gelsek amana*

*İsmet Paşa der ki dönmem sözümden
Kaldırırım neslin dünya yüzünden
Top gürlütiüsüyle gülle sesinden
Gökteki melekler geldi seyrana*

*Yunan kumandanı askeri yoklar
Açıldı yaralar ciğerde oklar
Top güllesi gibi geliyor Türkler
Teslim bayrağımı dikin meydana¹⁶*

30 Ağustos 1922’de Başkomutan Meydan Muharebesi’nde Türk ordusu büyük bir zafer kazandı. Bundan sonra cereyan eden olaylar, canını kurtarmak için kaçan, dağılmış Yunan birliklerini takip şeklinde oldu. Türk ordusu tarafından Yunanlı birçok esir alındı. Yunan

¹⁴ Bekir Sami Özsoy, Posoflu Aşık Sabit Müdami Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Eserleri, s. 313.

¹⁵ Kadırlılı Âşık Halil Karabulut, *Destan Destan Üstüne*, yay. haz. Saim Sakaoğlu, s. 98.

¹⁶ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 64.

ordusunda general rütbesiyle 1. Kolordu Komutanlığı yapan Nikolaos Trikopis elden kaçırılmıştı ancak o da 2 Eylül'de 5.000 kişiyle Uşak'ta Türk ordusuna teslim olacaktı¹⁷. Kazanılan zafer ve başta Trikopis olmak üzere Yunan ordusunun yaşadığı hezimet aşıkların destanlarında geniş yer bulmuştur:

*Aydınlandı gökler o kara sisten
Temizlendi yerler mikroptan, pisten
Tutup yakasını Trikopis'ten
Hesap, kitap sora sora kurtardık¹⁸*
(Kadirli Aşık Halil Karabulut)

*Kral der ki tuttuk yolun tersini
Venizelos alamadı hursını
Trikopis Atatürk'ten aldı dersini
Bir kolordu teslim oldu bu yana¹⁹*
(Bayburtlu Hilmi)

*Mizanda yenildi Trikopisler
Kovuldu vatandan çıktı o pisler
Kalktı ülkemizden matemli sisler
Yeniden kurulan düzene seyret²⁰*
(Posoflu Müdami)

2.2. İzmir'e Yöneliş

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 31 Ağustos'ta yapılan durum değerlendirmesinden sonra Bursa yönüne çekilen kuvvetleri mahvetmekle beraber ordunun büyük bir kısmı ile İzmir'e yürüme kararı aldı ve tarihe not düşülen o emrini verdi: "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"²¹ Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun çekilişi ve Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk ordusunun İzmir'e doğru ilerlemesi, aşıkların destanlarında geniş yer almıştır:

*İlk önce kurtardı Karahisar'ı
Baktı ahalide yüzler sapsarı
Elbet kolay değil, bu can pazarı
Zalim kesip yakmış haylı sibyanı*

*Paşamız demişti: "Hedef Akdeniz!"
Kalmasın vatanda hiç zalimden iz
Yurt için gülerək ölenlerdeniz
Yıkmiş camileri yakmış Kuran'ı*

*Paşamız askerin keyfini sordu
Zafer neşesiyle coşkundu ordu
Yunan'ın kurtulup kaçması zordu
Artık kabarmıştı Türk'ün ayranı*

*Düşmanın yıkıldı telden ağıları
Aştı süvarımız sıra dağları
Nihayet göründü İzmir bağları
Salkımlardan tüttü barut dumanı²²*
(Topal Osman)

¹⁷ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, s. 37-38.

¹⁸ Kadirli Aşık Halil Karabulut, *Destan Destan Üstüne*, yay. haz. Saim Sakaoğlu, s. 120.

¹⁹ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 57

²⁰ Bekir Sami Özsoy, Posoflu Aşık Sabit Müdami Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Eserleri, s. 313.

²¹ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, s. 40.

²² Süleyman Kazmaz, *Rize Halk Şairleri (Halk Edebiyatı Alanında Bir Araştırma)*, s. 52-53.

*Yaşa Anadolu'nun kahraman oğlu
Bir lâhza bırakma tuttuğun yolu
El ele veriştik İzmir'e doğru
Büyük, küçük, kadın, erkek beraber²³
(Ulaşlı Çoban Süleyman)*

*"İleri" deyince Gazi amanın
Dağlar söküldü de yürüdü sanın
Tacını, tahtını sarstık düşmanın
Kahpelere yoktu hiç amanımız²⁴
(İshak Refet)*

*Sair Zabıt dahi sıdk ile tuttu
Hulusla askerın önünde gitti
On üç günde Yunan yerlere yattı
İzmir'e bir parça kalan yetişt²⁵
(Karamanlı Gufrâni)*

*Dumlupınarlarda düşmana çattı
İnönünde yendin denize attın
Sen bize yeniden vatan yarattın
Örnekdir dünyaya bugün kudretin²⁶
(Baba Salim)*

2.3. Yunanlıların Denize Dökülmesi

Türk ordusu dinlenmeden, uyumadan Yunan'ı takip etti; muharebe ederek günde ortalama 50 km yol aldı. Türk süvarisi ile aynı gün piyade birlikler 450 km'lik yürüyüşün ardından 9 Eylül'de İzmir'e girdi. 16 Eylül'e kadar İzmir civarındaki Yunanlılar temizlendi; kaçmayı başarabilen Yunan birlikleri 18 Eylül'de Bandırma'dan vapurlara binerek kaçtı²⁷. Türk ordusunun İzmir'e girişi ve vatan topraklarının düşmanlardan temizlenişinden, aşıklar destanlarında övgüyle bahsetmiştir:

*Ehli iman olanlar duaya durdu
Dua kabul olup dergâhı buldu
Düşmanın askeri denize doldu
Salladık kılıcı sancak beraber*

*Ey kahpe düşman, yedin mi halı?
Güreşseniz kimseye vermezsiniz altı
Çok esirlerin Anadolu'da kaldı
Bütün mühimmatın hep de beraber*

*Ey kahpecik düşman öldüm mü sandın?
Anadolu'yu bütün aldın mı sandın?
Halbuki ormanlar içinde yandın
Madamlar yanınızda, sizde beraber*

*Yaşa Kemal Paşa, sen binler yaşa
Vurdum süngümü, işledi taşa
Cihana gelmemiş böyle bir paşa
İsmet, Refet, Kâzım, Fevzi beraber²⁸
(Ulaşlı Çoban Süleyman)*

*Fevzi Paşa gibi bir erkek yoktur
Avrupa zannetti Yunan bir b...ktur
Baktı ordusunun tesiri yoktur*

*İzmir'in önünde büyük harp oldu
Avrupa gemisi limana doldu
Türkler Allah deyu yedi kol oldu*

²³ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 24.

²⁴ İshak Refet, *Cumhuriyet Destanı*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1934, s. 34.

²⁵ Ali Gülcan, *Karaman'lı Halk Ozanlarından Gufrâni ve Kenzi*, Ülkü Basımevi, Konya 1991, s. 11.

²⁶ Nesib Yağmurdereli, *Baba Salim Hayatı ve Şiirleri*, İstikbal Basımevi, Trabzon 1946, s. 149.

²⁷ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, ss. 40-41.

²⁸ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 24.

Atina'da kral verdi tumana

*Sağ düşmanı hep doldurduk ummana*²⁹
(Bayburtlu Hilmi)

*Düşmanın leşini dereler almaz
Verdiği esirler hesaba gelmez
Ey Yunan bu İzmir sana mal olmaz
Boyadım ordunu tüm kızıl kana*

*Çok şükür kalmadı gayrı derdimiz
Selamete çıktı güzel yurdumuz
Bursa'yı İzmir'i aldı ordumuz
Haddini bildirdik hain düşmana*³⁰
(Kırşehirli Kerem Sait)

*İstedi İzmir'i Yunan ordusu
Yunan'ınki şimdi bir can kaygısı
Attular deryaya kalan bâkisi
Atina'ya canı olan yetiştii*

*Yedi cebhe tuttu Türk'ün askeri
Yunan'a ejderha oldu her biri
Ele geçenlerden kalmadı biri
Ol başın alıp kaçan yetiştii*

*Kurtulanlar Topal oldu, kör oldu
Bu harp feth-i Hayber ile bir oldu
Kalktı zulmet, şükür cihan nur oldu
Doğdu güneş mâh-ı tâban yetiştii*

*Tayyı mekan itti yerler kavuştu
Hesapsız mühümmat koyup savuştu
Rüzgarlar esti toza karıştı
Arkasından acı duman yetiştii*³¹
(Karamanlı Gufrâni)

*Yunan "Aman" dedi "Kıymayın bize"
Başkomutan geldi, korkudan dize
Kaçanlar döküldü, hep Akdeniz'e
Leşleri kirletti koca ummanı*

*Dünyada her millet çeker soyuna
Dost ve düşman şaştı zorlu oyuna
Çekildi al bayrak Kordonboyu'na
Sahilde okundu Türk'ün fermanı*³²
(Topal Osman)

*Süvariler bindi tuttu meydanı
Yunan'ın başına titredi canı
Ne Andriko kaldı, ne Totoyanı
Yunan bunlara mı der palikarya*

*Bir daha Türklerle kavgaya gelme
Sonu ağlamaktır, evvelâ gülme
İzmir limanına düşüp boğulma
Hükümün elden gider, kalırsın yaya*³³
(Topal Osman)

*İzmir'in içinde koptu velvele
Yunanlar önde misli hergele
Nice esirleri geçirdik ele
Kaçıp kurtulmanın yoktur imkânı*

*İsmet paşa gibi bir ehli tedbir
Sarf eder tedbiri erkâna bir bir
Yunan'dan hesapsız alındı esir
Yazıldı onların böyle ilânı*³⁴
(Adanalı Selâmi)

*Kemâl Atatürk'tür, söken o oldu
Kaleye bayrağı diken o oldu
Yunan'ı denize döken o oldu*

*Kaçırdık Yunan'ı bulunmaz izi
Bir hücumla öte geçti denizi
Siyanet eyledi askerimizi*

²⁹ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 57.

³⁰ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 65.

³¹ Ali Gülcan, *Karamanlı Halk Ozanlarından Gufrâni ve Kenzi*, s. 11.

³² Süleyman Kazmaz, *Rize Halk Şairleri (Halk Edebiyatı Alanında Bir Araştırma)*, s. 53.

³³ Süleyman Kazmaz, *Rize Halk Şairleri (Halk Edebiyatı Alanında Bir Araştırma)*, s. 54.

³⁴ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 86-87.

*Vücuttan akıttı, al kanına bak*³⁵
(Şarkışlalı Âşık Veysel)

*Atandır düşmanla geldi yüz yüze
Gurur ve iftihar verir o bize
Allah Allah deyip döktü denize
Sahilde otur da ummana seyret*

*Vatan şereflendi ol gazamızdan*³⁶
(Karslı Murat Çobanoğlu)

*Ummana dököldü düşman fi-yekün
İki yüz yirmi bin tuttular yekün
Çekdi arabasın, bağladı yükün
Cehennem'e giden kervana seyret*³⁷
(Posoflu Âşık Müdâmi)

Sonuç

Âşıklar destanlarında, içinde buldukları dönemin toplumsal, tarihsel, bireysel olay ve durumlarını işlemişlerdir. Sadece olay ve durumu anlatmamışlar, olay veya durumun olduğu döneme ait halkın düşünce ve izlenimleri de aktarmışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın en önemli aşamalarından birisi olan Büyük Taarruz da âşıklar tarafından en ince ayrıntısına kadar destanlarailmekilmek dokunmuştur. Ardahan, Adana, Sivas, Rize, Kars, Karaman, Kırşehir, Bayburt gibi Anadolu'nun dört bir yanından âşıklar gerek bizzat yaşayıp gördükleriyle gerekse duyduklarıyla Büyük Taarruz'u destanlarına işlemiş, Türk'ün bağımsızlığını bir kez daha dünyaya duyuran bu önemli hadisenin nesilden nesile aktarılmasını sağlamışlardır. Bu çalışmada sınırlı sayıda âşık ve eseri incelenmesine rağmen oldukça fazla veriye ulaşılmış ancak bunların hepsinin ele alınıp sunulması mümkün olmamıştır. Ele alınan âşıkların destanları incelendiğinde taarruzun mimarı paşalardan, cepheye savaşan Türk kadınlarına, Atina'da yaşanan hüzünden Anadolu'daki sevince kadar Büyük Taarruz ile ilgili birçok detaya ulaşılabilecektir. Bu yönüyle çalışmanın, bundan sonraki benzer çalışmalara örnek olması ve kaynak teşkil etmesi umulmaktadır.

³⁵ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 91.

³⁶ Saim Sakaoğlu ve Turgut Günay, *Halk Şiirinde Atatürk*, s. 100.

³⁷ Bekir Sami Özsoy, Posoflu Âşık Sabit Müdâmi Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Eserleri, s. 313.

Kaynakça

Araştırma ve İnceleme Eserler

- ARTUN, Erman, “Âşıkların Destanlarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmeleri”, *Millî Folklor*, Sayı 53 (Bahar 2002), s. 34-38.
- _____, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı Edebiyat Tarihi/Metinler*, Karahan Kitabevi, Adana 2012.
- DIZDAROĞLU, Hikmet, *Halk Şiirinde Türler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basım evi, Ankara 1992.
- GÜLCAN, Ali, *Karaman'lı Halk Ozanlarından Gufrâni ve Kenzi*, Ülkü Basımevi, Konya 1991.
- Kadirli Âşık Halil Karabulut, *Destan Destan Üstüne*, yay. haz. Saim Sakaoğlu, Sumbas ve Köylerini Toplumsal Kalkındırma Birliği Yayınları, Kadirli 2002.
- KAYA, Doğan, *Âşık Talibî Coşkun*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2005.
- KAZMAZ, Süleyman, *Rize Halk Şairleri (Halk Edebiyatı Alanında Bir Araştırma)*, Pars Matbaası, Ankara 1976.
- ÖZSOY, Bekir Sami, *Posoflu Âşık Sabit Müdâmi Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Eserleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 1993.
- REFET, İshak, *Cümhuriyet Destanı*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1934.
- SAKAOĞLU, Saim-GÜNAY, Turgut, *Halk Şiirinde Atatürk*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1974.
- YAĞMURDERELİ, Nesib, *Baba Salim Hayatı ve Şiirleri*, İstikbal Basımevi, Trabzon 1946.

Ankara, 1922.

(Kaynak: *Fotoğraflarla Atatürk Albümü*, s. 65)

Büyük Taarruz Seçme Bibliyografyası*

- “Büyük Taarruz ve 30 Ağustos 1922 Başkumandan Meydan Muharebesi”, *Askerî Mecmua*, 51/90 (1933), s. 1-20.
- “Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi”, *Askerî Mecmua*, 50/86 (1932), s. 1-24.
- “Büyük Zaferimizin Yirminci Yıldönümü”, *Askerî Mecmua*, 60/126 (1942), s. 1-13.
- “Yirmialtı Ağustos 1922 Büyük Taarruz ve Başkumandan Muharebelerine Katılan Tümen ve Daha Yukarı Birlik Komutanları”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 242, (1972), s. 2-4.
100. Yılında Büyük Taarruz, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022.
- ADALI, Doğan, *Büyük Taarruz'a Hazırlık Dönemindeki Diplomatik, Siyasi ve Askerî Faaliyetler*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.
- ADAY, Erdal-GÖKDÜL, Ali, “30 Ağustos Dumlupınar Zaferinin Bir Propaganda Aracı Olarak “Yunan Mezalimi” İsimli Tiyatro Oyununa Yansımaları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 69 (2021), s. 208-219.
- AKANDERE, Osman-AKANDERE, Mehibe, “Büyük Taarruz Öncesi Akşehir’de Yapılan Komutanlar Toplantısı ve Düzenlenen Futbol Maçının Milli Mücadelemiz Bakımından Önemi”, *Ata Dergisi*, Sayı 8 (1999), s. 169-177.
- AKBAY, Cemal, “Afyon Muharebesi’nde 27 Ağustos Harekâtı”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.
- AKÇASULU, Zinnur, *Hâkimiyet-i Milliye ve Peyam-ı Sabah Gazetelerine Göre Büyük Taarruz*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2019.
- AKGÜL, Suat, “Zafere Giden Yolda Harp Encümeni’nin Yolu”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 437-485.
- AKIN, Fehmi, “Atatürk ve Fevzi Çakmak’ın Gözüyle Büyük Taarruz”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 98-109.

* Bu bibliyografya, Millî Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan *Türk Askerî Tarihi Bibliyografyası* kitabından derlenmiştir (*Türk Askerî Tarihi Bibliyografyası*, yay. haz. Coşkun Ünsal, Serkan Osmanlıoğlu, Hamza Bilgü, Ahmet Taşdemir, Perihan Karademir, İstanbul 2021).

- AKSOY, Yaşar, *İstiklal Süvarisi, İzmir'in Kurtuluşu, Teğmen Ali Rıza Akıncı'nın Hatıratı*, İstanbul 2021.
- AKŞİN, Sina, *Büyük Zafer: İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe*, İstanbul 2022.
- AKŞİT, Cihangir, *Çiğiltepe, Miralay Reşat*, İstanbul 2022.
- AKTAR, Yücel, "Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi '26-30 Ağustos 1922'", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 315, (1988), s. 25-67.
- ALTAY, Fahrettin, "Büyük Taarruzda Süvari Kolordumuz", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 43 (Ağustos 2000), s. 76-95.
- ALTAY, Fahrettin, "Büyük Taarruzda Süvari Kolordumuz", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 18 (Ağustos 1986), s. 40-53.
- ALTINTAŞ, Ahmet, "Büyük Taarruz'un Askerî Hazırlıkları", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağanı*, Afyonkarahisar 2010, s. 41-77.
- ALTINTAŞ, Ahmet, "Koca Behçet'in Hatıratında Milli Mücadele'de Afyonkarahisar", *VII Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2007, s. 41-47.
- ARI, Kemal, "Büyük Taarruzda Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş", 90. *Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana I*, Ankara 2012, s. 333-350.
- ARSLAN, Esat, "Büyük Taarruz Sonrası İzmir Yangını", *12. Askerî Tarih Sempozyumu*, C. I, İstanbul 2009, s. 447-464.
- ARTUÇ, İbrahim, *Büyük Taarruz/Başkomutan Meydan Muharebesi*, İstanbul 1986.
- ATAK, Sadık, *Bir Komutandan Anılar, Orgeneral Şevki Sübaşı*, Ankara 1977.
- ATAKAN (KÖSEOĞLU), Ayşe, *Askerî ve Stratejik Açından Büyük Taarruz*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2019.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, "Büyük Taarruz ve Zafer", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 18 (Ağustos 1986), s. 10-19.
- AVANAS, Ahmet, "Büyük Taarruz ve Konya", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (1994), C. I, s. 245-258.
- AYDINÖZ, Aslı, "Büyük Taarruz'da 15'inci Tümen Faaliyetleri ve Ahmet Naci Tınaz", *İstiklal Marşının Kabulünün 100. Yılı Anısına Ulusal Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu*, ed. Şahmurat Arık ve Esra Işık, Kütahya 2021, s. 125-135.

- BASTEM, Murat, *Büyük Taarruz'da Hava Harekâtı*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2010.
- BAŞ, İbrahim, “Büyük Taarruz’da Çiğiltepe’nin Alınması ve Sinanpaşa (Sincanlı) Ovasının Düşmandan Temizlenmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 222-247.
- BAYCAN, Nusret, “Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 26 (1993), C. IX, s. 311-394.
- BAYUR, Hikmet, “26 Ağustos Büyük Zaferin Dünya Hayatındaki Etkileri”, *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972, s. 76-95.
- BELEN, Fahri, *Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Ankara 1962.
- BELEN, Fahri, “Yunan Cephesi Nasıl Yarıldı”, *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972, s. 95-116.
- BELEN, Fahri, “Büyük Taarruz”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 18 (Ağustos 1986), s. 54-72.
- BORAK, Sadi, “Büyük Zaferin Cephe Gerisi”, *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972, s. 116-138.
- BOZKURT, Gülnihal, “Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 25 (1992), C. IX, s. 85-94.
- BÖREKÇİ, Hüseyin, *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26 - 30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı*, Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2022.
- Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.
- Büyük Taarruz Harp Tarihi Broşürü*, yay. haz. ATASE Başkanlığı, Ankara 1997.
- Büyük Taarruz'un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014.
- Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972.
- CUMBUR, Müjgan, “Türk Şiirinde Büyük Zafer”, *Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972, s. 138-195.
- ÇAĞLAK, Aykut, “Büyük Taarruz Öncesi Hazırlıklar Kapsamında İcra Edilen Kontr-İstihbarat ve Dezenformasyon Çalışmaları”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 1-36.

- ÇAKIR, Gül, “İngiliz, İtalyan ve Fransız Basınında Büyük Taarruz ile İlgili Yayınlanan Haberler ve Türk Basınındaki Yansımaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 38-53.
- ÇAKMAK, Fevzi, “Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan’ın Batı Anadolu’daki Muhtariyet İlanı”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 37-66.
- ÇALHAN, Özden, “Büyük Taarruz Öncesi Askerî Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.
- ÇALIŞLAR, İzzettin, *Gün Gün, Saat Saat İstiklal Savaşı’nda Batı Cephesi, Org. İzzettin Çalışlar’ın Anılarıyla*, İstanbul 2009.
- ÇAYKIRAN, Güzin, “Büyük Taarruz’a On Binlerin Zafer Yürüyüşü (14-24 Ağustos 1922)”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 67-90.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “İtalyan La Tribuna Gazetesinde Türk Ordusunun Zafer Yolu”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 501-515.
- ÇETİN, Sabit, “Büyük Taarruzda Türk Havacılığı”, *Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 1911-1923*, Ankara 2015, s. 175-215.
- ÇOLAK, İbrahim, *Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım*, der. Orhan Hülâgü, İstanbul 1996.
- ÇUKUROVA, Bülent, “Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal ve Siyasi Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 23 (1999), s. 356-370.
- DAYI (DERİNSU), S. Esin, “Büyük Taarruz ve Sonrası Gelişmelerin TBMM’ye Yansımaları”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 603-629.
- DEĞERLİ (SARIKOYUNCU), Esra-KARAKUZU, Hasan, “İngiliz Basınında Büyük Taarruz”, *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*, ed. İhsan Akar, Afyonkarahisar 2018, s. 862-871.
- DEMİRALAY, Atilla, *Büyük Taarruz ve Büyük Taarruz Şehitlikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- DEMİRSOY, Sadık, “Bir Gazinin Hatıratından Kurtuluş Savaşı’nda Ankara ve Büyük Taarruz”, *Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006, Ankara)*, Ankara 2011, s. 663-674.

- DOĞANAY, Rahmi, “Büyük Taarruz’da Türk Havacılığı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1 (2003), C. XIII, s. 375-388.
- DOĞANAY, Rahmi, “Büyük Taarruz’da Türk Hava Kuvvetlerinin Faaliyetleri ve Havacıların Rolü”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu (İstanbul, 2011)*, Ankara 2013, s. 229-240.
- ERASLAN, Cezmi, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Değerlendirmeleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 15-27.
- ERCAN, Yavuz, “Kurtuluş Savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları*, Sayı 25 (1981), C. XIV, s. 41-59.
- ERDAŞ, Sadık, “Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 411-437.
- ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul 2011.
- ERDEM, Nilüfer, “Büyük Taarruz’a Giden Süreçte Rumlara Ait Gizli Anadolu’yu Savunma (Mikrasiyatiki Amina) Örgütü”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 985-999.
- ERDOĞAN, Abdullah, *Çanakkale ve Büyük Taarruzda Mustafa Kemal Paşa’nın Askerî Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2017.
- ERDOĞAN, Selim, “Büyük Taarruz Öncesinde Bir Dezenformasyon Başarısı: ‘Deli’ Halit Bey’in 19. ve 20. Tümenleri”, *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 1 (2020), s. 73-93.
- ERDOĞAN, Selim, *Büyük Taarruz*, İstanbul 2021.
- ERDOĞAN, Selim, *İstiklal: Vatanımda Tek Bir Düşman Kalmasın*, İstanbul 2022.
- ERENDİL, Muzaffer, “Büyük Taarruz”, *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı 8, (1979), s. 1-14.
- ERKAL, Şükrü, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C. II, Kısım 6, 1. Kitap, Ankara 1994.
- ERKAL, Şükrü, “Büyük Taarruz’da Başkomandan Muharebesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 91-92-93 (Ağustos-Eylül-Ekim 2004), s. 34-41.
- ERKAN, Mehmet Sedat, “Türk Tarihinde Bir Dönüm Noktası, Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi”, 21.

- Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 32 (2022), C. XI, s. 243-271.
- EZER, Feyzullah, *Büyük Taarruz Öncesi İkmal ve İaşe*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1997.
- GENÇ, Reşat, “Büyük Taarruzun Gerçekleşen Hedefleri”, *10. Milli Egemenlik Sempozyumu*, Ankara 1996, s. 167-173.
- GÖKDENİZ, Sermet, “Büyük Taarruz”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 243, (1972), s. 68-70.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Büyük Taarruz*, Ankara 1992.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “50. Yıldönümü Dolayısıyla: Başkumandanlık Meydan Muharebesi’nin Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi”, *Türk Kültürü*, Sayı 118 (1972), C.10, s. 18-31.
- GÜLEN, Ahmet, “Hatıralar Ekseninde İsmet Paşa’nın Büyük Taarruz Dönemindeki Faaliyetleri”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 201-228.
- GÜNDÜZ, Asım, “Büyük Taarruz Nasıl Başladı?”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 18 (Ağustos 1986), s. 36-39.
- GÜNDÜZ, Asım, “Büyük Taarruz Nasıl Hazırlandı?”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 7 (Ağustos 1997), s. 54-58.
- GÜNDÜZ, Asım, “Büyük Taarruz Nasıl Hazırlandı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 43 (Ağustos 2000), s. 70-75.
- GÜNEŞ, İhsan, “Büyük Zafer ve TBMM”, *7. Milli Egemenlik Sempozyumu*, Kütahya 1991, s. 23-27.
- GÜNEŞ, Muharrem, *Büyük Taarruz Öncesi Askerî Hazırlıklar*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2002.
- GÜVEN, Cemal, “Mustafa Kemal Paşa’nın Sovyet Rus ve Azerbaycan Büyükelçileri ile 5’nci Süvari Kolordusu’nu Teftişi ve İlgin Ziyaretleri”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13 (2007), C. 7, s. 1017-1030.
- GÜVEN, Cemal, “Küçük Asya Felaket Sonrasında Yunanistan’da Altıların Yargılanması ve İdamı”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, C. II, s. 835-863.
- ILGAR, İhsan, *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım*, İstanbul 1973.
- İNALCIK, Halil, *Milli Mücadele Tarihi (1908-1923)*, İstanbul 2022.
- İNCEDAYI, Cevdet Kerim, *Türk İstiklal Harbi, Garp Cephesi*, İstanbul 1341.

- KAPUCU, Davud, “Harp Raporları Penceresinden Mudanya Mütarekesi’nden Lozan Barış Antlaşması’na Kadar Askerî Havacılık Faaliyetleri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7 (2022), C. 4, s. 329-348.
- KARADAĞ ÇINAR, Gülay- AGHABALAZADEH, Roghayeh, “İran Basınında Türk-Yunan Savaşı: Büyük Taarruz”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 152-175.
- KARAKOYUNLU, Sadri, “30 Ağustos Zaferimizden Anılar”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 242, (1972), s. 88-89.
- KARAYAMAN, Mehmet, “Dış Hekimi Ali Rıza Oktay’ın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 329-359.
- KAŞIYUĞUN, Ali, *Milli Mücadelede İaşe Meselesi (1919-1922)*, İstanbul 2021.
- KAVUNCU, Cüneyt, “Kartal Müfrezesi”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.
- KILIÇ, Fahri, “Büyük Taarruz Öncesi Açılan Nalbant Mektebi”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 901-919.
- KILIÇ, Mehmet, “Büyük Taarruz Başkomutan Muharebesi ve Atatürk’ün Askeri Dehası”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3 (2022), C. 6, s. 647-661.
- KIRIŞMAN, Mustafa, “Büyük Taarruz’dan İzmir’in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu İmajı”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 1099-1113.
- KIZILIRMAK, Ahmet, *Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp*, Ankara 2012.
- KİLİ, Suna, “86.Yıldönümünde Kocatepe-Büyük Taarruz ve Atatürk: Bir Değerlendirme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 6-9.
- KOLLU, Atilla, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 24 (1992), C. VIII, s. 481-560.
- KONUĞÇU, Enver, “Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın Emri: İlk Hedefimiz Akdenizdir, İleri... İlerleyişinin Eşme, Alaşehir ve Salihli Kesiti”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli*

- Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 919-935.
- KORKMAZ, Erdal, “Büyük Taarruz’da Birinci Ordu Harekâtı”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 175-200.
- KORSUN, Nikolay Georgiyeviç, *Türk Yunan Savaşı (1919-1922)*, çev. Celal Pekşen, İstanbul 2020.
- KÖSE, Onur, “Büyük Taarruz ile Nablus Muharebesi’nin Karşılaştırmalı Nicel Analizi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 86-95.
- KÖYLÜ, Murat, “Ali Veran Muharebelerinden Sonra Yunan Ordusu’nun Anadolu’daki Tahrifatı (Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey’in Raporu Işığında)”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 229-272.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Başkomandanlık Meydan Muharebesi ve Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 29 (1994), C. X, s. 311-322.
- KURNAZ ŞAHİN, Feyza, “Büyük Taarruz’un Kazanılmasının İngiliz Prestij Faktörüne Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), Cilt 24, s. 108-128.
- KURT, Emin, “Büyük Taarruz İçin Hava Gücünü Arttırma Çabaları”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 91-134.
- KUTAY, Cemal, “Büyük Zaferin Yapısında Tekâlif-i Milliye”, *Büyük Zafer’in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972, s. 245-255.
- KÜRŞAT, Cengiz, “26 Ağustos 1922 Büyük Taarruz Cephesinden Önce Küçük Asya Cephesi’nde Durum”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Sayı 55 (Ağustos 2001), s. 10-14.
- Muzaffer, “Büyük Taarruzda Topçularımız”, *Askeri Mecmua*, 52/94 (1934), s. 621-630.
- MÜJDECİ, Mustafa, “Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 669-705.
- NİŞ, Kemal, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, C. II, Kısım 6, 2. Kitap, Ankara 1965.
- NİŞ, Kemal-SÖKER, Reşat, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, C. II, Kısım 6, 3. Kitap, Ankara 1969.
- ORTAK, Şaban-GAZEL, Mehmet Ali, “Büyük Taarruz ve Sonrasında Yapılan Savaşlarda Başarı Gösterenlerin Ödüllendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 161-243.

- ORTAK, Şaban, “Büyük Taarruz’un TBMM’deki Yansımaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 65-97.
- ÖKSÜZ, Hikmet-KÖSEL, İsmail, “Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Sayı 1 (2017), C. XXVII, s. 207-238.
- ÖLÇEKÇİ, Haluk, “Büyük Taarruz’un İletişim Stratejisi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 1-19.
- ÖNCEL, Çağlar, “Büyük Taarruz Öncesi 5. Süvari Kolordusu’nun Silah, Cephanesi, İlaş ve İkmal Faaliyetleri”, *Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu*, ed. Yunus Emre Çakır ve Gözde Kalaycı, Çankırı 2020, s. 29-55.
- ÖNDER, Mehmet, “Akşehir’de Garp Cephesi Karargâhı ve Büyük Taarruz Emri”, *Büyük Zafer’in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972, s. 255-261.
- ÖNGEL, Çağlar, “26-31 Ağustos 1922 Tarihleri Arasında 14. Süvari Tümeni’nin Harekâtı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 248-266.
- ÖZBEY, Veysel, “Büyük Taarruz Kültürel Mirası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 74-85.
- ÖZCAN, Orhan, “Avustralya Basınında Baş Kumandan Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 351-402.
- ÖZÇELİK, Ayfer, “Büyük Taarruz Hazırlık, (Sad Taarruz Planı Tasarısı)”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.
- ÖZDEMİR, Nuray, “Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan’ın İstanbul’u İşgal Planı”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 863-883.
- ÖZEL, Sabahtin, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 5 (2004), s. 145-175.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa’nın Genel Taarruz Planının Analizi”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 935-959.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “Büyük Taarruz Sonrası Batı Anadolu ve İzmir Bölgesinde Askerî Harekât ve Sonuçlarının Değerlendirmesi”,

100. Yılında Büyük Taarruz, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 273-310.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “Büyük Taarruz Sürecinde Türk Ordusunun Lojistik Faaliyetlerinin Değerlendirmesi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 151 (2022).
- ÖZTOPRAK, İzzet, “Büyük Taarruz ve Dış Kamuoyu”, *10. Milli Egemenlik Sempozyumu*, Ankara 1996, s. 152-167.
- PALLIS, Alexander Anastisius, *Yunanların Anadolu Macerası 1915-1922*, İstanbul 1997.
- PEHLİVANLI, Hamit, “Türk İstiklal Harbi İçerisinde Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi’nin Yeri”, *Büyük Taarruz 70’inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.
- PEKÖZ, Nilgün Nurhan, *Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesinin İzmir Basınına Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1990.
- SARISAMAN, Sadık, “Büyük Taarruz’un Türk Basımındaki Yansımaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 28-51.
- SARISAMAN, Sadık, “Uşaklıların Anılarında Milli Mücadele”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 313-329.
- SARISAMAN, Sadık, “Muhafız Basında Büyük Taarruz ‘Peyamı Sabah’, Örneği”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana II*, Ankara 2015, s. 141-180.
- SARISAMAN, Sadık, “Yunan Başkomutanı Trikopis’in Esareti Üzerine”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 129-151.
- SARISAMAN, Sadık, “Büyük Taarruz”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 151 (2022).
- SAYILIR, Burhan, “30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı Dergisi*, Sayı 16 (2014), s. 89-114.
- SERGERDE, Mesut, *Fahrettin Altay ve Süvarilik*, Ankara 2022.
- SOYSAL, Ali, *On Binlerin Yürüyüşü Bir Yunan Tümeninin Kaçış Öyküsü*, İstanbul 2014.
- SOYSAL, Murat, “Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922’nin Güncesi”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 1189-1209.

- ŞAHİN (KURNAZ), Feyza, “Büyük Taarruz Sırasında Sıhhi Hizmetler”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 1251-1261.
- ŞAHİN (KURNAZ), Feyza, “Büyük Taarruz’un Kazanılmasının İngiliz Prestij Faktörüne Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 108-128.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Bir Savaş İki Kardeş: Büyük Taarruz’da Görev Alan Kurmay Binbaşı Mustafa Şemsettin (Taner) ve Kurmay Binbaşı Cemil Tahir (Taner)’in Meslek Hayatlarından Bazı Kesitler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 176-193.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Kocatepe Ruhu”: Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi’nin Kazanılmasında Psiko-Sosyal Güç Faktörü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 6, s. 97-112.
- ŞAHİN, Gürsoy, “Millî Mücadele ve Büyük Taarruz’a Anadolu Bir Rum’un Gözünden Bakmak”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 6, s. 113-123.
- ŞAVKILI, Cengiz-KÖSELER, Oğuz, “Millî Mücadele’nin Batı Cephesi’nde Levazım ve İkmal Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 20-37.
- TAĞMAT, Çağla D., “Tarihi Edebiyattan Okumak: Çağdaş Yunan Edebiyatında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi”, *Büyük Taarruz’un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, II, s. 811-823.
- TAĞMAT, Çağla Derya, “Yunanların Gözünden Büyük Taarruz: İzmir’in Yeniden Doğuşu”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 151 (2022).
- TAHİR, Mümin, “Bulgar Basınında Atatürk ve Türk Halkının Ulusal Kurtuluş Savaşı (1919-1938)”, *Kuruluşundan 90.Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (23-25 Ekim 2013 Eskişehir)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2016, C. I, s. 21-41.
- TANSEL, Selahattin, “İstiklal ve İstiklal Savaşı”, *Büyük Zafer’in 50. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1972, s. 272-280.
- TAŞ, Barış, “Kocatepe ve Büyük Taarruz Savaş Alanlarının Coğrafi Özellikleri”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağanı*, Afyonkarahisar 2010, s. 7-20.
- TEKEK, Muhammet Murat, “Başkomutan Tarihi Millî Parkı Mekânlarının Çok Yönlü İncelenmesi: Şehitlikler, Anıtlar,

- Heykeller, Müzeler (Afyon Kocatepe Bölümü)", *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 403-450.
- TOKER, Hülya, "Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı ve Yunan Macerasının Sonu", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10 (2007), s. 107-139.
- TOPAL, Coşkun, "Büyük Taarruz ve Uluslararası Kamuoyunda Yankıları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 110-120.
- TURAN, Orhan, "Bir İngiliz İstihbarat Raporuna Göre İzmir'in İşgali Sonrasında Afyonkarahisar'da Vuku Bulan Olayların Özeti (25 Ağustos 1919)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 194-202.
- TURGUT, Rifat, *Millî Mücadele Devrine Ait Yabancı Dilde Yazılıp Türkçeye Çevrilmiş Olan Eserler ve "Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri" Adlı Eserin İncelenmesi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1974.
- TUTSAK, Sadiye, "Büyük Taarruz'da Esir Alınan Yunanlıların Kamplara Dağılımı ve Uşak Yunan Üsera Kampı", *Büyük Taarruz'un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (02-04 Ekim 2012/Uşak)*, yay. haz. Arzu Güvenç-Murat Saygın, Ankara 2014, I, s. 99-133.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgili Manevralarında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 58 (2004), C. XX, s. 203-230.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterinde Büyük Taarruz Harekâtı'na Uzanan Süreçle İlgili Değerlendirmeleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10 (2007), s. 83-106.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağanı*, Afyonkarahisar 2010, s. 79-148.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Türk İstiklal Savaşında Büyük Taarruz", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 380 (2018), s. 16-22.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Yazdıklarına Göre Afyonkarahisar ve Civarında Büyük Taarruz Öncesi Yapılan Hazırlıklar ve İlgili Süvari Manevrası", *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*, Afyonkarahisar 2019, s. 1213-1225.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Kocaeli Servetiye Cephesinden Büyük Taarruz Zaferine: İstiklal Harbi'nde Kocaeli Şehitleri", *Uluslararası Milli*

- Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu VI*, C. II, Kocaeli 2020, s. 829-840.
- TÜRKSOY, Mehmet Erhan, *Askeri ve Stratejik Açısından Büyük Taarruz*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2004.
- ULUDAĞ, Mekki, “Büyük Taarruz Boyunca İngilizce ve Fransızca Süreli Yayınlarında Mustafa Kemal Paşa”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 311-350.
- ULUDAĞ, Mekki, “Turkish Great Offensive in French and English Resources”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 24, s. 96-107.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Türk Basımına Göre Büyük Taarruz’da Din Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Sayı 2 (2011), C. XXI, s. 345-366.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Büyük Taarruz*, İstanbul 2012.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios’un Büyük Taarruzdaki Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1 (2015), C. 17, s. 21-50.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur-SARISAMAN, Sadık, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 25 (2016), s. 269-310.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Büyük Taarruz Zaferinin Ortadoğu’da Yansımaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 37 (2018), s. 703-721.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Büyük Taarruz’da Yunanlıların Bir Mezalim Metodu: Yangın Çıkarmak”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 100 (2022), C. 6, s. 83-96.
- ÜLGENALP, Ali Rıza, *11. Alay, Büyük Taarruzda Bir Süvarinin Hatıraları*, İstanbul 1980.
- YAMAN, Ahmet Emin, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Büyük Zafer”, *Tarih Araştırmaları*, Sayı 27 (1992), C. XVI, s. 147-171.
- YAMAN, Ahmet Emin, “Kurtuluş Savaşı Basımında Büyük Zafer”, *Tarih Araştırmaları*, Sayı 30 (1997), C. XIX, s. 240-271.
- YAŞAR, Selman, “Büyük Taarruz’da Türk Havacıları”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. I, s. 77-85.
- YAŞAR, Selman, “Büyük Taarruz’da Türk Süvarisi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (2008), C. 10, s. 244-253.
- YAVUZ, Ahmet, *Büyük Taarruz*, İstanbul 2022.
- YAVUZ, Gökçe, “Kırmay Albay Halit Akmansu ve Büyük Taarruz’a Etkisi”, *İstiklal Marşının Kabulünün 100. Yılı Anısına Ulusal Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu*, ed. Şahmurat Arık ve Esra Işık, Kütahya 2021, s. 333-345.

YAVUZ, Gökçe, *Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya 2021.

YILMAZ, Duygu, “Hazırlıktan Mütarekeye Büyük Taarruz’da Jandarma”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, ed. Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara 2022, s. 135-174.

